סידור אבי חי

לבית ולמשפחה

ועדת ההיגוי:

הרב דוד אסולין

מוטי בר-אור

מלילה הלנר-אשד

דני דניאלי

פרופ' יאיר זקוביץ

ד"ר צבי צמרת

הרב שלמה ריסקין

פרופ' אביגדור שנאן

עוזרי מחקר: ענבל ארד, אסתר בר און,
נעמה בר-איתן, יהושע גרנט, איילת לזרובסקי

סידור אבי חי

ערך וביאר: אביגדור שנאן

תפילות וברכות לבית ולמשפחה

ידיעות אחרונות • ספרי חמד

ירושלים תש"ס

עיצוב גראפי והפקה: תחיה רוזנטל, ירושלים
הגהה: רותי שפר
סדר מחשב ולוחות: ארט פלוס, ירושלים
איורים: רוחמה חסון
עורך אחראי: דב איכנולד

כל הזכויות שמורות © 1999

לאבי חי ישראל (ע"ר)

ולמשכל - הוצאה לאור מיסודן של ידיעות אחרונות וספרי חמד
ת"ד 37744, תל־אביב 61376

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט,
בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר-
כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

דאנאקוד 362-1881
מסת"ב ISBN 965-448-800-0
נדפס בירושלים, ערה"ש תש"ס

לזכר זלמן חיים ברנסטין ז"ל

הוגה ויוזם סידור אבי חי

תוכן

מבוא א

תפילות החיים וברכותיהם: מראשיתם ועד קיצם

לידה 3
שלום זכר 4
ברית מילה 5
שלום בת 15
זבד הבת 16
פדיון הבן 17
בת מצוה 20
בר מצוה 20
נישואין 27
אבלות 40

תפילות השנה וברכותיה: מראשיתה ועד סופה

ראש חודש 61
ראש השנה 62
עשרת ימי תשובה ושבת שובה 72
צום גדליה 74
יום הכיפורים 74
סוכות 81
חול המועד סוכות ושבת חול המועד 90
הושענא רבה 91
שמיני עצרת ושמחת תורה 91

חנוכה 96
עשרה בטבת 101
ט"ו בשבט 103
תענית אסתר 108
פורים 109
פסח 111
חול המועד פסח, שבת חול המועד ושביעי של פסח 118
ספירת העומר 122
יום הזיכרון לשואה ולגבורה 123
יום הזיכרון לחללי מלחמות ישראל 125
יום העצמאות 126
ל"ג בעומר 126
יום ירושלים 127
שבועות 128
י"ז בתמוז 133
תשעה באב 135
ט"ו באב 138
חודש אלול 139

תפילות השבת וברכותיה: מכניסתה ועד צאתה

ערב שבת 143
ליל שבת 145
ברכת המזון (לשבת וחג) 174
בוקר יום השבת 184
סעודה שלישית 201
מוצאי שבת 210

תפילות היום וברכותיו: מבוקר עד ערב

הנהגות הבוקר 225
המזון ומה שסביב לו 231
התקנת המזון 231
הארוחה וברכותיה 234
ברכות הראייה 240
ברכות השמיעה 245
ברכות הריח 246
ברכות המצוות 247
תפילות לעת צרה 249
תפילות הדרך 254
לסיומו של יום 255

מפתח 259

אל כרך זה, הכרך השני של סידור "אבי חי", נתקבצו ובאו כל הברכות, התפילות והטכסים הדתיים שמקומם הטבעי והמתבקש הוא מחוץ לכתלי בית הכנסת, כלומר במסגרת הבית, המשפחה או הציבוריות והפרהסיה היהודית בכלל. בכל הסידורים שראינו משולבים עניינים אלה בין ובצד התפילות והברכות שמקום אמירתן הטבעי הוא בית הכנסת, ושילוב זה מקשה מאוד על ההתמצאות בסידור. ההבחנה בין מה שנכלל בכרך הראשון, "יום השבת בבית הכנסת", לבין מה שמצוי בכרך זה, "תפילות וברכות לבית ולמשפחה", נעשתה גם כדי להבליט את הפן הביתי והמשפחתי של עולם התפילה, וכדי לתת בידי המבקש להכיר פן זה דבר סדור ושיטתי. ואף אם ישנם בכרך זה עניינים שניתן לפוגשם לעיתים בבתי הכנסת – כגון טכס ברית מילה, סעודה שלישית של שבת או הדלקת נרות חנוכה – הרי שבעיקרם הם נטולים מן הוויית החיים שסביב בית הכנסת ומחוצה לו.

הכרך בנוי במעגלים הולכים וקטנים. ראשיתו בברכות ובטכסים ובתפילות המלווים את מחזור חייו של אדם מישראל, מן הבשורה על לידת בת או בן ועד לענייני אבלות וימי זיכרון. המשכו במחזור השנה, מראשיתה ועד סופה, כפי שהוא מתבטא בחיי הבית: ראשי חודשים, חגים ומועדים, ימי צום וימי זיכרון. בעקבות זאת מוקדש פרק שלם לשבת, מכניסתה ועד לצאתה, על טכסיה ותפילותיה הביתיים המרובים, ולבסוף בא יום החול, מן הבוקר ועד הערב, על ברכותיו ותפילותיו שמקומן הטבעי, כאמור, מחוץ לבית הכנסת, כגון ברכות הקשורות בהתקנת המזון לאכילה או ביציאה לדרך.

בכרך זה – בניגוד למרבית הסידורים המצויים לפנינו – אי אפשר היה להסתפק רק בהבאת הטכסטים השונים, וצריך היה להוסיף בצידם גם דברי הסבר כלליים על טיבם של אירועי המפתח בחיי האדם [כגון נישואין] או על מוצאם ומקורם של החגים והמועדים השונים. כן צריכים היינו לתאר באופן כללי את הטכסים השונים על מרכיביהם ואת הרקע ההלכי לכמה מן הטכסטים. ועם זאת, הברכות והתפילות הן עדיין העיקר בכרך זה, אף שהן משוקעות בהקשר הרחב של אמירתן. ביאורי מילים והסברי רקע ניתנו איפוא בעיקר בצמוד לטכסטים שבסידור.

בעוד שבתפילות בית הכנסת ניתן היה להבחין יפה בין "נוסח ספרד" לבין שאר הנוסחים הנוהגים בעם ישראל [על כך ראה במבוא לכרך בית הכנסת], הרי שבנוגע לברכות ולתפילות שמקומן בכרך העוסק בבית ובמשפחה, אין הבחנה ברורה בין נוסחיהם השונים של היהודים

שמוצאם באשכנז, ובמידה מרובה ישנה אף חפיפה ביניהם ובין נוסחיהן של עדות המזרח. ובכלל, כשמדובר בטכסי החיים או בחגים או בזמירות השבת וכיוצא בהם, אין שום טעם להציב גבול ברור בין נוסחי אשכנז לנוסחי עדות המזרח, והחברה בישראל הולכת ומגבשת לעצמה נוסח גמיש, המשלב מנהגים וטכסים וטכסטים שמוצאם מגוון, ואותו באנו לשקף כאן.

ניסינו לפשט את מיבנה הכרך ככל האפשר, ועם זאת להימנע מחזרות מיותרות על טכסטים הנאמרים במהלך השנה כולה בדרך זהה או שונה במקצת [כגון קדיש יתום הנאמר בטכסי זיכרון שונים המפוזרים על פני השנה, או ברכת המזון הנאמרת בשינויים קלים בכל עת]. לפיכך ימצאו הקוראים בחלק העוסק במחזור השנה גם הפניות ממקום אחד בסידור למישנהו, הכול על פי העניין.

שאר מעשינו בכרך זה הם כמעשינו בכרך "השבת בבית הכנסת": מראי מקומות לפסוקי המקרא מובאים בשוליים, בעוד שבתחתית העמוד נמצא ביאור קצר למילים ולביטויים מוקשים וכן דברי רקע כלליים לתפילות ולברכות. גם כרך זה, כקודמו, מכוון אל הקורא הישראלי-הציוני: מצד אחד אין בו ביטוי לחגיה של הגולה ["יום טוב שני של גלויות"], ומצד אחר הוא כולל את האירועים שנתחדשו במדינת ישראל [יום הזיכרון לחללי מלחמות ישראל, יום העצמאות, יום ירושלים ויום הזיכרון לשואה ולגבורה], בראותו אותם כחלק בלתי נפרד של לוח החיים היהודי. וגם כאן עומד לרשות המעיין מפתח מפורט אשר יקל – יחד עם תוכן העניינים – על ההתמצאות בסידור.

❖

על התנא, ר' נחוניה בן הקנה, מסופר שהיה מתפלל דרך קבע בכניסתו אל בית המדרש וביציאתו ממנו תפילה קצרה [משנה ברכות ד, ב]. בכניסתו התפלל שלא תארע תקלה על ידו, ושיהיו דבריו מכוונים אל האמת, וביציאתו היה מודה על הזכות שניתנה לו לעסוק בתורה ולהפיצה. עם סיום מלאכתו של הכרך השני של סידור "אבי חי" חשים אנו רצון לחזור על תפילתו של אותו חכם, וביתר שאת.

ירושלים, ערה"ש תש"ס

א.ש.

תפילות החיים וברכותיהם:
מראשיתם ועד קיצם

לידה

"תנו רבנן: שלושה שותפין הן באדם – הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו"
[תלמוד בבלי, קידושין ל ע"ב].

כניסת ילדים חדשים לעולם מלווה באושר ובתקוה. היהדות תופסת את הרך הנולד כיצירה משותפת של הוריו ושל הקב"ה, וכבר מראשית חייהם מוקפים התינוקות בברכות ובטכסים המשקפים תפיסה זו וקובעים את מקומם במסגרת העם היהודי. חודש הימים הראשון לחיי הילד גדוש ומלא באירועים ובטכסים המציינים את לידתו ואת הצטרפותו אל עם ישראל, החל בברכות על בשורת הלידה, המשך בטכס ברית המילה לבן וזבד הבת, וכלה בפדיון הבן.

ברכות על הלידה

כשאב מתבשר לראשונה על לידת בנו, הוא מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב.

ויש נוהגים להוסיף ולברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

ויש נוהגים שאף היולדת מברכת שתי ברכות אלה.

כשאב מתבשר לראשונה על לידת בתו, יש הנוהגים לברך [ויש הדוחים ברכה זו עד שהם רואים את התינוקת לראשונה]:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

ויש נוהגים שאף היולדת מברכת ברכה זו.

הטוב והמטיב: ההבחנה לעניין הברכות בין לידת בן ללידת בת יסודה כנראה בעובדה שהתלמוד הבבלי [ברכות נט ע"ב] מזכיר ברכה זו רק על לידת בן. ברכה זו היא אחת מברכות השמיעה, וראה להלן, עמ' 245.

שהחיינו: ראה להלן, עמ' 246.

ברכת הגומל

נהוג שהיולדת מברכת ברכה זו בתוך החודש הראשון שלאחר הלידה. בלידת בן נהוג לאומרה כחלק מטכס ברית המילה, ובלידת בת נהוג לאומרה בבית הכנסת, במניין:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַגּוֹמֵל לְחַיָּבִים טוֹבוֹת, שֶׁגְּמָלַנִי כָּל טוֹב.

והקהל עונה:

אָמֵן. מִי שֶׁגְּמָלֵךְ טוֹב, הוּא יִגְמְלֵךְ כָּל טוֹב, סֶלָה.

"שלום זכר"

בליל שבת הראשון שלאחר לידת בן יש הנוהגים להתאסף בבית ההורים [או בבית אחר], לציון האירוע. מקובל לאכול בהזדמנות זו גרגירי חומוס או עדשים מבושלים, לשיר ולשמוח. מנהג זה הוא כנראה גלגול של מנהג דומה מימי הביניים, שיסודו בתפיסה עממית שראתה את התינוק עד לאחר יום מילתו כנתון בסכנה. בשל תפיסה זו נהגו להקיפו בקמיעות וללמוד תורה סביב מיטתו. ויש הנוהגים גם היום להביא ילדים קטנים בלילה שלפני ברית המילה כדי שיקראו בצוותא "קריאת שמע" ליד עריסת התינוק.

■ **הגומל:** המעניק. **לחיבים:** לבני אדם שאפשר ואינם ראויים לכך.

ברכת הגומל: על פי ההלכה חייבים ארבעה אנשים שיצאו מסכנה להודות על כך על ידי אמירת ברכה: מי שיצא מבית האסורים, מי שחלה [חולי מסוכן] והבריא, מי שהלך בדרך מסוכנת והגיע בשלום למקום חפצו ומי ששב בשלום מנסיעה בים [תלמוד בבלי, ברכות נד ע"ב]. יולדת נחשבת לעניין זה כחולה מסוכן שהבריא.

"שלום זכר": יש מפרשים ביטוי זה כקריאת "ברוך הבא" לתינוק הנולד, כלומר: "שלום, זכר".

חומוס או עדשים: אלו גם מן המאכלים המוגשים בסעודת ההבראה שלאחר הקבורה, כתזכורת למחזור החיים שהוא כגלגל חוזר על עצמו. גרגירי החומוס המבושלים קרויים ביידיש "**אַרְבֶּעס**" והמסורת העממית מקשרת שם זה אל הבטחת ה' לאברהם: "הרבה ארבה את זרעך" [בראשית כב, יז].

ברית מילה

"ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר לדורותיכם" [בראשית יז, יב].

"פילוסופוס אחד שאל את ר' הושעיה, אמר לו: אם חביבה היא המילה – מפני מה לא נתנה לאדם הראשון? אמר לו ... כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכין עשייה [כיוון שלא נבראו כשהם מושלמים], כגון החרדל צריך למתוק, התורמוסין צריך למתוק, החיטין צריכין להיטחן, אפילו אדם צריך תיקון" [בראשית רבה יא, ו].

אברהם, אב האומה, נצטווה בהיותו בן תשעים ותשע למול את ערלתו [בראשית יז]. מצווה זו באה לסמל את הברית שנכרתה בין ה' לבין אברהם וצאצאיו, ברית עולם החקוקה בבשרו של כל זכר יהודי. התורה גזרה למול כל בן זכר ביום השמיני ללידתו, ויצחק אבינו הוא הראשון שנימול במועד זה [בראשית כא]. מאז נעשתה מצווה זו למצווה המייחדת את עם ישראל בין האומות, ורבים אף מסרו את נפשם על קיומה. חכמים הרבו לדבר בשבחה של מצווה זו, ואמרו שבזכותה נגאלו בני ישראל ממצרים, ואף עתידים הם להיגאל בזכותה לעתיד לבוא.

המסורת היהודית קישרה בין אליהו הנביא לבין ברית המילה וראתה אותו כמי שפוקד כל טכס של ברית. לפי המדרש [פרקי דרבי אליעזר, כט] פיקפק אליהו בנאמנותם של בני ישראל לה', בקובעו "כי עזבו בריתך בני ישראל" [מלכים-א יט, י], ועל כן נגזר עליו לראות בעיניו כיצד מקיים עם ישראל מצווה חשובה זו מרצונו החופשי ובכל מקום וזמן. בשל כך קרוי הכיסא שעליו מוחזק התינוק בשעת המילה בשם "כסא של אליהו", ונהוג לייחד לשם כך כיסא גבוה ומקושט.

טכס ברית המילה נערך במניין, ביום השמיני ללידת הבן [ואפילו בשבת, בחגים או ביום הכיפורים], והוא מלווה במנהגים המוסיפים לחגיגיותו וכן בסעודת מצווה. נוהגים לערוך את הטכס בשעות הבוקר, כדי לקיים את הכלל ש"זריזין מקדימין למצוות" [תלמוד בבלי, פסחים ד ע"א], ומכל מקום אין לקיימו בלילה. [חובה לדחות את הברית אם יש בכך סכנה לחיי התינוק, אלא שבמקרה זה נערכת הברית רק בימות החול.] אפשר לקיים את הטכס בכל מקום, ויש הנוהגים לקיימו בבית הכנסת לאחר תפילת שחרית, או – בשבת ובחג – בין שחרית למוסף.

בטכס הברית נוטלים חלק כמה בעלי תפקידים: אבי הבן, שעליו מוטלת מצד ההלכה החובה למול את בנו [ואם יש ביכולתו לעשות זאת בעצמו הרי זה משובח]; המוהל, בעל מקצוע המיומן בעבודה זו; והסנדק [מיוונית: פטרון, מגן], שמחזיק את התינוק על ברכיו בשעת המילה, ונהוג לכבד בתפקיד זה מי שחפצים ביקרו. ועוד נוהגים לכבד אנשים נוספים בנשיאת התינוק מאמו אל מקום המילה, בהנחת התינוק על "כסא של אליהו" ובאמירת הברכות.

טכס ברית המילה

הקהל מקדם בעמידה את בוא התינוק ואומר: בָּרוּךְ הַבָּא.

המוהל אומר: אַשְׁרֵי תִּבְחַר וּתְקָרֵב יִשְׁכֹּן חֲצֵרֶיךָ. תהלים סה, ה

והקהל עונה: נִשְׂבְּעָה בְּטוּב בֵּיתֶךָ, קְדֹשׁ הֵיכָלֶךָ.

האב, עטוף בטלית, מחזיק את בנו ואומר:

אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלַםִ, תִּשְׁכַּח יְמִינִי. תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי תהלים קלז, ה–ו
אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי, אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלַםִ עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי.

האב אומר בקול רם והקהל חוזר אחריו:

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל, יהוה אֱלֹהֵינוּ, יהוה אֶחָד. דברים ו, ד

המוהל אומר משפט אחר משפט והקהל חוזר אחריו:

יהוה מֶלֶךְ, יהוה מָלָךְ, יהוה יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד.
יהוה מֶלֶךְ, יהוה מָלָךְ, יהוה יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד.
אָנָּא יהוה הוֹשִׁיעָה נָּא. תהלים קיח, כה
אָנָּא יהוה הוֹשִׁיעָה נָּא.
אָנָּא יהוה הַצְלִיחָה נָּא.
אָנָּא יהוה הַצְלִיחָה נָּא.

■ **אשרי תבחר וכו':** אשרי העם שתבחר בו ותקרב אותו לגור בחצריך, בבית מקדש. **קדש היכלך:** היכלך הקדוש. **תשכח ימיני:** יד ימין, המבטאת חוזק, תיבש ותאבד את כוחה. **תדבק לשוני לחכי:** כושר הדיבור ילקח ממני. **אעלה את ירושלים וכו':** בתחילת כל שמחה שאערוך אזכור את ירושלים. ■ **הצליחה:** תגרום להצלחה.

טכס ברית המילה: במקרא נזכרת המילה פעמים רבות, אך לא ידוע דבר על אופן עריכתה בתקופת המקרא, להוציא השימוש שעשו לשם כך בסכין העשויה אבן צור [שמות ד, כד–כו ועוד]. הטכס כצורתו לפנינו ידוע מימי הגאונים, ואפשר שחלקים ממנו נערכו כך כבר בתקופת חז"ל.

מניחים את הילד על "כסא של אליהו", והמוהל אומר:

זֶה הַכִּסֵּא שֶׁל אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא זָכוּר לַטּוֹב.

לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי יהוה. בראשית מט, יח

שִׂבַּרְתִּי לִישׁוּעָתְךָ יהוה, וּמִצְוֹתֶיךָ עָשִׂיתִי. תהלים קיט, קסו

אֵלִיָּהוּ מַלְאַךְ הַבְּרִית, הִנֵּה שֶׁלְּךָ לְפָנֶיךָ. עֲמֹד עַל יְמִינִי וְסָמְכֵנִי.

שִׂבַּרְתִּי לִישׁוּעָתְךָ יהוה. תהלים קיט, קסו

שָׂשׂ אָנֹכִי עַל אִמְרָתֶךָ, כְּמוֹצֵא שָׁלָל רָב. תהלים קיט, קסב

שָׁלוֹם רָב לְאֹהֲבֵי תוֹרָתֶךָ, וְאֵין לָמוֹ מִכְשׁוֹל. תהלים קיט, קסה

אַשְׁרֵי תִּבְחַר וּתְקָרֵב יִשְׁכֹּן חֲצֵרֶיךָ, נִשְׂבְּעָה בְּטוּב בֵּיתֶךָ קְדֹשׁ הֵיכָלֶךָ. תהלים סה, ה

הסנדק, עטוף בטלית, מקבל את הילד ומניח אותו על ברכיו.

[ויש הנוהגים שהאב ממנה במילים מפורשות את המוהל להיות לו שליח למול את בנו.]

והמוהל מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל הַמִּילָה.

המוהל מל את התינוק, וסמוך לכך מברך אבי הבן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַכְנִיסוֹ בִּבְרִיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ.

■ **שברתי:** ציפיתי. **שלך:** עניין הנוגע לך. **עמד על ימיני וסמכני:** סייע לי ותמוך בי [במעשה שאני עומד לעשות]. **שש אנכי וכו':** שמח אני על מצוותך כמי ששמח כשהוא מוצא אוצר גדול. **למו:** להם.

ברכות המילה: שלוש מן הברכות הנאמרות בטכס ["על המילה", "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו", "אשר קידש ידיד מבטן ... כורת הברית"] מצויות כבר בתוספתא ברכות ז, יב. שם נמצא גם מענה הקהל, "כשם שהכנסתו לברית" וכו'.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

והקהל אומר:

אָמֵן. כְּשֵׁם שֶׁנִּכְנַס לַבְּרִית, כֵּן יִכָּנֵס לְתוֹרָה וּלְחֻפָּה וּלְמַעֲשִׂים טוֹבִים.

לאחר המילה מברכים [המוהל, או מי שמכבדים אותו באמירת הברכות]:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדֵּשׁ יְדִיד מִבֶּטֶן, וְחֹק בִּשְׁאֵרוֹ שָׂם, וְצֶאֱצָאָיו חָתַם בְּאוֹת בְּרִית קֹדֶשׁ. עַל כֵּן בִּשְׂכַר זֹאת, אֵל חַי חֶלְקֵנוּ צוּרֵנוּ צִוָּה לְהַצִּיל יְדִידוּת שְׁאֵרֵנוּ מִשַּׁחַת, לְמַעַן בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר שָׂם בִּבְשָׂרֵנוּ. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, כּוֹרֵת הַבְּרִית.

וממשיך המברך ואומר [לאחר שהאב לוחש על אזנו את שם הילד]:

אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, קַיֵּם אֶת הַיֶּלֶד הַזֶּה לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ, וְיִקָּרֵא שְׁמוֹ

קדש ידיד מבטן: מילולית: ייחד את אהובו עוד בהיותו בבטן אמו [וחלוקים המפרשים אם הכוונה לאברהם או ליצחק]. **וחק בשארו שם:** הטביע בבשרו [=שְׁאֵר] את סימן הברית [=חק]. **חתם:** הטביע חותם בל ימחה [על ידי המילה]. **זאת:** מצוות המילה. **חלקנו צורנו:** כינויים לקב"ה שפירושם – גורלנו ומגיננו. **צוה וכו':** גזר שנפשנו [היא "ידידות שארנו", האהוב השוכן בבשרנו, בגופנו] לא תרד לגיהנום [לפי המסופר בתלמוד הבבלי, עירובין יט ע"א]. **למען:** בזכות.

שהחינו וקימנו: ברכת "שהחיינו" בהקשר זה לא מצויה בספרות חז"ל, ובימי הביניים התנהל ויכוח בשאלה האם לומר אותה, כיוון שהטכס גורם צער לתינוק. בסופו של דבר נפסק שיש לאומרה, אך הדבר לא נתקבל בכל מקום.

בורא פרי הגפן: נמצא דיונים נרחבים בשאלת שתיית כוס היין בטכס ברית מילה המתקיים בימות הצום, ובעיקר ביום הכיפורים ובתשעה באב. ויש בעניין זה מנהגים שונים [כגון נתינת הכוס לילד קטן או לאשה היולדת שהיא בחזקת חולה שיש בו סכנה ועל כן אין היא חייבת בצום, ועוד].

ויקרא שמו בישראל: המנהג לקרוא לתינוק בשם בטכס ברית המילה מתועד לראשונה בתקופת הגאונים, ובאותם ימים אף נוספו לטכס חלקים נוספים, כגון ברכה על היין, הבקשה לרפואת התינוק ופסוקים שונים המקשטים את הטכס ומעצימים את חגיגיותו. הנוסח המקובל כיום למתן השם מתועד לראשונה בימי הביניים.

בְּיִשְׂרָאֵל [פלוני בן פלוני]. יִשְׂמַח הָאָב בְּיוֹצֵא חֲלָצָיו וְתָגֵל אִמּוֹ בִּפְרִי בִטְנָהּ.

כַּכָּתוּב, יִשְׂמַח אָבִיךָ וְאִמֶּךָ, וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ. משלי כג, כה

וְנֶאֱמַר, וָאֶעֱבֹר עָלַיִךְ וָאֶרְאֵךְ מִתְבּוֹסֶסֶת בְּדָמָיִךְ, וָאֹמַר לָךְ
בְּדָמַיִךְ חֲיִי, וָאֹמַר לָךְ בְּדָמַיִךְ חֲיִי. יחזקאל טז, ו

וְנֶאֱמַר, זָכַר לְעוֹלָם בְּרִיתוֹ, דָּבָר צִוָּה לְאֶלֶף דּוֹר. אֲשֶׁר כָּרַת
אֶת אַבְרָהָם וּשְׁבוּעָתוֹ לְיִשְׂחָק. וַיַּעֲמִידֶהָ לְיַעֲקֹב לְחֹק,
לְיִשְׂרָאֵל בְּרִית עוֹלָם. תהלים קה, ח–י

וְנֶאֱמַר, וַיָּמָל אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן שְׁמֹנַת יָמִים, כַּאֲשֶׁר
צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים. בראשית כא, ד

הוֹדוּ לַיהוה כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ. תהלים קיח, א

והקהל עונה:

הוֹדוּ לַיהוה כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ.

[פלוני בן פלוני] זֶה הַקָּטָן גָּדוֹל יִהְיֶה, כְּשֵׁם שֶׁנִּכְנַס לַבְּרִית, כֵּן יִכָּנֵס לְתוֹרָה
וּלְחֻפָּה וּלְמַעֲשִׂים טוֹבִים. אָמֵן.

ויש הנוהגים להוסיף כאן ברכת "מי שברך" לרפואת התינוק.

חלציו: מתניו [ו"יוצא חלציים" הוא כינוי פיוטי לצאצא]. **תגל:** תשמח. **לאלף דור:** לנצח. **כרת:** ברית [עם אברהם]. **ישחק:** יצחק. **ויעמידה:** קבע אותה [וכאן הכוונה למצוות המילה]. **לחק:** התחייבות גמורה שתוקפה לעולם. **כי טוב:** שהרי ה' הוא טוב. **כי לעולם חסדו:** אכן חסדו קיים לעולם.

וממשיכים ואומרים:

עמידה **עָלֵינוּ לְשַׁבֵּחַ לַאֲדוֹן הַכֹּל,**
לָתֵת גְּדֻלָּה לְיוֹצֵר בְּרֵאשִׁית,
שֶׁלֹּא עָשָׂנוּ כְּגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת,
וְלֹא שָׂמָנוּ כְּמִשְׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה,
שֶׁלֹּא שָׂם חֶלְקֵנוּ כָּהֶם וְגוֹרָלֵנוּ כְּכָל הֲמוֹנָם,
שֶׁהֵם מִשְׁתַּחֲוִים לְהֶבֶל וָרִיק וּמִתְפַּלְּלִים אֶל אֵל לֹא יוֹשִׁיעַ,
וַאֲנַחְנוּ קידה כּוֹרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים וּמוֹדִים לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים
הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.
שֶׁהוּא נוֹטֶה שָׁמַיִם וְיוֹסֵד אָרֶץ,
וּמוֹשַׁב יְקָרוֹ בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל,
וּשְׁכִינַת עֻזּוֹ בְּגָבְהֵי מְרוֹמִים.
הוּא אֱלֹהֵינוּ, אֵין עוֹד.
אֱמֶת מַלְכֵּנוּ, אֶפֶס זוּלָתוֹ,
כַּכָּתוּב בְּתוֹרָתוֹ:
וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ, דברים ד, לט
כִּי יהוה הוּא הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתָּחַת, אֵין עוֹד.

■ **עלינו:** חובה עלינו. **אדון הכל:** מי שברא הכל, מושל בו ומנהיגו. **לתת גדלה:** לספר את גדולתו. **גויי הארצות ... משפחות האדמה:** אומות העולם. **חלקנו כהם:** גורלנו כגורלם. **ככל המונם:** מספרם הרב. **הבל וריק:** דבר חסר כל ערך. **נוטה:** פורש, מותח. **יקרו:** כבודו. **שכינת עזו:** המקום שבו שוכן כוחו. **אפס זולתו:** אין עוד מלבדו. **והשבת אל לבבך:** קבע בלבבך.

עלינו לשבח: זו תפילת הסיום של כל אחת מן ההתכנסויות לשם תפילה בכל ימות השנה. היא נאמרת לאחר ערבית, מוסף [וביום שאין בו מוסף: שחרית] ומנחה. כן היא נאמרת בסיום טכס קידוש לבנה. אחריה נאמר קדיש יתום.

וְעַל כֵּן נְקַוֶּה לְּךָ, יהוה אֱלֹהֵינוּ,
לִרְאוֹת מְהֵרָה בְּתִפְאֶרֶת עֻזֶּךָ,
לְהַעֲבִיר גִּלּוּלִים מִן הָאָרֶץ וְהָאֱלִילִים כָּרוֹת יִכָּרֵתוּן,
לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שַׁדַּי.
וְכָל בְּנֵי בָשָׂר יִקְרְאוּ בִשְׁמֶךָ, לְהַפְנוֹת אֵלֶיךָ כָּל רִשְׁעֵי אָרֶץ.
יַכִּירוּ וְיֵדְעוּ כָּל יוֹשְׁבֵי תֵבֵל,
כִּי לְךָ תִּכְרַע כָּל בֶּרֶךְ, תִּשָּׁבַע כָּל לָשׁוֹן.
לְפָנֶיךָ יהוה אֱלֹהֵינוּ יִכְרְעוּ וְיִפֹּלוּ,
וְלִכְבוֹד שִׁמְךָ יְקָר יִתֵּנוּ,
וִיקַבְּלוּ כֻלָּם אֶת עֹל מַלְכוּתֶךָ,
וְתִמְלֹךְ עֲלֵיהֶם מְהֵרָה לְעוֹלָם וָעֶד.
כִּי הַמַּלְכוּת שֶׁלְּךָ הִיא וּלְעוֹלְמֵי עַד תִּמְלֹךְ בְּכָבוֹד,
כַּכָּתוּב בְּתוֹרָתֶךָ: יהוה יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד. שמות טו, יח
וְנֶאֱמַר: וְהָיָה יהוה לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ, זכריה יד, ט
בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יהוה אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד.

ואם יש אבלים בקהל אומרים גם קדיש יתום:

נקוה לך: נשים בך את תקוותינו. **גלולים:** אלילים. **לתקן עולם במלכות שדי:** להביא את העולם לכלל שלימות באמצעות מלכות ה'. **להפנות:** יפנו, יתפללו. **יקר:** כבוד.

קדיש יתום

האבלים יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא.

קהל אָמֵן.

האבלים בְּעָלְמָא דִּי בְרָא כִרְעוּתֵהּ, וְיַמְלִיךְ
מַלְכוּתֵהּ וְיַצְמַח פֻּרְקָנֵהּ וִיקָרֵב מְשִׁיחֵהּ.

קהל אָמֵן.

האבלים בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל בֵּית
יִשְׂרָאֵל, בַּעֲגָלָא וּבִזְמַן קָרִיב,
וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל ואבלים אָמֵן. יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלַם
וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא.

האבלים יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם
וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלָּל
שְׁמֵהּ דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא.

קהל אָמֵן.

האבלים לְעֵלָּא מִן כָּל בִּרְכָתָא [בעשרת ימי
תשובה: לְעֵלָּא וּלְעֵלָּא מִכָּל בִּרְכָתָא]
וְשִׁירָתָא תֻּשְׁבְּחָתָא וְנֶחֱמָתָא
דַּאֲמִירָן בְּעָלְמָא, וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל אָמֵן.

האבלים יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא
וְחַיִּים טוֹבִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל
וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל אָמֵן.

האבלים עֹשֶׂה שָׁלוֹם [בעשרת ימי תשובה: הַשָּׁלוֹם]
בִּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ
וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל אָמֵן.

תרגום:

יתגדל ויתקדש שמו הגדול.

[אמן].

בעולם שברא כרצונו וימליך
מלכותו ויצמיח ישועתו ויקרב משיחו.

[אמן].

בחייכם ובימיכם ובחיי כל בית
ישראל במהרה ובזמן קרוב,
ואמרו אמן.

[אמן. יהי שמו הגדול מבורך, לעולם
ולעולמי עולמים].

יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם
ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל
שמו של הקדוש ברוך הוא.

[אמן].

למעלה מכל הברכות [בעשרת ימי
תשובה: למעלה ולמעלה מכל הברכות]
והשירות, התשבחות והנחמות,
הנאמרות בעולם, ואמרו אמן.

[אמן].

יהי שלום רב מן השמים
וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל
ואמרו אמן.

[אמן].

עושה שלום [בעשרת ימי תשובה: השלום]
במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל
ישראל ואמרו אמן.

[אמן].

וממשיכים בסעודת מצוה.

סעודת ברית המילה וברכת המזון המיוחדת לה

הסעודה הנערכת לאחר טכס הברית נחשבת כסעודה שהיא מצוה, והיא נערכת בחגיגיות וכוללת נטילת ידיים וברכת "המוציא לחם מן הארץ" [ראה עמ' 153]. לאחר הסעודה מברכים את ברכת המזון – ראה עמ' 234 [ליום חול] ועמ' 174 [לשאר ימות השנה], ומוסיפים עליה שתי תוספות, אחת בזימון שבראשה ואחת לקראת סופה.

וזה לשון הזימון בסעודה שלאחר ברית המילה:

המזמן: **רַבּוֹתַי נְבָרֵךְ.**

הקהל: יְהִי שֵׁם יהוה מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.

המזמן: יְהִי שֵׁם יהוה מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.

נוֹדֶה לְשִׁמְךָ בְּתוֹךְ אֱמוּנַי, בְּרוּכִים אַתֶּם לַיהוה.

בִּרְשׁוּת אֵל אָיֹם וְנוֹרָא מִשְׂגָּב לְעִתּוֹת בַּצָּרָה
אֵל נֶאְזָר בִּגְבוּרָה אַדִּיר בַּמָּרוֹם יהוה. נודה

בִּרְשׁוּת הַתּוֹרָה הַקְּדוֹשָׁה טְהוֹרָה הִיא וְגַם פְּרוּשָׁה
צִוָּה לָנוּ מוֹרָשָׁה מֹשֶׁה עֶבֶד יהוה. נודה

בִּרְשׁוּת הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם אֶקְרָא לֵאלֹהֵי הָעִבְרִיִּים
אֲהוֹדֶנּוּ בְּכָל אִיִּים אֲבָרְכָה אֶת יהוה. נודה

■ **אמוני:** קהל המאמינים, עם ישראל. **אים ונורא:** מטיל אימה ויראה. **משגב וכו':** מחסה בעת צרה. **נאזר:** עוטה, עטוף. **פרושה:** מפורשת. **מורשה:** ירושה [על פי דברים לג, ד]. **אהודנו בכל איים:** אודה לו בכל קצוי תבל.

הזימון: על הזימון שבברכת המזון ראה עמ' 175. בסעודת ברית המילה משלבים בו פיוט שראשיתו במילים "נודה לשמך". פיוט זה ידוע מימי הביניים כהמנון שנאמר בסעודות חגיגיות שונות, אולם עם הזמן נותר רק בטכס ברית המילה. יש בו פזמון חוזר, החורז עם הצלעית הרביעית של כל אחת ממחרוזות הפיוט.

בִּרְשׁוּת מָרָנָן וְרַבָּנָן וְרַבּוֹתַי אֶפְתְּחָה בְּשִׁיר פִּי וּשְׂפָתַי
וְתֹאמַרְנָה עַצְמוֹתַי בָּרוּךְ הַבָּא בְּשֵׁם יהוה. נודה

ברשות [זה וזה] נברך אלהינו....

[וממשיכים כרגיל [עמ' 176] עד "בעיני אלהים ואדם" [עמ' 182]].

ולקראת סיום אומרים:

הָרַחֲמָן הוּא יְבָרֵךְ אֲבִי הַיֶּלֶד וְאִמּוֹ, וְיִזְכּוּ לְגַדְּלוֹ וּלְחַנְּכוֹ וּלְחַכְּמוֹ
מִיּוֹם הַשְּׁמִינִי וָהָלְאָה יֵרָצֶה דָמוֹ, וִיהִי יהוה אֱלֹהָיו עִמּוֹ.

הָרַחֲמָן הוּא יְבָרֵךְ בַּעַל בְּרִית הַמִּילָה, אֲשֶׁר שָׂשׂ לַעֲשׂוֹת צֶדֶק בְּגִילָה
וִישַׁלֵּם פָּעֳלוֹ וּמַשְׂכֻּרְתּוֹ כְּפוּלָה, וְיִתְּנֵהוּ לְמַעְלָה לְמָעְלָה.

הָרַחֲמָן הוּא יְבָרֵךְ רַךְ הַנִּמּוֹל לִשְׁמוֹנָה, וְיִהְיוּ יָדָיו וְלִבּוֹ לָאֵל אֱמוּנָה
וְיִזְכֶּה לִרְאוֹת פְּנֵי הַשְּׁכִינָה שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה.

הָרַחֲמָן הוּא יְבָרֵךְ הַמָּל בְּשַׂר הָעָרְלָה, וּפָרַע וּמָצַץ דְּמֵי הַמִּילָה
אִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב עֲבוֹדָתוֹ פְּסוּלָה, אִם שְׁלֹשׁ אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ.

מרנן ורבנן: מורינו ורבותינו. **עצמותי:** גופי, כל מהותי. ■ **ולחכמו:** לתת לו חכמה. **ירצה דמו:** דם הברית יתקבל ברצון. **בעל ברית המילה:** הסנדק [כינוי שרווח בימי הביניים]. **צדק:** דבר נכון וראוי. **וישלם פעלו:** יתן לו שכר על מעשהו. **ידיו ולבו:** מעשיו ומחשבותיו. **לאל אמונה:** נאמנים, ישרים, לפני האל. **לראות פני השכינה:** בעלייה לרגל [לאחר הקמת המקדש]. **ופרע ומצץ דמי המילה:** הסיר את הערלה ושאב את הדם. **רך הלבב:** פחדן. **שלש אלה:** המילה, הפריעה והמציצה – שלושת חלקיו של טכס הברית.

הרחמן: פיוט זה נתחבר ככל הנראה בידי פייטן בשם "אברהם" [ושמו מופיע באקרוסטיכון "אבי הילד", "בעל ברית", "רך הנמול", "המל בשר הערלה", "משיחו"], ויש המזהים אותו עם פייטן בשם אברהם בן יצחק הכהן. הבתים הראשונים עוסקים במילה ובאלה שנוטלים בה חלק [ההורים, הסנדק, התינוק והמוהל] ושני הבתים האחרונים מבקשים את ביאת אליהו, מבשר הגאולה, וביאת המשיח, אלא שהם מובאים בסדר הפוך, כדי לסיים באליהו הנביא הקשור לטכס ברית המילה.

הָרַחֲמָן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ מְשִׁיחוֹ הוֹלֵךְ תָּמִים, **בִּזְכוּת חֲתַן לַמּוּלוֹת דָּמִים**
לְבַשֵּׂר בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת וְנִחוּמִים, **לְעַם אֶחָד מְפֻזָּר וּמְפֹרָד בֵּין הָעַמִּים.**

הָרַחֲמָן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ כֹּהֵן צֶדֶק אֲשֶׁר לֻקַּח לְעֵילֹם,
עַד הוּכַן כִּסְאוֹ כַּשֶּׁמֶשׁ וְיַהֲלֹם
וַיָּלֶט פָּנָיו בְּאַדַּרְתּוֹ וַיִּגְלֹם, **בְּרִיתִי הָיְתָה אִתּוֹ הַחַיִּים וְהַשָּׁלוֹם.**

וממשיכים עד סוף ברכת המזון כסדרה הרגיל.

שלום בת

במקביל למנהג "שלום זכר", שעיקרו הקבלת פני הרך הנולד בליל השבת הראשון לחייו במסגרת המשפחה והחברים [ראה עמ' 4], יש הנוהגים לקיים טכסים מקבילים לרגל הולדת בת. יש הנפגשים לשם כך בליל שבת, במסגרת הבית, ויש העורכים "קידוש" בבית הכנסת בבוקר, לאחר תפילת השבת, ולאחר שהאב הכריז ברבים על שמה של בתו. על טכס הענקת השם לתינוקת ראה בכרך השבת, עמ' 223.

הולך תמים: ישר דרך. **חתן למולות דמים:** הרך הנימול ומצוות מילה בכלל [והלשון בעקבות הסיפור בשמות ד, כה–כו]. **כהן צדק:** אליהו [ומסורת נפוצה בספרות חז"ל מזהה אותו עם פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן], מבשר המשיח. **לקח לעילם:** עלה בסערה השמיימה ונעלם [כמסופר במלכים–ב ב]. **כסאו:** של המשיח, מלכות בית דוד. **וילט וכו':** הסתיר את פניו באדרתו [מלכים–א יט, יג] וכן כרך ["ויגלם"] את האדרת כשהיכה בה וחצה את הירדן [מלכים–ב ב, ח].

זבד הבת

מנהג שמקורו בבני עדות המזרח, ההולך ותופס לו מקום בחברה כולה, הוא המנהג לערוך מסיבה לרגל הולדת בת, זמן לא רב לאחר לידתה [אין למנהג זה תאריך קבוע]. במסגרת המסיבה שבים ומכריזים על שמה של הילדה, וחוגגים את האירוע בשירים ובפיוטים. ויש הנוהגים לומר במסגרת זו את הקטעים הבאים:

יוֹנָתִי בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע, בְּסֵתֶר הַמַּדְרֵגָה, הַרְאִינִי אֶת מַרְאַיִךְ, הַשְׁמִיעִנִי אֶת קוֹלֵךְ, כִּי קוֹלֵךְ עָרֵב וּמַרְאֵיךְ נָאוֶה: שיר השירים ב, יד

וכשהבת היא בת בכורה לאמה, מוסיפים ואומרים:

אַחַת הִיא יוֹנָתִי תַמָּתִי, אַחַת הִיא לְאִמָּהּ, בָּרָה הִיא לְיוֹלַדְתָּהּ, רָאוּהָ בָנוֹת וַיְאַשְּׁרוּהָ, מְלָכוֹת וּפִילַגְשִׁים וַיְהַלְלוּהָ: שיר השירים ו, ט

ומכריזים על שמה של הבת בנוסח זה:

מִי שֶׁבֵּרַךְ אִמּוֹתֵינוּ הַקְּדוֹשׁוֹת וְהַטְּהוֹרוֹת – שָׂרָה רִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה, מִרְיָם הַנְּבִיאָה וַאֲבִיגַיִל וְאֶסְתֵּר בַּת אֲבִיחַיִל – הוּא יְבָרֵךְ אֶת הַיַּלְדָּה הַנְּעִימָה הַזֹּאת, וְיִקָּרֵא שְׁמָהּ [פלונית בת פלוני ופלונית] בְּמַזָּל טוֹב וּבְשָׁעַת בְּרָכָה, וִיגַדְּלֶהָ בִּבְרִיאוּת, שָׁלוֹם וּמְנוּחָה, וִיזַכֶּה לְאָבִיהָ וּלְאִמָּהּ לִרְאוֹת בְּשִׂמְחָתָהּ וּבְחֻפָּתָהּ, בְּבָנִים וּבְבָנוֹת, בְּעֹשֶׁר וְכָבוֹד, דְּשֵׁנִים וְרַעֲנַנִּים יְנוּבוּן בְּשֵׂיבָה, וְכֵן יְהִי רָצוֹן וְנֹאמַר אָמֵן.

וממשיכים בחגיגה, בסעודה, בשירים ובשמחה.

■ **זבד:** מתנה, שי. **חגוי הסלע:** נקיקי הסלעים. **סתר המדרגה:** המקומות הנסתרים שבין הסלעים המדורגים. **תמתי:** יפתי. **ברה:** נקייה, צחה. **ויאשרוה:** שיבחו והיללו אותה. **אביגיל:** אשת נבל הכרמלי שנישאה למלך דוד [ובמסורות המדרשית היא נתפסת כצדקת]. **אסתר בת אביחיל:** גיבורת מגילת אסתר. **בנים:** צאצאים [כל מי שנבנה מן האדם]. **דשנים וכו':** גם בזקנתם יתנו תנובה, פרי, כלומר יהיו במלוא כוחם [על פי תהלים צב, טו].

פדיון הבן

"קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא" [שמות יג, ב].

"ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרוג ה' כל בכור בארץ מצרים, מבכור אדם ועד בכור בהמה, על כן אני זובח לה' כל פטר רחם הזכרים, וכל בכור בני אפדה" [שמות יג, טו].

"ואני הנה לקחתי את הלויים מתוך בני ישראל, תחת כל בכור פטר רחם מבני ישראל..." [במדבר ג, יב].

התורה מצוה לפדות כל בן בכור, ובלבד שהוא הראשון לצאצאיה של אמו ושהוא נולד בלידה טבעית [שנאמר "פטר רחם" ופירשוהו: מי שפתח את פי הרחם ויצא ממנו ראשון]. חיוב זה זוכה בתורה לשתי הנמקות הקשורות זו בזו: [א] כל הראשון – בתבואה, בפרי, בבהמה ובאדם – שייך לה', אות של הכרה בבעלותו המוחלטת ואות של תודה על מה שהעניק לאדם. אך בעוד שאת ביכורי השדה והבהמה [הטהורה] מקריבים על המזבח, את בכורי האדם משחררים מחובה זו על ידי המרתם בכסף. [ב] זכר ליציאת מצרים: במכת בכורות מתו כל בכורי מצרים הזכרים, וכאות תודה על כך הוקדשו בכורי ישראל לשרת את ה' [במשכן ובמקדש]. לאחר חטא העגל, עברה קדושה זו אל בני שבט לוי – הלויים והכהנים – שכן הם היו היחידים שלא השתתפו בחטא, ומעתה הם המשרתים את ה'. פדיון הבן בכסף שנמסר לכהן הוא לפי זה גם כעין תשלום שניתן לכהן על שהוא ממלא את תפקידו של הבכור.

בזמנים עברו נחשב ילד בשלושים הימים הראשונים לחייו כמי שסיכויו להישאר בחיים מוטלים בספק. כשהגיע לגיל חודש חלפה הסכנה הגדולה, ומעתה הריהו כשאר האדם ומצוה לפדותו. ערכו של ילד "מבן חודש ועד בן חמש שנים" הוא "חמישה שקלים כסף" [ויקרא כז, ו]. אם אביו של הבכור הוא בן שבט לוי [כהן או לוי] או אם אמו היא משבט זה [בת כהן או לוי] – לא נערך פדיון הבן.

טכס פדיון הבן נערך בשעות היום בימות החול [או במוצאי שבת], בנוכחותו של כהן, שממנו נפדה הילד. כיום נהוג לפדות את הבכור בחמישה מטבעות של כסף טהור [שסך משקלם לפחות 117 גרם] ובנק ישראל אף הנפיק מטבעות מיוחדים לשם כך. מצד ההלכה אפשר לפדות את הבכור גם בשוה

פדיון הבן: המקרא אינו מבהיר כיצד מתבצע פדיון הבן. בתקופת האמוראים נזכרות שתי הברכות, והטכס כולו הלך ועוצב בתקופת הגאונים ובימי הביניים, והושמעו דעות שונות באשר להרכבו – דבר המשתקף עד היום בחילופי מנהגים בעדות השונות.

כסף, כגון תכשיט. ויש הנוהגים לעטר את הילד בתכשיטים ובממתקים, או להניח אותו על מגש או כרית המיועדים לכך.

האב מביא את התינוק אל הכהן ואומר לו:

אִשְׁתִּי הַיִּשְׂרְאֵלִית יָלְדָה לִי בֵּן זֶה הַבְּכוֹר.

ויש מקומות שבהם פונה הכהן תחילה אל האם ומוודא שאכן הילד הוא צאצאה הראשון.

הכהן שואל את האב:

אֵיזֶה תִּרְצֶה יוֹתֵר, בִּנְךָ בְּכוֹרְךָ זֶה, אוֹ חֲמִשָּׁה סְלָעִים שֶׁנִּתְחַיַּבְתָּ בְּפִדְיוֹנוֹ.

האב משיב:

חָפֵץ אֲנִי לִפְדּוֹת אֶת בְּנִי, וְהֵא לְךָ דְּמֵי פִדְיוֹנוֹ שֶׁנִּתְחַיַּבְתִּי מִן הַתּוֹרָה.

האב לוקח בידו את המטבעות או את שוויין ומברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל פִּדְיוֹן הַבֵּן.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

■ **הישראלית:** שאיננה בת כהן או לוי.

אשתי הישראלית וכו': ויש אומרים נוסח אחר: "זה בני בכורי הוא פטר רחם לאמו והקב"ה ציוה לפדותו, שנאמר ופדויו מבן חודש תפדה בערכך כסף חמשת שקלים בשקל הקודש עשרים גרה הוא [במדבר יח, טז], ונאמר קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא [שמות יג, ב]".

איזה וכו': ויש נוהגים לשאול שאלה טכסית זו בארמית: "מאי בעית טפי, ליתן לי בנך בכורך שהוא פטר רחם לאמו או בעית לפדותו בעד חמש סלעים כדמתחייבת מדאורייתא" [=מה תרצה יותר, לתת לי בנך בכורך, שהוא פטר רחם לאמו, או התרצה לפדותו בעד חמישה סלעים כפי שחויבת מן התורה?"]. נוסח השאלה נתגבש בתקופת הגאונים ועל כן הוא מצוי גם בארמית, אך כבר בימי הביניים התירו לאומרה בעברית.

האב נותן לכהן את המטבעות, וזה "מחזיר" לו את הילד.

הכהן מניח את ידיו על ראש התינוק ומברכו:

יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה. בראשית מח,כ

יְבָרֶכְךָ יהוה וְיִשְׁמְרֶךָ. יָאֵר יהוה פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ. במדבר ו, כד–כו

יִשָּׂא יהוה פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיָשֵׂם לְךָ שָׁלוֹם.

יהוה שֹׁמְרֶךָ, יהוה צִלְּךָ עַל יַד יְמִינֶךָ. תהלים קכא,ה

יהוה יִשְׁמָרְךָ מִכָּל רָע, יִשְׁמֹר אֶת נַפְשֶׁךָ. תהלים קכא, ז

כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ. משלי ג, ב

הכהן נוטל בידו כוס יין ומברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ונוהגים להמשיך בסעודה חגיגית. ויש הנוהגים לקיים את הטכס אחרי ברכת "המוציא" (להלן, עמ' 153).

ויחנך: יתן לך חן [בעיני אלהים ואנשים]. ***ישא ה' פניו:*** יתייחס אליך בחיבה וברחמים. **צלך על יד ימינך:** יעמוד לימינך ויסתיר אותך מפני אויביך.

ברוך אתה ה' וכו': הברכות בנוסח שלפנינו נזכרות לראשונה בתלמוד הבבלי [פסחים קכא ע"ב] כברכות שאומר האב.

ישמך וכו': ראה עמ' 145.

יברכך וכו': זו הברכה שנצטוו הכהנים לברך בה את העם. היא נאמרת בהזדמנויות שונות בתפילה בציבור, וכן בערב יום הכיפורים [ראה עמ' 78]. ויש הנוהגים – מאז ימי הביניים – לקיים כאן טכס מעין טכס הכפרות שנערך בערב יום הכיפורים. הכהן מסובב את הכסף מעל ראש התינוק ואומר: "זה תחת זה, זה חילוף זה, זה מחול על זה, יצא זה לכהן ונכנס זה הבן לחיים לתורה וליראת שמים. יהי רצון שכשם שנכנס לפדיון, כן יכנס לתורה ולחופה ולמעשים טובים".

בת מצוה

"בת שתים עשרה למצוות" [בעקבות משנה אבות ה, כה].

החובה לקיים את מצוות התורה חלה על הנער והנערה מיום הגיעם לגיל שנקבע במסורת כנקודת המעבר הרשמית מילדות לבגרות. יום ההולדת השנים-עשר נקבע כתאריך שממנו ואילך נחשבת הילדה כמבוגרת ונכנסת בעול המצוות. קביעת גיל זה יסודה בתקופת חז"ל, ואין לה איזכור במקרא. כיום יש נוהגים לציין יום זה בדרך חגיגית על ידי קיום סעודת מצוה שבמסגרתה אף נושאת הנערה דרשה על עניין המאורע. יש הנוהגים שאבי הבת עולה לתורה בשבת הראשונה שלאחר מכן ואף מברך את בתו ברבים [ראה כרך השבת, עמ' 224].

בר מצוה

"בן שלוש עשרה למצוות" [אבות ה, כה].

"צריך אדם להיטפל בבנו עד שלוש עשרה שנה, מכאן ואילך צריך שיאמר 'ברוך שפטרני מעונשו של זה'" [בראשית רבה סג, י].

המסורת קבעה שנער בן "שלוש עשרה שנה ויום אחד" נחשב מבחינה רשמית כמבוגר החייב בקיום מצוות. מעתה הוא נמנה על קהל הבוגרים: בבית הכנסת הוא יכול להיחשב כעשירי למניין של מתפללים, לעלות לתורה, לשמש כשליח ציבור בתפילה וכל כיוצא בזה.

טכסים המציינים את האירוע מוכרים רק מתקופת הגאונים ובעיקר מימי הביניים. עיקרם – הנחת תפילין בציבור, עלייה לתורה [מלווה בברכה שמברך האב] ודרשה במסגרת סעודת מצוה.

"בר מצוה": זהו צירוף הכולל בתוכו את המילה הארמית "בר" שפירושה "בן", ומשמעו של הביטוי: "בן מצוה".

תפילין: בספר שמות נאמר שמצוות ה' תהיה "לאות על ידך" ו"לזכרון בין עיניך" [שמות יג, ט] – או "לטוטפות בין עיניך" [שם, פסוק טז], ובספר דברים נקבע על "הדברים האלה אשר אנכי מצוך" – "וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עיניך" [דברים ו, ו–ח]. מכאן נלמדה מצוות הנחת תפילין, על היד ובין העיניים. התפילין הם שתי קופסות עור שבתוכן כתובות על קלף ארבע פרשיות מן התורה שמהן נלמד עניין התפילין: "שמע ישראל" [דברים ו, ד–ט], "והיה אם שמוע" [דברים יא, יג–כא], "קדש לי כל בכור" [שמות יג, א–י] ו"והיה כי יביאך" [שם יג, יא–טז]. צורת התפילין, החומרים שמהם

הנחת תפילין

נוהגים שהנער מתחיל בהנחת תפילין באחד מימות החול, תקופה כלשהי [בין שנה לכמה ימים] קודם שהוא מגיע ליום היותו בר מצווה. [בעדות אחדות נהוג שהנער גם מתעטף בטלית מאותו יום ואילך.] את התפילין מניחים בראשית תפילת שחרית, בעמידה.

יש נוהגים לומר קודם לכן:

לְשֵׁם יִחוּד קֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וּשְׁכִינְתֵּהּ בִּדְחִילוּ וּרְחִימוּ, לְיַחֵד שֵׁם י״ה בו״ה בְּיִחוּדָא שְׁלִים בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.

הִנְנִי מְכַוֵּן בְּהַנָּחַת תְּפִלִּין לְקַיֵּם מִצְוַת בּוֹרְאִי, שֶׁצִּוָּנוּ לְהָנִיחַ תְּפִלִּין, כַּכָּתוּב בְּתוֹרָתוֹ, וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדֶךָ, וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ. דברים ו, ח

■ **אות:** סימן. **טטפת:** הפרשנים התקשו במילה זו, אך חז״ל הבינוה כמדברת בתפילין.

הם עשויים, דרך הכנתם ודרך הנחתם כרוכים בשאלות רבות וסבוכות ומרביתן הן בחינת "הלכה למשה מסיני" [כגון תלמוד בבלי, מנחות לה ע"א] – דברים שנתקדשו מימים קדומים ואין יורדים לשורשיהם. מצד הדין על כל גבר, מגיל שלוש עשרה ומעלה, להתעטר בתפילין בכל שעות היום – וכך עושים יחידי סגולה – אך נתקבל שכלל הציבור מניחם רק בתפילת שחרית של ימות החול [להוציא תשעה באב, שבו מניחים תפילין במנחה, וימות חול המועד שיש לגביהם חילופי מנהגים]. מצוות הנחת תפילין אינה חלה על נשים, אך ידוע על נשים שהחמירו על עצמן והניחו תפילין. הנחת התפילין מלווה בברכות, בקטעי מקרא ובקטעים אחרים שנתוספו בהשפעת הקבלה.

למצוות תפילין נקבע מעמד מיוחד במסורת היהודית, והיא הפכה לאחד מסממני האמונה הבולטים שלה. הנחת התפילין בפעם הראשונה על ידי נער המגיע למצוות נעשית בציבור, ויש לה אופי חגיגי [ויש הנוהגים לציין אירוע זה על ידי כיבוד כל הנוכחים במשקה ובעוגות].

"לשם יחוד" וכו': קטע שיסודו בתורת הקבלה. בראשו ["לשם יחוד...בשם כל ישראל"] באה נוסחה הנאמרת דרך קבע לפני אמירת ברכה על קיום מצוה. נוסחה זו נולדה בחוגו של האר"י ויסודה באמונה שכל מצוה שעושה האדם מתוך כוונה אמיתית יכולה להשפיע על מערכת הקשרים שבין הכוחות המרכיבים את עולם האלהות, ולהביא לאיחודם. בנוסחה זו מדובר מפורשות באיחודן של שתי מהויות, המכונות "קודשא בריך הוא" [= הקדוש ברוך הוא] ו"שכינתיה" [=שכינתו]. כיוון שהיו פוסקים שהתנגדו לאמירת נוסחה זו, ישנם מנהגים רבים שבהם היא אינה נאמרת. הקטע שלאחר הנוסחה עוסק בטיבה של מצוות תפילין ובשכרה.

וְהֵם אַרְבַּע פָּרָשִׁיּוֹת אֵלּוּ: שְׁמַע, וְהָיָה אִם שָׁמֹעַ, קַדֶּשׁ לִי, וְהָיָה כִּי יְבִיאֲךָ, שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם יִחוּדוֹ וְאַחְדוּתוֹ יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ בָּעוֹלָם, וְשֶׁנִּזְכֹּר נִסִּים וְנִפְלָאוֹת, שֶׁעָשָׂה עִמָּנוּ בְּהוֹצִיאוֹ אוֹתָנוּ מִמִּצְרָיִם, וַאֲשֶׁר לוֹ הַכֹּחַ וְהַמֶּמְשָׁלָה בָּעֶלְיוֹנִים וּבַתַּחְתּוֹנִים לַעֲשׂוֹת בָּהֶם כִּרְצוֹנוֹ. וְצִוָּנוּ לְהָנִיחַ עַל הַיָּד לְזִכְרוֹן זְרוֹעַ הַנְּטוּיָה, וְשֶׁהִיא נֶגֶד הַלֵּב לְשַׁעְבֵּד בָּזֶה תַּאֲווֹת וּמַחְשְׁבוֹת לִבֵּנוּ לַעֲבוֹדָתוֹ יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ, וְעַל הָרֹאשׁ נֶגֶד הַמֹּחַ, שֶׁהַנְּשָׁמָה שֶׁבְּמֹחִי עִם שְׁאָר חוּשַׁי וְכֹחוֹתַי כֻּלָּם יִהְיוּ מְשֻׁעְבָּדִים לַעֲבוֹדָתוֹ יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ. וּמִשֶּׁפַע מִצְוַת תְּפִלִּין יִתְמַשֵּׁךְ עָלַי לִהְיוֹת לִי חַיִּים אֲרוּכִים וְשֶׁפַע קֹדֶשׁ וּמַחֲשָׁבוֹת קְדוֹשׁוֹת בְּלִי הִרְהוּר חֵטְא וְעָוֹן כְּלָל, וְשֶׁלֹּא יְפַתֵּנוּ וְלֹא יִתְגָּרֶה בָּנוּ יֵצֶר הָרָע, וְיַנִּיחֵנוּ לַעֲבֹד אֶת יהוה כַּאֲשֶׁר עִם לְבָבֵנוּ.

וִיהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁתְּהֵא חֲשׁוּבָה מִצְוַת הֲנָחַת תְּפִלִּין לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּאִלּוּ קִיַּמְתִּיהָ בְּכָל פְּרָטֶיהָ וְדִקְדּוּקֶיהָ וְכַוָּנוֹתֶיהָ וְתַרְיַ״ג מִצְוֹת הַתְּלוּיוֹת בָּהּ, אָמֵן סֶלָה.

יחודו ואחדותו: אין אל מבלעדיו [״יחודו״] ומהותו איננה ניתנת לחלוקה [״אחדותו״]. **ממשלה:** שלטון. **בעליונים ובתחתונים:** בעולם השמימי ובעולם הארצי. **זרוע הנטויה:** שבה הוציא ה׳ את בני ישראל ממצרים [דברים ד, לד]. **לשעבד:** להכניע ולכוון למטרה אחת. **שפע:** השפעה. **שפע קדש:** קדושה רבה. כרצוננו. **חשובה:** נחשבת. **ותרי״ג מצוות התלויות בה:** הפרטים הרבים הכלולים בקיומה הנכון והמלא של מצוות תפילין [והמספר תרי״ג =613 הוא מספר נוסחאי, כמספר המצוות בכלל, ומשמעו כאן: כל פרטי המצוה].

מניחים "תפילין של יד" על זרוע יד שמאל [איטר יד ימין מניח על זרוע ימין], כשה"בית" נוטה כלפי הלב, ולפני שמהדקים את הרצועה מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַנִּיחַ תְּפִלִּין.

לאחר הידוק הרצועה כורכים אותה שבע פעמים סביב אמת היד החשופה עד שורש כף היד. מניחים "תפילין של ראש" על מקום השערות שמעל למצח, מול הרווח שבין העיניים, ולפני שמהדקים את הקשר שבעורף מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל מִצְוַת תְּפִלִּין.

מהדקים את הקשר שבעורף, מעבירים את הרצועות לקדמת הגוף, אחת לימין ואחת לשמאל, ואומרים:

בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד.

ויש נוהגים להוסיף:

וּמֵחָכְמָתְךָ אֵל עֶלְיוֹן תַּאֲצִיל עָלַי, וּמִבִּינָתְךָ תְּבִינֵנִי וּבְחַסְדְּךָ תַּגְדִּיל עָלַי,

---

להניח: לשים [במקום הנכון]. **תאציל:** תשפיע. **תבינני:** תתן לי בינה. **ובחסדך תגדיל עלי:** תעשה עמי חסד רב.

ברוך וכו': הברכה "להניח תפילין" מצויה כבר בתוספתא [ברכות ו, י] ושתי הברכות יחד מופיעות בתלמוד הבבלי [מנחות לו ע"א]. היו פוסקים שסברו שהנחת תפילין של יד ושל ראש היא מצוה אחת ועל כן די בברכה אחת. אחרים סברו שהמדובר בשתי מצוות שונות הדורשות שתי ברכות שונות. בסופו של דבר נפסק כדעה השנייה, אך בשל הספק נקבע לומר לאחר הברכה השנייה את המשפט "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", שהוא משפט הנאמר לאחר הזכרת שם ה' שלא לצורך. אגב יש להעיר, שבארץ ישראל נהגו לברך גם בשעת חליצת התפילין [ירושלמי ברכות ב, ג [ד ע"ג]]: "ברוך... וצוונו לשמור חוקיו".

ומחכמתך וכו': תפילה קצרה בהשפעת הקבלה, הרומזת לארבע מן הספירות שבעולם העליון [חכמה, בינה, חסד וגבורה] ולשפיעת השפע האלהי ["שמן הטוב"] דרך שבע הספירות התחתונות אל עולם האדם.

וּבִגְבוּרָתְךָ תַּצְמִית אוֹיְבַי וְקָמָי. וְשֶׁמֶן הַטּוֹב תָּרִיק עַל שִׁבְעָה קְנֵי הַמְּנוֹרָה, לְהַשְׁפִּיעַ טוּבְךָ לִבְרִיּוֹתֶיךָ. פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן. תהלים קמה, טז

כורכים את רצועת "תפילין של יד" שלוש כריכות סביב האצבע האמצעית, שתיים על הפרק התחתון שלה ואחת על הפרק האמצעי שלה, ואומרים:

וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי לְעוֹלָם. וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים. וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בֶּאֱמוּנָה, וְיָדַעַתְּ אֶת יהוה. הושע ב, כא–כב

אחר הנחת התפילין נוהגים לקרוא שתי פרשיות אלה:

וַיְדַבֵּר יהוה אֶל מֹשֶׁה לֵּאמֹר: קַדֶּשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה לִי הוּא: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיא יהוה אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חָמֵץ: הַיּוֹם אַתֶּם יֹצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב: וְהָיָה כִי יְבִיאֲךָ יהוה אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ, וְעָבַדְתָּ אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה: שמות יג, א–י

תצמית: תשמיד. **קמי:** אויבי. **ושמן הטוב וכו׳:** רמז לשפיעת השפע האלהי אל שבע הספירות התחתונות, שכנגדן כורכים את התפילין שבע פעמים על היד. **רצון:** כרצונו [של כל חי]. ■ **באמונה:** בנאמנות. ■ **קדש לי:** הבדל עבורי. **פטר...רחם:** הזכר, כשהוא ראשון הנולדים [לאמו], הפותח את רחמה. **בחזק יד:** ביד חזקה, בעוצמה גלויה לעין כול. **מזה:** ממצרים. **העבדה הזאת:** קיום מצוות הפסח.

וארשתיך וכו׳: כריכת רצועת התפילין סביב האצבע האמצעית יוצרת כעין טבעת, סמל לקשר האירוסין הרוחני שבין ה׳ ועמו, והיא מלווה – בהשפעת הקבלה – באמירת פסוקים שבהם מצהיר ה׳ על קשר זה.
קדש לי: נהוג לקרוא את ארבע הפרשיות שבתוך בתי התפילין בשעה שהם מונחים על האדם. שתיים מן הפרשיות נקראות במהלך קריאת שמע שבתפילת שחרית, ואת השתיים האחרות יש נוהגים לקרוא מייד לאחר הנחת התפילין.

שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מַצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חַג לַיהוה: מַצּוֹת יֵאָכֵל אֵת שִׁבְעַת הַיָּמִים וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ חָמֵץ וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל גְּבֻלֶךָ: וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יהוה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם: וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדְךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יהוה בְּפִיךָ, כִּי בְּיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ יהוה מִמִּצְרָיִם: וְשָׁמַרְתָּ אֶת הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֲדָהּ מִיָּמִים יָמִימָה:

וְהָיָה כִּי יְבִאֲךָ יהוה אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ שמות יג, יא–טז
וְלַאֲבֹתֶיךָ וּנְתָנָהּ לָךְ: וְהַעֲבַרְתָּ כָל פֶּטֶר רֶחֶם לַיהוה, וְכָל פֶּטֶר שֶׁגֶר בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזְּכָרִים לַיהוה: וְכָל פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה וְאִם לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ וְכֹל בְּכוֹר אָדָם בְּבָנֶיךָ תִּפְדֶּה: וְהָיָה כִּי יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מַה זֹּאת, וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יהוה מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: וַיְהִי כִּי הִקְשָׁה פַרְעֹה לְשַׁלְּחֵנוּ וַיַּהֲרֹג יהוה כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה, עַל כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַיהוה כָּל פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל בְּכוֹר בָּנַי אֶפְדֶּה: וְהָיָה לְאוֹת עַל יָדְכָה וּלְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ, כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יהוה מִמִּצְרָיִם:

את התפילין מסירים לאחר תפילת שחרית, בסדר הפוך להנחתם: מתירים את רצועת "תפילין של יד" עד לשורש כף היד, מסירים את "תפילין של ראש" ומחזירים אותם לשקית המיוחדת לכך, וחוזרים ומסירים את "תפילין של יד" ומניחים אף אותם בשקית התפילין.

שאר: בצק שהחמיץ המושם בתוך העיסה וגורם לתסיסת הבצק ולתפיחתו. **גבלך:** תחום מושבך. **בעבור זה:** כדי לקיים את מצוות ה'. **למועדה:** בזמנה הקבוע. **מימים ימימה:** שנה בשנה.

■ **כי:** כאשר. **והעברת:** ומסרת. **פטר רחם:** הזכר, כשהוא ראשון הנולדים [וכאן הכוונה לצאצאי האדם בלבד]. **פטר שגר בהמה:** ראשון הנולדים לבהמה. **תפדה:** תחליף, תמיר. **וערפתו:** תכרות את ראשו. **כל בכור...תפדה:** בכסף. **מחר:** בעתיד. **מה זאת:** למה אנו עושים [בענייני הבכורות] מעשה זה? **הקשה:** סרב, הקשה את לבו.

עלייה לתורה

מצד הדין די אם יעלה הנער לתורה באחד מימות החול שקוראים בהם בתורה [יום שני או חמישי, ראש חודש ועוד], אבל בשל חגיגיות המאורע נוהגים לקיים את העלייה לתורה בשבת הראשונה לאחר [או באותו יום] שמלאו לו שלוש-עשרה. החיוב הוא לברך את הברכות שלפני הקריאה בתורה ולאחריה, אך מנהג נפוץ הוא שהנער גם קורא בקול רם את פרשת השבוע, כולה או חלקה, ולעיתים גם את ההפטרה. בסיום אמירת הברכות שאומר הנער לאחר הקריאה נוהגים להמטיר עליו ממתקים מעזרת הנשים והציבור אף שר לכבודו. נוהגים ששאר העולים לתורה הם בני משפחתו ומכריו של בר המצוה, והם אף מברכים ברכת "מי שברך" מיוחדת לכבודו. על סדרי הקריאה בתורה, על הברכות ועל ההפטרה ראה בכרך השבת, עמ' 213 ואילך.

לאחר שהבן עולה לתורה מברך האב:

בָּרוּךְ שֶׁפְּטָרַנִי מֵעָנְשׁוֹ שֶׁל זֶה.

יסוד הברכה הזו [שמקורה במדרש בראשית רבה סג, י] בתפיסה שעד גיל מצוות אחראי האב להתנהגותו של בנו, והוא עלול להיענש על התנהגות לא ראויה של הבן. כאשר נעשה הנער בר מצוה, הוא עצמו אחראי להתנהגותו ולמעשיו שלו, והאב מברך על שזכה להגיע לרגע זה.

דרשה וסעודה

נוהגים שהנער נושא ברבים דרשה בעניין פרשת השבוע, קיום מצוות או נושאים אחרים הקשורים באירוע. וישנם מנהגים שונים בקשר לזמן אמירתה: יש העושים זאת בבית הכנסת, בליל שבת או לפני תפילת מוסף או בקידוש שנערך לאחר התפילה, ויש העושים זאת [גם] במסגרת סעודת מצוה חגיגית בקרב המשפחה והחברים.

ברוך שפטרני: היו פוסקים שסברו כי הנער הוא שצריך לברך ["ברוך שפטרני מעונשו של אבא"], משום שעד כה עשוי היה הבן להיענש על עוונותיו של אביו, ומכאן ואילך הוא עומד ברשות עצמו. ויש הסוברים שברכה זו צריכה להיאמר בשם ומלכות ["ברוך אתה ה'" וכו'].

נישואין

"ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו ... על כן
יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד"
[בראשית ב יח, כד].

"כל שאין לו אישה שרוי בלא טובה, בלא עזר, בלא שמחה, בלא ברכה, בלא כפרה ... בלא שלום
... בלא חיים... אף אינו אדם שלם" [בראשית רבה יז, ב].

ההתקשרות בין איש ואשה כדי ליצור במשותף את התא המשפחתי היא מנקודות הציון החשובות ביותר בחייו של אדם, והטכסים המלווים אותה הם נשגבים ורבי ערך. שיאם בטכס החופה הנערך ברוב עם, אך הוא מלווה בטכסים נוספים, לפניו ולאחריו. סביב טכסים אלו התפתחו מנהגים רבים מאוד בעדות ישראל השונות, ורק חלקם הקטן – בעיקר אלה שהם חובה או מנהג נפוץ – יובאו להלן, ואין לראות בהם אלא את הבסיס שעליו ניתן להוסיף ושאותו ניתן לגוון.

אירוסין

בימי המשנה והתלמוד התקיימו שני טכסים שונים, ובדרך כלל במרחק של כשנה: טכס "האירוסין" שנקרא גם "קידושין" וטכס "הנישואין" שנקרא גם "חופה". בטכס הראשון הוכרז על כוונת בני הזוג להינשא, הכלה נשארה בבית אביה אך נחשבה כמי שהתחייבה להינשא לחתנה [ואם מסיבה כלשהי לא מומש הסכם זה נזקקה הכלה לגט מן המיועד לה]. רק לאחר הטכס השני נכנסה הכלה לבית בעלה ונעשתה לאשתו בפועל. מאז ימי הגאונים היו שאיחדו את שני הטכסים לטכס אחד שנקרא "נישואין" או "קידושין". איחוד זה נעשה ככל הנראה בשל מקרים רבים שבהם נעלם הגבר בין שני הטכסים האמורים לעיל, דבר שהותיר את האשה במעמד של עגונה. מאז ימי הביניים נתקבל לקיים את שני הטכסים יחדיו.

נישואין: המשנה [קידושין א,א] קובעת כי: "האשה נקנית בשלוש דרכים: ... בכסף בשטר ובביאה". הכוונה לשלוש דרכים שונות שבאמצעותן יכולה היתה אשה לעבור מרשות אביה אל רשות הבעל: תשלום של כסף שנותן לה האיש ושהיא מקבלת אותו [והמסומל בטבעת שעונד החתן לכלה], חוזה כתוב שבו מכריז האיש שהוא לוקחה לו לאשה [הכתובה], קיום יחסי אישות למטרה מוגדרת זו [דבר המסומל בכניסת הזוג לאחר החופה אל חדר הייחוד].

כשריד וכזכר למנהג הקדום הזה יש הנוהגים שזמן מה לפני החתונה נפגשות שתי המשפחות לשם היכרות, לקביעת סדרי החתונה, כמעין הכרזה ציבורית על רצון הזוג לבוא בברית הנישואין. [יש המכנים טכס זה בשם "אירוסין", אף שאין הוא זהה לטכס האירוסין הקדום שתואר לעיל]. לעיתים נכתבים בהקשר זה גם "תנאים" [שהם פרטי ההתחייבויות הכלכליות של שני הצדדים] ויש הנוהגים לשבור בו צלחת חרס, אות להחלטה שמנוי וגמור עם הצדדים לקיים את ההסכם: כשם שאי אפשר לתקן את הכלי השבור, כך אי אפשר יהיה להתיר את הקשר בין בני הזוג. ויש אף העורכים לציון האירוע מסיבה חגיגית במסגרת בני המשפחות והחברים.

שבת חתן

בשבת שלפני החופה עולה החתן לתורה [ראה בכרך השבת, עמ' 219] ונהוג שמשליכים עליו ממתקים מעזרת הנשים. בעדות רבות נהוג שהזוג איננו מתראה בשבוע שלפני החופה, ומשום כך נמצאת הכלה בשבת זו עם רעותיה, בעוד יתר בני משפחתה מתארחים בבית החתן [ויש המכנים התאספות זו של נשים בשם "שבת כלה"]. במקומות רבים נערך לאחר תפילת הבוקר קידוש מיוחד לכבוד החתן. בני עדות המזרח מקיימים את "שבת חתן" בשבת שלאחר החתונה, ויש גם מבני אשכנז המחקים מנהג זה.

טבילת הכלה

בערב שלפני החופה [או באחד מארבעת הלילות שקודם לה] טובלת הכלה במקוה טהרה. יש עדות שבהן הולכות עם הכלה קרובותיה ומלוות את הטכס בשירים ובמגדנות. לפרטי הטבילה וברכתה, שאינן שונות עקרונית מכל טבילה שטובלת אשה במקוה, ראה עמ' 248.

מנהגי יום החתונה

תענית חתן וכלה ומתן צדקה

יום החתונה נחשב עבור בני הזוג יום של חשבון נפש וכפרה על העוונות, שבעקבותיו הם פותחים דף חדש בחייהם. בשל כך יש הנוהגים שהחתן והכלה מרבים ביום זה במתן צדקה או אף צמים בו מעלות השחר. ויש הנוהגים שהחתן והכלה מוסיפים לתפילת מנחה שלפני החופה, לאחר הברכה השביעית של תפילת שמונה עשרה [ראה בכרך השבת עמ' 20], קטע זה:

עֲנֵנוּ יהוה עֲנֵנוּ בְּיוֹם צוֹם תַּעֲנִיתֵנוּ, כִּי בְצָרָה גְדוֹלָה אֲנָחְנוּ. אַל תֵּפֶן אֶל רִשְׁעֵנוּ, וְאַל תַּסְתֵּר פָּנֶיךָ מִמֶּנּוּ, וְאַל תִּתְעַלַּם מִתְּחִנָּתֵנוּ. הֱיֵה נָא קָרוֹב לְשַׁוְעָתֵנוּ, יְהִי נָא חַסְדְּךָ לְנַחֲמֵנוּ, טֶרֶם נִקְרָא אֵלֶיךָ עֲנֵנוּ, כַּדָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר, וְהָיָה טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה, עוֹד הֵם מְדַבְּרִים וַאֲנִי אֶשְׁמָע, ישעיה סה, כד
כִּי אַתָּה יהוה הָעוֹנֶה בְּעֵת צָרָה, פּוֹדֶה וּמַצִּיל בְּכָל עֵת צָרָה וְצוּקָה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הָעוֹנֶה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּעֵת צָרָה.

וכן הם מוסיפים בסיום תפילת העמידה את הוידוי הנאמר בתפילות יום הכיפורים.

בימים מסוימים בשנה, שיש בהם חגיגיות מסוימת, פטורים החתן והכלה מן הצום ומאמירת "עננו": ראש חודש [פרט לחודש ניסן], ט"ו באב, אסרו חג של שבועות, חנוכה, ט"ו בשבט ובמוצאי פורים. [כידוע אין מקיימים חתונות בדרך כלל בימי חול המועד פסח וסוכות, בימי ספירת העומר ובתקופה שבין י"ז בתמוז לט' באב, ויש בכך מנהגים רבים ושונים.]

■ **תפן:** תפנה, תשים לב. **שועתנו:** צעקתנו, תחינתנו. ***יהי נא חסדך לנחמנו:*** גלה את חסדך בזה שתנחם אותנו [בעקבות תהלים קיט, עו]. **טרם:** לפני. **צוקה:** מצוקה.

עננו: קטע זה מתוסף אל תפילת העמידה בימי תענית ציבור [בין תענית קבועה, כגון עשרה בטבת, בין תענית שנקבעה לצורך חד-פעמי כגון עצירת גשמים]. ברכה זו קרויה "ברכת תענית" [תלמוד בבלי, תענית יא ע"ב], חתימתה מובאת בשינוי קל במשנה [תענית ב, ד] ונוסחה בתלמוד הירושלמי [ברכות ד, ג [ח ע"א]]. אמירתה בידי החתן והכלה מצטרפת אל התענית שבה הם שרויים.

וידוי: תפילה המורכבת משתי יחידות מרכזיות וממשפטי קישור, והנאמרת במנחה של ערב יום הכיפורים וכן בכל תפילות היום. עיקרה התוודות על חטאים ומנייתם. היחידה המרכזית הראשונה מונה חטאים בסדר אלפביתי: "אשמנו, בגדנו, גזלנו, דיברנו דופי" וכו'. ביחידה האחרת מובאות בפירוט רב יותר עבירות שונות, בנוסחה קבועה: "על חטא שחטאנו לפניך ב ... ועל חטא שחטאנו לפניך ב..."', כגון: "על חטא שחטאנו לפניך בזלזול הורים ומורים ועל חטא שחטאנו לפניך בזדון ובשגגה", "על חטא שחטאנו לפניך במשא ובמתן ועל חטא שחטאנו לפניך במאכל ובמשתה", וכן הלאה, באקרוסטיכון אלפביתי כפול. נוסח התפילה מוכר מתקופת הגאונים.

עלייה לקברי אבות

יש הנוהגים לעלות ביום החתונה [או בימים הסמוכים לו] אל קברם של בני משפחה או חברים קרובים, לשם התייחדות עם זכרם של אנשים אהובים, אשר לא זכו לראות את יום החתונה.

חופה וקידושין

אף שלהלכה די בשני עדים כדי לקיים את טכס הקידושין, נתקבל המנהג לערוך אותו ברוב עם ובחגיגיות, בנוכחות של לפחות מניין גברים, ובניהולו של רב. הטכס מורכב מחלקים רבים, והעיקריים שבהם הם: חתימת הכתובה, כיסוי הכלה, הצעידה אל החופה והטכס המרכזי שנערך מתחת לה [ברכת האירוסין, ענידת הטבעת, קריאת הכתובה, שבע ברכות, שבירת הכוס]. על אלה נוספו מנהגים רבים, שלא ניתן לפרטם בשל גיוונם הרב.

בשעה שהקהל מתאסף במקום השמחה יושב החתן עם הרב, בני המשפחה הקרובים, חברים ושני אנשים המשמשים כעדים לצורך החתימה על הכתובה. במקביל מקבלת הכלה את פני האורחים. בבוא העת מובל החתן בשירים ובנגינות בידי שני הוריו [או בידי אביו ואבי הכלה, ובמקרה שאין לו אב או אם – בידי זוג נשוי אחר] אל הכלה כדי לכסות את ראשה בהינומה. ויש הנוהגים לתת נרות בידי המלווים את הכלה והחתן.

לאחר כיסוי ראש הכלה מובל החתן בשירה ובזמרה אל מתחת לחופה, שהיא סמל לביתו של החתן שאליו תובא הכלה. החופה מורכבת מיריעת בד המתוחה על גבי ארבעה כלונסאות, ויש הנוהגים לכבד אנשים שונים בהחזקתם. את החופה נוהגים להציב מתחת לכיפת השמיים, כאות תקוה לקיום הבטחת ה' לאברהם: "כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים" [בראשית כב, יז].

תחינת הכלה

בשעה שהחתן צועד בדרכו לחופה יש כלות הנוהגות לומר את "תחינת הכלה", שהיא בקשה מיוחדת להצלחת הזיווג.

אֱלֹהִים מוֹשִׁיב יְחִידִים בַּיְתָה. תהלים סח, ז

■ **מושיב יחידים ביתה:** מקים בית, משפחה, משני אנשים נפרדים [והוא מדרש על פסוק מתהלים סח, ז המתקשר רבות בספרות חז"ל אל מוסד הנישואין [כגון תלמוד בבלי, סוטה ב ע"א]].

הינומה: לכיסוי פני הכלה בידי החתן קודם לחופה ניתנו טעמים שונים, כגון שבזה הוא מסמל את החסות שהוא מתכוון לפרוש על רעייתו לעתיד.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ. בראשית א, כו

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אוֹתוֹ. שם א, כז

וַיִּבֶן יהוה אֱלֹהִים אֶת הַצֵּלָע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל הָאָדָם. שם ב, כב

וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ. שם א, כח

אַתָּה הוּא יהוה הָאֱלֹהִים, הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא. אַתָּה עָשִׂיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. אַתָּה הוּא יוֹצֵר הָאָדָם, וְנָפַחְתָּ בּוֹ רוּחַ וּנְשָׁמָה, וּבָרָאתָ אִישׁ וְאִשָּׁה, וְרָשַׁמְתָּ בָּהֶם שִׁמְךָ הַקָּדוֹשׁ – יו"ד בְּאִישׁ וְה"א בְּאִשָּׁה, לְמַעַן דַּעַת וּלְלַמֵּד אוֹתָם לֵאמֹר: זָכוּ שְׁכִינָה בֵּינֵיהֶם. לָכֵן אֲנִי הַכַּלָּה הַנִּצֶּבֶת לְפָנֶיךָ הַיּוֹם, יהוה הָאֱלֹהִים אֱלֹהִים קְדוֹשִׁים, הַמּוּכֶנֶת וּמְזֻמֶּנֶת בִּקְדוּשָּׁה וּבְטָהֳרָה כְּדַת מֹשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ לְהִכָּנֵס לַחֻפָּה עִם הֶחָתָן בַּעֲלִי. הִנְנִי מַפֶּלֶת תְּפִלָּה וְתַחֲנוּנִים לִפְנֵי כִּסֵּא כְבוֹדֶךָ בָּעֵת וּבָעוֹנָה הַזֹּאת, שֶׁאַתָּה מוֹחֵל לִי וּלְבַעֲלִי עַל עֲוֹנוֹתֵינוּ וְחַטֹּאתֵינוּ וְאַשְׁמוֹתֵינוּ, כַּכָּתוּב: מָצָא אִשָּׁה מָצָא משלי יח, כב
טוֹב וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיהוה, וַעֲוֹנוֹתֵינוּ מִתְפַּקְקִין עַל יְדֵי תְּשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים וְחֻפָּה.

וְיִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יהוה צוּרִי וְגוֹאֲלִי. אָמֵן. תהלים יט, טו

לאחר מכן מובלת הכלה בשירה ובזמרה אל החופה בלווית הוריה [או אמה ואם החתן, ובמקרה שאין לה אם או אב – בידי זוג נשוי אחר], ונוהגים שהכלה ומלוותיה סובבות את החתן מתחת לחופה שלוש או שבע פעמים. לבסוף ניצבת הכלה לימינו של החתן. גם הוריהם של בני הזוג, וכן הרב ושני עדים, עומדים מתחת לחופה.

בצלמו: ראה להלן עמ' 34. **ונפחת:** הכנסת ["ויפח באפיו נשמת חיים" [בראשית ב, ז]]. **שמך הקדוש:** שם ה' הנוצר מן האותיות יו"ד וה"א. למילים "איש" ו"אשה" משותפות האותיות אל"ף ושי"ן, והשוני שביניהן מתבטא בהוספת האות יו"ד אל "איש" וה"א אל "אשה". כך נראה כאילו חולק שם ה' בין השניים. **זכו וכו':** רמז למסורת בתלמוד הבבלי [סוטה יז ע"א] הבנויה על האמור לעיל: "איש ואשה: זכו – שכינה ביניהם, לא זכו – אש אוכלתם". כשהם צדיקים, בעלי זכויות – משרה עליהם ה' את שכינתו והזיווג עולה יפה, אבל אם לא זכו – מסלק ה' את שמו מביניהם ולא נותרת אלא "אש" המכלה אותם. **ויפק רצון מה':** ה' ימלא את כל רצונו. **מתפקקין:** מתמוטטים ונעלמים [והוא מדרש על "ויפק" שבפסוק ממשלי ומקורו בתלמוד הבבלי, יבמות סג ע"ב]. **הגיון לבי:** מחשבותי.

תחינת הכלה: מנהג חדש שנתפשט רק בשנים האחרונות. כמנהגים רבים הקשורים בחתונה, קשה לדעת את מקורו. עיקר התחינה הוא בקשת מחילה על חטאי הזוג המתחתן.

ברכות האירוסין

הרב לוקח גביע מלא יין בידו ומברך בקול רם:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל הָעֲרָיוֹת, וְאָסַר לָנוּ אֶת הָאֲרוּסוֹת, וְהִתִּיר לָנוּ אֶת הַנְּשׂוּאוֹת לָנוּ עַל יְדֵי חֻפָּה וְקִדּוּשִׁין. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְקַדֵּשׁ עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי חֻפָּה וְקִדּוּשִׁין.

החתן והכלה שותים מן היין [ונוהגים שאם הכלה היא שמשקה את בתה מן הגביע], ולאחר מכן מזמין הרב את העדים לבחון יחד עמו את הטבעת ולוודא שערכה יותר מ"שוה פרוטה" ושהיא אכן רכושו של החתן.

החתן עונד את הטבעת על אצבע יד ימינה של הכלה [היא האצבע הסמוכה לאגודל] ואומר:

הֲרֵי אַתְּ מְקֻדֶּשֶׁת לִי בְּטַבַּעַת זוֹ כְּדַת מֹשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל.

ונהוג שהעדים והרב מכריזים בקול רם "מקודשת, מקודשת".

■ **עריות:** שורה של איסורים על קיום יחסי אישות בין בני משפחה או בין אשה נשואה למי שאינו בעלה [ויקרא פרקים יח ו–כ]. **הארוסות:** אשה שגבר אירס לו, אסורה עליו ליחסי אישות עד לנישואין.

■ **מקדשת:** מובדלת, נפרדת ומיועדת. **כדת משה:** כמצוה לקדש אשה בכסף. **וישראל:** כמנהג ישראל לממש מצוה זו של התורה על ידי מתן טבעת.

ברכות האירוסין: שתי ברכות הן: הראשונה על היין, כיוון שעומדים לשתות ממנו, והשנייה על האירוסין. ברכה שנייה זו נזכרת [בשינויים קלים] בתלמוד הבבלי כתובות ז ע"ב. יש רואים ברכה זו כברכה על קיום מצוות אירוסין [על ברכות המצוות בכלל ראה עמ' 247], והיא צריכה היתה להיאמר בפי החתן, אלא שהרב משמש לו כאן כשליח. הברכה משבחת את ה' על שקידש את עם ישראל בצוותו אותם על העמדת שלושה מרכיבים במערכת שבינו לבינה: שניים אסורים [עריות, ארוסות] ואחד מותר [הנשואות כדין]. **הרי את וכו':** בתלמוד הבבלי [קידושין ה ע"ב] מופיעה הנוסחה "הרי את מקודשת" שאומר הבעל כשהוא מקדש את אשתו בכסף. הנוסחה בניסוח שלפנינו ידועה רק מימי הביניים.

הכתובה

הרב [או מי שמכובד לעשות זאת] קורא את הכתובה [ויש שקוראים רק חלקים ממנה או קוראים אותה או את חלקיה בעברית]. וזו פתיחתה של הכתובה בתרגום לעברית [התאריכים והשמות נקבעים, כמובן, על פי העניין]:

בְּסִימָן טוֹב וּבְמַזָּל טוֹב. בַּ[שישי] בְּשַׁבָּת [ד'] לְחֹדֶשׁ [תמוז] שְׁנַת חֲמֵשֶׁת אֲלָפִים שְׁבַע מֵאוֹת [חמישים ותשע] לִבְרִיאַת הָעוֹלָם, לַמִּנְיָן שֶׁאָנוּ מוֹנִים פֹּה [ירושלים עיר הקודש], אָנוּ עֵדִים אֵיךְ [שם החתן: פלוני בן אלמוני] אָמַר לְזוֹ [שם הכלה: פלונית בת פלוני] הֲוִי לִי לְאִשָּׁה כְּדַת מֹשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל וַאֲנִי אֶעֱבֹד וַאֲכַבֵּד וְאָזוּן וַאֲפַרְנֵס וַאֲכַלְכֵּל וַאֲכַסֶּה אוֹתָךְ, כְּמִנְהַג בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָעוֹבְדִים וּמְכַבְּדִים וְזָנִים וּמְפַרְנְסִים וּמְכַלְכְּלִים וּמְכַסִּים אֶת נְשׁוֹתֵיהֶם בֶּאֱמוּנָה.

■ **בשבת:** בשבוע. **אזון:** אאכיל. **ואכסה:** אלביש. שתי חובות אלו המוטלות על הבעל נלמדו משמות כא, י.

הכתובה: שטר התחייבות שנותן הבעל לאשתו ובו מפורטות חובותיו כלפיה בחייהם המשותפים, או במקרה של פירוק הנישואין מחמת גירושין או פטירת הבעל. הכתובה מנוסחת בלשון הארמית, לשון העם של תקופת חז"ל וימי הגאונים. כיום יש לה נוסח קבוע, שנוצר במהלך הדורות, ושבתוכו משלבים, במקומות מוגדרים מראש, את שמות החתן, הכלה והעדים וכן סכומי כסף שונים [מרביתם קבועים]: הנדוניה שהביאה עמה הכלה מבית אביה, הסכום שתקבל בשעת פירוק הנישואין וכיוצא באלה. לנושא הכתובה [ולנושאים קרובים] מוקדשת מסכת "כתובות" שבמשנה, ולפי חז"ל התקנת הכתובה מיוחסת לשמעון בן שטח, בן המאה הראשונה לפני הספירה. התלמוד הבבלי [כתובות לט ע"ב] מסביר את תקנת הכתובה – "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה": החובות הכספיים הכרוכים בגירוש האשה יביאו את הבעל למחשבה שנייה קודם שהוא יחליט לגרש את אשתו. נוסח דומה לנוסח הכתובה המקובל היום מוכר כבר בשלהי תקופת הגאונים. בימינו הכתובה היא בעיקר ביטוי סמלי להתחייבויותיו של הבעל כלפי אשתו, ואין לה משמעות מעשית, שכן התפתחויות הלכתיות במהלך הדורות העמידו את מערכת היחסים הממוניים שבין בני הזוג על יסודות אחרים.

ולאחר פירוט הצדדים הכספיים של ההתקשרות בין בני הזוג והערבויות שנותן החתן לקיום התחייבויותיו מסתיימת הכתובה במילים:

וְהַכֹּל שָׁרִיר וּבָרוּר וְקַיָּם.
נְאוּם [פלוני בן אלמוני] – עֵד.
נְאוּם [אלמוני בן פלמוני] – עֵד.
גַּם אֲנִי הֶחָתָן מוֹדֶה עַל כָּל הַנִּזְכָּר לְעֵיל,
וּבָאתִי עַל הֶחָתוּם בַּיּוֹם הַנִּזְכַּר לְעֵיל: [חתימת החתן]

החתן מוסר את הכתובה לכלה [ונוהגים לעשות זאת ביד ימין, סימן להצלחה] וזו מוסרת אותה למשמרת לאמה.

ברכות הנישואין

ממלאים את הגביע יין והרב אומר את הברכות הבאות [ויש הנוהגים לחלק אותן בין אנשים שונים, כדי לכבדם]. הציבור עונה "אמן" בסוף כל ברכה ויש הנוהגים להצטרף בשירה בחלקים שונים של ברכות אחדות:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהַכֹּל בָּרָא לִכְבוֹדוֹ.
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, יוֹצֵר הָאָדָם.
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם

שריר: בעל תוקף, ודאי. **נאום:** דבר. **מודה:** מסכים ומכיר באמיתות הדברים. ■ **שהכל ברא לכבודו:** בריאת היקום כולו מודיעה את כבודו של ה'. **בצלמו וכו':** כפי שנאמר בבריאת האדם "ויברא אלהים את האדם בצלמו" [בראשית א, כז]. כדי להרחיק את המחשבה שלה' ישנה דמות אדם, מודגש שהאדם הוא רק "צלם דמות תבניתו" של האל.

ברכות הנישואין: ברכה על היין [שעומדים לשתות ממנו] ועוד שש ברכות, הקרויות "ברכת חתנים" או "שבע ברכות" והמופיעות בתלמוד הבבלי [כתובות ז ע"ב – ח ע"א]. על פי מסורת מימי הגאונים נהגו בארץ ישראל לברך שלוש ברכות בלבד. דומה שהכוונה לברכות הרביעית, החמישית והשישית שבנוסח שלפנינו. שלוש ברכות אלה בנויות כחטיבה סגורה אחת וכוללות את שלושת הנושאים המרכזיים של ברכות הנישואין: בריאת האדם, שמחת ירושלים ושמחת הזוג. הברכה הרביעית גם

דְּמוּת תַּבְנִיתוֹ, וְהִתְקִין לוֹ מִמֶּנּוּ בִּנְיַן עֲדֵי עַד. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, יוֹצֵר הָאָדָם.

שׂוֹשׂ תָּשִׂישׂ וְתָגֵל הָעֲקָרָה בְּקִבּוּץ בָּנֶיהָ לְתוֹכָהּ בְּשִׂמְחָה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְשַׂמֵּחַ צִיּוֹן בְּבָנֶיהָ.

שַׂמֵּחַ תְּשַׂמַּח רֵעִים הָאֲהוּבִים כְּשַׂמֵּחֲךָ יְצִירְךָ בְּגַן עֵדֶן מִקֶּדֶם. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְשַׂמֵּחַ חָתָן וְכַלָּה.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר בָּרָא שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה, חָתָן וְכַלָּה, גִּילָה, רִנָּה, דִּיצָה וְחֶדְוָה, אַהֲבָה וְאַחֲוָה, וְשָׁלוֹם וְרֵעוּת. מְהֵרָה יהוה אֱלֹהֵינוּ יִשָּׁמַע בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחוּצוֹת יְרוּשָׁלַיִם קוֹל שָׂשׂוֹן ירמיה לג, יא
וְקוֹל שִׂמְחָה, קוֹל חָתָן וְקוֹל כַּלָּה, קוֹל מִצְהֲלוֹת חֲתָנִים מֵחֻפָּתָם וּנְעָרִים מִמִּשְׁתֵּה נְגִינָתָם. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְשַׂמֵּחַ הֶחָתָן עִם הַכַּלָּה.

בני הזוג לוגמים מן היין [וכאן החתן-הבעל הוא שמשקה את הכלה-אשתו].

ממנו: מצלעו של האדם הראשון. **בנין עדי עד:** כינוי לחוה [בעקבות הפסוק: "ויבן ה' אלהים את הצלע ... לאשה" [בראשית ב, כב]]. הזיווג הראשון הוא היסוד ליצירת המין האנושי מאז ולתמיד. **שוש תשיש ותגל העקרה:** תגרום לשמחתה של ירושלים [המכונה "עקרה" בעקבות ישעיהו נד, א]. **בקבוץ:** בהתאספות. **בבניה:** על ידי חזרת בניה אליה. **רעים האהובים:** החתן והכלה. **כשמחך וכו':** כפי ששימחת את האדם הראשון כשהבאת אליו את חוה [והוא הרחבה מדרשית של המסופר בבראשית ב, כג]. **דיצה:** שמחה. **מצהלות:** עליזות. **משתה נגינתם:** סעודה חגיגית המלווה במנגינות.

חופפת לשלישית [שתיהן נחתמות ב"יוצר האדם"] ואילו החמישית והשישית מקבילות לשביעית [בעניין שמחת ירושלים ושמחת חתן וכלה]. בצורתן הנוכחית עולה משבע ברכות הנישואין תמונה זו: שהכל ברא לכבודו: ברכה על עצם התאספות האנשים לשמחת ציבור. ריבוי המשתתפים הוא ביטוי להתגלות כבוד ה' בעולמו. יוצר האדם: ברכה על יצירת האדם הראשון, כמעין מבוא לברכה הבאה המדברת על יצירת חוה, בת זוגו. אשר יצר את האדם בצלמו וכו': ברכה על בריאת האשה ועל יצירת הקשר הראשון שבינו לבינה. שוש תשיש וכו': אין שמחה שלמה כל עוד ירושלים עומדת בחורבנה, ועל כן מבקשת ברכה זו על קימום העיר ותושביה, שכן שמחת הפרט תלויה ונובעת גם משמחת הכלל. שמח תשמח וכו': ברכה המבקשת שהשמחה תשרה בחיי הזוג. אשר ברא ששון ושמחה וכו': הברכה האחרונה חוזרת ומסכמת את נושאיהן של כל הברכות הקודמות לה: הבריאה, שמחת ירושלים, שמחת החתן והכלה.

הציבור כולו שר [ויש נוהגים שרק החתן אומר זאת]:

אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָם, תִּשְׁכַּח יְמִינִי. תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי, אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי.

תהלים קלז, ה–ו

החתן שובר ברגלו כוס זכוכית, ובזה תם טכס החופה.

הציבור מלווה בשירה ובריקודים את הזוג הצועד אל חדר שהוכן לכך מראש, הוא "חדר הייחוד". בחדר זה שוהים השניים זמן מה [ואם צמו – הם שוברים בו את צומם], בשעה ששני עדי הקידושין ממתינים להם מחוץ לחדר. לאחר מכן חוזרים העדים ובני הזוג אל אולם השמחה.

סעודת החתונה היא סעודת מצוה, הנפתחת בנטילת ידיים ובברכת "המוציא" [ראה עמ' 153] ונחתמת בטכס חגיגי של ברכת המזון. במהלך הסעודה מקיימים את המצוה לשמח חתן וכלה על ידי ריקודים, שירה, נאומי ברכה וכל כיוצא באלה. ויש הנוהגים לומר גם דברי תורה ודרשות ולהזמין עניים להשתתף בסעודה.

■ **תשכח ימיני:** יד ימין, המבטאת חוזק, תיבש ותאבד את כוחה. **תדבק לשוני לחכי:** כושר הדיבור ילקח ממני. **אעלה וכו':** בתחילת כל שמחה שאערוך אזכור את ירושלים.

אם אשכחך: בצד שבירת הכוס, זכר לחורבן ירושלים, נאמרת השבועה שנשבעו גולי בבל לאחר חורבן בית המקדש הראשון לזכור את ירושלים החרבה בכל שמחה.

חדר הייחוד: אחת מדרכי קניין האשה בתקופת המשנה [קידושין א,א] היתה קיום יחסי אישות, מתוך מטרה מוצהרת ומודעת של שני הצדדים שמעשה זה ישמש כקניין. כניסת בני הזוג לחדר שבו הם מצויים לבדם היא גלגול וסמל למנהג קדום זה.

זימון וברכת המזון לסעודת החתונה

זימון:

המזמן נוטל גביע מלא ביין בידו ואומר: **רַבּוֹתַי, נְבָרֵךְ.**

והציבור עונה: יְהִי שֵׁם יהוה מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.

המזמן חוזר ואומר: יְהִי שֵׁם יהוה מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.

דְּוַי הָסֵר וְגַם חָרוֹן וְאָז אִלֵּם בְּשִׁיר יָרֹן.
נְחֵנוּ מַעְגְּלֵי צֶדֶק שְׁעֵה בִּרְכַּת בְּנֵי אַהֲרֹן.

בִּרְשׁוּת [החתן / הכלה / הכהנים / מרנן ורבנן ורבותי / חברים וכו'] נְבָרֵךְ אֱלֹהֵינוּ שֶׁהַשִּׂמְחָה בִּמְעוֹנוֹ וְשֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ וּבְטוּבוֹ חָיִינוּ.

והציבור עונה: בָּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ שֶׁהַשִּׂמְחָה בִּמְעוֹנוֹ, שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ וּבְטוּבוֹ חָיִינוּ.

והמזמן חוזר ואומר: בָּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ שֶׁהַשִּׂמְחָה בִּמְעוֹנוֹ, שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ וּבְטוּבוֹ חָיִינוּ.

ומברכים את ברכת המזון בנוסח המקובל [ראה עמ' 174]. לאחר סיום הברכה, מוזגים יין לגביע

■ **דוי:** צער. **חרון:** כעס. **ואז אלם וכו':** יתרפא ממומו ויזמר [בעקבות ישעיהו לה, ו]. **נחנו מעגלי צדק:** הובל אותנו בדרכים ישרות [בעקבות תהלים כג, ג]. **שעה:** הקשב, הטה אזנך. **בני אהרן:** הכהנים, המברכים תדיר את העם [ראה עמ' 19]. **שהשמחה במעונו:** מי ששמחה מלאה ושלמה מצויה רק לפניו [והוא חולק אותה עם האדם ביום החתונה].

זימון: ראה עמ' 175. בשמחת הנישואין נוסף לזימון פיוט קצר, וכן מוסיפים את המילים "שהשמחה במעונו" למשפט "נברך/ברוך ... שאכלנו משלו". מילים אלו נזכרות בהקשר לברכות הנישואין כבר בתלמוד הבבלי [כתובות ח ע"א].

דוי הסר וכו': פיוט קצר שנתחבר בידי דונש בן לברט [ספרד, המאה העשירית]. שם המחבר בא באקרוסטיכון בראשי הטורים.

שני, בעוד הגביע הראשון נותר אצל המזמן. הגביע השני מוחזק בידי מי שמברך את שש הברכות הבאות [ונוהגים לחלק את אמירתן בין אנשים שונים, ועל כן מועבר הגביע מיד ליד]:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהַכֹּל בָּרָא לִכְבוֹדוֹ.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, יוֹצֵר הָאָדָם.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם דְּמוּת תַּבְנִיתוֹ, וְהִתְקִין לוֹ מִמֶּנּוּ בִּנְיַן עֲדֵי עַד. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, יוֹצֵר הָאָדָם.

שׂוֹשׂ תָּשִׂישׂ וְתָגֵל הָעֲקָרָה בְּקִבּוּץ בָּנֶיהָ לְתוֹכָהּ בְּשִׂמְחָה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְשַׂמֵּחַ צִיּוֹן בְּבָנֶיהָ.

שַׂמֵּחַ תְּשַׂמַּח רֵעִים הָאֲהוּבִים כְּשַׂמֵּחֲךָ יְצִירְךָ בְּגַן עֵדֶן מִקֶּדֶם. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְשַׂמֵּחַ חָתָן וְכַלָּה.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר בָּרָא שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה, חָתָן וְכַלָּה, גִּילָה, רִנָּה, דִּיצָה וְחֶדְוָה, אַהֲבָה וְאַחֲוָה, וְשָׁלוֹם וְרֵעוּת. מְהֵרָה יהוה אֱלֹהֵינוּ יִשָּׁמַע בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחוּצוֹת יְרוּשָׁלַיִם קוֹל שָׂשׂוֹן (ירמיה לג, יא) וְקוֹל שִׂמְחָה, קוֹל חָתָן וְקוֹל כַּלָּה, קוֹל מִצְהֲלוֹת חֲתָנִים מֵחֻפָּתָם וּנְעָרִים מִמִּשְׁתֵּה נְגִינָתָם. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְשַׂמֵּחַ הֶחָתָן עִם הַכַּלָּה.

גביע היין השני מוצב ליד מי שאמר את הזימון שבראש ברכת המזון, והוא מברך על גביע היין הראשון שנותר כל העת ברשותו:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

והוא שותה מגביע זה. לאחר מכן מוזגים מעט יין מן הגביע השני אל הראשון ושבים ומוזגים מעט יין מן הגביע הראשון לשני. אחד מן הגביעים ניתן לחתן והאחר לכלה והם שותים מהם. ונוהגים שגם שאר הסועדים לוגמים מן היין.

שבעת ימי המשתה

השבוע הראשון שלאחר החתונה – הפותח את "ירח הדבש" – הינו בעל אופי חגיגי ומיוחד, ויש המכנים אותו "שבוע שבע הברכות". יש הנוהגים לערוך לכבוד הזוג החדש סעודות חגיגיות במסגרות שונות [משפחה, חברים וכו']. לכל אחת מסעודות אלה יש להזמין לפחות אדם אחד, שלא השתתף בחתונה או באחת מן הסעודות של ימי המשתה. אדם זה מכונה "פנים חדשות" [אך בשבת אין חובה באדם כזה, כיוון שהשבת נתפסת כממלאת תפקיד זה]. הברכות הנאמרות בראש הסעודה ובסופה זהות לברכות המקיפות את סעודת החתונה [נטילת ידיים, "המוציא", זימון מיוחד, ברכת המזון, שבע ברכות [ו"בורא פרי הגפן" היא השביעית שבהן], שתייה משתי כוסות יין. ראה לעיל, עמ' 37 ואילך].

אבלות

"וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה" [קהלת יב, ז].

"אלהי נשמה שנתת בי טהורה, אתה יצרתה בי, אתה נפחתה בי, ואתה משמרה בקרבי, ואתה עתיד ליטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבוא" [תלמוד בבלי, ברכות ס ע"ב].

"אחינו המיוגעים, המדוכאין באבל הזה, תנו לבבכם לחקור את זאת: זאת היא עומדת לעד, נתיב הוא משׁשת ימי בראשית. רבים שתו, רבים ישתו, כמשתה ראשונים כך משתה אחרונים. אחינו, בעל נחמות ינחם אתכם. ברוך מנחם אבלים" [תלמוד בבלי, כתובות ח ע"ב].

הדת היהודית אינה רואה את קץ החיים כחידלון מוחלט אלא כשלב של מעבר מעולם החומר אל הוויה אחרת, אשר זכתה במחשבה העממית ובמחשבתם של הוגים לכינויים שונים כגון העולם הבא, עולם האמת, הישארות הנפש, חיי הנצח, גן עדן וכל כיוצא בהם. בצד אמונה זו על מעבר מהוויה להוויה, המתרחש בעת מותו של כל יחיד ויחיד, ניצבת תפיסה עתידית המתייחסת לאומה כולה: בסופה של ההיסטוריה תחל תקופה חדשה ובמסגרתה יקומו המתים לתחייה.

העצב והכאב על פטירת אדם הם גם הזדמנות לעשיית חשבון נפשם של החיים, ולשני נושאים אלה ניתן ביטוי בתפילות ובטכסים רבים, הנערכים בחוג בני משפחתו וידידיו של הנפטר במעגלים הולכים ומתרחבים: טכס הלוויית המת, שבוע האבל הראשון ["השבעה"], שלושים הימים הראשונים שלאחר הלוויה ["השלושים"], שנת האבל הראשונה, ולאחר מכן שנה אחר שנה ביום הזיכרון השנתי. שלבים אלה אמורים להתאים לתהליך הסתגלותם של האבלים אל אובדנם, ולסייע להם בהתמודדות עם מצבם החדש.

בעקבות דיני הכוהנים בספר ויקרא פרק כ"א נקבע בסופו של דבר בהלכה, כי חובה על אדם להתאבל על שבעה מקרוביו: אב ואם, אח ואחות, בן [או בת] זוג, בן ובת. האבלות על ההורים נמשכת שנה, ואילו על שאר קרובים היא נמשכת שלושים יום בלבד.

הדינים והמנהגים הקשורים בסוגיה זו – החל באמירת וידוי בידי הגוסס, המשך במצב של "אנינות" שבו מצויים האבלים בין הפטירה לקבורה, וכלה בתום שנת האבל הראשונה – הם רבים ביותר, מורכבים ומגוונים עד מאוד, ודומה שענייני אבלות הם מן התחומים ההלכתיים שנותרו פתוחים וגמישים, כדי לתת ביטוי אישי לכל אבל ואבל. להלן הבאנו רק את עיקרי הדברים הכרוכים בטכסטים ובטכסים, ולא עסקנו במנהגים רווחים שונים, שהם דברים שאין להם שיעור.

ברכת דיין האמת

השומע לראשונה על פטירת אדם מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, דַּיַּן הָאֱמֶת.

טכס לוויית המת

הבאת אדם לקבר ישראל נחשבת כמצוה גדולה: השבת הנפטר אל האדמה שממנה נברא בצורה מכובדת, וסמוך לפטירתו ככל האפשר. השתתפות בטכס הקבורה נחשבת כ"חסד של אמת", מעשה חסד שאין עמו כל מחשבה על תמורה אפשרית.

מאז ימי הביניים נמסרה מלאכת הקבורה לאנשים שזה תפקידם, המכונים חברי "חברא קדישא" [=החברה הקדושה]. הם מטפלים בטהרת המת, בעטיפתו בתכריכים, בהכנת הקבר ובשאר צרכי הקבורה, ואף בניהול טכס הקבורה ובהחזקת בתי הקברות.

בבית הלוויות

נהוג שאיש החברא קדישא קורע בעזרת סכין קריעה קטנה בדש בגדו של כל אבל ואבלה [על אב ואם קורעים בצד שמאל ועל שאר קרובים בצד ימין], והאבל מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, דַּיַּן הָאֱמֶת.

ומגדילים את הקרע על ידי משיכת הדש הקרוע כלפי מטה.

וידוי: ראיית המוות כשלב של סיום וסיכום החיים – שבמסגרתו נותן האדם גם דין וחשבון על מעשיו – הצמיחה את המנהג שהנוטה למות מתוודה על חטאיו ומבקש שהמוות יכפר עליהם. מנהגים שונים התהוו באשר לקטעים הנאמרים במסגרת הוידוי, מהם קצרים ומהם ארוכים יותר. כגון: "מודה אני לפניך, ה' אלהי ואלהי אבותי, שרפואתי ומיתתי בידך. יהי רצון מלפניך, שתרפאני רפואה שלמה, ואם אמות – תהא מיתתי כפרה על כל חטאים, עוונות ופשעים שחטאתי ושעוויתי ושפשעתי לפניך. ותן חלקי בגן עדן, וזכני לעולם הבא, הצפון לצדיקים". ויש המציעים לומר גם את וידוי יום הכיפורים [ראה גם לעיל, עמ' 29], פרקי תהילים שונים, פסוקי "שמע ישראל" ועוד כיוצא בזה.

ברוך דין האמת: המשנה [ברכות ט, ה] קובעת ש"חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה", והוא ביטוי לרעיון כי כל גורל האדם נובע ממקור אחד, וכי עליו להכיר בזה הן ברגעי שמחה הן ברגעי

הטכס בבית הלוויות כולל אמירת הספדים, העוסקים בשבח הנפטר ובפועלו, קטעי משנה ותפילה הנאמרים מפי עורך הלוויה, וכן [אם יש מניין] "קדיש יתום". ויש נוהגים שעורך הלוויה פותח ואומר:

עֲקַבְיָא בֶּן־מַהֲלַלְאֵל אוֹמֵר: הִסְתַּכֵּל בִּשְׁלֹשָׁה דְבָרִים וְאִי אַתָּה בָא לִידֵי עֲבֵרָה: דַּע מֵאַיִן בָּאתָ, וּלְאָן אַתָּה הוֹלֵךְ, וְלִפְנֵי מִי אַתָּה עָתִיד לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן. מֵאַיִן בָּאתָ – מִטִּפָּה סְרוּחָה. וּלְאָן אַתָּה הוֹלֵךְ – לִמְקוֹם עָפָר, רִמָּה וְתוֹלֵעָה. וְלִפְנֵי מִי אַתָּה עָתִיד לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן – לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. אבות ג, א

וממשיכים באמירת צידוק הדין [ויש נוהגים לומר רק את ארבעת המשפטים האחרונים, החל ב"גדול העצה"]:

הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ, כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט, אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל, צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא. דברים לב, ד
הַצּוּר תָּמִים בְּכָל פֹּעַל, מִי יֹאמַר לוֹ מַה תִּפְעָל, הַשַּׁלִּיט בְּמַטָּה וּבְמַעַל, מֵמִית וּמְחַיֶּה, מוֹרִיד שְׁאוֹל וַיָּעַל. שמואל–א ב, ו

■ **הסתכל:** שים את לבך. **ואי אתה בא לידי עברה:** וכך לא תגיע לחטוא. **לתן דין וחשבון:** לפרט, להסביר ולהצדיק כל שעשית בימי חייך. **טפה סרוחה:** כינוי לזרע, טרם התהוות העובר. **רמה ותולעה:** הרמשים הניזונים מגופת הנפטר.

■ **הצור תמים וכו׳:** ופירוש הפסוק כולו – ה׳ וכל מעשיו הם צודקים וישרים, ואין בהם כל פגם. **פעל:** מעשה. **מי יאמר וכו׳:** מי יוכל להורות לו כיצד לנהוג או לדרוש ממנו דין וחשבון? **במטה ובמעל:** בארץ ובשמים.

צער וכאב. נוסח הברכה מצוי אף הוא במשנה [שם ט, ב]. "דיין האמת" הוא מי שמשפטו צדק, והאדם השומע בשורה רעה מצדיק עליו את הדין: כך קבע ה׳ ואין לערער על החלטתו.

הספדים: בזמנים מיוחדים – המתאפיינים באוירה של שמחה – נוהגים שלא להספיד, ואלה הם: ראשי חדשים, חנוכה ופורים, כל חודש ניסן וכל חודש תשרי, וכן בשלושה–עשר הימים הראשונים של חודש סיוון. ויש הנוהגים להמיר את ההספדים בימים אלה בדברי פרידה קצרים מן הנפטר.

צידוק הדין: המנהג לומר תפילה שבה מקבלים עליהם האבלים את גזירת ה׳ ומודים בצדקתה מתועד כבר בתלמוד הבבלי [עבודה זרה יח ע"א]. הפסוקים המצוטטים שם היוו את היסוד לתפילה כפי שהיא לפנינו, המצויה בנוסח דומה בספרות הגאונים. נוהגים לא לומר תפילה זו בימים שבהם אין מספידים.

הַצּוּר תָּמִים בְּכָל מַעֲשֶׂה, מִי יֹאמַר אֵלָיו מַה תַּעֲשֶׂה, הָאוֹמֵר וְעֹשֶׂה, חֶסֶד חִנָּם לָנוּ תַעֲשֶׂה, וּבִזְכוּת הַנֶּעֱקַד כְּשֶׂה, הַקְשִׁיבָה וַעֲשֵׂה.

צַדִּיק בְּכָל דְּרָכָיו הַצּוּר תָּמִים , אֶרֶךְ אַפַּיִם וּמָלֵא רַחֲמִים, חֲמָל נָא וְחוּס נָא עַל אָבוֹת וּבָנִים, כִּי לְךָ הַסְּלִיחוֹת וְהָרַחֲמִים.

צַדִּיק אַתָּה יהוה לְהָמִית וּלְהַחֲיוֹת, אֲשֶׁר בְּיָדְךָ פִּקְדוֹן כָּל רוּחוֹת, חָלִילָה לְּךָ זִכְרוֹנֵנוּ לִמְחוֹת, וְיִהְיוּ נָא עֵינֶיךָ בְּרַחֲמִים עָלֵינוּ פְקוּחוֹת, כִּי לְךָ, אָדוֹן, הָרַחֲמִים וְהַסְּלִיחוֹת.

אָדָם אִם בֶּן שָׁנָה יִהְיֶה, אוֹ אֶלֶף שָׁנִים יִחְיֶה, מַה יִּתְרוֹן לוֹ, כְּלֹא הָיָה יִהְיֶה, בָּרוּךְ דַּיַּן הָאֱמֶת, מֵמִית וּמְחַיֶּה.

בָּרוּךְ הוּא, כִּי אֱמֶת דִּינוֹ, וּמְשׁוֹטֵט הַכֹּל בְּעֵינוֹ, וּמְשַׁלֵּם לְאָדָם חֶשְׁבּוֹנוֹ וְדִינוֹ, וְהַכֹּל לִשְׁמוֹ הוֹדָיָה יִתֵּנוּ.

יָדַעְנוּ יהוה כִּי צֶדֶק מִשְׁפָּטֶךָ, תִּצְדַּק בְּדָבְרֶךָ וְתִזְכֶּה בְּשָׁפְטֶךָ, וְאֵין לְהַרְהֵר אַחַר מִדַּת שָׁפְטֶךָ, צַדִּיק אַתָּה יהוה, וְיָשָׁר מִשְׁפָּטֶיךָ. תהלים קיט, קלז

דַּיַּן אֱמֶת, שׁוֹפֵט צֶדֶק וֶאֱמֶת, בָּרוּךְ דַּיַּן הָאֱמֶת שֶׁכָּל מִשְׁפָּטָיו צֶדֶק וֶאֱמֶת.

נֶפֶשׁ כָּל חַי בְּיָדֶךָ, צֶדֶק מָלְאָה יְמִינְךָ וְיָדֶךָ, רַחֵם עַל פְּלֵיטַת צֹאן יָדֶךָ, וְתֹאמַר לַמַּלְאָךְ הֶרֶף יָדֶךָ.

גְּדֹל הָעֵצָה וְרַב הָעֲלִילִיָּה, אֲשֶׁר עֵינֶיךָ פְּקֻחוֹת עַל כָּל דַּרְכֵי ירמיה לב, יט

חסד חנם: חסד הנעשה למי שאינו ראוי לו. **הנעקד כשה:** יצחק [כמסופר בסיפור העקידה]. **ארך אפים:** סבלן. **חמל:** רחם. **פקדון כל רוחות:** כל הנשמות מסורות בידי ה'. **זכרוננו למחות:** למחוק את שמנו [מעל פני האדמה], להמית. **יתרון:** תועלת, רווח. **ומשוטט הכל בעינו:** אין דבר הנסתר ממנו [בעקבות זכריה ד, י]. **חשבונו ודינו:** על פי הדין וחשבון שנותן האדם לפני ה' על מעשיו. **תזכה:** תהיה זכאי. **להרהר:** להטיל ספק. **מדת שפטך:** מידת הדין. **ימינך וידך:** שתי ידיך, כל מהותך. **פליטת צאן ידך:** שארית עמך [ו"צאן ידך" הוא כינוי לעם ישראל על פי תהלים צה, ז]. **ותאמר למלאך וכו':** אמור למלאך המוות שלא ישלח בנו את ידו [בעקבות שמואל–ב כד, טז]. **גדל העצה ורב העליליה:** מי שתוכניתו מופלאה ומעשיו עצומים.

בְּנֵי אָדָם, לָתֵת לְאִישׁ כִּדְרָכָיו וְכִפְרִי מַעֲלָלָיו.
לְהַגִּיד כִּי יָשָׁר יהוה, צוּרִי וְלֹא עַוְלָתָה בּוֹ. תהלים צב, טז
יהוה נָתָן, וַיהוה לָקָח, יְהִי שֵׁם יהוה מְבֹרָךְ. איוב א, כא
וְהוּא רַחוּם, יְכַפֵּר עָוֹן וְלֹא יַשְׁחִית, וְהִרְבָּה לְהָשִׁיב אַפּוֹ, וְלֹא יָעִיר כָּל חֲמָתוֹ. תהלים עח, לח

האבלים אומרים קדיש יתום:

קדיש יתום

האבלים: יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא.

קהל: אָמֵן.

האבלים: בְּעָלְמָא דִּי בְרָא כִרְעוּתֵהּ, וְיַמְלִיךְ מַלְכוּתֵהּ וְיַצְמַח פֻּרְקָנֵהּ וִיקָרֵב מְשִׁיחֵהּ.

קהל: אָמֵן.

האבלים: בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל, בַּעֲגָלָא וּבִזְמַן קָרִיב, וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל ואבלים: אָמֵן. יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלַם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא.

האבלים: יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלָּל שְׁמֵהּ דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא.

קהל: אָמֵן.

תרגום:

יתגדל ויתקדש שמו הגדול.

[אמן]

בעולם שברא כרצונו וימליך מלכותו ויצמיח ישועתו ויקרב משיחו.

[אמן]

בחייכם ובימיכם ובחיי כל בית ישראל במהרה ובזמן קרוב, ואמרו אמן.

[אמן. יהי שמו הגדול מבורך, לעולם ולעולמי עולמים]

יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמו של הקדוש ברוך הוא.

[אמן]

וכפרי מעלליו: על פי תוצאות התנהגותו. **ולא עולתה בו:** אין בו כל רע. **ולא ישחית:** לא ישמיד [את החוטא].
והרבה להשיב אפו: מרבה לשכך את כעסו. **יעיר:** יעורר, ישלח.

קדיש יתום: ראה בכרך השבת, עמ' 205.

האבלים	לְעֵלָּא מִן כָּל בִּרְכָתָא [בעשרת ימי תשובה: לְעֵלָּא וּלְעֵלָּא מִכָּל בִּרְכָתָא]	למעלה מכל הברכות [בעשרת ימי תשובה: למעלה ולמעלה מכל הברכות]
	וְשִׁירָתָא תֻּשְׁבְּחָתָא וְנֶחֱמָתָא	והשירות, התשבחות והנחמות,
	דַּאֲמִירָן בְּעָלְמָא, וְאִמְרוּ אָמֵן.	הנאמרות בעולם, ואמרו אמן.
קהל	אָמֵן.	[אמן].
האבלים	יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא	יהי שלום רב מן השמים
	וְחַיִּים טוֹבִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל	וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל
	וְאִמְרוּ אָמֵן.	ואמרו אמן.
קהל	אָמֵן.	[אמן].
האבלים	עֹשֶׂה שָׁלוֹם [בעשרת ימי תשובה: הַשָּׁלוֹם]	עושה שלום [בעשרת ימי תשובה: השלום]
	בִּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ	במרומיו הוא יעשה שלום עלינו
	וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן.	ועל כל ישראל ואמרו אמן.
קהל	אָמֵן.	[אמן].

בזמן שנושאים את הנפטר אל הקבר או אל המכונית שבה יובל לקברו ואחר כך ממנה אל הקבר] נוהגים לעצור מפעם לפעם לשם אמירת מזמורי תהלים וקדיש יתום.

על איש נוהגים לומר:

יֹשֵׁב בְּסֵתֶר עֶלְיוֹן, בְּצֵל שַׁדַּי יִתְלוֹנָן: תהלים צא
אֹמַר לַיהוה מַחְסִי וּמְצוּדָתִי, אֱלֹהַי אֶבְטַח בּוֹ:
כִּי הוּא יַצִּילְךָ מִפַּח יָקוּשׁ מִדֶּבֶר הַוּוֹת:
בְּאֶבְרָתוֹ יָסֶךְ לָךְ וְתַחַת כְּנָפָיו תֶּחְסֶה, צִנָּה וְסֹחֵרָה אֲמִתּוֹ:

■ **ישב בסתר וכו':** המתפלל כמוהו כמי שחוסה ["יושב", "יתלונן"] בצילו של ה' ["סתר עליון", "צל שדי"]. **מצודתי:** מבצרי, המקום שמגן עלי. **פח יקוש:** מלכודת. **מדבר הוות:** מגפת מוות הנופלת על האדם פתאום. **באברתו**

ישב בסתר עליון: מזמור זה מכונה בתלמוד הבבלי בשם "שיר של נגעים" או "שיר של פגעים" [שבועות טו ע"ב], כיוון שהוא עוסק בדברים שונים העשויים לפגוע באדם ומבטיח הצלה מהם, ועל כן הוא הולם גם את טכס הלוויה. המזמור מתייחד בחילופי הגופים הדוברים בו, וכבר בתלמוד הבבלי [סנהדרין קג ע"א–ב] חילקו את פסוקיו בין אלהים ואדם.

לֹא תִירָא מִפַּחַד לָיְלָה, מֵחֵץ יָעוּף יוֹמָם:
מִדֶּבֶר בָּאֹפֶל יַהֲלֹךְ, מִקֶּטֶב יָשׁוּד צָהֳרָיִם:
יִפֹּל מִצִּדְּךָ אֶלֶף וּרְבָבָה מִימִינֶךָ, אֵלֶיךָ לֹא יִגָּשׁ:
רַק בְּעֵינֶיךָ תַבִּיט, וְשִׁלֻּמַת רְשָׁעִים תִּרְאֶה:
כִּי אַתָּה יהוה מַחְסִי, עֶלְיוֹן שַׂמְתָּ מְעוֹנֶךָ:
לֹא תְאֻנֶּה אֵלֶיךָ רָעָה, וְנֶגַע לֹא יִקְרַב בְּאָהֳלֶךָ:
כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָּךְ, לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ:
עַל כַּפַּיִם יִשָּׂאוּנְךָ, פֶּן תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ:
עַל שַׁחַל וָפֶתֶן תִּדְרֹךְ, תִּרְמֹס כְּפִיר וְתַנִּין:
כִּי בִי חָשַׁק וַאֲפַלְּטֵהוּ, אֲשַׂגְּבֵהוּ כִּי יָדַע שְׁמִי:
יִקְרָאֵנִי וְאֶעֱנֵהוּ עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה, אֲחַלְּצֵהוּ וַאֲכַבְּדֵהוּ:
אֹרֶךְ יָמִים אַשְׂבִּיעֵהוּ, וְאַרְאֵהוּ בִּישׁוּעָתִי:

על אשה נוהגים לומר:

אֵשֶׁת חַיִל מִי יִמְצָא, וְרָחֹק מִפְּנִינִים מִכְרָהּ: משלי לא
בָּטַח בָּהּ לֵב בַּעְלָהּ, וְשָׁלָל לֹא יֶחְסָר:
גְּמָלַתְהוּ טוֹב וְלֹא רָע, כֹּל יְמֵי חַיֶּיהָ:

יסך לך: בכנפיו הפרושות יסוכך עליך. **צנה וסחרה:** שני סוגי מגינים ליוצא לקרב. **אמתו:** הבטחתו הנאמנה [להגן על האדם]. **לא תירא וכו':** ופירוש פסוק זה והפסוק שאחריו: המאמין יזכה להגנה מן האימה הנופלת עליו בלילה, מחיצי האויב שאותם יורים באור יום, ממגפת הדבר המתוארת כהולכת בחשכה ופוגעת במי שעומד בדרכה, ומנגף ממית ["קטב"] המתקיף את האדם כשודד לאור יום. **יפל מצדך וכו':** גם אם יפלו מכל צדדיך קרבנות רבים, אליך לא תגיע הרעה. **שלמת רשעים:** כליונם של הרשעים הבא להם כגמול וכעונש על מעשיהם. **עליון שמת מעונך:** שכינתך במקום נעלה. **תאנה:** תזדמן. **פן תגף:** כדי שלא תיכשל. **על שחל וכו':** ופירוש הפסוק כולו: המאמין ינצל מחיות רעות, האריה ["שחל", כפיר"] והנחש ["פתן", "תנין"]. **כי בי חשק וכו':** ופירוש הפסוק כולו המושם בפי ה': האדם שדבק ["חשק"] באהבתו לה' יזכה להצלה ["אפלטהו"], ומי שהכיר בכוחו של ה' ["ידע שמי"] יזכה שהאל יהיה לו למשגב, למגן ומציל.

דָּרְשָׁה צֶמֶר וּפִשְׁתִּים, וַתַּעַשׂ בְּחֵפֶץ כַּפֶּיהָ:
הָיְתָה כָּאֳנִיּוֹת סוֹחֵר, מִמֶּרְחָק תָּבִיא לַחְמָהּ:
וַתָּקָם בְּעוֹד לַיְלָה, וַתִּתֵּן טֶרֶף לְבֵיתָהּ וְחֹק לְנַעֲרֹתֶיהָ:
זָמְמָה שָׂדֶה וַתִּקָּחֵהוּ, מִפְּרִי כַפֶּיהָ נָטְעָה כָּרֶם:
חָגְרָה בְעוֹז מָתְנֶיהָ, וַתְּאַמֵּץ זְרוֹעֹתֶיהָ:
טָעֲמָה כִּי טוֹב סַחְרָהּ, לֹא יִכְבֶּה בַלַּיְלָה נֵרָהּ:
יָדֶיהָ שִׁלְּחָה בַכִּישׁוֹר, וְכַפֶּיהָ תָּמְכוּ פָלֶךְ:
כַּפָּהּ פָּרְשָׂה לֶעָנִי, וְיָדֶיהָ שִׁלְּחָה לָאֶבְיוֹן:
לֹא תִירָא לְבֵיתָהּ מִשָּׁלֶג, כִּי כָל בֵּיתָהּ לָבֻשׁ שָׁנִים:
מַרְבַדִּים עָשְׂתָה לָּהּ, שֵׁשׁ וְאַרְגָּמָן לְבוּשָׁהּ:
נוֹדָע בַּשְּׁעָרִים בַּעְלָהּ, בְּשִׁבְתּוֹ עִם זִקְנֵי אָרֶץ:
סָדִין עָשְׂתָה וַתִּמְכֹּר, וַחֲגוֹר נָתְנָה לַכְּנַעֲנִי:
עוֹז וְהָדָר לְבוּשָׁהּ, וַתִּשְׂחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן:
פִּיהָ פָּתְחָה בְחָכְמָה, וְתוֹרַת חֶסֶד עַל לְשׁוֹנָהּ:
צוֹפִיָּה הֲלִיכוֹת בֵּיתָהּ, וְלֶחֶם עַצְלוּת לֹא תֹאכֵל:
קָמוּ בָנֶיהָ וַיְאַשְּׁרוּהָ, בַּעְלָהּ וַיְהַלְלָהּ:
רַבּוֹת בָּנוֹת עָשׂוּ חָיִל, וְאַתְּ עָלִית עַל כֻּלָּנָה:
שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי, אִשָּׁה יִרְאַת יהוה הִיא תִתְהַלָּל:
תְּנוּ לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ, וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ:

אשת חיל: לביאור ולדיון בשיר זה, המשבח את האשה, ראה עמ׳ 149. את המילים ״ותשחק ליום אחרון״ נוהגים לפרש [ובמיוחד בהקשר של לוויה] כמדבר על יום המוות, שאיננו מפחיד את האשה לאור מעשיה הטובים בחייה.

בבית הקברות

מי שלא ביקר בבית קברות יהודי במשך שלושים יום אומר עם כניסתו:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶתְכֶם בַּדִּין, וְזָן וְכִלְכֵּל אֶתְכֶם בַּדִּין, וְהֵמִית אֶתְכֶם בַּדִּין, וְיוֹדֵעַ מִסְפַּר כֻּלְּכֶם בַּדִּין, וְהוּא עָתִיד לְהַחֲיוֹתְכֶם וּלְקַיֵּם אֶתְכֶם בַּדִּין. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְחַיֵּה הַמֵּתִים.

אַתָּה גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנָי, מְחַיֵּה מֵתִים אַתָּה, רַב לְהוֹשִׁיעַ, מְכַלְכֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד, מְחַיֵּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים, סוֹמֵךְ נוֹפְלִים, וְרוֹפֵא חוֹלִים, וּמַתִּיר אֲסוּרִים, וּמְקַיֵּם אֱמוּנָתוֹ לִישֵׁנֵי עָפָר. מִי כָמוֹךָ בַּעַל גְּבוּרוֹת וּמִי דּוֹמֶה לָּךְ, מֶלֶךְ מֵמִית וּמְחַיֶּה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה. וְנֶאֱמָן אַתָּה לְהַחֲיוֹת מֵתִים.

לאחר הטמנת הנפטר בקברו אומרים האבלים קדיש דאתחדתא:

האבלים יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא. בְּעָלְמָא דִּי הוּא עָתִיד לְאִתְחַדָּתָא, וּלְאַחֲיָאָה מֵתַיָּא, וּלְאַסָּקָא יָתְהוֹן לְחַיֵּי עָלְמָא, וּלְמִבְנֵא קַרְתָּא דִּי יְרוּשְׁלֵם, וּלְשַׁכְלָלָא הֵיכְלֵהּ בְּגַוַּהּ, וּלְמֶעְקַר פָּלְחָנָא נֻכְרָאָה מִן אַרְעָא, וְלַאֲתָבָא פָּלְחָנָא דִּי שְׁמַיָּא לְאַתְרֵהּ, וְיַמְלִיךְ קֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא בְּמַלְכוּתֵהּ וִיקָרֵהּ, וְיַצְמַח פֻּרְקָנֵהּ וִיקָרֵב מְשִׁיחֵהּ [אָמֵן]. בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְּכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל, בַּעֲגָלָא וּבִזְמַן קָרִיב, וְאִמְרוּ אָמֵן.

תרגום: יתגדל ויתקדש שמו הגדול בעולם שעתיד להתחדש, ולהחיות את המתים, ולהביא אותם לחיי עולם, ולבנות את העיר ירושלים, ולהשלים את היכלו בתוכה, ולעקור עבודה זרה מן הארץ, ולהשיב את עבודת השמים למקומה, וימלך הקדוש ברוך הוא במלכותו וכבודו, ויצמיח את ישועתו ויקרב את משיחו, [אמן]. בחייכם ובימיכם ובחיי כל בית ישראל במהרה ובזמן קרוב, ואמרו אמן.

אשר יצר אתכם בדין: לביאור ולדיון ראה עמ' 243.

קדיש דאתחדתא: קדיש זה זהה לקדיש יתום, אלא שהיחידה הראשונה שלו [הפותחת בביטוי "בעלמא

קהל ואבלים	אָמֵן. יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלַם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא.	[אמן. יהי שמו הגדול מבורך, לעולם ולעולמי עולמים].
האבלים	יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלָּל שְׁמֵהּ דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא.	יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמו של הקדוש ברוך הוא.
קהל	אָמֵן.	[אמן].
האבלים	לְעֵלָּא מִן כָּל בִּרְכָתָא [בעשרת ימי תשובה: לְעֵלָּא וּלְעֵלָּא מִכָּל בִּרְכָתָא] וְשִׁירָתָא תֻּשְׁבְּחָתָא וְנֶחֱמָתָא דַּאֲמִירָן בְּעָלְמָא, וְאִמְרוּ אָמֵן.	למעלה מכל הברכות [בעשרת ימי תשובה: למעלה ולמעלה מכל הברכות] והשירות, התשבחות והנחמות, הנאמרות בעולם, ואמרו אמן.
קהל	אָמֵן.	[אמן].
האבלים	יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא וְחַיִּים טוֹבִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן.	יהי שלום רב מן השמים וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן.
קהל	אָמֵן.	[אמן].
האבלים	עֹשֶׂה שָׁלוֹם [בעשרת ימי תשובה: הַשָּׁלוֹם] בִּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן.	עושה שלום [בעשרת ימי תשובה: השלום] במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן.
קהל	אָמֵן.	[אמן].

ואומרים מזמור תהלים [ומקובל לומר את מזמור ט"ז] ולאחריו נאמר קדיש יתום. חותמים את טכס הקבורה באמירת תפילה זו:

די הוא עתיד לאתחדתא"] רחבה יותר, ועל כן הוא קרוי גם "קדיש הגדול". יחידה זו כוללת בין השאר הזכרה של תחיית המתים ושל העולם הבא, ועל כן נמצאה ראויה להיכלל בקדיש הנאמר בטכס הלוויה. מעיקרו של דבר נאמרה יחידה זו כבר בימי הגאונים, אחרי לימוד תורה בעל פה בציבור, ורק במהלך הזמן הועברה אל טכס הקבורה. "קדיש דאתחדתא" נאמר גם בשעת טכס סיום לימוד פומבי של מסכת מן התלמוד – שריד מתפקידו המקורי.

לאיש: אֵל מָלֵא רַחֲמִים שׁוֹכֵן בַּמְּרוֹמִים, הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה עַל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה, בְּמַעֲלוֹת קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים כְּזֹהַר הָרָקִיעַ מַזְהִירִים, לְנִשְׁמַת [פלוני בן פלוני] שֶׁהָלַךְ לְעוֹלָמוֹ, בַּעֲבוּר שֶׁאֶתֵּן צְדָקָה בְּעַד הַזְכָּרַת נִשְׁמָתוֹ. בְּגַן עֵדֶן תְּהֵא מְנוּחָתוֹ. לָכֵן בַּעַל הָרַחֲמִים יַסְתִּירֵהוּ בְּסֵתֶר כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים, וְיִצְרֹר בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמָתוֹ, יהוה הוּא נַחֲלָתוֹ, וְיָנוּחַ בְּשָׁלוֹם עַל מִשְׁכָּבוֹ, וְנֹאמַר אָמֵן.

לאשה: אֵל מָלֵא רַחֲמִים שׁוֹכֵן בַּמְּרוֹמִים, הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה עַל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה, בְּמַעֲלוֹת קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים כְּזֹהַר הָרָקִיעַ מַזְהִירִים, לְנִשְׁמַת [פלונית בת פלוני] שֶׁהָלְכָה לְעוֹלָמָהּ, בַּעֲבוּר שֶׁאֶתֵּן צְדָקָה בְּעַד הַזְכָּרַת נִשְׁמָתָהּ. בְּגַן עֵדֶן תְּהֵא מְנוּחָתָהּ. לָכֵן בַּעַל הָרַחֲמִים יַסְתִּירֶהָ בְּסֵתֶר כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים, וְיִצְרֹר בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמָתָהּ, יהוה הוּא נַחֲלָתָהּ, וְתָנוּחַ בְּשָׁלוֹם עַל מִשְׁכָּבָהּ, וְנֹאמַר אָמֵן.

נוהגים שהגברים המשתתפים בלוויה עומדים בשתי שורות. האבלים חולצים את נעליהם ועוברים בין השורות. ומנחמים את האבלים:

הַמָּקוֹם יְנַחֵם אֶתְכֶם בְּתוֹךְ שְׁאָר אֲבֵלֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם.

■ **המצא מנוחה נכונה:** תן שלוה של אמת. **מעלות:** דרגה, מעמד. **מזהירים:** מאירים, בוהקים. **שהלך לעולמו:** מת ועבר לעולם הבא המזומן לו. **בעל הרחמים:** הקב"ה. **יצרור:** יאסוף אל צרור. **צרור החיים:** המקום בעולם הבא שבו נאספות נשמות הצדיקים. **ה' הוא נחלתו:** הידבקות נשמת הנפטר בה' היא חלקו לעולם הבא [והשווה דברים י, ט: "לא היה ללוי חלק ונחלה עם אחיו, ה' הוא נחלתו"]. **על משכבו:** בקברו [ולא יסבול יסורים שלאחר המוות]. **המקום:** הקב"ה.

אל מלא רחמים: באשכנז של ימי הביניים, לאחר מסעי הצלב, החל המנהג לומר תפילות לזכר הנפטרים. תפילת "אל מלא רחמים" – שעיקרה הבקשה שהנפטר "ינוח בשלום על משכבו", "על [ויש גורסים: תחת] כנפי השכינה" – נתחברה ככל הנראה במאה הי"ז [ואולי בעקבות גזירות ת"ח ות"ט]. תפילה זו נאמרת בציבור גם בתפילת מנחה של שבת הקודמת ליום הזכרון לנפטרים [ראה בכרך השבת, עמ' 322] וכן בשלושת הרגלים וביום הכיפורים.

המקום וכו': הנוסח המלא של ברכת ניחום האבלים מסתיים במילים "ולא תוסיף [תוסיפו] לדאבה [=]

נוהגים ליטול את הידיים במים בשעת היציאה מבית הקברות, ויש האומרים בעת הנטילה:

בִּלַּע הַמָּוֶת לָנֶצַח, וּמָחָה אֲדֹנָי יהוה דִּמְעָה מֵעַל כָּל פָּנִים, וְחֶרְפַּת עַמּוֹ יָסִיר מֵעַל כָּל הָאָרֶץ, כִּי יהוה דִּבֵּר. ישעיה כה, ח

האבלים הולכים לבית שבו ישבו "שבעה" ומגישים להם סעודה קלה [הקרויה "סעודת הבראה"].

"השבעה"

בשבעת הימים שמאז הלוויה [כאשר יום הלוויה הוא הראשון שבהם] יושבים האבלים בבית [ויש מקפידים לשבת בבית הנפטר], שם מתקיימות כל תפילות היום ולשם גם באים בימות החול האנשים המבקשים להביע את השתתפותם בצער האבלים ולנחמם. [בשבת לא נוהגים בפרהסיא בדיני האבלות ואין מנחמים את האבלים.]

לאחר ביקור הניחומים, נפרדים המנחמים מן האבלים ואומרים להם:

הַמָּקוֹם יְנַחֵם אֶתְכֶם [אוֹתְךָ / אוֹתָךְ] בְּתוֹךְ שְׁאָר אֲבֵלֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם, וְלֹא תוֹסִיפוּ [תוֹסִיף / תוֹסִיפִי] לְדַאֲבָה עוֹד.

ויש הנוהגים לומר במקום זה נוסח קצר יותר:

מִן הַשָּׁמַיִם תְּנֻחָמוּ [תְּנֻחַם / תְּנֻחֲמִי].

בלע: [ה'] יעלים ויכלה. ■ **לדאבה:** לדאוב, לחוש צער.

לדאוב, לכאוב] עוד", אלא שבבית הקברות – כשחווית המוות היא טרייה וכואבת – מסתפקים בבקשה שה' ינחם את האבלים, כיוון שמוקדם עדיין להביע את התקוה להסתלקות הצער מן האבלים. נוסחת ניחום האבלים מוכרת – בנוסח שונה במקצת – מימי הביניים ["השם ינחמך עם שאר אבלי ציון"].

בלע המות וכו': דברי הנביא נדרשים כאן כהבטחה לעתיד לבוא: המוות, הדמעה, הצער והעלבון ייעלמו מן העולם.

סעודת הבראה: סעודה זו מורכבת בעיקר ממאכלים שצורתם עגולה [ביצה, עדשים, כעכים], ונוהגים לפרש זאת כסמל למחזוריות החיים: "דור הולך ודור בא". השם "הבראה" ככינוי לסעודה שלאחר הקבורה גזור מן המסופר על דוד: "ויבוא כל העם להברות את דוד לחם" לאחר קבורת אבנר [שמואל־ב ג, לה].

ביום השבת שבתוך ה"שבעה" נוהגים האבלים ללכת אל בית הכנסת בליל שבת ובבוקרו. [תפילת מנחה של שבת נהוג להתפלל במקום שבו יושבים במהלך ה"שבעה".] בליל שבת האבלים ממתינים מחוץ לבית הכנסת עד לאחר שירת "לכה דודי". אז מכריז הגבאי "ניחום אבלים" [או: "צאו לקראת האבלים"] והם נכנסים כשהקהל מנחם אותם באמירת "המקום ינחם" וכו'.

כשמברכים את ברכת המזון [ראה להלן, עמ' 174] בבית האבלים חלים בה שלושה שינויים:

[א] בזימון מחליפים את משפט ההזמנה "נברך שאכלנו משלו" במשפט "נברך מנחם אבלים שאכלנו משלו" [וכן במענה על הזמנה זו].

[ב] בברכה השלישית, ברכת "בונה ירושלים", במקום החתימה "ובנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו. ברוך אתה ה' בונה ברחמיו ירושלים. אמן" אומרים:

נַחֵם יהוה אֱלֹהֵינוּ אֶת אֲבֵלֵי צִיּוֹן וְאֶת אֲבֵלֵי יְרוּשָׁלַיִם וְאֶת הָאֲבֵלִים הַמִּתְאַבְּלִים בָּאֵבֶל הַזֶּה. נַחֲמֵם מֵאֶבְלָם וְשַׂמְּחֵם מִיגוֹנָם, כָּאָמוּר כְּאִישׁ אֲשֶׁר אִמּוֹ תְּנַחֲמֶנּוּ כֵּן אָנֹכִי אֲנַחֶמְכֶם וּבִירוּשָׁלַיִם תְּנֻחָמוּ. ישעיה סו, יג

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְנַחֵם אֲבֵלִים וּבוֹנֵה יְרוּשָׁלָיִם.

[ג] לאחר הברכה השלישית מסיימים את אמירת ברכת המזון בפיסקה זו:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הָאֵל אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ אַדִּירֵנוּ גּוֹאֲלֵנוּ קְדוֹשֵׁנוּ קְדוֹשׁ יַעֲקֹב. הַמֶּלֶךְ הַחַי הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, אֵל אֱמֶת שׁוֹפֵט בְּצֶדֶק, לוֹקֵחַ נְפָשׁוֹת שַׁלִּיט בְּעוֹלָמוֹ לַעֲשׂוֹת כִּרְצוֹנוֹ וַאֲנַחְנוּ עַמּוֹ וַעֲבָדָיו. וְעַל הַכֹּל אֲנַחְנוּ חַיָּבִים לְהוֹדוֹת לוֹ וּלְבָרְכוֹ, גּוֹדֵר פְּרָצוֹת, הוּא יִגְדֹּר אֶת הַפִּרְצָה הַזֹּאת מֵעָלֵינוּ וּמֵעַל עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמִים. עוֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן.

■ **לוקח נפשות:** ממית. **ולברכו:** על הרעה ועל הטובה [והוא יסוד ברכת "ברוך דיין האמת"]. **גודר פרצות:** כינוי לקב"ה הממלא כל חסרון [בעקבות ישעיהו נח, יב]. **הפרצה הזאת:** החלל שנוצר עם מותו של מי שמתאבלים עליו.

ברכת המזון בבית האבלים: שינוי נוסחת הזימון והוספת קטעים אחדים במהלך ברכת המזון מתועדים בספרות הגאונים.

קדיש יתום

בכל התפילות שבאחד-עשר החודשים הראשונים שלאחר הלוויה אומרים הבנים האבלים במקומות שונים בתפילה קדיש יתום [ראה לעיל, עמ' 44 [ואם האבל אינו בן המתאבל על הוריו, נאמר הקדיש רק משך שלושים יום]]. הקדיש נאמר גם בכל התפילות שביום הזכרון השנתי. כן נוהגים להזכיר את נשמות הנפטרים בבית הכנסת בשלושת הרגלים וביום הכיפורים, ויש הנוהגים להזכיר את הנשמות בתפילת מנחה של שבת, הקודמת ליום השנה [ראה בכרך השבת, עמ' 322].

עלייה לקבר

ביום השביעי מאז הלוויה יושבים האבלים רק עד לאחר תפילת שחרית, ונוהגים מייד לאחר מכן לעלות אל בית הקברות. אל הקבר באים גם ביום השלושים וביום השנה ללוויה, וכן לאחר מכן בכל שנה ושנה ביום הפטירה. גילוי המצבה נעשה בדרך כלל ביום השלושים, אך יש העושים זאת רק ביום השנה. [אם יום השלושים או יום השנה חל בשבת או בחג עולים לקבר ביום סמוך להם.] ליד הקבר אומרים בכל ההזדמנויות הנזכרות לעיל כמה מזמורי תהלים [ומקובל לומר את מזמורים לג, טז, יז, עב, צא, קד, קל] וכן את הפסוקים ממזמור קיט בתהלים, היוצרים את שמו הפרטי של הנפטר. בעקבות זאת אומרים ארבעה קטעים מאותו מזמור היוצרים בראשיהם את המילה "נשמה".

וממשיכים ואומרים:

אָנָּא יהוה, מָלֵא רַחֲמִים, אֲשֶׁר בְּיָדְךָ נֶפֶשׁ כָּל חַי וְרוּחַ כָּל בְּשַׂר אִישׁ, יְהְיֶה נָא לְרָצוֹן לְפָנֶיךָ תּוֹרָתֵנוּ וּתְפִלָּתֵנוּ בַּעֲבוּר נִשְׁמַת [פלוני / פלונית בן / בת פלוני] וּגְמֹל נָא עִמָּהּ בְּחַסְדְּךָ הַגָּדוֹל לִפְתֹּחַ לָהּ שַׁעֲרֵי רַחֲמִים וָחֶסֶד וְשַׁעֲרֵי גַּן עֵדֶן, וּתְקַבֵּל אוֹתָהּ בְּאַהֲבָה וּבְחִבָּה, וּשְׁלַח לָהּ מַלְאָכֶיךָ הַקְּדוֹשִׁים וְהַטְּהוֹרִים לְהוֹלִיכָהּ וּלְהוֹשִׁיבָהּ תַּחַת עֵץ הַחַיִּים אֵצֶל נִשְׁמוֹת הַצַּדִּיקִים

■ **בשר איש:** גוף האדם.

תהלים קיט: מזמור אלפביתי שבו מוקדשים לכל אחת מן האותיות שמונה פסוקים, שלא כמזמורי תהילים אחדים [כגון תהלים קמה] שבהם בא פסוק אחד בלבד לכל אות. ריבוי זה מאפשר למתפללים להנציח את שם הנפטר במספר רב של פסוקים אגב קריאת מזמורי תהילים.

וְהַצִּדְקָנִיּוֹת, חֲסִידִים וַחֲסִידוֹת, לֵהָנוֹת מִזִּיו שְׁכִינָתְךָ, לְהַשְׂבִּיעָהּ מִטּוּבְךָ
הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים, וְהַגּוּף יָנוּחַ בַּקֶּבֶר בִּמְנוּחָה נְכוֹנָה, בְּחֶדְוָה וּבְשִׂמְחָה וְשָׁלוֹם,
כְּדִכְתִיב: יָבוֹא שָׁלוֹם יָנוּחוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם הֹלֵךְ נְכֹחוֹ. ישעיה נז, ב
וּכְתִיב: יַעְלְזוּ חֲסִידִים בְּכָבוֹד יְרַנְּנוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם. תהלים קמט, ה
וּכְתִיב: אִם תִּשְׁכַּב לֹא תִפְחָד וְשָׁכַבְתָּ וְעָרְבָה שְׁנָתֶךָ. משלי ג, כד
וְתִשְׁמֹר אוֹתוֹ [אוֹתָהּ] מֵחִבּוּט הַקֶּבֶר וּמֵרִמָּה וְתוֹלֵעָה, וְתִסְלַח
וְתִמְחוֹל לוֹ עַל כָּל פְּשָׁעָיו [לָהּ עַל כָּל פְּשָׁעֶיהָ], כִּי אָדָם אֵין קהלת ז, כ
צַדִּיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טּוֹב וְלֹא יֶחֱטָא, וּזְכֹר לוֹ זְכֻיּוֹתָיו וְצִדְקוֹתָיו אֲשֶׁר
עָשָׂה [לָהּ זְכֻיּוֹתֶיהָ וְצִדְקוֹתֶיהָ אֲשֶׁר עָשְׂתָה] וְתַשְׁפִּיעַ לוֹ מִנִּשְׁמָתוֹ לְדַשֵּׁן
עַצְמוֹתָיו [לָהּ מִנִּשְׁמָתָהּ לְדַשֵּׁן עַצְמוֹתֶיהָ] בַּקֶּבֶר מֵרֹב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים,
דִּכְתִיב: מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִּירֵאֶיךָ. תהלים לא, כ
וּכְתִיב: שֹׁמֵר כָּל עַצְמוֹתָיו אַחַת מֵהֵנָּה לֹא נִשְׁבָּרָה. תהלים לד, כא
וְיִשְׁכּוֹן [וְתִשְׁכּוֹן] בֶּטַח בָּדָד וְשַׁאֲנָן מִפַּחַד רָעָה וְאַל יִרְאֶה [תִּרְאֶה] פְּנֵי גֵיהִנָּם,
וְנִשְׁמָתוֹ [וְנִשְׁמָתָהּ] תְּהֵא צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים וּלְהַחֲיוֹתוֹ [וּלְהַחֲיוֹתָהּ]
בִּתְחִיַּת הַמֵּתִים עִם כָּל מֵתֵי עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמִים, אָמֵן.

אם יש מניין של גברים אומרים קדיש יתום:

הצפון: השמור, החבוי. **יבוא וכו':** ופירוש הפסוק כולו – ההולך בדרך הישר ["הולך נכוחו"] ימות בשלום ויזכה למנוחה שלמה בקברו. **יעלזו וכו':** הפסוק כולו נדרש כעוסק במוות: בקברם ["על משכבותם"] ישמחו החסידים ויזמרו. **אם תשכב:** כשתמות. **וערבה שנתך:** שנת המוות תנעם לך. **חבוט הקבר:** המכות שחובטים מלאכי החבלה, על פי האמונה העממית, את הרשעים בקברם. **רמה ותולעה:** הרמשים הניזונים מגופת הנפטר. **ותשפיע וכו':** השפע הרוחני שבנשמת הנפטר יוקרן על עצמותיו. **בטח:** בבטחון. **בדד ושאנן:** שלֵו בבדידותו [בעקבות דברים לג, כח]. **צרור החיים:** המקום בעולם הבא שבו נאספות נשמות הצדיקים [הלשון בעקבות שמואל–א כה, כט].

קדיש יתום

האבלים יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא.

קהל אָמֵן.

האבלים בְּעָלְמָא דִּי בְרָא כִרְעוּתֵהּ, וְיַמְלִיךְ
מַלְכוּתֵהּ וְיַצְמַח פֻּרְקָנֵהּ וִיקָרֵב מְשִׁיחֵהּ.

קהל אָמֵן.

האבלים בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל בֵּית
יִשְׂרָאֵל, בַּעֲגָלָא וּבִזְמַן קָרִיב,
וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל ואבלים אָמֵן. יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלַם
וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא.

האבלים יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם
וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלָּל
שְׁמֵהּ דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא.

קהל אָמֵן.

האבלים לְעֵלָּא מִן כָּל בִּרְכָתָא [בעשרת ימי
תשובה: לְעֵלָּא וּלְעֵלָּא מִכָּל בִּרְכָתָא]
וְשִׁירָתָא תֻּשְׁבְּחָתָא וְנֶחֱמָתָא
דַּאֲמִירָן בְּעָלְמָא, וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל אָמֵן.

האבלים יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא
וְחַיִּים טוֹבִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל
וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל אָמֵן.

האבלים עֹשֶׂה שָׁלוֹם [בעשרת ימי תשובה: הַשָּׁלוֹם]
בִּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ
וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל אָמֵן.

תרגום:

יתגדל ויתקדש שמו הגדול.

[אמן].

בעולם שברא כרצונו וימליך
מלכותו ויצמיח ישועתו ויקרב משיחו.

[אמן].

בחייכם ובימיכם ובחיי כל בית
ישראל במהרה ובזמן קרוב,
ואמרו אמן.

[אמן. יהי שמו הגדול מבורך, לעולם
ולעולמי עולמים].

יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם
ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל
שמו של הקדוש ברוך הוא.

[אמן].

למעלה מכל הברכות [בעשרת ימי
תשובה: למעלה ולמעלה מכל הברכות]
והשירות, התשבחות והנחמות,
הנאמרות בעולם, ואמרו אמן.

[אמן].

יהי שלום רב מן השמים
וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל
ואמרו אמן.

[אמן].

עושה שלום [בעשרת ימי תשובה: השלום]
במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל
ישראל ואמרו אמן.

[אמן].

ולסיום אומרים:

לאיש: אֵל מָלֵא רַחֲמִים שׁוֹכֵן בַּמְּרוֹמִים, הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה עַל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה, בְּמַעֲלוֹת קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים כְּזֹהַר הָרָקִיעַ מַזְהִירִים, לְנִשְׁמַת [פלוני בן פלוני] שֶׁהָלַךְ לְעוֹלָמוֹ, בַּעֲבוּר שֶׁאֶתֵּן צְדָקָה בְּעַד הַזְכָּרַת נִשְׁמָתוֹ. בְּגַן עֵדֶן תְּהֵא מְנוּחָתוֹ. לָכֵן בַּעַל הָרַחֲמִים יַסְתִּירֵהוּ בְּסֵתֶר כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים, וְיִצְרֹר בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמָתוֹ, יהוה הוּא נַחֲלָתוֹ, וְיָנוּחַ בְּשָׁלוֹם עַל מִשְׁכָּבוֹ, וְנֹאמַר אָמֵן.

לאשה: אֵל מָלֵא רַחֲמִים שׁוֹכֵן בַּמְּרוֹמִים, הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה עַל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה, בְּמַעֲלוֹת קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים כְּזֹהַר הָרָקִיעַ מַזְהִירִים, לְנִשְׁמַת [פלונית בת פלוני] שֶׁהָלְכָה לְעוֹלָמָהּ, בַּעֲבוּר שֶׁאֶתֵּן צְדָקָה בְּעַד הַזְכָּרַת נִשְׁמָתָהּ. בְּגַן עֵדֶן תְּהֵא מְנוּחָתָהּ. לָכֵן בַּעַל הָרַחֲמִים יַסְתִּירֶהָ בְּסֵתֶר כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים, וְיִצְרֹר בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמָתָהּ, יהוה הוּא נַחֲלָתָהּ, וְתָנוּחַ בְּשָׁלוֹם עַל מִשְׁכָּבָהּ, וְנֹאמַר אָמֵן.

אל מלא רחמים: ראה עמ' 50.

לימוד לזכר הנפטר

בימי השבעה ובימי הזכרון נוהגים ללמוד משניות שונות לעילוי נשמתו של הנפטר. רבים נוהגים ללמוד משניות שאותיותיהן הראשונות יוצרות את שמו הפרטי של הנפטר, וכן את ארבע המשניות במסכת מקוואות פרק ז, משניות ד-ז, היוצרות בראשיהן את המילה "נשמה". אפשר ללמוד גם מקורות אחרים, כגון משנה זו:

אֵלּוּ דְבָרִים שֶׁאֵין לָהֶם שִׁעוּר: הַפֵּאָה, וְהַבִּכּוּרִים, וְהָרֵאָיוֹן, וּגְמִילוּת חֲסָדִים, וְתַלְמוּד תּוֹרָה. אֵלּוּ דְבָרִים שֶׁאָדָם אוֹכֵל פֵּרוֹתֵיהֶן בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לוֹ לָעוֹלָם הַבָּא: כִּבּוּד אָב וָאֵם, וּגְמִילוּת חֲסָדִים, וַהֲבָאַת שָׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ; וְתַלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם. פאה א, א

בִּלַּע הַמָּוֶת לָנֶצַח, וּמָחָה אֲדֹנָי יהוה דִּמְעָה מֵעַל כָּל פָּנִים,
וְחֶרְפַּת עַמּוֹ יָסִיר מֵעַל כָּל הָאָרֶץ, כִּי יהוה דִּבֵּר.

■ **שאין להם שעור:** שהתורה לא קבעה להם מידה, וכל המרבה בהם הרי זה משובח. **הפאה:** היבול שבפינת השדה, שיש להשאיר אותו לעניים בזמן הקציר. **הבכורים:** פרות האדמה הראשונים המובאים למקדש. **הראיון:** עלייה לרגל לירושלים בשלושת הרגלים כדי להיראות לפני ה' במקדש ולהביא באותה הזדמנות קרבן מיוחד [הקרוי "עולת ראיה"]. **אוכל פרותיהן:** נהנה מתוצאות מעשיו, משכרם. **והקרן קימת לו:** עיקר שכר המצוה נשמר בעבורו. **הבאת שלום:** השכנת שלום, פיוס. **כנגד כלם:** גדול וחשוב מכולם [גם מפני שלימוד תורה מביא לקיום המצוות כולן].

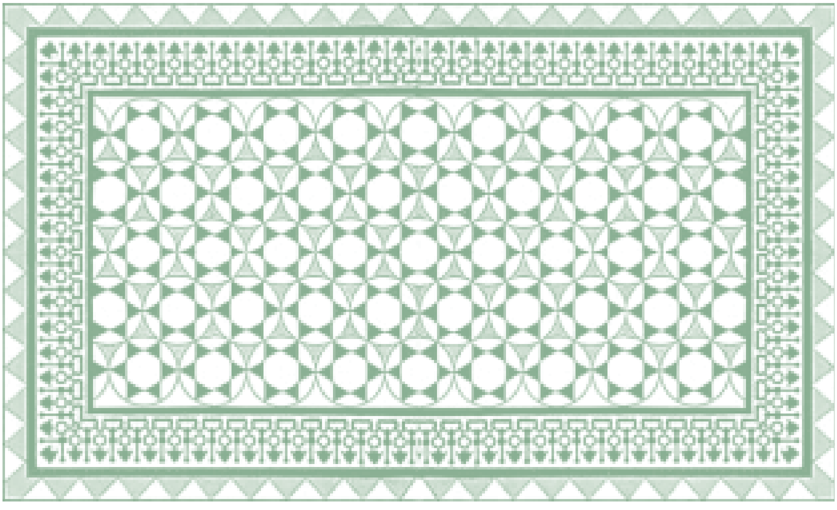

תפילות השנה וברכותיה:
מראשיתה ועד סופה

הלוח היהודי זורם במחזורים גדלים והולכים, מחזורים שאינם פוסקים: כל שבעה ימים מצטרפים לשבוע, כל עשרים ותשעה או שלושים ימים מצטרפים לחודש, ותריסר [או שלושה–עשר] חודשים יוצרים את השנה. לאחר כל שש שנים באה שנת שמיטה ושבע שנות שמיטה מצטרפות ליובל, וחוזר חלילה.

השנה היהודית, מא׳ בתשרי ועד כ״ט באלול, כוללת ימי חול רבים, אבל הם נקטעים במקצב קבוע על ידי שבתות וראשי חודשים, חגים ומועדים, ימי זכרון וימות צום. לכולם ביטוי לא רק בתפילת הציבור ובבית הכנסת אלא גם בחיי הבית ובמסגרת המשפחה. להלן נעסוק רק בפן אחרון זה של השנה היהודית, מראשיתה ועד סופה. ליום השבת יוקדש החלק הבא של הסידור.

ראש חודש

"וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם" [במדבר י', י'].

"הראה לו [הקב"ה למשה] הירח בלילה, ואמר לו: כזה אתם רואים וקובעים כן הלכה לדורות. ולימד להם מולד לבנה, ואמר להם: עד עכשיו אני הייתי מעבר את השנים; הרי כבר מסרתי לכם, מעכשיו התחילו למנות" [תנחומא, בא, ו].

על פי הלוח היהודי, חודש חדש מתחיל ביום שבו נראית הלבנה לראשונה [הוא יום "מולד הלבנה"]. הלבנה מסיימת את מסלולה החודשי סביב כדור הארץ בעשרים ותשעה ימים וקצת יותר משתים-עשרה שעות, ועל כן יכול החודש להיות בן 29 ימים [והוא קרוי "חודש חסר"] או 30 ימים ["חודש מלא"]. בתקופת חז"ל נקבע ראש החודש על פי עדים שבאו אל בית הדין והעידו כי ראו את הלבנה המתחדשת, או - בהעדר עדים - לאחר שחלפו שלושים יום מראש החודש הקודם. במאה הרביעית עוצב הלוח סופית בידי הלל הנשיא, ונקבע אף מספר ימיהם של כל החודשים, שהם בני 29 או 30 ימים [להוציא החודשים מרחשוון וכסלו, שאורכם משתנה משנה לשנה, והם עשויים להיות "מלאים" או "חסרים"].

ראש החודש נחוג לעיתים כיום אחד ולעיתים כיומיים. כיום אחד הוא נחוג לאחר "חודש חסר", כגון א' בסיון שבא לאחר כ"ט באייר. כיומיים הוא נחוג לאחר "חודש מלא", כאשר היום האחרון של "החודש המלא" נחשב כיום הראשון של ראש החודש [כגון ל' בסיוון שהוא יום א' של ראש-חודש תמוז. א' בתמוז הוא לפי זה יום ב' של ראש החודש].

ראש-חודש מתבטא בבית הכנסת בקריאות מיוחדות בתורה וכן בתוספות הנהוגות בתפילה [כגון בברכת החודש הנאמרת בשבת שלפניו, באמירת ההלל בראש-חודש עצמו ובטכס קידוש הלבנה]. בבית הוא מצוין על ידי הוספת תפילת "יעלה ויבוא" בברכת-המזון [להלן, עמ' 180]. ראש החודש אסור בתענית ובמספד, ויש המרבים בו בסעודה.

ברכת החודש וכו': על המועד המדויק של מולד הלבנה מכריזים בבית הכנסת, אחרי קריאת התורה, בשבת שלפני ראש-חודש [להוציא לפני חודש תשרי], ואז אף מברכים את החודש הנכנס. לאחר תחילתו של החודש עורכים את טכס קידוש הלבנה. על ההכרזה ועל הטכס, על מועדם ועל אופיים ראה בכרך השבת, עמ' 233 ועמ' 413.

יש נשים הנוהגות שלא לעשות ביום זה מלאכה, ועדות למנהג זה מצאנו כבר בתלמוד הירושלמי [תענית א, ו [סד ע"ג] ועוד]. המדרש מנמק מנהג זה: "שמעו הנשים [את דרישת אהרן לתת זהב לעגל] ולא רצו ולא קיבלו עליהן ליתן נזמיהן לבעליהן, אלא אמרו להם: לעשות עגל ותועבה שאין בו כוח להציל לא נשמע לכם! ונתן להן הקב"ה שכרן בעולם הזה, שהן משמרות ראשי חודשים יותר מן האנשים" [פרקי דרבי אליעזר, מה]. ברוח זו נשמעים בדור האחרון קולות הקוראים להקנות לראש החודש משמעות מיוחדת כיומן של הנשים, יום המוקדש ללימוד תורה במסגרות שונות.

חודש תשרי

ראש השנה

"ובחודש השביעי באחד לחודש, מקרא קודש יהיה לכם, כל מלאכת עבודה לא תעשו, יום תרועה יהיה לכם" [במדבר כט, א].

"'מראשית השנה ועד אחרית השנה' [דברים יא, יב] – מגיד הכתוב שמראשית השנה נגזרה עליהם כמה גשמים, כמה טללים, כמה חמה יתירה, כמה רוחות נושבים עליה ... מראשית השנה אני אברך אתכם במשא ומתן, בבניין ונטיעה, באירוסים ובנישואים ובכל מה שאתם שולחים ידיכם אני אברך אתכם" [ספרי, עקב, מ].

באחד בתשרי מתחיל מחזור הימים והחודשים של השנה. יום זה הוא על פי המסורת גם יום הדין, שבו יושב ה' למשפט על כל בני האדם, בודדים ואומות, וחורץ את דינם על פי מעשיהם. במקרא עצמו מצוין היום הזה כ"יום תרועה", אך כבר בתקופת המשנה זכה לכינויים "ראש השנה" ו"יום הדין", וככזה נתגבש ונתקדש עד ימינו. את קביעתם של ראשית השנה ויום הדין לאחד בתשרי ניתן להסביר במסורת של חז"ל, הרואה בו גם את היום שבו ברא ה' את העולם - או את היום שבו ברא את האדם - וממילא גם את היום שבו החל למלוך על עולמו ולדון את האדם על פי מעשיו.

בראש השנה נדרש האדם לערוך לעצמו דין וחשבון על מעשיו בימות השנה שחלפה, מתוך מגמה לקבל על עצמו לחתור לתיקון מידותיו ולשיפור מעשיו בשנה שתבוא, מעין פתיחת דף חדש. על כן זהו יום של כובד ראש המלווה בתחושת חרדה מפני הדין מצד אחד, ויום של תקווה ושמחה מצד אחר. חז"ל הדגישו דווקא את אופיו החגיגי של היום ואת השמחה הטמונה בו: "בנוהג שבעולם - אדם יודע שיש לו דין, לובש שחורים ומתעטף שחורים... אבל ישראל [בראש השנה] אינן כן אלא לובשים לבנים ... ואוכלין ושותין ושמחין, לפי שיודעין שהקב"ה עושה להם נסים ומטה את דינם לכף זכות ..." [תלמוד ירושלמי ראש השנה א, ג [נז ע"א]].

ראש השנה נחוג במשך יומיים, ובבית הכנסת נאמרות בו תפילות ארוכות מן הרגיל [והן מצויות במחזור מיוחד ליום זה], משופעות בפיוטים וכוללות [להוציא ביום השבת] את טכס תקיעת השופר, שהיא מצוותו העיקרית של היום ["יום תרועה"]. מחוץ לכתלי בית הכנסת מתבטא החג בעיקר בטכסים שונים הכרוכים בארוחות החגיגיות שנערכות בו, והקשורים באופיו כיום הפותח את השנה החדשה, וכן בטכס התשליך, המסמל את השלכת החטאים ואת ההיטהרות מן העוונות.

עירובי תחומין, חצרות ותבשילין: ראה עמ' 143.

הדלקת נרות בערב ראש השנה [בשני הימים]

את פני השנה החדשה מקבלים בהדלקת נרות. מצוה זו נמסרה לעקרת הבית, אך בהעדרה מדליק את הנרות בעלה או אחד מבני הבית האחרים. נהוג להדליק שני נרות [ויש הנוהגים להדליק מספר נרות כמספר בני הבית. יש אף הנוהגים שכל אחת מבנות הבית מדליקה לעצמה נר אחד או שניים, בברכה או בלא ברכה, והמנהגים בעניין זה רבים].

לא נקבע זמן מוגדר להדלקת נרות בשני הערבים של ראש השנה. אבל אם ערב יום טוב ראשון הוא גם ערב שבת - יש להדליקם כחצי שעה לפני שקיעת השמש. ואם ליל יום טוב שני חל במוצאי שבת - יש להדליקם רק אחרי צאת השבת. בשאר המקרים נוהגים להדליק את הנרות לפני כניסת החג או [על ידי העברת אש מנר שהודלק קודם לחג] אחרי כניסתו, סמוך לסעודה.

בדרך כלל האשה מברכת על הדלקת הנרות ואחר כך מדליקה אותם. אבל אם ערב חג הוא גם ערב שבת, מבעירה האשה את האש בנרות תחילה, מכסה את עיניה בידיה, מברכת ופוקחת את עיניה כדי להביט בנרות. וזו לשון הברכה:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל [בשבת אומרים: שַׁבָּת וְשֶׁל] יוֹם טוֹב.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

הדלקת נרות: ראה עמ' 144.

תפילה לאשה לאחר הדלקת נרות

ויש הנוהגות לומר גם תחינה זו:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁתְּחוֹנֵן אוֹתִי [וְאֶת אִישִׁי] וְאֶת כָּל קְרוֹבַי, וְתִתֶּן לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל חַיִּים טוֹבִים וַאֲרוּכִים, וְתִזְכְּרֵנוּ בְּזִכְרוֹן טוֹבָה וּבְרָכָה, וְתִפְקְדֵנוּ בִּפְקֻדַּת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים, וְתַשְׁכֵּן שְׁכִינָתְךָ בֵּינֵינוּ, וְזַכֵּנוּ לְגַדֵּל בָּנִים וּבְנֵי בָנִים חֲכָמִים וּנְבוֹנִים אוֹהֲבֵי יהוה, יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת זֶרַע קֹדֶשׁ, בַּיהוה דְּבֵקִים, וּמְאִירִים אֶת הָעוֹלָם בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים וּבְכָל מְלֶאכֶת עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא. אָנָּא, שְׁמַע אֶת תְּחִנָּתִי בִּזְכוּת שָׂרָה וְרִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה אִמּוֹתֵינוּ, וְהָאֵר נֵרֵנוּ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה לְעוֹלָם וָעֶד, וְהָאֵר פָּנֶיךָ וְנִוָּשֵׁעָה, אָמֵן.

ברכות לשנה החדשה

בליל ראשון של ראש השנה, לאחר תפילת ערבית, נוהגים לברך איש את רעהו:

לאיש: "לְשָׁנָה טוֹבָה תִּכָּתֵב וְתֵחָתֵם".

לאשה: "לְשָׁנָה טוֹבָה תִּכָּתְבִי וְתֵחָתֵמִי".

לרבים: "לְשָׁנָה טוֹבָה תִּכָּתְבוּ וְתֵחָתֵמוּ".

ויש מוסיפים בסוף הברכה: "לְאַלְתַּר, לְחַיִּים טוֹבִים וּלְשָׁלוֹם".

■ **שתחונן וכו':** שתשפיע עלינו חן וחסד. **ארוכים:** בריאים. **תפקדנו:** תזכרנו. ■ **לאלתר:** [מארמית: על אתר, על המקום], מייד.

תפילה לאשה: ראה עמ' 144.

ברכות לשנה החדשה: מנהג זה מבוסס על המאמר התלמודי: "שלושה ספרים נפתחין בראש השנה, אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין – נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים. רשעים גמורים – נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה. בינוניים – תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים. זכו – נכתבין לחיים, לא זכו – נכתבין למיתה" [תלמוד בבלי, ראש השנה טז

קידוש לליל ראש השנה [לשני הימים]

כאשר חל ליל יום טוב שני של ראש השנה במוצאי שבת, משלבים בתוך הקידוש את ההבדלה בין קדושת השבת לקדושת יום טוב. בשל כך מוסיפים לשלוש הברכות של הקידוש [על היין, על קדושת היום וברכת "שהחיינו"] שתי ברכות נוספות [ברכת מאורי האש וברכת ההבדלה]. לפי זה נאמרות בקידוש חמש ברכות, ומקובל הוא סימן יקנה"ז [= יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן] לזכירת סדרן.

מוזגים יין לגביע והמקדש מרים אותו מעט ביד ימינו ואומר:

כשחל יום טוב ראשון של ראש השנה בשבת מתחילים כאן:

בראשית א, לא (סוף) – ב, ג

יוֹם הַשִּׁשִּׁי. וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם.
וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה,
וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.
וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ,
כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ, אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

בדרך כלל מתחילים כאן:

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

■ **ויכלו:** נשלמו, נסתיימה בריאתם. **וכל צבאם:** כל מרכיבי הבריאה. **סברי מרנן ורבנן:** סבורים, מוכנים ומסכימים, מורינו ורבותינו [והיא לשון הזמנה לנוכחים להקשיב לברכה, לענות אחריה "אמן" ולצאת כך ידי חובתם].

ע"ב]. הברכה היא, איפוא, שהקב"ה יכתוב את המתברך לאלתר [=על אתר, על המקום, מייד] עם הצדיקים ב"ספר החיים".

קידוש: ראה עמ' 151. כיוון שיש ספק אם צריך לברך "שהחיינו" גם בלילה השני של ראש השנה, מניחים על השולחן פרי שטרם אכלו ממנו באותה עונה או לובשים בגד חדש, ועליהם מכל מקום יש לברך "שהחיינו".

ברכת קדושת היום

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל עָם, וְרוֹמְמָנוּ מִכָּל לָשׁוֹן, וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו. וַתִּתֶּן לָנוּ יהוה אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה אֶת יוֹם [בשבת אומרים: הַשַּׁבָּת הַזֶּה וְאֶת יוֹם] הַזִּכָּרוֹן הַזֶּה, יוֹם [בשבת: זִכְרוֹן] תְּרוּעָה, [בשבת: בְּאַהֲבָה] מִקְרָא קֹדֶשׁ, זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרָיִם. כִּי בָנוּ בָחַרְתָּ וְאוֹתָנוּ קִדַּשְׁתָּ מִכָּל הָעַמִּים, וּדְבָרְךָ אֱמֶת וְקַיָּם לָעַד. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ, מְקַדֵּשׁ [בשבת: הַשַּׁבָּת וְ] יִשְׂרָאֵל וְיוֹם הַזִּכָּרוֹן.

במוצאי שבת מוסיפים שתי ברכות אלה:

ברכת מאורי האש

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוֹרֵי הָאֵשׁ.

ברכת ההבדלה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחוֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בֵּין קְדֻשַּׁת שַׁבָּת לִקְדֻשַּׁת יוֹם טוֹב הִבְדַּלְתָּ, וְאֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה קִדַּשְׁתָּ, הִבְדַּלְתָּ וְקִדַּשְׁתָּ אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בִּקְדֻשָּׁתֶךָ. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ.

ברכת הזמן

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

ושותים מן היין.

לשון: עם. **יום הזכרון:** היום שבו נזכרות כל הבריות לפני ה' ובאות לפניו בדין. **זכרון תרועה:** כשראש השנה חל בשבת אין תוקעים בו בשופר ורק מזכירים את עניין התקיעה ["תרועה"]. **מקרא קדש:** על פי במדבר כט, א: יום המיועד לאספת העם במקדש [ו"מקרא" הוא אסיפת קרואים]. **ודברך אמת:** הבטחתך נאמנה להתקיים. **בין קדש לקדש:** בין קדושת שבת [החמורה יותר מקדושת יום טוב] ובין קדושת יום טוב.

נטילת ידיים וברכת "המוציא": ראה עמ' 153.

נוהגים שאת פרוסת החלה שמברכים עליה "המוציא" טובלים בדבש.

"סימנא טבא"

נוהגים לאכול לאחר הקידוש ולפני הסעודה עצמה מאכלים שיש בשמותיהם "סימנים טובים" לשנה החדשה. תחילה מברכים על המאכל הראשון מכל סוג וסוג את הברכה הראויה לו [כגון "בורא פרי העץ" על הפרי הראשון שאוכלים, וכן הלאה] ואחר-כך מוסיפים את הבקשה המיוחדת למאכל זה. כגון:

[ברכת "בורא פרי העץ"]

תמרים – **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ**, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁיִּתַּמּוּ אוֹיְבֵינוּ וְשׂוֹנְאֵינוּ.

רימונים – **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ**, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁיִּרְבּוּ זְכֻיּוֹתֵינוּ כָּרִמּוֹן.

תפוח מתוק בדבש – **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ**, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁתְּחַדֵּשׁ עָלֵינוּ שָׁנָה טוֹבָה וּמְתוּקָה.

[ברכת "בורא פרי האדמה"]

קרא [מין דלעת] – **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ**, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁתִּקְרַע רֹעַ גְּזַר דִּינֵנוּ וְיִקָּרְאוּ לְפָנֶיךָ זְכֻיּוֹתֵינוּ.

סלק [או סלק עלים] – **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ**, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁיִּסְתַּלְּקוּ אוֹיְבֵינוּ וְשׂוֹנְאֵינוּ וְכָל מְבַקְשֵׁי רָעָתֵנוּ.

"סימנא טבא": מנהג אכילת מאכלים, ששמם מתקשר באופן צלילי עם ענייני ברכה וטובה, נתהווה ככל הנראה בבבל בזמן התלמוד. על סמך הדעה שהיתה רווחת שם, שעשיית מעשה סמלי כמוה כעשיית המעשה עצמו, מונה התלמוד הבבלי [כריתות ו ע"א] כמה מיני ירקות ופירות שכדאי להעלותם על השולחן בסעודת ראש השנה לשם סימן טוב, כגון "כרתי" או "סלקי".

כרתי [=כרישה] – **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ**, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁיִּכָּרְתוּ כָּל אוֹיְבֵינוּ.

[ברכת "שהכל נהיה בדברו"]

דגים – **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ**, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁנִּפְרֶה וְנִרְבֶּה כַּדָּגִים.

ראש של דג או של כבש – **יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ**, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁנִּהְיֶה לְרֹאשׁ וְלֹא לְזָנָב.

ברכת המזון לראש השנה: ראה עמ' 174.

קידושא רבא לשני ימי ראש השנה

בשני ימי ראש השנה, לאחר התפילה [ויש הנוהגים לעשות זאת בהפסקה שבין שחרית למוסף], מוזגים יין לגביע ואומרים:

כשחל יום טוב ראשון של ראש השנה בשבת מתחילים כאן:

וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת, לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם שמות לא, טז–יז
בְּרִית עוֹלָם: בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִיא לְעֹלָם, כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יהוה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ:

בדרך כלל מתחילים כאן:

תִּקְעוּ בַחֹדֶשׁ שׁוֹפָר, בַּכֶּסֶה לְיוֹם חַגֵּנוּ: כִּי חֹק לְיִשְׂרָאֵל הוּא, תהלים פא, ד–ה
מִשְׁפָּט לֵאלֹהֵי יַעֲקֹב:

■ **בחדש:** ביום ראש החודש. **בכסה:** כנוי לראש החודש, שבו הלבנה מכוסה. **ליום חגנו:** שהוא יום חגנו, ראש השנה. **חק:** חובה קבועה. **משפט:** דין.

קידושא רבא: ראה עמ' 186.

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ושותים מן היין.

סדר תשליך

ביום הראשון של ראש השנה [ואם הוא חל בשבת - ביום השני], אחרי תפילת מנחה ולפני השקיעה, נוהגים ללכת למקום שיש בו מקור מים [ים, נהר, מעין, או אפילו בור מים] ולומר שם קטעים אלה:

מִי אֵל כָּמוֹךָ נֹשֵׂא עָוֹן וְעֹבֵר עַל פֶּשַׁע לִשְׁאֵרִית נַחֲלָתוֹ, לֹא הֶחֱזִיק לָעַד אַפּוֹ, כִּי חָפֵץ חֶסֶד הוּא: יָשׁוּב יְרַחֲמֵנוּ יִכְבֹּשׁ עֲוֹנֹתֵינוּ, וְתַשְׁלִיךְ בִּמְצֻלוֹת יָם כָּל חַטֹּאתָם: תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב, חֶסֶד לְאַבְרָהָם, אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לַאֲבֹתֵינוּ מִימֵי קֶדֶם: מיכה ז, יח–כ

מִן הַמֵּצַר קָרָאתִי יָּהּ, עָנָנִי בַמֶּרְחָב יָהּ: יהוה לִי לֹא אִירָא, מַה יַּעֲשֶׂה לִי אָדָם: יהוה לִי בְּעֹזְרָי וַאֲנִי אֶרְאֶה בְשֹׂנְאָי: טוֹב לַחֲסוֹת בַּיהוה מִבְּטֹחַ בָּאָדָם: טוֹב לַחֲסוֹת בַּיהוה מִבְּטֹחַ בִּנְדִיבִים: תהלים קיח, ה–ט

■ **נשא עון:** סולח. **ועבר:** מוחל. **נחלתו:** כינוי לישראל [בעקבות דברים לב, ט]. **לא החזיק לעד אפו:** אינו שומר את כעסו לעד. **תתן אמת ליעקב:** קיֵם נא לזרע יעקב את הבטחתך הנאמנה. ■ **מצר:** מקום צר, שעת צרה. **אראה בשנאי:** אזכה לראות במפלתם של אויבי. **בנדיבים:** באנשים בעלי שררה ועושר.

סדר תשליך: עניינה של התפילה היא הבקשה מה' שישליך את עוונות המתפלל במצולות הים [ומכאן גם כל מקור מים אחר] כדי שלא ייזכרו עוד. בבסיס סדר התשליך, הידוע לראשונה מאשכנז של ימי הביניים, עומדים פסוקים מספר מיכה, ומשם גם נלקח שמו. על גרעין עיקרי זה נוספו עוד פסוקים ממזמורי תהילים שונים, שאף הם עוסקים בחסדי ה', בשלטונו בעולם וברחמיו. בעת שאומרים את הפסוק "ותשליך במצולות ים כל חטאתם" [או בסוף התפילה] נוהגים לנער את שולי הבגדים, כסמל לניעור העוונות כולם.

לֹא יָרֵעוּ וְלֹא יַשְׁחִיתוּ בְּכָל הַר קָדְשִׁי, כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת יהוה כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים: ישעיה יא, ט

ויש מוסיפים:

רַנְּנוּ צַדִּיקִים בַּיהוה, לַיְשָׁרִים נָאוָה תְהִלָּה: הוֹדוּ לַיהוה בְּכִנּוֹר, בְּנֵבֶל עָשׂוֹר זַמְּרוּ לוֹ: שִׁירוּ לוֹ שִׁיר חָדָשׁ, הֵיטִיבוּ נַגֵּן בִּתְרוּעָה: כִּי יָשָׁר דְּבַר יהוה, וְכָל מַעֲשֵׂהוּ בֶּאֱמוּנָה: אֹהֵב צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, חֶסֶד יהוה מָלְאָה הָאָרֶץ: בִּדְבַר יהוה שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ, וּבְרוּחַ פִּיו כָּל צְבָאָם: כֹּנֵס כַּנֵּד מֵי הַיָּם, נֹתֵן בְּאוֹצָרוֹת תְּהוֹמוֹת: יִירְאוּ מֵיהוה כָּל הָאָרֶץ, מִמֶּנּוּ יָגוּרוּ כָּל יֹשְׁבֵי תֵבֵל: כִּי הוּא אָמַר וַיֶּהִי, הוּא צִוָּה וַיַּעֲמֹד: יהוה הֵפִיר עֲצַת גּוֹיִם, הֵנִיא מַחְשְׁבוֹת עַמִּים: עֲצַת יהוה לְעוֹלָם תַּעֲמֹד, מַחְשְׁבוֹת לִבּוֹ לְדֹר וָדֹר: אַשְׁרֵי הַגּוֹי אֲשֶׁר יהוה אֱלֹהָיו, הָעָם בָּחַר לְנַחֲלָה לוֹ: מִשָּׁמַיִם הִבִּיט יהוה, רָאָה אֶת כָּל בְּנֵי הָאָדָם: מִמְּכוֹן שִׁבְתּוֹ הִשְׁגִּיחַ, אֶל כָּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ: הַיֹּצֵר יַחַד לִבָּם, הַמֵּבִין אֶל כָּל מַעֲשֵׂיהֶם: אֵין הַמֶּלֶךְ נוֹשָׁע בְּרָב חָיִל, גִּבּוֹר לֹא יִנָּצֵל בְּרָב כֹּחַ: שֶׁקֶר הַסּוּס לִתְשׁוּעָה, וּבְרֹב חֵילוֹ לֹא יְמַלֵּט: הִנֵּה עֵין יהוה אֶל יְרֵאָיו, לַמְיַחֲלִים לְחַסְדּוֹ: לְהַצִּיל מִמָּוֶת נַפְשָׁם, וּלְחַיּוֹתָם בָּרָעָב: נַפְשֵׁנוּ חִכְּתָה לַיהוה, עֶזְרֵנוּ וּמָגִנֵּנוּ הוּא: כִּי בוֹ יִשְׂמַח לִבֵּנוּ, כִּי בְשֵׁם קָדְשׁוֹ בָטָחְנוּ: יְהִי חַסְדְּךָ יהוה עָלֵינוּ, כַּאֲשֶׁר יִחַלְנוּ לָךְ: תהלים לג

נאוה תהלה: נאה, ראוי להלל את ה׳. **נבל עשור:** כלי נגינה [בעל עשרה מיתרים]. **באמונה:** בנאמנות, ביושר. **צבאם:** גרמי השמים. **כנס כנד:** אוסף למקום אחד, כמי שמקים חומה מחומרים מפוזרים. **נתן באוצרות תהומות:** כונס במעיינות שמתחת לפני האדמה מים רבים [הקרויים כאן "תהומות"]. **יגורו:** יפחדו. **ויהי:** נהיה הדבר אשר אמר. **ויעמד:** התקיים [ציוויו]. **הפיר עצת גוים:** מבטל את מזימותיהם. **הניא:** מונע [מלצאת לפועל]. **הגוי:** העם. **ממכון שבתו:** מן המקום אשר בו הוא יושב, כינוי לשמים. **יחד לבם:** כל לבותיהם. **ברב חיל:** על ידי כוח רב. **שקר הסוס וכו׳:** הבטחון בישועה שתבוא על ידי הסוס [סמל לכוח הצבא] הוא בטחון שווא, כי למרות כוחו הרב לא יציל הסוס את בעליו. **כאשר יחלנו לך:** כמו שאנו אכן מקווים שתעשה.

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת, מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ יהוה: אֲדֹנָי שִׁמְעָה בְקוֹלִי, תהלים קל
תִּהְיֶינָה אָזְנֶיךָ קַשֻּׁבוֹת לְקוֹל תַּחֲנוּנָי: אִם עֲוֺנוֹת תִּשְׁמָר יָהּ, אֲדֹנָי מִי יַעֲמֹד:
כִּי עִמְּךָ הַסְּלִיחָה, לְמַעַן תִּוָּרֵא: קִוִּיתִי יהוה קִוְּתָה נַפְשִׁי, וְלִדְבָרוֹ הוֹחָלְתִּי:
נַפְשִׁי לַאדֹנָי, מִשֹּׁמְרִים לַבֹּקֶר שֹׁמְרִים לַבֹּקֶר: יַחֵל יִשְׂרָאֵל אֶל יהוה כִּי עִם
יהוה הַחֶסֶד, וְהַרְבֵּה עִמּוֹ פְדוּת: וְהוּא יִפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל מִכֹּל עֲוֺנוֹתָיו:

הבדלה למוצאי יום שני של ראש השנה

מוזגים יין לגביע ומברכים שתי ברכות אלה:

ברכת הגפן

סַבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ברכת ההבדלה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל.

ושותים מן היין.

■ **שיר המעלות:** שיר שהיו הלויים משוררים על מדרגות ["מעלות"] המקדש. **אם עונות וכו':** ה', אם תזכור את העוונות כדי להעניש את עושיהם, מי יוכל להתקיים? **למען תורא:** כדי שייראו אותך. **הוחלתי:** ייחלתי, קוויתי. **נפשי וכו':** נפשי מקווה ומייחלת לה' יותר משומרי המשמרת האחרונה של הלילה המצפים לבוא הבוקר. **יחל:** קווה.
■ **ששת ימי המעשה:** כינוי לששת ימי הבריאה בפרט, ולימות החול בכלל.

הבדלה: ראה עמ' 210. בהבדלה של מוצאי חג אין מברכים על הנר והבשמים.

עשרת ימי תשובה ושבת שובה

"שלושה ספרים נפתחין בראש השנה, אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים. רשעים גמורים - נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה. בינוניים - תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים. זכו - נכתבין לחיים, לא זכו - נכתבין למיתה" [תלמוד בבלי, ראש השנה טז ע"ב].

הימים שמראש-חודש תשרי ועד העשרה בו קרויים בשם "עשרת ימי תשובה" והם מוקדשים לחשבון נפש אישי. ראשיתם בראש השנה, יום המשפט, וסופם ביום הכיפורים, יום גזר הדין והסליחה. השבת שחלה בתוך ימים אלה קרויה "שבת שובה", על שם המילה הפותחת את הפטרת השבת הזו: "שובה ישראל עד ה' אלהיך" [הושע יד, ב].
עשרת ימי תשובה מכונים גם "הימים הנוראים", שם המבטא את הלך רוחו של האדם לקראת יום גזר הדין. בימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים יש תוספות שונות בתפילה, וימים אלה מתייחדים גם באמירת סליחות לפני תפילת שחרית, כהמשך לאמירת הסליחות בחודש אלול [ראה עמ' 139]. בימים אלה נוהגים לברך איש את רעהו בברכת "גמר חתימה טובה", ורבים נוהגים לבקש סליחה ומחילה מאנשים שאולי נפגעו מהתנהגותם בשנה שחלפה.

סליחות

הסליחות הן סדרי תפילה ופיוטים אשר תוכנם העיקרי הוא בקשת סליחה על חטא, הבעת חרטה על התנהגות לא ראויה, התוודות על חטאים שונים, הצבעה על אפסות האדם [לעומת גדלות האל הכל-יכול] ובקשה לזכות ברחמי האל והגנתו. כחיזוק לבקשות נזכרות בהקשר זה שלוש-עשרה מידותיו של ה', שהוא "אל רחום וחנון ארך אפים רב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע" וכו' [שמות לד, ו-ז]. כן נהוג להזכיר בסליחות את זכותם של אבות האומה, שהבטחת ה' להם עומדת לזרעם אחריהם. אל סליחות אחדות צורפו דברי קינה על צרות הגלות וגעגועים לגאולה.
המנהג להזכיר את שלוש-עשרה מידותיו של ה' בימי תענית, כדי לזכות בסליחתו, מוכר כבר לחז"ל [תלמוד בבלי, ראש-השנה יז ע"א], ומימי הגאונים ידוע על אמירתן גם בעשרת ימי תשובה, לפני תפילת שחרית. פייטנים שונים, מאז ימי האמוראים, חיברו יצירות שיריות שנועדו להיאמר במסגרת זו. והרי אחת מן הסליחות המפורסמות:

רַחוּם וְחַנּוּן. חָטָאנוּ לְפָנֶיךָ רַחֵם עָלֵינוּ:

אֲדוֹן הַסְּלִיחוֹת   בּוֹחֵן לְבָבוֹת
גּוֹלֶה עֲמוּקוֹת   דּוֹבֵר צְדָקוֹת. חָטָאנוּ לְפָנֶיךָ רַחֵם עָלֵינוּ:
הָדוּר בְּנִפְלָאוֹת   וָתִיק בְּנֶחָמוֹת
זוֹכֵר בְּרִית אָבוֹת   חוֹקֵר כְּלָיוֹת. חָטָאנוּ לְפָנֶיךָ רַחֵם עָלֵינוּ:
טוֹב וּמֵטִיב לַבְּרִיּוֹת   יוֹדֵעַ כָּל נִסְתָּרוֹת
כּוֹבֵשׁ עֲוֹנוֹת   לוֹבֵשׁ צְדָקוֹת. חָטָאנוּ לְפָנֶיךָ רַחֵם עָלֵינוּ:
מָלֵא זַכִּיּוֹת   נוֹרָא תְהִלּוֹת
סוֹלֵחַ עֲוֹנוֹת   עוֹנֶה בְּעֵת צָרוֹת. חָטָאנוּ לְפָנֶיךָ רַחֵם עָלֵינוּ:
פּוֹעֵל יְשׁוּעוֹת   צוֹפֶה עֲתִידוֹת
קוֹרֵא הַדּוֹרוֹת   רוֹכֵב עֲרָבוֹת
שׁוֹמֵעַ תְּפִלּוֹת   תְּמִים דֵּעוֹת. חָטָאנוּ לְפָנֶיךָ רַחֵם עָלֵינוּ:

■ **גולה עמוקות:** יודע נסתרות [בעקבות איוב יב, כב]. **דובר צדקות:** מדבר דברי אמת, מקיים את הבטחתו [בעקבות ישעיה סג, א]. **הדור בנפלאות:** הנפלאות שהוא עושה הן לו הוד והדר. **ותיק בנחמות:** מופלג בישועות. **חוקר כליות:** בוחן את מחשבותיו הנסתרות של האדם [אשר הקדמונים האמינו שמשכנן בכליות]. **כובש עונות:** מסתיר ומעלים חטאים, סולח. **זכיות:** זוך וטוהר. **נורא תהלות:** השומע את תהילתו מתמלא ביראתו. **קורא הדורות:** יודע את כל הדורות הבאים וקורא לכל דור לקום בזמן המיועד לו [בעקבות ישעיה מא, ד]. **רוכב ערבות:** רוכב על ענני השמים [בעקבות תהלים סח, ה]. **תמים דעות:** דעותיו תמימות ושלמות.

אדון הסליחות: מחברה של סליחה זו אינו ידוע.

צום גדליה

בג' בתשרי, היום לאחר ראש השנה, חל צום גדליה. גדליה בן אחיקם התמנה על ידי נבוכדנאצר מלך בבל, מייד לאחר חורבן בית ראשון, למושל ביהודה על שארית הפליטה. קבוצה של קנאים קיצוניים בראשותו של ישמעאל בן נתניה ראו בגדליה בוגד ומשתף פעולה והרגוהו [מלכים-ב כה, כב-כו]. עקב כך התפזרו יושבי הארץ לכל עבר ואבדה התקווה לשיקום מהיר של ירושלים ושל יהודה כישות מדינית. הצום בא לציין את הכאב על מעשה רצח-אח ועל החורבן.

צום גדליה מתבטא בבית הכנסת באמירת סליחות, בקריאה מיוחדת בתורה ובשינויים קלים בתפילה. בבית הריהו יום של צום מעלות השחר ועד צאת הכוכבים.

יום הכיפורים

"והיתה לכם לחוקת עולם, בחודש השביעי בעשור לחודש תענו את נפשותיכם, וכל מלאכה לא תעשו, האזרח והגר הגר בתוככם. כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, מכל חטאותיכם לפני ה' תטהרו. שבת שבתון היא לכם ועניתם את נפשותיכם חוקת עולם" [ויקרא טז, כט-לא].

"'גינת אגוז' - אלו ישראל. מה אגוז זה אם נופל לתוך הטינופת אחד נוטלו ומורקו ושוטפו ומדיחו והוא חוזר כתחילתו והוא יפה לאכילה, כך כל מה שישראל מתלכלכין בעוונות כל ימות השנה, בא יום הכפורים ומכפר עליהם" [על פי שיר השירים רבה ו, יא].

יום הכיפורים, החל בי' בתשרי, שני פנים לו. מצד אחד הוא נחשב כיום חריצת גזר הדין, ובתור שכזה הריהו מלווה חרדה ויראה: "הכל נידונין בראש השנה... וגזר דינו של אדם נחתם ביום הכיפורים" [תוספתא ראש השנה א, יג]. ומצד שני הוא יום של סליחה ומחילה, יום בו מובטח להם לישראל שה' יטהרם ויכפר על כל חטאתם, ותחושת ביטחון זו מצמיחה מתוכה גם שמחה.

עיקרו של היום הוא "עינוי הנפש" הכולל, לפי ההלכה, איסור אכילה ושתייה, איסור רחיצה, איסור סיכה בשמן, איסור נעילת נעל של עור ואיסור על יחסי אישות ["תשמיש המיטה"]. רובו של היום מוקדש לתפילה בבית הכנסת.

ערב יום הכיפורים, יום ט' בתשרי, הוא בעל חשיבות כשלעצמו ונוהגים בו מנהגים המכינים את האדם לקראת היום הקדוש. מלבד הסליחות והתפילות המקובלות בעשרת ימי תשובה, נוהגים בערב יום הכיפורים לפייס איש את רעהו [שכן יום הכיפורים מכפר רק על עבירות שבין אדם לה', ואילו על עבירות שבין אדם לחבירו אין הוא מכפר עד שילך האדם ויפייס את חברו], ויש הנוהגים לטבול במקווה, לקיים סדר "כפרות" וללבוש בגדי לבן.

תפילות יום הכיפורים הן ארוכות מאוד [ומצויות במחזורים מיוחדים ליום זה] והן חמש במספרן: ערבית, שחרית, מוסף, מנחה ונעילה. משולבים בהן פיוטים שונים וסליחות רבות, אמירת וידויים [שראשיתם ב"על חטא שחטאנו לפניך" וכן ב"אשמנו בגדנו גזלנו"], הזכרת נשמות [אחרי קריאת התורה], קריאת ספר יונה כהפטרה בתפילת מנחה, וכן תפילה חמישית, שאין כמוה בשאר ימות השנה, תפילת "נעילה" שבה נחתם היום.

בבית בא יום הכיפורים לביטוי כיום צום, ורבים מדליקים בו מן הערב נרות נשמה לזכר קרובים שהלכו לעולמם.

סדר כפרות

יש נוהגים לקיים בערב יום הכיפורים [או אף קודם לו] את סדר הכפרות. האיש נוטל תרנגול והאשה לוקחת תרנגולת - אך רבים מקיימים את הטכס בכסף או בדג - ואומרים:

בְּנֵי אָדָם, יֹשְׁבֵי חֹשֶׁךְ וְצַלְמָוֶת, אֲסִירֵי עֳנִי וּבַרְזֶל: יוֹצִיאֵם מֵחֹשֶׁךְ וְצַלְמָוֶת, וּמוֹסְרוֹתֵיהֶם יְנַתֵּק: אֱוִלִים מִדֶּרֶךְ פִּשְׁעָם, וּמֵעֲוֹנֹתֵיהֶם יִתְעַנּוּ: כָּל אֹכֶל תְּתַעֵב נַפְשָׁם, וַיַּגִּיעוּ עַד שַׁעֲרֵי מָוֶת: וַיִּזְעֲקוּ אֶל יהוה בַּצַּר לָהֶם, מִמְּצֻקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם: יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וְיִרְפָּאֵם, וִימַלֵּט מִשְּׁחִיתוֹתָם: יוֹדוּ לַיהוה חַסְדּוֹ, וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם: — על–פי תהלים קז

אִם יֵשׁ עָלָיו מַלְאָךְ מֵלִיץ אֶחָד מִנִּי אָלֶף, לְהַגִּיד לְאָדָם יָשְׁרוֹ: וַיְחֻנֶּנּוּ, וַיֹּאמֶר פְּדָעֵהוּ מֵרֶדֶת שַׁחַת, מָצָאתִי כֹפֶר: — איוב לג, כג–כד

■ **ישבי חשך וצלמות:** שרויים באפלה, בבית האסורים. **מוסרותיהם:** כבליהם, העול ששמו עליהם נוגשיהם. **מדרך פשעם:** שטיפשותם ניכרת מתוך דרך הפשע שהם הולכים בה. **ומעונתיהם יתענו:** ובגלל עוונותיהם הם מתענים ביסורים. **וימלט משחיתותם:** ויצילם מרדת לשאול. **ונפלאותיו לבני אדם:** [ויודו לה'] על נפלאותיו לבני אדם. **מליץ:** מלמד זכות. **להגיד לאדם ישרו:** שיאמר על האדם הסובל דברים המעידים על ישרו. **ויחננו וכו':** אז יחון אותו ה' ויגיד למלאך הממונה על כך: פדה אותו והצילהו ממוות, כי יש עמי כופר תמורתו.

סדר כפרות: מנהג זה ידוע לראשונה מתקופת הגאונים, והנוסח שלפנינו מתועד בימי הביניים. נראה שמוצאו של המנהג בחוגים עממיים, והיו פוסקים שהתנגדו לקיומו [כגון הרמב"ן או ר' יוסף קארו ב"שולחן ערוך"], כיוון שראו אותו כחסר ערך, ואפילו כחיקוי פסול של מנהגים זרים. הארי"י תמך בקיום מנהג הכפרות ובהשפעתו נותר המנהג על עומדו.

[איש]: מסובב את התרנגול סביב ראשו ואומר:

זֶה חֲלִיפָתִי, זֶה תְּמוּרָתִי, זֶה כַּפָּרָתִי. זֶה הַתַּרְנְגוֹל יֵלֵךְ לְמִיתָה, וַאֲנִי אֶכָּנֵס וְאֵלֵךְ לְחַיִּים טוֹבִים אֲרֻכִּים וּלְשָׁלוֹם.

[אשה]: מסובבת את התרנגולת סביב ראשה ואומרת:

זֹאת חֲלִיפָתִי, זֹאת תְּמוּרָתִי, זֹאת כַּפָּרָתִי. זֹאת הַתַּרְנְגֹלֶת תֵּלֵךְ לְמִיתָה, וַאֲנִי אֶכָּנֵס וְאֵלֵךְ לְחַיִּים טוֹבִים אֲרֻכִּים וּלְשָׁלוֹם.

לחילופין מסובבים את הכסף סביב הראש ואומרים:

זֹאת חֲלִיפָתִי, זֹאת תְּמוּרָתִי, זֹאת כַּפָּרָתִי. זֶה הַכֶּסֶף יֵלֵךְ לִצְדָקָה, וַאֲנִי אֶכָּנֵס וְאֵלֵךְ לְחַיִּים טוֹבִים אֲרֻכִּים וּלְשָׁלוֹם.

נוהגים לחזור על הטכס כולו שלוש פעמים. את הכפרות או את ערכן הכספי נהוג לתת כצדקה לעניים.

עירובי חצרות ותחומים: ראה עמ' 143.

סעודה מפסקת

בערב יום הכיפורים בשעות אחר הצהריים המאוחרות סועדים בצוותא את הסעודה שלפני הצום ומסיימים אותה לפני שקיעת החמה. דיני הברכות בסעודה זו כבסעודת יום חול.

■ **חליפתי:** תחליפי, תמורתי.

הדלקת נרות בערב יום הכיפורים

את פני יום הכיפורים מקבלים בהדלקת נרות. מצוה זו נמסרה לעקרת הבית, אך בהעדרה מדליק את הנרות בעלה או אחד מבני הבית האחרים. נהוג להדליק שני נרות [ויש הנוהגים להדליק מספר נרות כמספר בני הבית. יש אף הנוהגים שכל אחת מבנות הבית מדליקה לעצמה נר אחד או שניים, בברכה או בלא ברכה, והמנהגים בעניין זה רבים].

לאחר שהאשה מבעירה את האש בנרות היא מכסה את עיניה בידיה, מברכת, ופוקחת את עיניה כדי להביט בנרות. וזו לשון הברכה:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל [בשבת אומרים: שַׁבָּת וְשֶׁל] יוֹם הַכִּפּוּרִים.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

תפילה לאשה לאחר הדלקת נרות

ויש הנוהגות לומר גם תחינה זו:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁתְּחוֹנֵן אוֹתִי [וְאֶת אִישִׁי] וְאֶת כָּל קְרוֹבַי, וְתִתֶּן לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל חַיִּים טוֹבִים וַאֲרוּכִים, וְתִזְכְּרֵנוּ בְּזִכְרוֹן טוֹבָה וּבְרָכָה, וְתִפְקְדֵנוּ בִּפְקֻדַּת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים, וְתַשְׁכֵּן שְׁכִינָתְךָ בֵּינֵינוּ, וְזַכֵּנוּ לְגַדֵּל בָּנִים וּבְנֵי בָנִים חֲכָמִים וּנְבוֹנִים אוֹהֲבֵי יהוה, יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת זֶרַע קֹדֶשׁ, בַּיהוה דְּבֵקִים, וּמְאִירִים אֶת הָעוֹלָם בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים וּבְכָל מְלֶאכֶת עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא. אָנָּא, שְׁמַע אֶת תְּחִנָּתִי בִּזְכוּת שָׂרָה וְרִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה אִמּוֹתֵינוּ, וְהָאֵר נֵרֵנוּ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה לְעוֹלָם וָעֶד, וְהָאֵר פָּנֶיךָ וְנִוָּשֵׁעָה, אָמֵן.

הדלקת נרות: ראה עמ' 144.
תפילה לאשה: ראה עמ' 144.

סדר ברכת הבנים

לפני שהולכים לבית הכנסת נהוג שההורים מברכים את ילדיהם, כשהם מניחים את ידיהם על ראשיהם.

לבן:

בראשית מח, כ

יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים
כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה.

לבת:

יְשִׂימֵךְ אֱלֹהִים
כְּשָׂרָה רִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה.

יְבָרֶכְךָ יהוה וְיִשְׁמְרֶךָ. במדבר ו, כד–כו
יָאֵר יהוה פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ.
יִשָּׂא יהוה פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיָשֵׂם לְךָ שָׁלוֹם.

לבן: וִיהִי רָצוֹן מִלִּפְנֵי אָבִינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם, שֶׁיִּתֵּן בְּלִבְּךָ אַהֲבָתוֹ וְיִרְאָתוֹ וְתִהְיֶה יִרְאַת הַשֵּׁם עַל פָּנֶיךָ כָּל יָמֶיךָ שֶׁלֹּא תֶחֱטָא, וּתְהִי חֶשְׁקְךָ בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹת, עֵינֶיךָ לְנֹכַח יַבִּיטוּ, פִּיךָ יְדַבֵּר חָכְמוֹת וְלִבְּךָ יֶהְגֶּה אֵימוֹת, יָדֶיךָ יַעַסְקוּ בְּמִצְוֹת, רַגְלֶיךָ יָרוּצוּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם. יִתֵּן לְךָ בָּנִים וּבָנוֹת צַדִּיקִים וְצִדְקָנִיּוֹת עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה וּבְמִצְוֹת כָּל יְמֵיהֶם, וִיהִי מְקוֹרְךָ בָּרוּךְ, וְיַזְמִין לְךָ פַּרְנָסָתְךָ בְּהֶתֵּר בְּנַחַת וּבְרֶוַח מִתַּחַת יָדוֹ הָרְחָבָה וְלֹא עַל יְדֵי מַתְּנַת בָּשָׂר וָדָם, כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶה פָּנוּי לַעֲבוֹדַת הַשֵּׁם, וְתִכָּתֵב וְתֵחָתֵם לְחַיִּים טוֹבִים וַאֲרֻכִּים בְּתוֹךְ כָּל צַדִּיקֵי יִשְׂרָאֵל, אָמֵן.

■ **ויחנך:** יתן לך חן [בעיני ה' ואדם]. **ישא ה' פניו:** יתייחס אליך בחיבה וברחמים. **לנכח:** למולך, כלומר: תישיר מבטך, שלא כדרך המשקרים המשפילים את עיניהם [על פי משלי ד, כה]. **יהגה אימות:** יתנהג ביראת ה'. **ויהי מקורך ברוך:** תבורך אשתך [על פי משלי ה, יח]. **בהתר:** בדרכים כשרות [ללא ספק גזל].

סדר ברכת הבנים: על החלק הראשון של נוסח הברכה, המשותף גם ללילי שבתות וימים טובים, ראה להלן, עמ' 145. החלק השני של הברכה, המיוחד ליום הכיפורים [ומנוסח בסידורים רק כפנייה אל הבנים וכאן הצענו גם נוסח לבנות], ארוך יותר ומופיע לראשונה במאה השמונה-עשרה.

לבת: וִיהִי רָצוֹן מִלִּפְנֵי אָבִינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם, שֶׁיִּתֵּן בְּלִבֵּךְ אַהֲבָתוֹ וְיִרְאָתוֹ וְתִהְיֶה יִרְאַת הַשֵּׁם עַל פָּנַיִךְ כָּל יָמַיִךְ שֶׁלֹּא תֶחֶטְאִי, וּתְהִי חֶשְׁקֵךְ בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹת, עֵינַיִךְ לְנֹכַח יַבִּיטוּ, פִּיךְ יְדַבֵּר חָכְמוֹת וְלִבֵּךְ יֶהְגֶּה אֵימוֹת, יָדַיִךְ יַעַסְקוּ בְּמִצְוֹת, רַגְלַיִךְ יָרוּצוּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךְ שֶׁבַּשָּׁמַיִם. יִתֵּן לָךְ בָּנִים וּבָנוֹת צַדִּיקִים וְצִדְקָנִיּוֹת עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה וּבְמִצְוֹת כָּל יְמֵיהֶם, וִיהִי אִישֵׁךְ בָּרוּךְ, וְיַזְמִין לָךְ פַּרְנָסָתֵךְ בְּהֶתֵּר בְּנַחַת וּבְרֶוַח מִתַּחַת יָדוֹ הָרְחָבָה וְלֹא עַל יְדֵי מַתְּנַת בָּשָׂר וָדָם, וְתִכָּתְבִי וְתֵחָתְמִי לְחַיִּים טוֹבִים וַאֲרֻכִּים בְּתוֹךְ כָּל צַדִּיקֵי יִשְׂרָאֵל, אָמֵן.

ברכת המזון למי שחייב לאכול ביום הכיפורים [חולה או ילד]: ראה עמ' 174.

הבדלה במוצאי יום הכיפורים

מוזגים יין לגביע ואומרים:

אם מוצאי יום כיפורים הוא גם מוצאי שבת מתחילים כאן:

הִנֵּה אֵל יְשׁוּעָתִי, אֶבְטַח וְלֹא אֶפְחָד, ישעיה יב, ב–ג
כִּי עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ יהוה, וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה.
וּשְׁאַבְתֶּם מַיִם בְּשָׂשׂוֹן מִמַּעַיְנֵי הַיְשׁוּעָה.
לַיהוה הַיְשׁוּעָה, עַל עַמְּךָ בִרְכָתֶךָ סֶּלָה. תהלים ג, ט
יהוה צְבָאוֹת עִמָּנוּ, מִשְׂגָּב לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֶלָה. תהלים מו, יב
יהוה צְבָאוֹת, אַשְׁרֵי אָדָם בֹּטֵחַ בָּךְ. תהלים פד, יג

הבדלה: ראה עמ' 210.

יהוה הוֹשִׁיעָה, הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם קָרְאֵנוּ. תהלים כ, י

את המשפט הבא אומרים גם כל הנוכחים

לַיְּהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה וְשִׂמְחָה וְשָׂשֹׂן וִיקָר. כֵּן תִּהְיֶה לָּנוּ. אסתר ח, טז

כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וּבְשֵׁם יהוה אֶקְרָא.

בדרך כלל מתחילים כאן:

ברכת הגפן

סַבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ברכת הבשמים

אם מוצאי יום כיפורים הוא גם מוצאי שבת, מברכים גם את ברכת הבשמים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מִינֵי בְשָׂמִים.

ברכת מאורי האש

במוצאי יום כיפורים שהוא גם מוצאי שבת מדליקים נר ומברכים, אבל אם יום כיפורים אינו חל בשבת מברכים על נר שדלק מערב יום כיפורים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוֹרֵי הָאֵשׁ.

ברכת ההבדלה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל.

ושותים מן היין.

ורבים נוהגים לאחר ההבדלה להתחיל בבניית הסוכה, כדי לפתוח בקיום מצוה את הימים שלאחר יום הכפרה והסליחה.

סוכות

"בסוכות תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסוכות. למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני-ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים ... ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים" [ויקרא כג, פסוקים מב-מג, מ].

"כתיב 'כי עמך הסליחה למען תורא' [תהלים קל, ד] - הסליחה מופקדת אצלך מראש השנה, וכל כך למה? 'למען תורא', בשביל ליתן אימתך על הבריות, מיום הכפורים עד החג [=סוכות], כל ישראל עסוקים במצוות: זה עוסק בסוכתו, וזה עוסק בלולבו, וביום טוב הראשון של חג, נוטלין לולביהן ואתרוגיהן בידיהן, ומקלסין להקב"ה, והקב"ה אומר להם: כבר מחלתי לכם מה שעבר, מכאן ואילך חשבו עוונותיכם לפניכם" [פסיקתא דרב כהנא, פרשת 'ולקחתם לכם'].

חג הסוכות מתחיל בט"ו בתשרי ונמשך שבעה ימים עד כ"א בו. היום הראשון נחשב יום טוב וששת הימים שאחריו - "חול המועד". היום האחרון שבהם, השביעי לחג הסוכות, מיוחד באופיו ובמנהגיו וקרוי "הושענא רבה". היום שלאחר הושענא רבה הוא יום טוב בפני עצמו ["שמיני עצרת"], שבארץ ישראל מצורף אליו אירוע חגיגי נוסף, "שמחת תורה".
חג הסוכות הוא פגישה בין שני מסלולים היוצאים משתי ההתחלות השונות של לוח-השנה היהודי, תשרי וניסן. הוא החג השלישי לפי המניין מתשרי: ראש השנה, יום הכיפורים וסוכות, והוא מציין בתוך רציפות זו את השמחה שאחרי אימת הדין. הוא גם החג השלישי למניין שלושת הרגלים מניסן - פסח, שבועות וסוכות, והוא מציין בהקשר זה את הרגשת התודה של העם שיצא ממצרים וזכה לחסות תחת כנפי השכינה המסומלות בסוכה. כיוון שהרגלים נושאים יחד עם תוכנם ההיסטורי גם תכנים של חגי טבע חקלאיים [חג האביב, חג קציר חיטים, וחג האסיף] הרי מתוסף על מסלולים אלה גם מסלול שלישי: סגירת מחזור השנה החקלאית ותחילת מחזור השנה הבא.
חג הסוכות בולט בעוצמת השמחה שבו [ובקידוש הוא קרוי "זמן שמחתנו"]: שמחת החקלאי האוסף לביתו את היבול; שמחת המאמין המרגיש שנתכפרו עוונותיו והריהו פותח דף חדש בחייו; שמחת העם המרגיש את חסדי ה' בדרכו אל החופש. מאז ימי הביניים הוסיפו לחג זה גם שמחה רביעית: בחג הנסמך לשבוע הסוכות - שמיני עצרת - מציינים בחגיגיות את סיום קריאת התורה מדי שנה בשנה, "שמחת תורה".
שתי מצוות מייחדות את חג הסוכות: מצות הישיבה בסוכה ומצות ארבעת המינים. מצות הסוכה, שהיא עיקרו של החג ועל פיה נקרא גם שמו, נזכרה בתורה בציווי פשוט: "בסוכות תשבו שבעת

ימים" [ויקרא כג, מב]. הישיבה בסוכה מביאה לתודעת האדם את ההליכה במדבר ארבעים שנה, בלא ישוב ובלא נחלה, ומחדדת בו את הכרת הטובה לה' שהושיבו בנחלתו ונתן לו מיבולה. כן צריך האדם לקחת מן היבול הצומח באותה עת ["פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל" [שם, פסוק מ]] ולהניפו לפני הקב"ה – בכל שבעת ימי החג – כדי להביע לו בדרך זו את תודתו. החג הראשון של סוכות מתייחד בבית הכנסת בקריאות משלו בתורה ובתפילות המיוחדות לו [והן מצויות במחזור מיוחד ליום זה]. כן נוטלים ביום זה [אם אינו שבת] את הלולב בפעם הראשונה. ועוד נאמרים בו, כמו בשאר ימי הסוכות, מזמורי ההלל ואף פיוטים מיוחדים הקרויים "הושענות" [על שם המילה "הושענא" החוזרת כמעט בסוף כל טור שבהם], פיוטים המבקשים את ישועת האלהים. בבית מתבטא החג בישיבה בסוכה, בהוספת "יעלה ויבוא" בברכת המזון [ראה עמ' **180**] ובנטילת לולב בידי מי שלא עשה כן בבית הכנסת.

עירובי תחומין, חצרות ותבשילין: ראה עמ' 143.

הדלקת נרות בערב חג הסוכות

את פני החג מקבלים בהדלקת נרות. מצוה זו נמסרה לעקרת הבית, אך בהעדרה מדליק את הנרות בעלה או אחד מבני הבית האחרים. נהוג להדליק שני נרות [ויש הנוהגים להדליק מספר נרות כמספר בני הבית. יש אף הנוהגים שכל אחת מבנות הבית מדליקה לעצמה נר אחד או שניים, בברכה או בלא ברכה, והמנהגים בעניין זה רבים].

לא נקבע זמן מוגדר להדלקת נרות בערב סוכות. אבל אם ערב החג הוא גם ערב שבת – יש להדליקם כחצי שעה לפני שקיעת השמש. בשאר המקרים נוהגים להדליק את הנרות לפני כניסת החג או [על ידי העברת אש מנר שהודלק קודם לחג] אחרי כניסתו, סמוך לסעודה.

בדרך כלל האשה מברכת על הדלקת הנרות ואחר כך מדליקה אותם. אבל אם ערב חג הוא גם ערב שבת, מבעירה האשה את האש בנרות תחילה, מכסה את עיניה בידיה, מברכת ופוקחת את עיניה כדי להביט בנרות. וזה נוסח הברכה:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל [בשבת אומרים: **שַׁבָּת וְשֶׁל**] **יוֹם טוֹב.**

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

הדלקת נרות: ראה עמ' 144.

תפילה לאשה לאחר הדלקת נרות

ויש הנוהגות לומר גם תחינה זו:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁתְּחוֹנֵן אוֹתִי [וְאֶת אִישִׁי] וְאֶת כָּל קְרוֹבַי, וְתִתֶּן לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל חַיִּים טוֹבִים וַאֲרוּכִים, וְתִזְכְּרֵנוּ בְּזִכְרוֹן טוֹבָה וּבְרָכָה, וְתִפְקְדֵנוּ בִּפְקֻדַּת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים, וְתַשְׁכֵּן שְׁכִינָתְךָ בֵּינֵינוּ, וְזַכֵּנוּ לְגַדֵּל בָּנִים וּבְנֵי בָנִים חֲכָמִים וּנְבוֹנִים אוֹהֲבֵי יהוה, יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת זֶרַע קֹדֶשׁ, בַּיהוה דְּבֵקִים, וּמְאִירִים אֶת הָעוֹלָם בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים וּבְכָל מְלֶאכֶת עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא. אָנָּא, שְׁמַע אֶת תְּחִנָּתִי בִּזְכוּת שָׂרָה וְרִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה אִמּוֹתֵינוּ, וְהָאֵר נֵרֵנוּ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה לְעוֹלָם וָעֶד, וְהָאֵר פָּנֶיךָ וְנִוָּשֵׁעָה, אָמֵן.

סדר האושפיזין

את סדר האושפיזין נוהגים לומר בכל יום מימי חג הסוכות, לפני סעודת הערב. עומדים ליד פתחה של הסוכה מבפנים ואומרים:

הֲרֵינִי מוּכָן וּמְזֻמָּן לְקַיֵּם מִצְוַת סֻכָּה כַּאֲשֶׁר צִוָּנוּ הַבּוֹרֵא יִתְבָּרֵךְ שְׁמוֹ.
בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים, כָּל הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַּסֻּכֹּת: ויקרא כג, מב–מג
לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

תפילה לאשה: ראה עמ' 144.

סדר האושפיזין: מסורת היא מאז ימי הביניים שבכל אחד מימי חג הסוכות "מתארח" בסוכה אחד מ"שבעת הרועים", מנהיגי ישראל לדורותיהם [מקור הביטוי הוא בספר מיכה ה, ד]. האורחים קרויים בשפה הארמית "אושפיזין" [והיא נגזרת ממילה לטינית שפירושה אורחים]. אף כי זהותם של שבעת הרועים עצמם מוסכמת על הכל, הרי יש הבדלים קלים בין המנהגים באשר לסדרם.

עוּלוּ אֻשְׁפִּיזִין עִלָּאִין קַדִּישִׁין, עוּלוּ אֲבָהָן עִלָּאִין קַדִּישִׁין. תִּיבוּ תִּיבוּ אֻשְׁפִּיזִין עִלָּאִין קַדִּישִׁין, תִּיבוּ תִּיבוּ אֻשְׁפִּיזִין דִּמְהֵימְנוּתָא. זַכָּאָה חֻלְקָנָא, זַכָּאָה חֻלְקֵיהוֹן דְּיִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב: כִּי חֵלֶק יהוה עַמּוֹ יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ:

תרגום: היכנסו אורחים עליונים קדושים, היכנסו אבות עליונים קדושים, שבו שבו אורחים עליונים קדושים, שבו שבו אורחי האמונה, אשרי חלקינו, אשרי חלקם של ישראל, ככתוב "כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו" [דברים לב, ט].

אֲזַמֵּן לִסְעוּדָתִי אֻשְׁפִּיזִין עִלָּאִין, אַבְרָהָם יִצְחָק יַעֲקֹב מֹשֶׁה אַהֲרֹן יוֹסֵף וְדָוִד.

תרגום: אזמין לסעודתי אורחים עליונים, אברהם...

ביום הראשון אומרים:

בְּמָטוּ מִנָּךְ, אַבְרָהָם אֻשְׁפִּיזִי עִלָּאִי, דְּתֵתֵב עִמִּי, וְעִמָּךְ כָּל אֻשְׁפִּיזֵי עִלָּאִין, יִצְחָק יַעֲקֹב מֹשֶׁה אַהֲרֹן יוֹסֵף וְדָוִד.

תרגום: בבקשה ממך, אברהם אורחי העליון, שתשב עמי, ועמך כל האורחים העליונים...

ביום השני אומרים:

בְּמָטוּ מִנָּךְ, יִצְחָק אֻשְׁפִּיזִי עִלָּאִי, דְּתֵתֵב עִמִּי, וְעִמָּךְ כָּל אֻשְׁפִּיזֵי עִלָּאִין, אַבְרָהָם יַעֲקֹב מֹשֶׁה אַהֲרֹן יוֹסֵף וְדָוִד.

ביום השלישי אומרים:

בְּמָטוּ מִנָּךְ, יַעֲקֹב אֻשְׁפִּיזִי עִלָּאִי, דְּתֵתֵב עִמִּי, וְעִמָּךְ כָּל אֻשְׁפִּיזֵי עִלָּאִין, אַבְרָהָם יִצְחָק מֹשֶׁה אַהֲרֹן יוֹסֵף וְדָוִד.

■ **חלק ה' עמו וכו':** עם ישראל הוא חלקו, נחלתו של ה'.

ביום הרביעי אומרים:

בְּמָטוֹ מִנָּךְ, מֹשֶׁה אֻשְׁפִּיזִי עִלָּאִי, דְּתִתֵּב עִמִּי, וְעִמָּךְ כָּל אֻשְׁפִּיזֵי עִלָּאִין, אַבְרָהָם יִצְחָק יַעֲקֹב אַהֲרֹן יוֹסֵף וְדָוִד.

ביום החמישי אומרים:

בְּמָטוֹ מִנָּךְ, אַהֲרֹן אֻשְׁפִּיזִי עִלָּאִי, דְּתִתֵּב עִמִּי, וְעִמָּךְ כָּל אֻשְׁפִּיזֵי עִלָּאִין, אַבְרָהָם יִצְחָק יַעֲקֹב מֹשֶׁה יוֹסֵף וְדָוִד.

ביום השישי אומרים:

בְּמָטוֹ מִנָּךְ, יוֹסֵף אֻשְׁפִּיזִי עִלָּאִי, דְּתִתֵּב עִמִּי, וְעִמָּךְ כָּל אֻשְׁפִּיזֵי עִלָּאִין, אַבְרָהָם יִצְחָק יַעֲקֹב מֹשֶׁה אַהֲרֹן וְדָוִד.

ביום האחרון אומרים:

בְּמָטוֹ מִנָּךְ, דָּוִד אֻשְׁפִּיזִי עִלָּאִי, דְּתִתֵּב עִמִּי, וְעִמָּךְ כָּל אֻשְׁפִּיזֵי עִלָּאִין, אַבְרָהָם יִצְחָק יַעֲקֹב מֹשֶׁה אַהֲרֹן וְיוֹסֵף.

קידוש לליל סוכות

מוזגים יין לגביע והמקדש מרים אותו מעט ביד ימינו ואומר:

כשחל סוכות בשבת מתחילים כאן:

בראשית א, לא (סוף) – ב, ג

יוֹם הַשִּׁשִּׁי. וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם.
וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה,
וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.
וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ,
כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ, אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

קידוש: ראה עמ׳ 151.

בדרך כלל מתחילים כאן:

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ברכת קדושת היום

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל עָם, וְרוֹמְמָנוּ מִכָּל לָשׁוֹן, וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו. וַתִּתֶּן לָנוּ יהוה אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה [בשבת אומרים: שַׁבָּתוֹת לִמְנוּחָה וּ] מוֹעֲדִים לְשִׂמְחָה חַגִּים וּזְמַנִּים לְשָׂשׂוֹן, אֶת יוֹם [בשבת: הַשַּׁבָּת הַזֶּה וְאֶת יוֹם] חַג הַסֻּכּוֹת הַזֶּה, זְמַן שִׂמְחָתֵנוּ [בשבת: בְּאַהֲבָה] מִקְרָא קֹדֶשׁ, זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרָיִם. כִּי בָנוּ בָחַרְתָּ וְאוֹתָנוּ קִדַּשְׁתָּ מִכָּל הָעַמִּים, [בשבת: וְשַׁבָּת] וּמוֹעֲדֵי קָדְשֶׁךָ [בשבת: בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן] בְּשִׂמְחָה וּבְשָׂשׂוֹן הִנְחַלְתָּנוּ. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְקַדֵּשׁ [בשבת: הַשַּׁבָּת וְ] יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים.

ברכת הסוכה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לֵישֵׁב בַּסֻּכָּה.

ברכת הזמן

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

ושותים מן היין.

נטילת ידיים וברכת "המוציא": ראה עמ' 153.

ברכת המזון לסוכות: ראה עמ' 174.

סדר נטילת לולב

בכל ימי החג [בשעות היום], מלבד יום השבת, אוחזים בארבעת המינים ומברכים עליהם, ואלה הם: אתרוג, לולב, שלושה ענפי הדס ושתי ערבות. נוהגים לאגוד את הלולב כאשר ההדסים מימינו והערבות משמאלו. חז"ל הורו לנענע את ארבעת המינים לכל רוחות השמים וכן למעלה ולמטה, כהודאה לה' שהארץ, השמים וארבע רוחות השמים שלו הם, וכתפילה לעתיד שתישרה ברכה בטל השמים וייעצרו רוחות רעות [תלמוד בבלי, סוכה לז ע"ב].

נטילת לולב מתקיימת במסגרת תפילת שחרית בבית הכנסת, אבל מי שלא עשה כן בבית הכנסת נוטל את הלולב בסוכה [או בבית].

קודם נטילת לולב יש הנוהגים לומר תפילה זו:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי, בִּפְרִי עֵץ הָדָר וְכַפֹּת תְּמָרִים וַעֲנַף עֵץ עָבוֹת וְעַרְבֵי נַחַל, אוֹתִיּוֹת שִׁמְךָ הַמְיֻחָד תְּקָרֵב אֶחָד אֶל אֶחָד וְהָיוּ לַאֲחָדִים בְּיָדִי, וְלֵידַע אֵיךְ שִׁמְךָ נִקְרָא עָלַי וְיִירְאוּ מִגֶּשֶׁת אֵלַי, וּבְנַעֲנוּעִי אוֹתָם תַּשְׁפִּיעַ שֶׁפַע בְּרָכוֹת מִדַּעַת עֶלְיוֹן לִנְוֵה אַפִּרְיוֹן לִמְכוֹן בֵּית אֱלֹהֵינוּ, וּתְהֵא חֲשׁוּבָה לְפָנֶיךָ מִצְוַת אַרְבָּעָה מִינִים אֵלּוּ כְּאִלּוּ קִיַּמְתִּיהָ בְּכָל פְּרָטוֹתֶיהָ וְשָׁרָשֶׁיהָ וְתַרְיַ"ג מִצְוֹת הַתְּלוּיִם בָּהּ, כִּי כַוָּנָתִי לְיַחֲדָא שְׁמָא

■ **בפרי עץ הדר וכו':** פסוק הוא בויקרא [כג, מ] ומסורת חז"ל ביארה אותו על האתרוג, הלולב, ההדס והערבה. **אותיות וכו':** אגידת ארבעת המינים יחד מסמלת את האיחוד הרצוי בין ארבע אותיות השם המפורש. **לאחדים:** מאוחדים. **ולידע וכו':** נטילת ארבעת המינים בידי המתפלל מעידה על קשרו המיוחד אל שם ה', ודבר זה ירחיק ממנו את אויביו [הלשון בעקבות דברים כח, י]. **תשפיע וכו':** נענוע הלולב יעודד את תנועת השפע האלהי ממקורו העליון בעולם הספירות כלפי ספירות נמוכות יותר [המכונות "נוה אפריון" ו"מכון בית אלהים"]. **חשובה:** נחשבת. **ותרי"ג מצות התלוים בה:** כלל הפרטים הרבים הכלולים בקיומה הנכון והמלא של מצוות ארבעת המינים. [המספר תרי"ג =613 הוא מספר נוסחאי, כמספר המצוות בכלל, ומשמעו כאן: כל פרטי המצוה].

יהי רצון: תפילה ברוח הקבלה המקנה למצוות ארבעת המינים משמעות סמלית, כביטוי לאחדות מערכת הספירות האלהית וכסיוע אנושי לתנועת השפע מן העליונים אל התחתונים. הקטע מסתיים בנוסחה [שראשיתה ב"כוונתי ליחדא"] המבוססת על האמונה, כי כל מצוה שעושה האדם מתוך כוונה נכונה יש בה כדי להשפיע על מערכת הקשרים שבין הכוחות המרכיבים את עולם האלהות. בנוסחה זו מדובר מפורשות באיחודן של שתי מהויות, המכונות "הקדוש ברוך הוא" ו"השכינה", והמיוצגות בשני חלקיו של השם המפורש בן ארבע אותיות.

דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וּשְׁכִינְתֵּהּ בִּדְחִילוּ וּרְחִימוּ, לְיַחֵד שֵׁם י״ה בו״ה בְּיִחוּדָא שְׁלִים בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל, אָמֵן. בָּרוּךְ יהוה לְעוֹלָם, אָמֵן וְאָמֵן. תהלים פט, נג

לוקחים את הלולב עם ההדסים והערבות ביד ימין, ואת האתרוג ביד שמאל, כששתי הידיים צמודות זו לזו. מחזיקים את האתרוג בהיפוך, כשהפיטם שלו כלפי מטה, ומברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת לוּלָב.

ביום הראשון שבו נוטלים לולב מוסיפים ומברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

לאחר הברכה הופכים את האתרוג, כשהפיטם שלו כלפי מעלה, ומנענעים מעט את ארבעת המינים לכל הכיוונים, בסדר הזה: מזרח, דרום, מערב, צפון, מעלה, מטה.

קידושא רבא ליום הסוכות

מוזגים יין לגביע ואומרים:

כשחל סוכות בשבת מתחילים כאן:

וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת, לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם: בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִיא לְעֹלָם, כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יהוה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ: שמות לא, טז–יז

בדרך כלל מתחילים כאן:

אֵלֶּה מוֹעֲדֵי יהוה מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם: ויקרא כג, ד
וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶת מֹעֲדֵי יהוה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: ויקרא כג, מד

ליחדא וכו׳: [ארמית] ליחד את שם הקדוש ברוך הוא ושכינתו ביראה ובאהבה, ליחד את שם י״ה ב[שם] ו״ה בייחוד שלם.

קידושא רבא: ראה עמ׳ 186.

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ברכת הסוכה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לֵישֵׁב בַּסֻּכָּה.

ושותים מן היין.

הבדלה למוצאי סוכות

מוזגים יין לגביע ומברכים:

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

אם מוצאי החג הוא גם מוצאי שבת מוסיפים את ברכות הבשמים והנר:

ברכת הבשמים

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מִינֵי בְשָׂמִים.

ברכת מאורי האש

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוֹרֵי הָאֵשׁ.

ברכת ההבדלה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל. ושותים מן היין.

הבדלה: ראה עמ' 210.

חול המועד סוכות ושבת חול המועד

ששת הימים שלאחר החג הראשון של סוכות נקראים "חול המועד", והריהם ימי חול המתאפיינים בחגיגיות מסוימת, ואין עושים בהם מלאכה שאפשר לדחותה עד לאחר שמיני עצרת. בבית הכנסת חלים בהם שינויים בתפילה ובקריאות התורה. בין השאר מוסיפים את תפילת ההלל ואת פיוטי ההושענות. בשבת חול המועד [וכאשר אין שבת שכזו בשבוע הסוכות - ביום טוב ראשון של חג] קוראים את מגילת קהלת.

בבית ניכרים ימי חול המועד במצוות המיוחדות לחג כולו - ישיבה בסוכה, נטילת ארבעת המינים בכל יום ויום [אך לא ביום השבת] והוספת "יעלה ויבוא" בברכת המזון. בכל סעודה שאוכלים בסוכה בימי חול המועד, מוסיפים את ברכת הסוכה: "ברוך אתה ה', אלהינו מלך העולם, אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לישב בסוכה" [לעיל, עמ' 86].

שמחת בית השואבה

בערבי חול המועד סוכות נוהגים לקיים במרכזים שונים ברחבי הארץ את "שמחת בית השואבה" בשירה ובריקודים, זכר למקדש. מקורה של חגיגה זו במצוות ניסוך המים על גבי המזבח, שנהגה במקדש בכל ימי החג [משנה סוכה ד, ט]. את המים היו שואבים לפנות בוקר ממעיין השילוח בטכס רב רושם, ובלילות שלפני שאיבת המים נהגו לערוך במקדש חגיגות, ברוב פאר והדר.

מעמד הקהל

חגיגה אחרת הקשורה לחג הסוכות היא "מעמד הקהל", הנערך אחת לשבע שנים, במוצאי שנת השמיטה, ביום הראשון של חול המועד סוכות. התורה [דברים לא, י-יג] מצווה לקרוא בתורה ביום זה במעמד כל עם ישראל, וחז"ל פירשו שמקומו של הטכס הוא בבית המקדש. נראה שאופיו של המעמד עוצב רק בסוף ימי בית שני: לעיני עולי הרגל הרבים קרא המלך בחגיגיות פרשיות נבחרות מספר דברים ובירך את הברכות המלוות את קריאת התורה.

לאחר הקמת מדינת ישראל נעשו מספר נסיונות לחדש את "מעמד הקהל", עד שהתגבש למעמד נוסח חדש, ממלכתי, והוא נערך ברחבת הכותל המערבי.

סדר נטילת לולב בחול המועד [להוציא שבת]: ראה לעיל, עמ' 87.

ברכת המזון לחול המועד: ראה להלן, עמ' 174.

שבת חול המועד

דין שבת זו בבית כדין כל שבת ושבת [ראה להלן, עמ' 143 ואילך], אך האוכלים בסוכה מוסיפים את הברכה על הישיבה בסוכה [לעיל, עמ' 86].

הושענא רבה

היום השביעי של חג הסוכות - הוא היום השישי של חול המועד - קרוי "הושענא רבה", משום שביום זה מרבים באמירת הושענות [שהם פיוטים מיוחדים לסוכות שהמלה "הושענא" חוזרת בהם פעמים רבות].
יום "הושענא רבה" נחשב גם כיום גמר דינן של הבריות, שהחל בראש השנה ונמשך ביום כיפור, ונוהגים ללמוד בו תורה במשך כל הלילה על פי סדר מיוחד הקרוי "תיקון ליל הושענא רבה". בסדר זה מצויים קטעים מן התורה, המשנה וספר הזוהר, ויש המקדישים את הלילה - או חלקו - לשיעורים בתחומים שונים של הספרות המסורתית.

היציאה מן הסוכה

ביום הושענא רבה, לפנות ערב, מעט לפני כניסת "שמיני עצרת", נוהגים לטעום משהו בסוכה, ולפני שיוצאים ממנה אומרים:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁכְּשֵׁם שֶׁקִּיַּמְתִּי וְיָשַׁבְתִּי בְּסֻכָּה זוֹ, כֵּן אֶזְכֶּה לַשָּׁנָה הַבָּאָה לֵישֵׁב בְּסֻכַּת עוֹרוֹ שֶׁל לִוְיָתָן.

שמיני עצרת ושמחת תורה

"שמיני עצרת" הוא היום הסמוך והצמוד לחג הסוכות [על פי הכתוב בבמדבר כט, לה: "ביום השמיני עצרת תהיה לכם"]. זה חג העומד בפני עצמו, ואין מצוותיו או תפילותיו קשורות אל חג הסוכות. יום זה נחשב כתחילת החורף ומתחילים להתפלל בו על גשמי השנה הבאה, וכן נערכת בו בבית הכנסת הזכרת נשמות, והוא מתאפיין גם בקריאות מיוחדות בתורה ובתפילות משלו.

החל בתקופת הגאונים החלו לחוג את "יום טוב שני של גלויות" של שמיני עצרת כיום המציין גם את סיום קריאת התורה השנתית, הוא חג "שמחת תורה". מיד לאחר סיום הקריאה בספר דברים מתחילים לקרוא בספר בראשית, והאירוע כולו מקושט בטכסים רבים, כגון ריקודים עם ספרי

■ **בסכת עורו של לויתן:** בסוכה שיבנה הקב"ה לצדיקים מעורו של לוויתן, אשר את בשרו יאכלו לעתיד לבוא [תלמוד בבלי, בבא בתרא עה ע"א].

התורה תוך הקפת הבימה שבבית הכנסת. בגולה חוגגים עד היום את "שמיני עצרת" ו"שמחת תורה" כשני חגים רצופים אך נפרדים, אבל בארץ ישראל - שאין בה "יום טוב שני של גלויות" - צורפו שני החגים ליום אחד.
במוצאי החג נוהגים לערוך במקומות שונים "הקפות שניות", כדי להשתתף בשמחתם של בני חוץ לארץ השוהים בארץ והחוגגים את "שמחת תורה" ביום שלאחר "שמיני עצרת".

עירובי תחומין, חצרות ותבשילין: ראה עמ' 143.

הדלקת נרות בערב שמיני עצרת ושמחת תורה

את פני החג מקבלים בהדלקת נרות. מצוה זו נמסרה לעקרת הבית, אך בהעדרה מדליק את הנרות בעלה או אחד מבני הבית האחרים. נהוג להדליק שני נרות [ויש הנוהגים להדליק מספר נרות כמספר בני הבית. יש אף הנוהגים שכל אחת מבנות הבית מדליקה לעצמה נר אחד או שניים, בברכה או בלא ברכה, והמנהגים בעניין זה רבים].
לא נקבע זמן מוגדר להדלקת נרות בערב שמיני עצרת. אבל אם ערב החג הוא גם ערב שבת - יש להדליקם כחצי שעה לפני שקיעת השמש. בשאר המקרים נוהגים להדליק את הנרות לפני כניסת החג או [על ידי העברת אש מנר שהודלק קודם לחג] אחרי כניסתו, סמוך לסעודה.
בדרך כלל האשה מברכת על הדלקת הנרות ואחר כך מדליקה אותם. אבל אם ערב חג הוא גם ערב שבת, מבעירה האשה את האש בנרות תחילה, מכסה את עיניה בידיה, מברכת ופוקחת את עיניה כדי להביט בנרות. וזו לשון הברכה:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל [בשבת אומרים: שַׁבָּת וְשֶׁל] יוֹם טוֹב.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

תפילה לאשה לאחר הדלקת נרות

ויש הנוהגות לומר גם תחינה זו:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁתְּחוֹנֵן אוֹתִי [וְאֶת אִישִׁי] וְאֶת כָּל קְרוֹבַי, וְתִתֶּן לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל חַיִּים טוֹבִים וַאֲרוּכִים, וְתִזְכְּרֵנוּ

הדלקת נרות: ראה עמ' 144.
תפילה לאשה: ראה עמ' 144.

בְּזִכְרוֹן טוֹבָה וּבְרָכָה, וְתִפְקְדֵנוּ בִּפְקֻדַּת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים, וְתַשְׁכֵּן שְׁכִינָתְךָ בֵּינֵינוּ, וְזַכֵּנוּ לְגַדֵּל בָּנִים וּבְנֵי בָנִים חֲכָמִים וּנְבוֹנִים אוֹהֲבֵי יהוה, יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת זֶרַע קֹדֶשׁ, בַּיהוה דְּבֵקִים, וּמְאִירִים אֶת הָעוֹלָם בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים וּבְכָל מְלֶאכֶת עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא. אָנָּא, שְׁמַע אֶת תְּחִנָּתִי בִּזְכוּת שָׂרָה וְרִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה אִמּוֹתֵינוּ, וְהָאֵר נֵרֵנוּ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה לְעוֹלָם וָעֶד, וְהָאֵר פָּנֶיךָ וְנִוָּשֵׁעָה, אָמֵן.

קידוש לליל שמיני עצרת ושמחת תורה

מוזגים יין לגביע והמקדש מרים אותו מעט ביד ימינו ואומר:

כשחל שמיני עצרת בשבת מתחילים כאן:

יוֹם הַשִּׁשִּׁי. וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם. בראשית א, לא (סוף) – ב, ג
וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה,
וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.
וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ,
כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ, אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

בדרך כלל מתחילים כאן:

ברכת הגפן

סַבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ברכת קדושת היום

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל עָם, וְרוֹמְמָנוּ

קידוש: ראה עמ' 151.

מִכָּל לָשׁוֹן, וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹ תָיו. וַתִּתֶּן לָנוּ יהוה אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה [בשבת אומרים: שַׁבָּתוֹת לִמְנוּחָה וּ] מוֹעֲדִים לְשִׂמְחָה, חַגִּים וּזְמַנִּים לְשָׂשׂוֹן, אֶת יוֹם [בשבת: הַשַּׁבָּת הַזֶּה וְאֶת יוֹם] שְׁמִינִי עֲצֶרֶת הַחַג הַזֶּה, זְמַן שִׂמְחָתֵנוּ [בשבת: בְּאַהֲבָה] מִקְרָא קֹדֶשׁ, זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרָיִם. כִּי בָנוּ בָחַרְתָּ וְאוֹתָנוּ קִדַּשְׁתָּ מִכָּל הָעַמִּים, [בשבת: וְשַׁבָּת] וּמוֹעֲדֵי קָדְשֶׁךָ [בשבת: בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן] בְּשִׂמְחָה וּבְשָׂשׂוֹן הִנְחַלְתָּנוּ.
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְקַדֵּשׁ [בשבת: הַשַּׁבָּת וְ] יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים.

ברכת הזמן

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

ושותים מן היין.

נטילת ידיים וברכת "המוציא": ראה עמ' 153.

ברכת המזון לשמיני עצרת ושמחת תורה: ראה עמ' 174.

קידושא רבא לשמיני עצרת ושמחת תורה

מוזגים יין לגביע ואומרים:

כשחל שמיני עצרת בשבת מתחילים כאן:

וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת, לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם: בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִיא לְעֹלָם, כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יהוה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ: שמות לא, טז–יז

בדרך כלל מתחילים כאן:

אֵלֶּה מוֹעֲדֵי יהוה מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם: ויקרא כג, יד
וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶת מֹעֲדֵי יהוה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: ויקרא כג, מד

קידושא רבא: ראה עמ' 186.

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ושותים מן היין.

הבדלה למוצאי שמיני עצרת ושמחת תורה

מוזגים יין לגביע ומברכים:

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

אם מוצאי החג הוא גם מוצאי שבת מוסיפים את ברכות הבשמים והנר:

ברכת הבשמים

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מִינֵי בְשָׂמִים.

ברכת מאורי האש

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוֹרֵי הָאֵשׁ.

ברכת ההבדלה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל.

ושותים מן היין.

הבדלה: ראה עמ׳ 210.

חודש כסלו

חנוכה

"מאי חנוכה? ... כשנכנסו יוונים להיכל טימאו כל השמנים שבהיכל. וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה" [תלמוד בבלי, שבת כא ע"ב].

את שמונת ימי החנוכה תיקנו חכמי ישראל בימי הבית השני כזכר לנצחון בית חשמונאי על היוונים, בשנת 164 לפני הספירה. שיאו של הנצחון היה בטיהור בית המקדש מסממני האלילות שהוכנסו לתוכו בידי היוונים, ובבניית מזבח חדש וחנוכתו. בעקבות נצחון זה חזרה העצמאות לישראל והוקמה מלכות בית חשמונאי. הטעם לחגיגת שמונה ימים אלו קיבל במהלך הדורות דגשים שונים, הבאים לידי ביטוי בעיצוב תכניהם של ימי החנוכה וסמליהם.

המאורע המרכזי של חנוכה, כפי שתואר בספרי המקבים שנתחברו בתקופת הבית השני, הוא, כאמור, חנוכת המזבח שבאה בעקבות ניצחון החשמונאים במלחמתם. החשמונאים ראו בניצחונם ובחידוש המלוכה את ראשיתה של הגאולה, שבה שב ה' להנהיג את עמו. אולם חנוכה, כפי שנתגבש במסורתם של חז"ל, מבליט נושא אחר: הנס שאירע במקדש בפך השמן ושאיפשר את חידוש עבודת ה'. כך נדחקה לשוליים משמעותם הלאומית-מדינית של ימי החנוכה, והיא פינתה את מקומה למשמעות רוחנית יותר המגולמת בנס פך השמן. האזכור הקדום ביותר של נס זה מופיע בתלמוד הבבלי [שבת כא ע"ב], והוא שעיצב למעשה את אופיו של החנוכה בתודעת הדורות הבאים, לפחות עד שבאה הציונות ושבה והבליטה את היסוד הצבאי-לאומי שבימים אלה.

הסמל המרכזי של החנוכה בימינו הוא הדלקת הנרות בחנוכיה, בכל לילה משמונת ימי החנוכה, החל מערב כ"ה בכסלו ואילך. להדלקת הנרות ולמספר ימי החנוכה הוצעו במהלך הדורות נימוקים שונים, אך המסורת על פך השמן, הנזכרת לעיל, סיפקה להם הנמקה מלאה.

בבית הכנסת מתייחדים ימי החנוכה בקריאה מיוחדת בתורה ובהוספות שונות בתפילה [ביניהן אמירת מזמורי ההלל]. בבית הם מתבטאים בהדלקת נרות ובהוספת "על הנסים" בברכת המזון. כן נוהגים להרבות במסיבות רעים ובסעודות, המלוות בזמירות ובתשבחות, לבלות במשחקי משפחה [כגון: דמקה, קלפים] ובעיקר במשחק הסביבון, שהפך לאחד הסמלים הבולטים של החנוכה. מקובל לאכול בחנוכה סופגניות ולביבות ספוגות בשמן [לזכר נס פך השמן] ולהעניק "דמי חנוכה" לילדים.

הדלקת נרות חנוכה

בערבו של היום הראשון מדליקים נר אחד, בערבו של היום השני – שני נרות, וכך הלאה עד שמונה נרות [ויש המהדרים להדליק בשמן זית ולא בנרות של שעוה]. את הנר הראשון מניחים בצד ימין של החנוכיה. את הנר שמוסיפים בכל לילה מניחים משמאל לנר[ות] שהודלק[ו] בלילה הקודם ובו גם מתחילים את ההדלקה. נוהגים להדליק את הנרות בעזרת נר נוסף, הקרוי "שַׁמָּשׁ", ולאחר ההדלקה להניחו לצידם [במקום מוגבה או מופרד מהם]. את הנרות נהוג להדליק בפתח הבית או על אדן החלון, במקום הפונה לרשות הרבים, כדי לפרסם את הנס. זמן הדלקת נרות הוא משקיעת החמה ואילך.

בערב שבת מדליקים את נרות החנוכה לפני הדלקת נרות שבת. במוצאי שבת עורכים את טכס ההבדלה ורק לאחר מכן מדליקים את נרות חנוכה.

לפני הדלקת הנרות מברכים בכל ערב את שתי הברכות הבאות:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל חֲנֻכָּה.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁעָשָׂה נִסִּים לַאֲבוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בַּזְּמַן הַזֶּה.

בערב הראשון מוסיפים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

■ **בזמן הזה:** בתאריך זה של השנה.

הדלקת נרות חנוכה: הברכה "להדליק נר של חנוכה" מובאת בתלמוד הבבלי [שבת כג ע"א]. הברכה "שעשה נסים לאבותינו" מקורה אף הוא שם. יסודה של הברכה השנייה בקביעת המשנה, שמי שרואה מקום שנעשה בו נס לישראל מברך על כך [ראה להלן, עמ' 244], ובתלמוד מורחבת חובה זו גם לגבי הזמן שבו נעשה נס.

לאחר ההדלקה אומרים או שרים:

הַנֵּרוֹת הַלָּלוּ אָנוּ מַדְלִיקִים עַל הַנִּסִּים וְעַל הַנִּפְלָאוֹת וְעַל הַתְּשׁוּעוֹת וְעַל הַמִּלְחָמוֹת, שֶׁעָשִׂיתָ לַאֲבוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בַּזְּמַן הַזֶּה, עַל יְדֵי כֹּהֲנֶיךָ הַקְּדוֹשִׁים. וְכָל שְׁמוֹנַת יְמֵי חֲנֻכָּה הַנֵּרוֹת הַלָּלוּ קֹדֶשׁ הֵם, וְאֵין לָנוּ רְשׁוּת לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם, אֶלָּא לִרְאוֹתָם בִּלְבָד, כְּדֵי לְהוֹדוֹת וּלְהַלֵּל לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל עַל נִסֶּיךָ וְעַל נִפְלְאוֹתֶיךָ וְעַל יְשׁוּעָתֶךָ.

ונוהגים להוסיף ולשיר גם פיוט זה [או לפחות את הבית הראשון והחמישי]:

מָעוֹז צוּר יְשׁוּעָתִי לְךָ נָאֶה לְשַׁבֵּחַ,
תִּכּוֹן בֵּית תְּפִלָּתִי וְשָׁם תּוֹדָה נְזַבֵּחַ,
לְעֵת תָּכִין מַטְבֵּחַ מִצָּר הַמְנַבֵּחַ,
אָז אֶגְמֹר בְּשִׁיר מִזְמוֹר חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ.

■ **כהניך הקדושים:** החשמונאים – מתתיהו בן יוחנן הכהן וחמשת בניו. **ואין לנו רשות להשתמש בהם:** חכמים אסרו להשתמש באור או באש של נרות החנוכה, משום שנר החנוכה הוא זכר לנרות המנורה שבמקדש.

■ **מעוז צור ישועתי:** כינויים לה' שהוא משען ומבצר ["מעוז"], מגן כסלע ומושיע ["צור ישועתי"]. **תכון בית תפלתי:** תכונן את בית המקדש. **תודה:** קורבן שמקריב אדם כדי להודות על חסד שגמל לו ה'. **מטבח:** טֶבח, הרג. **מצר המנבח:** לאויב המחרף והמגדף [את ישראל או את ה']. **אז אגמר וכו':** אסיים את טכס חנוכת המזבח בשיר הלל.

הנרות הללו: המקור להמנון זה נמצא בחיבור משלהי תקופת חז"ל [מסכת סופרים כ, ו], אך במרוצת הדורות נעשו בו כמה שינויי נוסחאות וזה המקובל כיום הוא הנוסח המובא על-ידי ר' דוד אבודרהם [ספרד, המאה הארבע-עשרה]. עניינו של הקטע הוא הכרזה פיוטית על קדושת הנרות ומטרת הדלקתם.

מעוז צור: פיוט מחורז שחובר במאה השלוש-עשרה באחת מארצות גרמניה, כנראה בהשפעת רדיפות יהודים באותה עת. שם מחברו, מרדכי, עולה מן האקרוסטיכון שבראש חמשת הבתים הראשונים. הבית הראשון מתאר את הגאולה ואת חנוכת בית המקדש לעתיד לבוא, ואילו הבית האחרון עניינו בקשה לקירוב גאולה זו. ארבעת הבתים שביניהם מודים על הנפלאות שנעשו לעם-ישראל בתקופות שונות, על פי סדרן: גאולת מצרים, שיבת ציון, סיפור פורים וימי החשמונאים. הבית האחרון [שראשיתו ב"חשוף זרוע קדשך", שלוש מילים היוצרות את האקרוסטיכון חז"ק, המקובל בחתימות של פיוטים] חסר מנוסחים שונים של הפיוט, ויש מי שראה אותו כתוספת מאוחרת. אחרים סבורים כי בית זה הוא מקורי לפיוט והוא נשמט ממנו מאימת הצנזורה הנוצרית.

רָעוֹת שָׂבְעָה נַפְשִׁי   בְּיָגוֹן כֹּחִי כָּלָה,
חַיַּי מֵרְרוּ בְּקֹשִׁי   בְּשִׁעְבּוּד מַלְכוּת עֶגְלָה,
וּבְיָדוֹ הַגְּדוֹלָה   הוֹצִיא אֶת הַסְּגֻלָּה,
חֵיל פַּרְעֹה וְכָל זַרְעוֹ   יָרְדוּ כְּאֶבֶן מְצוּלָה.

דְּבִיר קָדְשׁוֹ הֱבִיאַנִי   וְגַם שָׁם לֹא שָׁקַטְתִּי,
וּבָא נוֹגֵשׂ וְהִגְלַנִי   כִּי זָרִים עָבַדְתִּי,
וְיֵין רַעַל מָסַכְתִּי   כִּמְעַט שֶׁעָבַרְתִּי,
קֵץ בָּבֶל זְרֻבָּבֶל   לְקֵץ שִׁבְעִים נוֹשָׁעְתִּי.

כְּרֹת קוֹמַת בְּרוֹשׁ בִּקֵּשׁ   אֲגָגִי בֶּן הַמְּדָתָא,
וְנִהְיְתָה לוֹ לְפַח וּלְמוֹקֵשׁ   וְגַאֲוָתוֹ נִשְׁבָּתָה,
רֹאשׁ יְמִינִי נִשֵּׂאתָ   וְאוֹיֵב שְׁמוֹ מָחִיתָ,
רֹב בָּנָיו וְקִנְיָנָיו   עַל הָעֵץ תָּלִיתָ.

יְוָנִים נִקְבְּצוּ עָלַי   אֲזַי בִּימֵי חַשְׁמַנִּים,
וּפָרְצוּ חוֹמוֹת מִגְדָּלַי   וְטִמְּאוּ כָּל הַשְּׁמָנִים,
וּמִנּוֹתַר קַנְקַנִּים   נַעֲשָׂה נֵס לַשּׁוֹשַׁנִּים,
בְּנֵי בִינָה יְמֵי שְׁמוֹנָה   קָבְעוּ בְּשִׁיר וּרְנָנִים.

רעות: צרות. **בקשי:** בעבודה קשה. **מלכות עגלה:** כינוי למצרים [בעקבות ירמיה מו, כ]. **הסגלה:** עם ישראל, שהם קניינו היקר של ה'. **מצולה:** במים עמוקים. **דביר קדשו:** בית המקדש [שנבנה לאחר ההתיישבות בארץ] או ארץ ישראל. **נוגש:** אויב [נבוכדנצר מלך בבל]. **זרים:** אלהים אחרים. **מסכתי:** שתיתי. **כמעט שעברתי וכו':** זמן קצר ["כמעט"] לאחר שגליתי ["עברתי"] מארצי לבבל, לאחר כשבעים שנה, בא קצהּ של מלכות זו ונושעתי בימי זרובבל [עזרא ב, ב]. **כרת קומת ברוש:** להשפיל את מרדכי [המכונה "ברוש", על פי התלמוד הבבלי, מגילה י ע"ב]. **אגגי:** המן [אסתר ג, א]. **נשבתה:** חדלה מהתקיים. **ימיני:** מרדכי "איש ימיני" [אסתר ב, ה]. **רב בניו:** בניו הרבים. **חשמנים:** חשמונאים. **ומנותר קנקנים:** ומפך השמן היחיד שנותר בטהרתו. **לשושנים:** לעם ישראל [בעקבות שיר השירים ב, ב: "כשושנה בין החוחים", שנדרש על העם]. **בני בינה:** חכמי הדור.

חֲשֹׂף **זְ**רוֹעַ **קָ**דְשֶׁךָ וְקָרֵב קֵץ הַיְשׁוּעָה,
נְקֹם נִקְמַת עֲבָדֶיךָ מֵאֻמָּה הָרְשָׁעָה,
כִּי אָרְכָה לָנוּ הַשָּׁעָה וְאֵין קֵץ לִימֵי הָרָעָה,
דְּחֵה אַדְמוֹן בְּצֵל צַלְמוֹן הָקֵם לָנוּ רוֹעִים שִׁבְעָה.

ברכת המזון לימי החנוכה: ראה עמ' 174.

חשף: גלה לעיני כול [בעקבות ישעיה נב, י]. **ארכה לנו השעה:** הצרות נמשכות זמן רב מדי. **דחה אדמון בצל צלמון:** דחוף את המלכויות הנוצריות [המכונות "אדמון" על שם עֵשו–אדום, אביהם] אל צל, חשכת, המוות. **הקם לנו רועים שבעה:** העמד לנו מנהיגים רבים [שיוכלו להילחם כנגד אדום], והביטוי בעקבות דברי מיכה ה, ד–ה: "והקימונו עליו שבעה רועים... ורעו את ארץ אשור בחרב".

חודש טבת

עשרה בטבת

"בחודש העשירי [טבת] בעשור לחודש בא נבוכדנאצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלים ויחן עליה ויבנו עליה דָיֵק סביב ותבוא העיר במצור" [מלכים־ב כה, א-ב].

"כה אמר ה' צבאות: צום הרביעי [י"ז בתמוז] וצום החמישי [ט' באב] וצום השביעי [צום גדליה] וצום העשירי [י' בטבת] יהיו לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים" [זכריה ח, יט].

עשרה בטבת הוא יום תענית ציבור שיסודו בתקופת המקרא, והוא נקבע לזכר תחילת המצור על ירושלים על ידי נבוכדנאצר מלך בבל בשנת 588 לפני הספירה. המצור נמשך שנתיים, עד שבעה עשר בתמוז של שנת 586, ובתשעה באב בשנה זו חרב הבית הראשון.

לאחר מלחמת העולם השנייה קבעה הרבנות הראשית לישראל את יום עשרה בטבת גם כיום הקדיש הכללי לקרבנות השואה, ואומרים בו קדיש יתום לעילוי נשמותיהם של הנספים הרבים שיום מותם לא נודע.

עשרה בטבת [או: יו"ד בטבת] הוא יום של תענית שראשיתה עם עלות השחר וסופה עם צאת הכוכבים. בבית הכנסת נאמרות סליחות, נקראות פרשיות מיוחדות בתורה וחלים שינויים אחדים בתפילה. בבית יש הנוהגים להדליק נר זכרון לחללי השואה.

הקדיש

בטכס לווית המת, בתקופת ה"שבעה" שלאחריה ולאחר מכן במשך אחד-עשר חודשים, וכן בימי הזכרון לנפטרים ובאירועי זכרון ציבוריים וממלכתיים אומרים האבלים קדיש. הקדיש נאמר בציבור, במקומות שונים במהלך התפילה, וכן ליד הקבר ובטכסי זכרון. וזה נוסח קדיש האבלים הקרוי גם "קדיש יתום". הוא כתוב ארמית ובצידו מובא תרגומו לעברית.

הקדיש: ראה בהרחבה בכרך השבת, עמ' 205.

קדיש יתום

האבלים יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא.

קהל אָמֵן.

האבלים בְּעָלְמָא דִּי בְרָא כִרְעוּתֵהּ, וְיַמְלִיךְ
מַלְכוּתֵהּ וְיַצְמַח פֻּרְקָנֵהּ וִיקָרֵב מְשִׁיחֵהּ.

קהל אָמֵן.

האבלים בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְּכָל בֵּית
יִשְׂרָאֵל, בַּעֲגָלָא וּבִזְמַן קָרִיב,
וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל ואבלים אָמֵן. יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלַם
וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא.

האבלים יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם
וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלָּל
שְׁמֵהּ דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא.

קהל אָמֵן.

האבלים לְעֵלָּא מִן כָּל בִּרְכָתָא
וְשִׁירָתָא תֻּשְׁבְּחָתָא וְנֶחֱמָתָא
דַּאֲמִירָן בְּעָלְמָא, וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל אָמֵן.

האבלים יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא
וְחַיִּים טוֹבִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל
וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל אָמֵן.

האבלים עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו
הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ
וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן.

קהל אָמֵן.

תרגום:

יתגדל ויתקדש שמו הגדול.

[אמן].

בעולם שברא כרצונו וימליך
מלכותו ויצמיח ישועתו ויקרב משיחו.

[אמן].

בחייכם ובימיכם ובחיי כל בית
ישראל במהרה ובזמן קרוב,
ואמרו אמן.

[אמן. יהי שמו הגדול מבורך, לעולם
ולעולמי עולמים].

יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם
ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל
שמו של הקדוש ברוך הוא.

[אמן].

למעלה מכל הברכות
והשירות, התשבחות והנחמות,
הנאמרות בעולם, ואמרו אמן.

[אמן].

יהי שלום רב מן השמים
וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל
ואמרו אמן.

[אמן].

עושה שלום במרומיו
הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל
ואמרו אמן.

[אמן].

חודש שבט

ט"ו בשבט

"באחד בשבט ראש השנה לאילן - כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים: בחמישה עשר בו" [משנה ראש השנה א, א].

"מתחילתברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה. הדא הוא דכתיב: 'ויטע אלהים גן בעדן'. אף אתם שאתם נכנסים לארץ ישראל לא תתעסקו אלא במטע תחילה, הדא הוא דכתיב: 'כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל'" [ויקרא רבה כה, ג].

בחמשה-עשר בשבט חל, לפי שיטת בית הלל, ראש השנה לאילנות, והוא מראשיתו תאריך בעל משמעות חקלאית-הלכתית, הקובע לגבי ההלכות הקשורות בפרי העץ: ערלה, נטע רבעי, מעשרות ותרומות [לפירוט ראה עמ' 231-233]. אילן שהגיעו פירותיו לשליש מגידולם לפני תאריך זה, נחשב כאילו "התבגר" בשנה בתאריך זה [ואם נכנס, דרך משל, לשנתו הרביעית הרי הוא יוצא מגדר "ערלה"]. תאריך זה נקבע מן הסתם מתוך התבוננות במציאות החקלאית של ארץ ישראל, שכן מתקופה זו [או - לדעת בית שמאי - כבר מראש-חודש שבט] הולכים הגשמים ופוחתים, כוחה של החמה הולך ומתגבר, ופירות האילן מצויים בשלב של ראשית ההבשלה.

עם השנים הפך "ראש השנה לאילנות" מתאריך חקלאי-הלכתי ליום בעל חגיגיות מיוחדת. נאסר להספיד בו את הנפטרים או לגזור בו תענית על הציבור, ואף הונהג לאכול בו מן הפירות שנתברכה בהם ארץ ישראל.

להתפתחות חשובה זכה ט"ו בשבט במאה השש-עשרה בקרב המקובלים בצפת, אשר תיקנו לט"ו בשבט מעין "סדר ליל שמחת האילנות". הם התכנסו סביב שולחנות עמוסים בפירות ועטורים בהדסים ופרחים, ולמדו פרקים מתוך התורה, התלמוד וספר הזוהר שעניינם בפירות העץ. שולבו בהם פסוקים שיש בהם מענייני הגאולה, ואף אמרו תפילה מיוחדת לשלום האילנות.

בתקופת התחייה הציונית החל שלב חדש בתולדות יום זה, והוא הפך גם ליום של נטיעת עצים באדמת הארץ.

בבית הכנסת אין ליום זה ביטוי מיוחד [פרט לכך שאין אומרים בו תחנון]. בבית נוהגים לאכול פירות, יבשים ולחים, ובעיקר משבעת המינים שנתברכה בהם ארץ ישראל [חיטה, שעורה, גפן, תאנה, רימון, זית ותמר [דברים ח, ח]]. וכן יש הנוהגים לקיים בו את "סדר ט"ו בשבט".

סדר ט"ו בשבט

יש המקיימים במסגרת המשפחה או הקהילה "סדר ט"ו בשבט", שהוא עיבוד מודרני של מנהג שנהג בקרב מקובלי צפת. בניגוד לסדר פסח אין לסדר זה נוסח ומנהג קבוע, ולפיכך מחברת כל קהילה לעצמה את הסדר הזה ממרכיבים מסורתיים וחדישים. הסדר נערך סביב שולחנות ועליהם פירות, פרחים, יין ונרות דולקים, והוא כולל שתיית ארבע כוסות של יין, אדום ולבן, אכילת פירות שונים, קריאת קטעים מן המקורות ושירת שירים מסורתיים וחדשים העוסקים באילנות ובפירותיהם.

להלן ייזכרו עשרה מאכלים [בעיקר פירות] שנהוג לאכול בסדר זה, וכן קטעי מקורות הקשורים בהם.

[א] חיטה ושעורה

תחילה אוכלים עוגה שעיקרה קמח חיטה או שעורה [וברכתה: "בורא מיני מזונות"] ואומרים:

[משל] למלך בשר ודם שהיו לו שני עבדים והיה אוהבן אהבה גמורה, ונתן לזה קב חיטין ולזה קב חיטין, לזה אגודה של פשתן ולזה אגודה של פשתן. הפיקח שבהן מה עשה? נטל את הפשתן וארגו מפה, ונטל את החיטין ועשאן סולת, בררהּ, טחנהּ ולשהּ ואפאהּ וסדרהּ על גבי השולחן ופרס עליה מפה והניחה עד שלא בא המלך. והטיפש שבהן מה עשה? לא עשה ולא כלום. לימים בא המלך בתוך ביתו ואמר להן: בניי, הביאו לי מה שנתתי לכן. אחד הוציא את הסולת על גבי השולחן ומפה פרושה עליו, ואחד הוציא את החיטין בקופה ואגודה של פשתן עליהן. אוי לה

סדר ט"ו בשבט: נעזרנו כאן ב"הגדת סדר ט"ו בשבט" שערך והתקין יואל רפל [משרד החינוך והתרבות – המינהל לחינוך ערכי, ירושלים תשנ"ח], אך הוספנו משלנו.

שירים מסורתיים וחדשים: כגון "צדיק כתמר יפרח", "אל גינת אגוז ירדתי", "השקדיה פורחת" [דושמן], "עץ הרימון נתן ריחו" [יעקב אורלנד], "שירת העשבים" [נעמי שמר, להלן, עמ' 200], "כי האדם עץ השדה" [נתן זך] ועוד כיוצא באלה.

לאותה בושה! אוי לה לאותה כלימה! הווי אומר: איזה מהן חביב? זה שהוציא את השולחן ואת הסולת עליו ... כך, כשנתן הקב"ה תורה לישראל לא נתנה להן אלא כחיטים להוציא מהן סולת, וכפשתן להוציא ממנו בגד [סדר אליהו זוטא, ב].

לאחר מכן אוכלים מפירות העץ - ובראשם משבעת המינים שנתברכה בהם ארץ ישראל. עם אכילת הפרי הראשון מברכים את הברכה על אכילת פירות ["בורא פרי העץ"].

[ב] זית

אוכלים זיתים ואומרים:

למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך, מה זית זה אין עליו נושרים לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בטילה עולמית, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא [תלמוד בבלי, מנחות נג ע"ב].

[ג] תמר

אוכלים תמרים [לחים או יבשים] ואומרים:

למה נמשלו ישראל לתמר? מה תמרה זו אין בה פסולת אלא: תמרים לאכילה, לולבין להילול, חריות [כפות] לסיכוך, סיבים לחבלים, סנסינים לכברה, שפעת קורות לקרות בהן הבית – כך הם ישראל. אין בהם פסולת, אלא מהם בעלי מקרא, מהם בעלי משנה, מהם בעלי אגדה, מהם בעלי מצוות, מהם בעלי צדקות [במדבר רבה ג, א].

[ד] גפן

אוכלים ענבים או צימוקים ואומרים:

למה נמשלו ישראל לגפן? אלא מה הגפן כשבעליה מבקשים שתשביח מה הם עושים? עוקרים אותה ממקומה ושותלים אותה במקום אחר והיא משבחת. כך, כיוון שביקש הקדוש-ברוך-הוא להודיע ישראל בעולם מה עשה? עקרם ממצרים והביאם למדבר והתחילו מצליחים שם. והתחילו מקבלין התורה ואומרים "כל אשר דיבר ה' נעשה ונשמע" [שמות כד, ז] ויצא להם שם בעולם [שמות רבה מד, א].

[ה] תאנה

אוכלים תאנים או דבלים ואומרים:

למה נמשלה תורה לתאנה? אלא כל הפירות יש בהם פסולת: תמרים יש בהם גרעינים, ענבים

יש בהם חרצנים, רימונים יש בהם קליפין, אבל תאנה כולה יפה לאכול. כך דברי תורה אין בהם פסולת [ילקוט שמעוני, יהושע א].

[ו] רימון

אוכלים גרגרי רימון - או, כשאין להשיגו, מדברים בשבחו - ואומרים:

הנצו הרמונים – אלו התינוקות שיושבים ועוסקים בתורה ויושבים שורות שורות כגרעיני רמונים [שיר השירים רבה ו, יז].

[ז] תפוח

אוכלים פלחי תפוחי עץ ואומרים:

מה תפוח זה ניצו קודם לעליו, כך ישראל בסיני הקדימו עשייה לשמיעה, שנאמר: "נעשה ונשמע" [שמות כד, ז] ... מה התפוח זה אינו גומר פירותיו אלא בסיון, כך לא נתנו ישראל ריח טוב אלא בסיון... מה התפוח זה משעה שמוציא ניצו ועד שגומר פירותיו חמישים יום, כך משעה שיצאו ישראל ממצרים ועד שקיבלו את התורה חמישים יום [שיר השירים רבה ב, יא].

[ח] אגוז

אוכלים אגוזים ואומרים:

"אל גנת אגוז ירדתי" [שיר השירים ו, יא]. מה הנטיעות הללו אם את מכסה שרשיהם בשעת נטיעתן הן מצליחות ואם לאו אין מצליחות, אבל האגוז הזה אם את מכסה שרשיו בשעת נטיעתו אינו מצליח, כך ישראל - "מכסה פשעיו לא יצליח" [משלי כח, יג] ... מה אגוז זה אם נופל לתוך הטנופת את נוטלו ומורקו ושוטפו ומדיחו והוא חוזר כתחילתו והוא יפה לאכילה - כך כל מה שישראל מתלכלכין בעוונות כל ימות השנה בא יום הכפורים ומכפר עליהם ... מה אגוז זה אינו יכול לגנוב המכס שלו שהוא נשמע וניכר, כך הם ישראל כל מקום שאחד מהם הולך אינו יכול לומר שאינו יהודי, למה? שהוא ניכר ... מה אגוז זה נוטל אחד מהכרי וכולן מדרדרין ומתגלגלים זה אחר זה, כך הן ישראל: לקה אחד מהן - כולן מרגישין [שיר השירים רבה ו, יא].

[ט] שקד

אוכלים שקדים ואומרים:

אמר יעקב לבניו כשלחם מצריימה: "קחו מזמרת הארץ בכליכם והורידו לאיש מנחה מעט צורי ומעט דבש נכאת ולוט ובוטנים ושקדים" [בראשית מג,יא] - רמז לשישה סדרי משנה. "צורי" –

כנגד סדר זרעים, שהצורי מין ממיני הזרעים; "דבש" - כנגד סדר מועד, שבו מועדות ה', שבהן רוב המצוות המתוקין מדבש; "נכאת" - זה סדר נשים, ש"נכאת" הוא מיני בשמים שהנשים מתקשטות בהן; "לוט" - זה סדר נזיקין; ו"בוטנים" זה סדר קודשים; "שקדים" - זה סדר טהרות, שהרי אמרו: הרוצה להיות חסיד, ישקוד על סדר טהרות
[בעקבות מדרש הגדול לבראשית מג, יא].

[י] חרוב

אוכלים חרובים ואומרים:

חוני המעגל היה מהלך בדרך. ראה אדם נוטע חרוב. אמר לו: החרוב לכמה שנים טוען פירות? אמר לו: לשבעים שנה. אמר לו: כלום יודע אתה שתחיה שבעים שנה? אמר לו: מצאתי את העולם בחרובים; כשם שנטעו אבותי לי, אף אטע אני לבני
[בעקבות התלמוד הבבלי, תענית כג ע"א].

בסוף הטכס מברכים ברכה מעין שלוש [להלן, עמ' 238].

חודש אדר

ז' באדר

לפי המסורת מת משה רבנו בז' באדר [תלמוד בבלי, מגילה יג ע"ב], ו"לא ידע איש את קבורתו עד היום הזה" [דברים לד, ו]. על כן נתקבל לציין ביום זה את יום פטירתם של מי שמקום קבורתם לא נודע, ובעיקר חללי מלחמות ישראל. נוהגים לפקוד את בתי הקברות, לומר טכס אזכרת נשמות וקדיש [ראה עמ' 53] ולהדליק בבית נר נשמה.

פורים קטן

בשנים מעוברות, שיש בהן שני חודשי אדר, חוגגים את חג הפורים בימים י"ד-ט"ו באדר שני. באותן שנים מציינים את ימים י"ד-ט"ו באדר ראשון, המכונים "פורים קטן", על ידי שינויים קלים בתפילה. בבית מתבטא "פורים קטן" בזה שמרבים קצת את חגיגיות הסעודות [אבל ברכת המזון היא כמקובל בימות החול].

תענית אסתר

ביום י"ג באדר צמים מעלות השחר, זכר לבקשת אסתר לפני הליכתה אל אחשוורוש: "וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלושת ימים" [מגילת אסתר ד, טז]. בבית הכנסת נאמרות סליחות, נקראות פרשיות מיוחדות בתורה וחלים שינויים אחדים בתפילה. אם חל פורים ביום ראשון, מקדימים את תענית אסתר ליום חמישי, י"א באדר.

פורים

"לקיים עליהם להיות עושים את יום ארבעה-עשר לחודש אדר ואת יום חמישה-עשר בו בכל שנה ושנה, כימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם, והחודש אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב, לעשות אותם ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים" [מגילת אסתר ט, כ-כב].

"משנכנס אדר מרבים בשמחה" [תלמוד בבלי, תענית כט ע"א].

ימי הפורים, החלים בי"ד ובט"ו באדר, נקבעו בימי הבית השני, זכר לישועה שנושעו ישראל בימי אחשוורוש מלך פרס, כמסופר במגילת אסתר. לפי המגילה הפיל המן צורר היהודים פור [גורל] כדי לקבוע את המועד המתאים להשמיד את היהודים כולם, יום י"ג באדר, אולם זממו לא עלה בידו, אלא "ונהפוך הוא, אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם" [אסתר ט, א].

יום י"ד באדר נקרא "פורים דפרזים", בעקבות הכתוב: "על כן היהודים הפרזים, היושבים בערי הפרזות, עושים את יום הארבעה עשר לחודש אדר שמחה ומשתה ויום טוב" [אסתר ט, יט]. לכן בכל ערי הפרזות - המוגדרות בהלכה כערים שלא היו מוקפות חומה בימי יהושע בן-נון - חוגגים את פורים בי"ד באדר. בערים שהיו מוקפות חומה בימי יהושע בן-נון חוגגים את פורים בט"ו באדר, כפי שהיה בשושן הבירה. יום זה קרוי "שושן פורים", וביטויו הבולט ביותר כיום הוא בעיר ירושלים.

עניינו של פורים הוא שמחה והודאה על נס הישועה שנעשה בימי אחשוורוש. ארבע מצוות עיקריות מעצבות את משמעות היום ומבטאות את השמחה שבו: קריאת מגילת אסתר [בדרך כלל בבית הכנסת, לאחר תפילת ערבית ובתפילת שחרית]; סעודת פורים; משלוח מנות; מתנות לאביונים.

הסעודה, שזמנה בשעות אחר-הצהרים המוקדמות של פורים, עומדת במרכזה של שמחת פורים, והאמורא רבא בבבל הוסיף על הגדרתה של המצוה במגילה - "ימי משתה ושמחה" - את אמרתו הידועה: "מיחייב איניש לבסומי בפוריא [= חייב אדם להתבסם בפורים], עד דלא ידע [= עד שלא ידע להבחין] בין 'ארור המן' ל'ברוך מרדכי'". עם זאת, ראוי שלא להגזים ולא להגיע לידי שכרות של ממש.

שתי המצוות האחרות, ובייחוד המתנות לאביונים, מחזקות את האופי העממי המאחד של השמחה. השמחה צריכה להקיף את כל העם, בלי שיהיה מי שסובל מחסור ומתעצב ביום הזה. כל אדם חייב לשלוח לכל הפחות לאדם אחד "משלוח מנות" אחד, המורכב משתי מנות [מאכל ומשקה] לפחות, וכן לחלק מתנות - כסף, אוכל, בגדים וכיוצא באלה - לפחות לשני עניים. כך מודגשת בפורים הערבות ההדדית של העם כתנאי לשמחת-אמת.

בערב פורים או בבוקרו נוהגים לתת בכניסה לבית הכנסת, לפני קריאת המגילה, סכום של כסף, זכר למחצית השקל שהיו נותנים בחודש אדר [בזמן שבית-המקדש היה קיים] לצורך קורבנות הציבור [משנה שקלים ח, א]. נהוג בימינו לתת את מעות פורים כצדקה.

מלבד המצוות הללו משופע פורים במנהגים מיוחדים יוצאי דופן, שאף שאינם בגדר מצווה הטביעו את חותמם על היום הזה, והפכו לחלק מרכזי בביטוי השמחה שבו. אחד המנהגים העיקריים הוא ההתחפשות, שיש המשערים שמקורה בנשפי המסכות של עמי אירופה, המתקיימים סמוך לימי הפורים, ויש הרואים בשינוי הדמות שבה משום רמז לשינוי שחל בגורל עם ישראל בימי מרדכי ואסתר, "אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב". כן נוהגים לדרוש דרשות של ליצנות בדברי תורה, לאכול מאכלים מיוחדים [כגון אזני המן] וכדומה.

בתפילות בית הכנסת חלים שינויים אחדים ונקראות פרשיות מיוחדות בתורה. בבית מתבטא פורים גם בהוספת "על הנסים" בברכת המזון.

ברכת המזון לפורים: ראה עמ' 174.

פורים משולש

כאשר י"ד באדר חל ביום שישי, נופל "שושן פורים" ביום השבת. בשל קדושת השבת מתפצלים ענייני הפורים, במקום שבו חוגגים את "שושן פורים", בין שלושה ימים שונים: ביום שישי, י"ד באדר, קוראים את המגילה, כמו בערי הפרזות, ונותנים מתנות לאביונים. ביום השבת, ט"ו באדר, אומרים את התפילות הנוהגות בפורים, ואילו ביום ראשון, ט"ז באדר, מקיימים את סעודת פורים ואת מצוות משלוח המנות.

חודש ניסן

שבת הגדול

שבת זו הינה השבת שלפני חג הפסח. כינויה ניתן לה משום שנוהגים ללכת בה, לפני או אחרי תפילת מנחה, לשמוע את דרשתו של הרב [הוא "הגדול"] בענייני הפסח. ויש אומרים ששמה ניתן לה משום שבהפטרתה נזכר הפסוק "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא, לפני בוא יום ה' הגדול והנורא" [מלאכי ג, כג]. בבית יש הנוהגים לקרוא חלק מהגדת פסח [מ"עבדים היינו" עד "לכפר על עוונותינו"], כהכנה לקראת החג.

פסח

"זכור את היום הזה, אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים, כי בחוזק יד הוציא ה' אתכם מזה, ולא יֵאכל חמץ. היום אתם יוצאים בחודש האביב"
[שמות יג, ג-ד].

"מהיכן קבעו חכמים ארבע כוסות של לילי פסח? אמר ר' הונא בשם ר' בניה: כנגד ארבע גאולות שנאמרו במצרים: 'והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים / והצלתי אתכם מעבודתם / וגאלתי אתכם בזרוע נטויה... / ולקחתי אתכם לי לעם' [שמות ו, ו-ז]. ... ר' לוי אמר: כנגד ארבע מלכויות [שנשתעבדו בהן ישראל עד ימי חז"ל: בבל, פרס, יוון ורומי]. ר' יהושע בן לוי אמר: כנגד ... ארבע כוסות של ישועה לעתיד לבוא, שנאמר: 'ה' מנת חלקי וכוסי' [תהלים טז, ה], 'תערוך לפני שולחן נגד צוררי ... כוסי רויה' [שם כג, ה], 'כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא' [תהלים קטז, יג], 'ישועות': אחת לימות המשיח ואחת לימות גוג ומגוג ..." [בראשית רבה פח, ה].

חג הפסח, הראשון לשלושת הרגלים, חל בט"ו בניסן ונמשך שבעה ימים, עד כ"א בו. היום הראשון והיום האחרון הם ימים טובים וחמשת הימים שביניהם - "חול המועד".
חג הפסח, חג האביב, הוא ציון לפתיחה השנייה של מחזור השנה היהודי. הפתיחה הראשונה, בראש השנה, מציינת את המניין לבריאת העולם. הפתיחה השנייה מציינת את המניין לייסוד העם. ביום זה יצאו בני ישראל ממצרים כעם אחד שיש לו ייעוד משותף.
על פי ספר שמות [יב, א-כ], ביום הארבעה עשר בניסן בין הערביים, על סף יציאתם מבית עבדים, נצטוו ישראל לזבוח שה ולהתוות בדמו סימן על משקופי הבתים, כדי שה', שעמד להכות בלילה ההוא את כל בכורות מצרים, יפסח [=ידלג] על בתיהם. בלילו של אותו יום נצטוו להתכנס בבתיהם ולאכול יחדיו את בשר הקרבן, על מצות ומרורים. "ליל הסדר", המתקיים בלילו הראשון של החג,

מציין את המעמד הזה. מדי שנה בשנה מתכנסת המשפחה וחבריה, מסיבים אל השולחן לסעודה רצופת סמלים וסימנים לזכרון, ומספרים ביציאת מצרים - סמל לשחרור האדם והעם מעול זרים. ואולם למרות תוכנו ההיסטורי הבולט של חג זה, פסח הוא גם חג טבע מובהק - חג האביב. בזמן המקדש היו מביאים, ביום השני של פסח, עומר מן השעורה שנקצרה זה עתה, והכהן היה מניפו לפני ה'. הנפת העומר בטלה עם חורבן בית המקדש, אולם המנהג לספור את הימים שמאז הבאת העומר ועד לחג השבועות קיים עד היום [וראה להלן, עמ' 122].

בכל ימי הפסח אוכלים מצות, זכר למצות שאפו בני ישראל בדרך בצאתם ממצרים, משום שלא הספיק בצקם להחמיץ ויציאתם ממצרים בחיפזון היתה. המצוה לאכול מצות נוהגת, לפי חז"ל, רק בלילה הראשון של הפסח, אך מתוך שאכילת חמץ נאסרה בכל ימי החג, ממשיכים באכילת מצה גם בשאר הימים.

ערב פסח

ביום י"ד בניסן חלים שינויים קלים בתפילה בבית-הכנסת. בבית מתבטא היום בסיום ההכנות לקראת החג וליל הסדר ובשני טכסים הכרוכים בבדיקת החמץ ובשריפתו. כאשר ערב פסח חל ביום השבת [וליל הסדר נערך במוצאי שבת] מוקדמים חלק מן הטכסים של יום זה אל יום שישי, כמפורט להלן. כן נערכים שינויים אחדים בארוחות השבת, כדי לשמור על קדושת היום מצד אחד, ועל תיפקודו כערב פסח מצד שני.

ערב פסח הוא יום של תענית לבכורים, לזכר הנס שבו ניצלו בכורי ישראל מ"מכת בכורות" במצרים. כדי שיוכלו להתפנות להכנות החג, נוהגים הבכורים לפטור עצמם מן התענית על-ידי השתתפות בסעודת מצווה הנערכת לכבוד סיום לימוד מסכת מן התלמוד. סעודה זו דוחה את התענית, וגם בכורים שלא סיימו את לימוד המסכת יכולים להשתתף בסעודה.

בדיקת החמץ וביעורו

"שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם...כל מחמצת לא תאכלו, בכל מושבותיכם תאכלו מצות" [שמות יב, יט-כ]. "שבעת ימים תאכל מצות, וביום השביעי חג לה'. מצות יאכל את שבעת הימים, ולא יראה לך חמץ, ולא יראה לך שאור בכל גבולך" [שם יג, ו-ז].

"אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר. אין בודקין לאור החמה ולא לאור הלבנה, אלא לאור הנר, לפי שבדיקת הנר יפה ומרובה, אע"פ שאין ראיה לדבר, זכר לדבר: 'והיה בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות' [צפניה א, יב], ואומר: 'נר אלהים נשמת אדם, חופש כל חדרי בטן' [משלי כ, כז]" [תוספתא פסחים א,א].

כדי לקיים את מצוות התורה באשר לחמץ, "לא ימצא" ו"לא יראה", יש לבער אותו מן הבית, ולפני הביעור תיקנו חכמים לבדוק מקומות שעלול להימצא בהם חמץ.
כלים שמבשלים ומגישים בהם דברי חמץ נוהגים להכשיר לחג או לאחסן במקום סגור ולמכור אותם למשך תקופת החג לנוכרי. כן מוכרים דברי מאכל שאינם חמץ ממש. הליך מכירת החמץ מאורגן בארץ על-ידי הרבנות הראשית, והוא נוהג גם לגבי חמץ גמור, כאשר נותרת ממנו כמות, שכרוך בהשמדתה הפסד כספי ניכר [למשל במחסנים ובחנויות].

בדיקת חמץ

אור לארבעה עשר בניסן [י"ג בניסן בערב] בודקים את החמץ - היינו: מחפשים אחריו ומוודאים שהוא סולק לגמרי - בכל חדרי הבית ובכל מקום שרגילים להכניס שם חמץ. נוהגים - כדי שלא תהא הברכה על בדיקת חמץ ברכה לבטלה - להחביא לפני הבדיקה כמה חתיכות של לחם במקומות שונים בבית, ואותן מחפשים ומוצאים בעזרת נר דולק. את החמץ הנמצא בשעת הבדיקה עוטפים ומניחים במקום שמור, בכדי לבערו ולשרפו ביום המחרת.

ומברכים [לפני הבדיקה]:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל בִּעוּר חָמֵץ.

לאחר שמבררים שהבית אכן נקי מחמץ [להוציא מה שהושאר בפינה מיוחדת לשם שימוש עד לזמן איסור אכילת חמץ], מכריזים על ביטול החמץ: כל החמץ המצוי בבית בלא ידיעתם של בני הבית הריהו מעתה כהפקר, בטל ומבוטל ונחשב כעפר הארץ. הנוסח המקובל של הכרזה זו כתוב בארמית, אך מי שאינו מבינו יכול לאומרו בכל לשון שירצה:

כָּל חֲמִירָא וַחֲמִיעָא דְּאִכָּא בִרְשׁוּתִי,
דְּלָא חֲמִתֵּהּ וּדְלָא בִעַרְתֵּהּ, לִבְטִיל
וְלֶהֱוֵי הֶפְקֵר כְּעַפְרָא דְאַרְעָא.

תרגום: כל חמץ ושאור שיש ברשותי,
שלא ראיתיו ושלא ביערתיו - יבטל
ויהיה הפקר כעפר הארץ.

אם ליל הסדר חל במוצאי שבת, מבצעים את טכס בדיקת החמץ ביום חמישי, י"ב בניסן בערב.

בדיקת חמץ: הברכה היא "על ביעור חמץ", לפי שהבדיקה היא רק ההכנה למצוות הביעור. נוסח הברכה מצוי בבבלי פסחים ז ע"ב.

ביעור חמץ

בי"ד בניסן בבוקר [ערב פסח] מותר לאכול חמץ רק עד כשליש היום [על השעה המדויקת מודיעים כל שנה]. לאחר מכן, עד השעה שמודיעים עליה שהיא שעת ביעור חמץ באותה שנה, נוהגים לעשות מדורה ולשרוף בה את החמץ שנשאר מארוחת הבוקר יחד עם החמץ שנמצא אמש בשעת הבדיקה וכל חמץ אחר שנותר בבית.

בשעת שריפת החמץ מכריזים על ביטול החמץ:

כָּל חֲמִירָא וַחֲמִיעָא דְּאִכָּא בִרְשׁוּתִי, דַּחֲזִתֵּהּ וּדְלָא חֲזִתֵּהּ, דְּבִעַרְתֵּהּ וּדְלָא בִעַרְתֵּהּ, לִבְטִיל וְלֶהֱוֵי הֶפְקֵר כְּעַפְרָא דְאַרְעָא.

תרגום: כל חמץ ושאור שיש ברשותי, שראיתיו ושלא ראיתיו, שביערתיו ושלא ביערתיו - יבטל ויהיה הפקר כעפר הארץ.

ויש הנוהגים להוסיף נוסח זה:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, כְּשֵׁם שֶׁאֲנִי מְבַעֵר חָמֵץ מִבֵּיתִי וּמֵרְשׁוּתִי, כָּךְ תְּבַעֵר אֶת כָּל הַחִיצוֹנִים, וְאֶת רוּחַ הַטֻּמְאָה תְּבַעֵר מִן הָאָרֶץ, וְאֶת יִצְרֵנוּ הָרָע תְּבַעֵר מֵאִתָּנוּ, וְתִתֵּן לָנוּ לֵב בָּשָׂר, וְכָל הַסִּטְרָא אַחֲרָא וְכָל הָרִשְׁעָה כְּעָשָׁן תִּכְלֶה, וְתַעֲבִיר מֶמְשֶׁלֶת זָדוֹן מִן הָאָרֶץ, וְכָל

■ **החיצונים:** כוחות הרע והטומאה, שהם מחוץ לקדושה. **לב בשר:** לב טהור ונקי מכל חטא, כלשון הכתוב "והסרותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר" [יחזקאל לו, כו]. **סטרא אחרא:** כינוי לכוחות הרע בתורת הקבלה [בתרגום מארמית: הצד האחר, כלומר מי שניצב לעומת צד הקדושה]. **ממשלת זדון:** שלטון כוחות הרע.

ביטול חמץ: המשנה [פסחים ג, ז] קובעת שאדם שנזכר שיש לו בביתו חמץ ואין הוא יכול מסיבה כלשהי לבערו, צריך לבטלו במחשבתו. אבל נוסח קבוע לביטול חמץ ידוע לנו רק מתקופת הגאונים. נוסח הביטול מכוון רק לחמץ שאין יודעים על קיומו. מכריזים לגביו שהוא, מבחינתו של המבטל, חסר כל ערך, כעפר הארץ, ושהבעלים אף מנתק כל זיקה של בעלות משפטית עימו.

יהי רצון: הקטע מיוסד בתוכנו על תורת הקבלה. הוא רואה את ביעור החמץ גם כסמל לסילוק כל כוחות הרוע מלב האדם, מן החברה ומכל העולמות כולם.

הַמְעִיקִים לַשְּׁכִינָה תְּבַעֲרֵם בְּרוּחַ בָּעֵר וּבְרוּחַ מִשְׁפָּט, כְּשֵׁם שֶׁבִּעַרְתָּ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת אֱלֹהֵיהֶם בַּיָּמִים הָהֵם בַּזְּמַן הַזֶּה.

אם פסח חל במוצאי שבת, מבצעים את טכס שריפת החמץ ביום שישי בבוקר, אבל אין מכריזים על ביטולו. מותירים במקום שמור מזון [חמץ] לארוחות של ליל שבת ושבת בבוקר, ולאחר ארוחת הבוקר של שבת, שיש לסיימה לפני זמן האיסור על אכילת חמץ, זורים לרוח או מפוררים לציפורים את שאריות החמץ ומכריזים על ביטולו.

באשר לסעודה השלישית של שבת, כאשר ליל הסדר חל במוצאי השבת, יש הנוהגים לעורכה בזמנה הרגיל [לאחר תפילת מנחה], אך לא לאכול בה חמץ [וגם לא מצה, שאין לאוכלה לפני ליל הסדר], ויש הנוהגים לחלק את ארוחת הבוקר לשניים: נוטלים ידיים, מקדשים על היין, אוכלים מנה אחת, מברכים אחריה את ברכת המזון, ולאחר הפסקה קלה [אך עוד לפני זמן האיסור על אכילת חמץ] חוזרים בשנייה על הפעולות כולן, וכך יוצאים ידי חובת סעודה שלישית.

שארית היום מוקדשת להכנת ליל הסדר: קערת הסדר על מרכיביה השונים, יין ומצות, הגדות, סידורי הסבה לסועדים וכל כיוצא בהם. כאשר ליל הסדר חל במוצאי שבת, מכינים ביום שישי כל מה שאפשר להכין, וממשיכים בהכנות רק לאחר יציאת השבת.

יום טוב ראשון של פסח

יום טוב ראשון של חג הפסח מתייחד בבית הכנסת בקריאות מיוחדות בתורה ובתפילות מיוחדות [ביניהן אמירת ההלל], הנדפסות במחזור מיוחד לחג זה. בבית בא החג לביטוי גם בהוספת "יעלה ויבוא" בברכת המזון.

עירובי תחומין וחצרות: ראה עמ' 143.

הדלקת נרות בערב פסח

את פני החג מקבלים בהדלקת נרות. מצוה זו נמסרה לעקרת הבית, אך בהעדרה מדליק את הנרות

מעיקים לשכינה: הם "החיצונים" שנזכרו לעיל. **ברוח בער וברוח משפט:** כדברי הנביא: "ואת דמי ירושלים ידיח מקרבה ברוח משפט וברוח בער" [ישעיה ד, ד], ופירושם: ברוח סערה העושה שפטים ומבערת ומכלה את הכול. **בזמן הזה:** בתאריך זה של השנה.

הדלקת נרות: ראה עמ' 144.

בעלה או אחד מבני הבית האחרים. נהוג להדליק שני נרות [ויש הנוהגים להדליק מספר נרות כמספר בני הבית. יש אף הנוהגים שכל אחת מבנות הבית מדליקה לעצמה נר אחד או שניים, בברכה או בלא ברכה, והמנהגים בעניין זה רבים].

לא נקבע זמן מוגדר להדלקת נרות בערב הפסח. אבל אם ערב החג הוא גם ערב שבת - יש להדליקם כחצי שעה לפני שקיעת השמש. ואם ליל החג חל במוצאי שבת - יש להדליקם רק אחרי צאת השבת. בשאר המקרים נוהגים להדליק את הנרות לפני כניסת החג או [על ידי העברת אש מנר שהודלק קודם לחג] אחרי כניסתו, סמוך לסעודה.

בדרך כלל האשה מברכת על הדלקת הנרות ואחר כך מדליקה אותם. אבל אם ערב חג הוא גם ערב שבת, מבעירה האשה את האש בנרות תחילה, מכסה את עיניה בידיה, מברכת ופוקחת את עיניה כדי להביט בנרות. וזה נוסח הברכה:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל [בשבת אומרים: שַׁבָּת וְשֶׁל] יוֹם טוֹב.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

תפילה לאשה לאחר הדלקת נרות

ויש הנוהגות לומר גם תחינה זו:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁתְּחוֹנֵן אוֹתִי [וְאֶת אִישִׁי] וְאֶת כָּל קְרוֹבַי, וְתִתֶּן לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל חַיִּים טוֹבִים וַאֲרוּכִים, וְתִזְכְּרֵנוּ בְּזִכְרוֹן טוֹבָה וּבְרָכָה, וְתִפְקְדֵנוּ בִּפְקֻדַּת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים, וְתַשְׁכֵּן שְׁכִינָתְךָ בֵּינֵינוּ, וְזַכֵּנוּ לְגַדֵּל בָּנִים וּבְנֵי בָנִים חֲכָמִים וּנְבוֹנִים אוֹהֲבֵי יהוה, יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת זֶרַע קֹדֶשׁ, בַּיהוה דְּבֵקִים, וּמְאִירִים אֶת הָעוֹלָם בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים וּבְכָל מְלֶאכֶת עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא. אָנָּא, שְׁמַע אֶת תְּחִנָּתִי בִּזְכוּת שָׂרָה וְרִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה אִמּוֹתֵינוּ, וְהָאֵר נֵרֵנוּ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה לְעוֹלָם וָעֶד, וְהָאֵר פָּנֶיךָ וְנִוָּשֵׁעָה, אָמֵן.

תפילה לאשה: ראה עמ' 144.

ליל הסדר

לאחר תפילת ליל החג בבית-הכנסת, מתכנסים כל בני המשפחה, אורחים וקרואים סביב שולחן ערוך, ומספרים ביציאת מצרים, בעקבות וסביב קריאת ההגדה. על השולחן מוצבים קערה [ובה ביצה, מרור, חרוסת, זרוע וכרפס], יין ושלוש מצות. יתר פרטי הסדר ומנהגיו הלוא הם מפורטים בהגדה של פסח, ולא יובאו כאן.

ברכת המזון לפסח: ראה עמ' 174.

קידושא רבא ליום הפסח

מוזגים יין לגביע ואומרים:

כשחל פסח בשבת מתחילים כאן:

וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת, שמות לא, טז–יז
לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם:
בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִיא לְעוֹלָם,
כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יהוה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת
הָאָרֶץ, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ:

בדרך כלל מתחילים כאן:

אֵלֶּה מוֹעֲדֵי יהוה מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם: ויקרא כג, ד
וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶת מוֹעֲדֵי יהוה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: ויקרא כג, מד

ברכת הגפן

סַבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן. ושותים מן היין.

קידושא רבא: ראה עמ' 186.

הבדלה למוצאי הפסח

מוזגים יין לגביע ומברכים:

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

אם מוצאי החג הוא גם מוצאי שבת מוסיפים את ברכות הבשמים ומאורי האש:

ברכת הבשמים

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מִינֵי בְשָׂמִים.

ברכת מאורי האש

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוֹרֵי הָאֵשׁ.

ברכת ההבדלה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל. ושותים מן היין.

חול המועד פסח, שבת חול המועד ושביעי של פסח

חמשת הימים שלאחר יום טוב ראשון של פסח נקראים "חול המועד", והריהם ימי חול המתאפיינים בחגיגיות מסוימת, ואין עושים בהם מלאכה שאפשר לדחותה עד לאחר ימי הפסח. היום האחרון של פסח, "שביעי של פסח", נחוג כיום טוב לכל דבר. לפי המסורת היתה ביום זה, כ"א בניסן, קריעת ים סוף.

בשבוע של חג הפסח חלים שינויים רבים בתפילה ובקריאות התורה בבית הכנסת. בין השאר

הבדלה: ראה עמ' 210.

קוראים בשבת חול המועד את מגילת שיר השירים [ואם יום טוב ראשון של פסח חל בשבת, קוראים בו את המגילה] ועורכים טכס "הזכרת נשמות" בשביעי של פסח.
סימן ההיכר המרכזי של החג בבית הוא איסור אכילת חמץ והוספת תפילת "יעלה ויבוא" בברכת המזון.

ברכת המזון לחול המועד: ראה עמ' 174.

שבת חול המועד

דין שבת זו בבית כדין כל שבת ושבת [ראה להלן, עמ' 143 ואילך].

שביעי של פסח

עירובין לשביעי של פסח: ראה עמ' 143.

הדלקת נרות בערב שביעי של פסח

את פני החג מקבלים בהדלקת נרות. מצוה זו נמסרה לעקרת הבית, אך בהעדרה מדליק את הנרות בעלה או אחד מבני הבית האחרים. נהוג להדליק שני נרות [ויש הנוהגים להדליק מספר נרות כמספר בני הבית. יש אף הנוהגים שכל אחת מבנות הבית מדליקה לעצמה נר אחד או שניים, בברכה או בלא ברכה, והמנהגים בעניין זה רבים].
לא נקבע זמן מוגדר להדלקת נרות בערב שביעי של פסח. אבל אם ערב החג הוא גם ערב שבת - יש להדליקם כחצי שעה לפני שקיעת השמש. בשאר המקרים נוהגים להדליק את הנרות לפני כניסת החג או [על ידי העברת אש מנר שהודלק קודם לחג] אחרי כניסתו, סמוך לסעודה.
בדרך כלל האשה מברכת על הדלקת הנרות ואחר כך מדליקה אותם. אבל אם ערב חג הוא גם ערב שבת, מבעירה האשה את האש בנרות תחילה, מכסה את עיניה בידיה, מברכת ופוקחת את עיניה כדי להביט בנרות. וזה לשון הברכה:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל [בשבת אומרים: **שַׁבָּת וְשֶׁל**] **יוֹם טוֹב.**

הדלקת נרות: ראה עמ' 144. בשביעי של פסח אין מוסיפים את ברכת "שהחיינו".

תפילה לאשה לאחר הדלקת נרות

ויש הנוהגות לומר גם תחינה זו:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁתְּחוֹנֵן אוֹתִי [וְאֶת אִישִׁי] וְאֶת כָּל קְרוֹבַי, וְתִתֶּן לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל חַיִּים טוֹבִים וַאֲרוּכִים, וְתִזְכְּרֵנוּ בְּזִכְרוֹן טוֹבָה וּבְרָכָה, וְתִפְקְדֵנוּ בִּפְקֻדַּת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים, וְתַשְׁכֵּן שְׁכִינָתְךָ בֵּינֵינוּ, וְזַכֵּנוּ לְגַדֵּל בָּנִים וּבְנֵי בָנִים חֲכָמִים וּנְבוֹנִים אוֹהֲבֵי יהוה, יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת זֶרַע קֹדֶשׁ, בַּיהוה דְּבֵקִים, וּמְאִירִים אֶת הָעוֹלָם בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים וּבְכָל מְלֶאכֶת עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא. אָנָּא, שְׁמַע אֶת תְּחִנָּתִי בִּזְכוּת שָׂרָה וְרִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה אִמּוֹתֵינוּ, וְהָאֵר נֵרֵנוּ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה לְעוֹלָם וָעֶד, וְהָאֵר פָּנֶיךָ וְנִוָּשֵׁעָה, אָמֵן.

קידוש לליל שביעי של פסח

מוזגים יין לגביע והמקדש מרים אותו מעט ביד ימינו ואומר:

כשחל שביעי של פסח בשבת מתחילים כאן:

יוֹם הַשִּׁשִּׁי. וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם. — בראשית א, ל (סוף) – ב, ג
וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה,
וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.
וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ,
כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ, אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

ברכת הגפן

סַבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

תפילה לאשה: ראה עמ' 144.

קידוש: ראה עמ' 151.

ברכת קדושת היום

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל עָם, וְרוֹמְמָנוּ מִכָּל לָשׁוֹן, וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו. וַתִּתֶּן לָנוּ יהוה אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה [בשבת אומרים: שַׁבָּתוֹת לִמְנוּחָה וּ]מוֹעֲדִים לְשִׂמְחָה, חַגִּים וּזְמַנִּים לְשָׂשׂוֹן, אֶת יוֹם [בשבת: הַשַּׁבָּת הַזֶּה וְאֶת יוֹם] חַג הַמַּצּוֹת הַזֶּה, זְמַן חֵרוּתֵנוּ [בשבת: בְּאַהֲבָה] מִקְרָא קֹדֶשׁ, זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרָיִם. כִּי בָנוּ בָחַרְתָּ וְאוֹתָנוּ קִדַּשְׁתָּ מִכָּל הָעַמִּים, [בשבת: וְשַׁבָּת וּ]מוֹעֲדֵי קָדְשֶׁךָ [בשבת: בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן] בְּשִׂמְחָה וּבְשָׂשׂוֹן הִנְחַלְתָּנוּ. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְקַדֵּשׁ [בשבת: הַשַּׁבָּת וְ] יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים. ושותים מן היין.

נטילת ידיים וברכת "המוציא": ראה עמ' 153.

ברכת המזון לשביעי של פסח: ראה עמ' 174.

קידושא רבא לשביעי של פסח

מוזגים יין לגביע ואומרים:

כשחל שביעי של פסח בשבת מתחילים כאן:

וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת, לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם: בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִיא לְעוֹלָם, כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יהוה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ: שמות לא, טז–יז

בדרך כלל מתחילים כאן:

אֵלֶּה מוֹעֲדֵי יהוה מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם: ויקרא כג, ד

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶת מוֹעֲדֵי יהוה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: ויקרא כג, מד

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן. ושותים מן היין.

קידושא רבא: ראה עמ' 186.

הבדלה למוצאי שביעי של פסח

מוזגים יין לגביע ומברכים:

ברכת הגפן

סַבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

אם מוצאי החג הוא גם מוצאי שבת מוסיפים את ברכות הבשמים ומאורי האש:

ברכת הבשמים

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מִינֵי בְשָׂמִים.

ברכת מאורי האש

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוֹרֵי הָאֵשׁ.

ברכת ההבדלה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל. ושותים מן היין.

ספירת העומר

"וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עומר התנופה שבע שבתות תמימות תהינה. עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמישים יום והקרבתם מנחה חדשה לה'" [ויקרא כג, טו-טז].

בימים שעמד בית המקדש על תילו היו מביאים אליו ביום שלאחר החג הראשון של פסח - כלומר ביום הראשון של חול המועד - קרבן מיוחד. קרבן זה הורכב מכמות מסוימת ["עומר", מידת נפח המקבילה לארבעה ליטרים של נוזלים] מן הקציר הראשון של התבואה החדשה. את התבואה היה הכהן מניף לפני ה', והיא קרויה על כן "עומר התנופה".

התורה [ויקרא כג, טו-כ] מצווה לספור "שבע שבתות תמימות", כלומר שבעה שבועות מלאים, ארבעים ותשעה ימים, מיום הנפת העומר, וביום החמישים לחוג חג ולהקריב בו קרבנות [הוא "חג

הבדלה: ראה עמ' 210.

השבועות"]. לאחר חורבן בית המקדש, כזכר לעבודת המקדש, תיקנו חז"ל להמשיך ולספור את ארבעים ותשעת הימים בטכס מיוחד, הקרוי "ספירת העומר". הטכס נערך בכל ערב [שהוא תחילת היום לפי הלוח העברי] לאחר תפילת ערבית, בבית הכנסת או בבית, אבל מי ששכח יכול לספור [בלא ברכה] במשך כל היום שלמחרת, ולהמשיך ולספור [בברכה] בשאר הערבים. לעומת זאת, מי ששכח לספור גם במשך היום - ימשיך לספור את שאר ימי הספירה בלא ברכה.

"ספירת העומר" - כלומר: ספירת הימים שמאז הבאת העומר - היא חוליה המקשרת בין חג לחג, בין פסח לשבועות, ומעוררת את המודעות וההכנה הנפשית לקראת חג מתן תורה.

יש הנוהגים בימי הספירה מקצת דיני אבלות: אין מתחתנים, אין לובשים בגד חדש, אין מתגלחים ואין מסתפרים. האבלות אינה חלה בראשי החודשים אייר וסיוון, ביום העצמאות, בל"ג בעומר וביום שחרור ירושלים, ויש הנוהגים בדיני האבלות רק עד ל"ג בעומר. הטעם לאבלות, על פי המסורת, הוא כי בימים אלה מתו בזמן מרד בר כוכבא עשרים וארבעה אלף תלמידי רבי עקיבא, אך יש שרואים באבלות זו גם ביטוי של צער על חורבן המקדש ועל אי היכולת להביא את מנחת העומר.

טכס ספירת העומר: ראה בכרך השבת, עמ' 90.

יום הזיכרון לשואה ולגבורה

בשנת תשי"ט קבעה הכנסת את יום כ"ז בניסן כיום הזיכרון לשואה ולגבורה, לפי שביום זה דוכא בשנת תש"ג [1943] המרד בגטו וארשה. יום זה מוקדש מדי שנה להתייחדות עם זכרם של ששת מליוני קורבנות השואה, המורדים בגיטאות והפרטיזנים היהודים.

ביום זה מורדים דגלי המדינה לחצי התורן, מושמעת צפירת-דומייה בת שתי דקות ובאתרים שונים נערכים טכסי אזכרה והתייחדות. במרכז האזכרות המשפחתיות והציבוריות נאמר "יזכור" מיוחד לזכור חללי השואה:

יִזְכֹּר עַם יִשְׂרָאֵל אֶת קְהִלּוֹת הַקֹּדֶשׁ בְּאַרְצוֹת הַגּוֹלָה,
שֶׁנֶּעֶקְרוּ, שֶׁנֶּחֶרְבוּ וְשֶׁנִּמְחֲקוּ. אֶת בָּנָיו הַמּוּמָתִים,
קָרְבְּנוֹת מַמְלֶכֶת הָרֶשַׁע, שֶׁעֻנּוּ עִנּוּיֵי גוּף וָנֶפֶשׁ בְּמַחֲנוֹת
הַהֶסְגֵּר, שֶׁגֹּרְשׁוּ לְאֶרֶץ גְּזֵרָה וְלֹא נוֹדְעוּ עִקְּבוֹתֵיהֶם, שֶׁנִּרְצְחוּ בֶּהָמוֹן

יזכר: תפילה זו – ותפילת "אל מלא רחמים" שבהמשך – נפוצות גם בנוסחים אחרים.

בַּשְּׁוָקִים וּבָרְחוֹבוֹת, שֶׁהוּבְלוּ לַטֶּבַח בִּקְרוֹנוֹת מָוֶת, שֶׁנִּקְבְּרוּ חַיִּים, שֶׁנִּשְׂרְפוּ בְּהֵיכְלֵי הַקֹּדֶשׁ עַל גְּוִילֵי הַתּוֹרָה, שֶׁנִּשְׁחֲטוּ, שֶׁנִּטְבְּעוּ וְשֶׁנֶּחְנְקוּ, שֶׁחֻלַּל כְּבוֹדָם וְשֻׁפַּךְ דָּמָם בִּידַיִם טְמֵאוֹת – עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם.

יִזְכֹּר עַם יִשְׂרָאֵל אֶת יַלְדֵי מַחֲמַדָּיו, טְהוֹרִים בְּנֵי טְהוֹרִים, שֶׁנִּגְזְלוּ מֵחֵיק הוֹרֵיהֶם בִּידֵי חַיְתוֹ אָדָם וְהוּבְלוּ כַּצֹּאן לַטִּבְחָה, שֶׁנֶּעֶרְפוּ וְהוּמְתוּ בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת וְנֶעֶרְמוּ עֲרֵמוֹת עֲרֵמוֹת בְּרֹאשׁ חוּצוֹת. עוֹלָלִים וְיוֹנְקִים שֶׁנֻּפְּצוּ אֶל אַבְנֵי קִיר, שֶׁשֻּׁמְּטוּ מֵחוֹמוֹת וְשֶׁהֻשְׁלְכוּ חַיִּים בְּשַׂקִּים לִמְצוּלוֹת נְהָרוֹת, וְנִקְטְפוּ חַיֵּיהֶם בְּאִבָּם בִּידַיִם אַכְזָרִיּוֹת – עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם.

אומרים קדיש [ראה עמ' 102] ונוהגים להוסיף גם תפילת "אל מלא רחמים" מיוחדת ליום זה:

אֵל מָלֵא רַחֲמִים, דַּיַּן אַלְמָנוֹת וַאֲבִי יְתוֹמִים, אַל נָא תֶּחֱשֶׁה וְתִתְאַפַּק לְדַם יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּשְׁפַּךְ כַּמַּיִם. הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה עַל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה בְּמַעֲלוֹת קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים, כְּזֹהַר הָרָקִיעַ מְאִירִים וּמַזְהִירִים, לְנִשְׁמוֹתֵיהֶם שֶׁל רִבְבוֹת אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל, אֲנָשִׁים וְנָשִׁים, יְלָדִים וִילָדוֹת, שֶׁנֶּהֶרְגוּ וְנִשְׁחֲטוּ וְנִשְׂרְפוּ וְנֶחְנְקוּ וְנִקְבְּרוּ חַיִּים בַּאֲרָצוֹת אֲשֶׁר נָגְעָה בָּהֶן יַד הַצּוֹרֵר הַגֶּרְמָנִי וּגְרוּרָיו. כֻּלָּם קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים, וּבָהֶם גְּאוֹנִים וְצַדִּיקִים אַרְזֵי הַלְּבָנוֹן אַדִּירֵי הַתּוֹרָה. בְּגַן עֵדֶן תְּהֵא מְנוּחָתָם. לָכֵן בַּעַל הָרַחֲמִים יַסְתִּירֵם בְּסֵתֶר כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים וְיִצְרֹר בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמוֹתֵיהֶם, יהוה הוּא נַחֲלָתָם וְיָנוּחוּ בְשָׁלוֹם עַל מִשְׁכְּבָם, וְנֹאמַר אָמֵן.

במסגרת המשפחה מצוין היום על ידי הדלקת נר זיכרון.

חודש אייר

יום הזיכרון לחללי מלחמות ישראל

יום ד' באייר, ערב יום העצמאות, נקבע בשנת תש"ט על-ידי ממשלת ישראל כיום הזיכרון לנופלים במערכה לתקומת עם ישראל בארצו ובמדינתו, מאז מלחמת העולם השנייה ואילך. בשנים האחרונות מציינים ביום זה גם את זכרם של חללי פעולות האיבה והטרור, בארץ ומחוצה לה. בהצמדת יום הזיכרון ליום העצמאות מודגש הקשר שבין מעשיהם של הנופלים לבין תקומת המדינה.

ביום זה מורדים הדגלים לחצי התורן, מושמעת צפירת-דומייה בת שתי דקות ובאתרים שונים נערכים טכסי אזכרה והתייחדות. במרכז האזכרות הציבוריות נאמר "יזכור" מיוחד:

יִזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בָּנָיו וּבְנוֹתָיו, הַנֶּאֱמָנִים וְהָאַמִּיצִים, חַיָּלֵי צְבָא הֲגַנָּה לְיִשְׂרָאֵל וּשְׁאָר כֹּחוֹת הַבִּטָּחוֹן, וְכָל לוֹחֲמֵי הַמַּחְתָּרוֹת וַחֲטִיבוֹת הַלּוֹחֲמִים בְּמַעַרְכוֹת הָעָם, אֲשֶׁר חֵרְפוּ נַפְשָׁם בַּמִּלְחָמָה עַל תְּקוּמַת יִשְׂרָאֵל.

יִזְכֹּר יִשְׂרָאֵל וְיִתְבָּרֵךְ בְּזַרְעוֹ וְיֶאֱבַל עַל זִיו הָעֲלוּמִים וְחֶמְדַּת הַגְּבוּרָה וּקְדֻשַּׁת הָרָצוֹן וּמְסִירוּת הַנֶּפֶשׁ, אֲשֶׁר נִסְפּוּ בַּמַּעֲרָכָה הַכְּבֵדָה וַאֲשֶׁר נָפְלוּ עַל מִשְׁמַרְתָּם בְּעֵת מִלּוּי תַּפְקִידָם.

יִהְיוּ גִּבּוֹרֵי מִלְחֲמוֹת יִשְׂרָאֵל עֲטוּרֵי הַנִּצָּחוֹן חֲתוּמִים בְּלֵב יִשְׂרָאֵל לְדוֹר דּוֹר.

אומרים קדיש [ראה עמ' 102] ונוהגים להוסיף גם תפילת "אל מלא רחמים" מיוחדת ליום זה:

אֵל מָלֵא רַחֲמִים, שׁוֹכֵן בַּמְּרוֹמִים, הַמְצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה עַל כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה בְּמַעֲלוֹת קְדוֹשִׁים טְהוֹרִים וְגִבּוֹרִים, כְּזֹהַר הָרָקִיעַ מַזְהִירִים, לְנִשְׁמוֹת הַקְּדוֹשִׁים שֶׁנִּלְחֲמוּ בְּכָל מַעַרְכוֹת יִשְׂרָאֵל, בַּמַּחְתֶּרֶת וּבִצְבָא הַהֲגַנָּה

יזכר: תפילה זו – ותפילת "אל מלא רחמים" שבהמשך – נפוצות גם בנוסחים אחרים.

לְיִשְׂרָאֵל וּבִשְׁאָר כֹּחוֹת הַבִּטָּחוֹן, וְשֶׁנָּפְלוּ בְּמִלְחַמְתָּם וּמָסְרוּ נַפְשָׁם עַל קְדֻשַּׁת הַשֵּׁם, הָעָם וְהָאָרֶץ, בַּעֲבוּר שֶׁאָנוּ מִתְפַּלְּלִים לְעִלּוּי נִשְׁמוֹתֵיהֶם. לָכֵן בַּעַל הָרַחֲמִים, יַסְתִּירֵם בְּסֵתֶר כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים וְיִצְרֹר בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמוֹתֵיהֶם, יהוה הוּא נַחֲלָתָם, בְּגַן עֵדֶן תְּהֵא מְנוּחָתָם, וְיָנוּחוּ בְשָׁלוֹם עַל מִשְׁכְּבוֹתֵיהֶם וְיַעַמְדוּ לְגוֹרָלָם לְקֵץ הַיָּמִין, וְנֹאמַר אָמֵן.

במסגרת המשפחה מצוין יום זה על ידי הדלקת נר זיכרון. ויש הפוקדים את קבריהם של חללי מלחמות ישראל ועורכים לידם טכס הזכרת נשמות במסגרת המשפחה והחברים [לעיל, עמ' 53].

יום העצמאות

ביום ה' באייר נחוג בטכסים ובאירועים שונים יום העצמאות של מדינת ישראל, שהוקמה ביום זה בשנת תש"ח [1948].

בבית הכנסת נאמרות תפילות מיוחדות בליל יום העצמאות ובבוקרו, כולל תקיעה בשופר, הפטרה מיוחדת ואמירת מזמורי ההלל ותפילה לשלום המדינה. בבית נוהגים להניף את דגל המדינה ולקיים סעודות חגיגיות.

ל"ג בעומר

יום י"ח באייר הוא היום השלושים ושלושה [=ל"ג] לספירת העומר [ראה עמ' 122], ומרבים בו בשמחה. יש המפסיקים מיום זה ואילך את כל מנהגי האבלות הנוהגים בימי הספירה, ויש שעושים כך למשך יום זה בלבד וחוזרים לאותם מנהגים עד תום הספירה או עד לראש חודש סיון.

הטעם לציונו של היום לא הובהר עד תום. מקובל לקשור אותו אל מרד בר כוכבא [שפרץ בשנת 132 לספירה], אשר נתמך בידי ר' עקיבא ותלמידיו. לפי מסורת המוכרת מימי הביניים נסתיים ביום זה ההרג שהרגו הרומאים בתלמידי ר' עקיבא, אך יש הסוברים שביום זה זכו המורדים בניצחון כלשהו שביקשו להנציחו לדורות.

המקובלים בצפת, בני המאה השש-עשרה, יצקו ליום ל"ג בעומר תוכן חדש. הם נהגו לעלות בו לקברו של התנא ר' שמעון בר יוחאי במירון, ולערוך שם משתה ושמחה לכבודו. מסורות שונות ראו יום זה כיום שבו הוסמך ר' שמעון להוראה, או כיום פטירתו. ביום זה עלתה נשמתו למרומים, וכאילו התאחדה עם ספירת מלכות שבעולם האלוהות. איחוד זה נתפס כמעין יום של חתונה [בארמית: הילולא] והוא נחוג עד היום בעלייה לקבר ובטכסים שונים הנערכים סביבו. מימי האר"י נפוץ גם

המנהג להביא למירון בל"ג בעומר בנים בני שלוש שנים כדי לספר את שער ראשם בפעם הראשונה. לכבוד נצחון בר כוכבא וצבאו על הרומאים נוהגים מזה כמאה שנים להדליק מדורות, זכר למשואות-האש שהודלקו באותם ימים כאות לפריצת המרד. בבית הכנסת יש לל"ג בעומר ביטוי קל בתפילה.

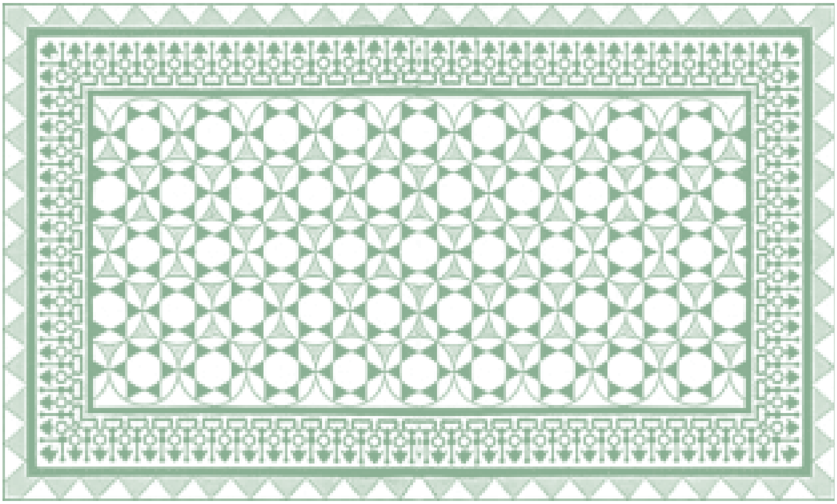

יום ירושלים

ביום כ"ח באייר תשכ"ז [1967], ביום הרביעי של מלחמת ששת הימים, כבשו כוחות צה"ל את מזרח ירושלים ואת הר הבית והביאו לאיחודה של העיר, אשר היתה חצויה בין מדינת ישראל לממלכת ירדן מאז מלחמת השחרור. יום זה נחוג מאז לציון האירוע.

אירועים רבים נערכים לציון היום ברחבי ירושלים, כולל טכסי אזכרה לנופלים [ובמסגרתם נאמר הקדיש [לעיל, עמ' 102]]. בבתי הכנסת מוסיפים מזמורי הודיה שונים ואומרים את ההלל ותפילה לשלום המדינה. בבית נוהגים להניף את דגל המדינה ולקיים סעודות חגיגיות.

חודש סיון

שבועות

"וחג שבועות תעשה לך, ביכורי קציר חיטים" [שמות לד, כב].

"שבעה שבועות תספור לך מהחל חרמש בקמה ... ועשית חג שבועות לה' אלהיך ... ושמחת לפני ה' אלהיך" [דברים טז, ט-יא].

"קבע אלהים שלשה רגלים... חג הקציר, שבו ניתנה תורה לישראל, שאוכלים מפרותיה בעולם הזה, שנאמר: [משלי ח, יט] 'טוב פריי מחרוץ ומפז'" [שמות רבה לא, טז].

חג השבועות, השני בשלושת הרגלים, חל בשישה בסיון. למעשה, התורה לא קוצבת לחג השבועות תאריך קבוע בלוח השנה. זהו החג היחיד התלוי כל כולו בחג אחר - פסח, ובמצוות ספירת העומר: חג השבועות חל שבעה שבועות ויום אחד מיום הבאת העומר, הוא יום ט"ז בניסן [ממחרת יום טוב ראשון של פסח]. שמותיו הנוספים של החג שניתנו לו בתורה ובספרות ימי הבית השני מבטאים תכנים מגוונים אחרים הקשורים בו. העיקריים שבהם הם: חג הקציר, חג הביכורים וחג מתן תורה. חמישים הימים שבין פסח לשבועות קושרים שני חגים אלה בשני מישורים שונים, חקלאי והיסטורי. הראשון, העולה מן התורה, קושר את "חג האביב" אל "חג הקציר", חמישים ימים של ציפייה בין ראשית הבשלת השדות לזמן שבו יהיו הם ראויים לקציר. המישור השני, העולה מספרות חז"ל, קושר את יציאת מצרים אל מעמד הר סיני ומתן תורה.

בחג השבועות הביאו למקדש את ביכורי החיטים, אבל חז"ל צירפו אל החיטה גם את שאר ששת המינים שבהם נשתבחה ארץ-ישראל [שעורה, גפן, תאנה, רימון, זית ותמר] וקבעו ש"אין מביאין ביכורים חוץ משבעת המינין" [משנה ביכורים א, ג], ושזמן הבאתם מתחיל בשבועות. כשעמד בית המקדש על תילו היה טכס הבאת הביכורים נחוג ברוב עם ובחגיגיות. עם ראשית ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל נהגו בקיבוצים ובמושבים רבים לצאת אל השדות ולערוך טכסים של הצגת תנובת האדמה ומסירה סמלית של ביכוריה לקרן הקיימת לישראל.

לאחר חורבן הבית בוטלה מצוות הביכורים, ואף נקבע - עם גיבוש לוח השנה בידי הלל השני, במאה הרביעית לספירה - שחג השבועות יחול תמיד בשישה בסיוון. החלל שנוצר עם ביטול הבאת הביכורים נתמלא בתוכן חדש, על ידי המסורת החוזרת בספרות חז"ל, אשר תיארכו את מעמד הר סיני ליום זה. כך זכו חמישים היום שבין פסח לשבועות גם למשמעות היסטורית: משך הזמן שבין יציאת מצרים לבין קבלת התורה. באירוע זה הושלם התהליך של יצירת העם, שחרורו מעול זרים וקבלת עול מלכות שמים.

בליל חג השבועות נוהגים רבים - בבתי כנסת או במסגרות פרטיות שונות - להישאר ערים כל

הלילה לשם לימוד תורה [״תיקון ליל שבועות״]. מנהג זה הונהג על ידי המקובלים, שאף סידרו לו סדר לימוד מיוחד הכולל קטעים מן התורה, הנביאים וספר הזוהר. בבית הכנסת מתאפיין החג בתפילות מיוחדות [ביניהן ההלל], בקריאת עשרת הדיברות ובקריאת מגילת רות. כן מתקיים בחג זה טכס הזכרת נשמות.
חג השבועות בבית מתבטא במנהג לקשט אותו בענפי אילן ובפרחים, וכן באכילת מאכלי חלב וגבינה.

עירובי תחומין, חצרות ותבשילין: ראה עמ' 143.

הדלקת נרות בערב שבועות

את פני החג מקבלים בהדלקת נרות. מצוה זו נמסרה לעקרת הבית, אך בהעדרה מדליק את הנרות בעלה או אחד מבני הבית האחרים. נהוג להדליק שני נרות [ויש הנוהגים להדליק מספר נרות כמספר בני הבית. יש אף הנוהגים שכל אחת מבנות הבית מדליקה לעצמה נר אחד או שניים, בברכה או בלא ברכה, והמנהגים בעניין זה רבים].
לא נקבע זמן מוגדר להדלקת נרות בערב שבועות. אבל אם ליל החג חל במוצאי שבת - יש להדליקם רק אחרי צאת השבת. בשאר המקרים נוהגים להדליק את הנרות לפני כניסת החג או [על ידי העברת אש מנר שהודלק קודם לחג] אחרי כניסתו, סמוך לסעודה.
האשה מברכת על הדלקת הנרות ואחר כך מדליקה אותם. וזה נוסח הברכה:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל יוֹם טוֹב.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

הדלקת נרות: ראה עמ׳ 144.

תפילה לאשה לאחר הדלקת נרות

ויש הנוהגות לומר גם תחינה זו:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁתְּחוֹנֵן אוֹתִי [וְאֶת אִישִׁי] וְאֶת כָּל קְרוֹבַי, וְתִתֶּן לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל חַיִּים טוֹבִים וַאֲרוּכִים, וְתִזְכְּרֵנוּ בְּזִכְרוֹן טוֹבָה וּבְרָכָה, וְתִפְקְדֵנוּ בִּפְקֻדַּת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים, וְתַשְׁכֵּן שְׁכִינָתְךָ בֵּינֵינוּ, וְזַכֵּנוּ לְגַדֵּל בָּנִים וּבְנֵי בָנִים חֲכָמִים וּנְבוֹנִים אוֹהֲבֵי יהוה, יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת זֶרַע קֹדֶשׁ, בַּיהוה דְּבֵקִים, וּמְאִירִים אֶת הָעוֹלָם בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים וּבְכָל מְלֶאכֶת עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא. אָנָּא, שְׁמַע אֶת תְּחִנָּתִי בִּזְכוּת שָׂרָה וְרִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה אִמּוֹתֵינוּ, וְהָאֵר נֵרֵנוּ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה לְעוֹלָם וָעֶד, וְהָאֵר פָּנֶיךָ וְנִוָּשֵׁעָה, אָמֵן.

קידוש לליל שבועות

כאשר חל ליל החג במוצאי שבת, משלבים בקידוש את ההבדלה [בין קדושת השבת לקדושת יום טוב] על ידי אמירת שתי ברכות נוספות [ברכת מאורי האש וברכת ההבדלה]. לפי זה נאמרות בקידוש חמש ברכות, ומקובל הוא סימן יקנה"ז [= יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן] לזכירת סדרן.

מוזגים יין לגביע והמקדש מרים אותו מעט ביד ימינו ואומר:

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ברכת קדושת היום

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל עָם, וְרוֹמְמָנוּ

תפילה לאשה: ראה עמ' 144.

קידוש: ראה עמ' 151.

מִכָּל לָשׁוֹן, וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו. וַתִּתֶּן לָנוּ יהוה אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה מוֹעֲדִים לְשִׂמְחָה, חַגִּים וּזְמַנִּים לְשָׂשׂוֹן, אֶת יוֹם חַג הַשָּׁבוּעוֹת הַזֶּה, זְמַן מַתַּן תּוֹרָתֵנוּ, מִקְרָא קֹדֶשׁ, זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרָיִם. כִּי בָנוּ בָחַרְתָּ וְאוֹתָנוּ קִדַּשְׁתָּ מִכָּל הָעַמִּים, וּמוֹעֲדֵי קָדְשֶׁךָ בְּשִׂמְחָה וּבְשָׂשׂוֹן הִנְחַלְתָּנוּ. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים.

כשחל ליל שבועות במוצאי שבת מוסיפים שתי ברכות אלה:

ברכת מאורי האש

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוֹרֵי הָאֵשׁ.

ברכת ההבדלה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בֵּין קְדֻשַּׁת שַׁבָּת לִקְדֻשַּׁת יוֹם טוֹב הִבְדַּלְתָּ, וְאֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה קִדַּשְׁתָּ, הִבְדַּלְתָּ וְקִדַּשְׁתָּ אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בִּקְדֻשָּׁתֶךָ. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ.

ברכת הזמן

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

ושותים מן היין.

נטילת ידיים וברכת "המוציא": ראה עמ' 153.

ברכת המזון לשבועות: ראה עמ' 174.

קידושא רבא לשבועות

מוזגים יין לגביע ואומרים:

אֵלֶּה מוֹעֲדֵי יהוה מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם: ויקרא כג, ד

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶת מֹעֲדֵי יהוה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: ויקרא כג, מד

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ושותים מן היין.

הבדלה למוצאי שבועות

מוזגים יין לגביע ומברכים:

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ברכת ההבדלה

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל.

ושותים מן היין.

קידושא רבא: ראה עמ' 186.

הבדלה: ראה עמ' 210.

חודש תמוז

י"ז בתמוז

"בחודש הרביעי בתשעה לחודש ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ. ותבקע העיר" [ירמיה נב, ו-ז].

"בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות ובטל התמיד, והובקעה העיר, ושרף אפוסטומוס את התורה והעמיד צלם בהיכל" [משנה תענית ד, ו].

שבעה-עשר בתמוז הוא יום צום ["צום הרביעי" שבמקרא - זכריה ח, יט] לזכר הבקעת חומות ירושלים על-ידי צבאות נבוכדנאצר מלך בבל, בימי הבית הראשון [586 לפני הספירה].
בספר ירמיהו [נב, ו-ז] מסופר שחומת ירושלים הובקעה בט' בתמוז, ובתאריך זה אכן נקבע הצום לאחר חורבן בית ראשון. אך לאחר חורבן בית שני, שבמהלכו הובקעה חומת העיר בי"ז בתמוז, החלו להתענות בתאריך זה "משום דחורבן בית שני חמור לנו" [שולחן ערוך אורח חיים מט, ב].
על פי המשנה אירעו ביום זה חמישה מאורעות קשים לעם ישראל: [א] משה רבנו שבר את לוחות הברית בראותו כי חטא העם בחטא העגל; [ב] קרבן התמיד, שהוקרב בבית המקדש בכל יום בשחרית ובין הערבים, בוטל בתקופת מלחמת האחים החשמונאים, הורקנוס ואריסטובלוס; [ג] הובקעו חומות ירושלים על ידי הרומאים, אשר צרו על ירושלים והחריבו את הבית השני [בשנת 70 לספירה]. זהו המאורע העיקרי שבגינו נקבע הצום ליום זה; [ד] אפוסטומוס שרף את התורה. זהותו של האיש והתקופה בה נתרחש הדבר אינן ידועות. יש הסבורים שמדובר בימי אנטיוכוס אפיפנס במאה השנייה לפני הספירה, או בתקופתו של הנציב הרומי קומנוס בשנת 56 לספירה; [ה] הועמד צלם בהיכל, כנראה על-ידי אותו אפוסטומוס, אך יש הסבורים שהכוונה לצלם שהעמיד המלך מנשה בן חזקיהו בימי הבית הראשון, במאה השביעית לפנה"ס [מלכים-ב כא, ז].
שבעה-עשר בתמוז הוא יום של צום מעלות השחר עד צאת הכוכבים. בבית הכנסת אומרים סליחות מיוחדות ליום זה, קוראים בתורה את הקריאה המיוחדת לימות הצום וחלים שינויים אחדים בתפילה.

"בין המצרים"

מי"ז בתמוז מתחילים ימי "בין המְצרים" - ימי האבלות על החורבן [הנקראים גם "שלושת השבועות"] הנמשכים עד לתשעה באב. מקורו של הכינוי לימים אלו בכתוב: "כל רודפיה השיגוה בין המצרים" [היינו: במלכודת [איכה א, ג]].

בימי "בין המצרים" נוהגים מנהגי אבלות. אין עורכים בהם חתונות, אין עושים סעודות של שמחה, אין לובשים בגד חדש, ויש אף הנוהגים שלא להסתפר או להתגלח. בימים שבין א' באב לתשעה באב ["תשעת הימים"] מגיעה האבלות לשיאה - "משנכנס אב ממעטים בשמחה", ואין אוכלים בהם בשר ויין [להוציא ביום השבת, שאין נוהגים בו אבלות בשום מקרה].

חודש אב

תשעה באב

"ובחודש החמישי בעשור לחודש... בא נבוזראדן ... וישרוף את בית ה' ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלים ואת כל בית הגדול שרף באש..."

[ירמיה נב, יב-יג].

"חמישה דברים אירעו את אבותינו... בתשעה באב: נגזר על אבותינו שלא ייכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר ונחרשה העיר" [משנה תענית ד, ו].

תשעה באב [הנקרא בדברי הנביא זכריה "צום החמישי" [ח, יט]] הוא יום צום לזכר חורבן בית המקדש. אף שהחורבן עצמו היה בעשרה באב [ירמיה נב, יב-טז], נקבע הצום לתשעה בחודש, לפי שהוא היום המציין את תחילתו: "בדין היה שהיו מתענים בעשירי, שבו נשרף בית אלוהינו, ולמה בתשיעי? שבו החלה הפורענות: בשביעי נכנסו לתוכו, בשמיני היו מקרקרים בו, בתשיעי הציתו בו את האור ובעשירי נשרף..." [ירושלמי תענית ד, ט [סט ע"ב-ע"ג]]. עם זאת, נוהגים להמשיך במנהגי האבלות גם בעשרה באב עד חצות היום.

חז"ל ציינו שאירעו ביום זה לעם ישראל חמישה דברים: [א] נגזר על דור המדבר שלא ייכנס לארץ ישראל, כעונש על חטא המרגלים; [ב] נחרב בית המקדש הראשון בשנת 586 לפני הספירה על-ידי חילותיו של נבוכדנאצר מלך בבל; [ג] נחרב בית המקדש השני בשנת 70 לספירה על ידי הרומאים בראשותו של טיטוס; [ד] נחרבה העיר ביתר לאחר כשלון מרד בר כוכבא בשנת 135 לספירה; [ה] העיר ירושלים נחרשה על ידי הרומאים לאחר מרד בר-כוכבא, כדי להכשיר את הקרקע לבניית היכל ליופיטר במקום המקדש.

תענית תשעה באב מתחילה לפני שקיעת החמה של יום ח' באב ומסתיימת למחרת לאחר צאת הכוכבים. אסורים בה אכילה, שתייה, רחיצת הגוף, סיכה בשמן, נעילת נעלי עור ויחסי אישות ["תשמיש המיטה"]. כמו כן נוהגים כאבלים ולא מברכים איש את רעהו בברכת שלום.

בליל תשעה באב מתכנסים בבית הכנסת, מסירים את הפרוכת מארון הקודש לאות אבל וקוראים את מגילת איכה, המתארת את חורבנה ושממונה של ירושלים. במשך הקריאה יושבים על הארץ [או על דרגש נמוך]. לאחר התפילה וכן בבוקר שלמחרת אומרים קינות. בתשעה באב אין לומדים תורה, משום השמחה שבעיסוק בה, אך לומדים דיני אבילות ועייני החורבן [מדרש איכה ואגדות החורבן שבתלמוד, ספר איוב ופרקי התוכחה שבספר ירמיהו]. אם ט' באב חל ביום שבת, נדחה הצום ליום ראשון ומתחיל במוצאי שבת.

סעודה מפסקת

בערב תשעה באב בשעות אחר הצהרים המאוחרות סועדים את הסעודה שלפני הצום ומסיימים אותה לפני שקיעת החמה. בסעודה זו לא אוכלים מאכלים רבים, בעיקר לא בשר ויין, ויש המקפידים לאכול תבשיל אחד בלבד או מאכלים כגון עדשים, כעכים וביצים [מאכלים שצורתם עגולה המסמלים את האבלות שהיא כגלגל חוזר בעולם]. יש הנוהגים לטבול את הפת באפר. ברכת המזון בסעודה זו היא כביום חול.

קינות

בשם זה מכונים פיוטי אבל שחוברו בתקופות שונות על ידי פייטנים שונים, פיוטים הנאמרים בימי תענית ובעיקר בתשעה באב, בלחן נוגה מיוחד. במרוצת הימים נוספו לקינות שנתחברו לתשעה באב קינות שעסקו ברדיפות ובשמדות אחרים, כגון קינה על עשרת הרוגי מלכות לאחר מרד בר כוכבא, על גזרות תתנ"ו [מסעי הצלב] ועל גירוש ספרד, ובימינו יש האומרים גם קינות לזכר חללי השואה.

להלן מובאת אחת מן הקינות, לשם הדגמת הנושאים והצורות המשמשים בסוג ספרותי זה.

זְכֹר יהוה מֶה הָיָה לָנוּ. אוֹי / הַבִּיטָה וּרְאֵה אֶת חֶרְפָּתֵנוּ.
אוֹי מֶה הָיָה לָנוּ [=אמה"ל]
נַחֲלָתֵנוּ נֶהֶפְכָה לְזָרִים. אוֹי / בָּתֵּינוּ לְנָכְרִים. אמה"ל
יְתוֹמִים הָיִינוּ וְאֵין אָב. אוֹי / וְאִמּוֹתֵינוּ מְקוֹנְנוֹת בְּחֹדֶשׁ אָב. אמה"ל
מֵימֵינוּ בְּכֶסֶף שָׁתִינוּ. אוֹי / כִּי נִסּוּךְ הַמַּיִם בָּזִינוּ. אמה"ל
עַל צַוָּארֵנוּ נִרְדָּפְנוּ. אוֹי / כִּי שִׂנְאַת חִנָּם רְדָפְנוּ. אמה"ל

■ **נהפכה לזרים:** עברה לידיהם של זרים. **מימינו בכסף שתינו:** נאלצנו לשלם לזרים שישבו על אדמותינו בעד המים שהיו בבורותינו. **נסוך המים:** יציקת מים על גבי המזבח בשעת הקרבת התמיד של שחרית, בשבעת ימי החג [משנה סוכה ד, א].

זכר ה': מחברה של קינה זו לא ידוע, והיא עוקבת אחר פסוקי הקינה החמישית במגילת איכה [פרק ה], תוך שהיא מרחיבה ומוסיפה חטאים שונים המסבירים את זוועות החורבן על פי העקרון של מידה כנגד מידה. כל אחד מטורי הקינה, ששתי צלעיותיו חורזות זו עם זו, מסתיים במשפט החוזר "אוי מה היה לנו".

מִצְרַיִם נָתַנּוּ יָד. אוֹי / וְאַשּׁוּר צָדָנוּ כְּצַיָּד. אמה״ל

אֲבֹתֵינוּ חָטְאוּ וְאֵינָם. אוֹי / וַאֲנַחְנוּ סוֹבְלִים אֶת עֲוֹנָם. אמה״ל

עֲבָדִים מָשְׁלוּ בָנוּ. אוֹי / כִּי שִׁלּוּחַ עֲבָדִים בִּטַּלְנוּ. אמה״ל

בְּנַפְשֵׁנוּ נָבִיא לַחְמֵנוּ. אוֹי / כִּי קָפַצְנוּ מֵעָנִי יָדֵנוּ. אמה״ל

עוֹרֵנוּ כְּתַנּוּר נִכְמָרוּ. אוֹי / כִּי כְבוֹדָם בְּקָלוֹן הֵמִירוּ. אמה״ל

נָשִׁים בְּצִיּוֹן עֻנּוּ. אוֹי / כִּי אֵשֶׁת אִישׁ טִמְּאוּ וְזִנּוּ. אמה״ל

שָׂרִים בְּיָדָם נִתְלוּ. אוֹי / כִּי גְזֵלַת עָנִי חָמְסוּ וְגָזָלוּ. אמה״ל

בַּחוּרִים טְחוֹן נָשָׂאוּ. אוֹי / כִּי בְּבֵית זוֹנָה נִמְצָאוּ. אמה״ל

זְקֵנִים מִשַּׁעַר שָׁבָתוּ. אוֹי / כִּי מִשְׁפַּט יָתוֹם וְאַלְמָנָה עִוְּתוּ. אמה״ל

שָׁבַת מְשׂוֹשׂ לִבֵּנוּ. אוֹי / כִּי נִבְטְלוּ עוֹלֵי רְגָלֵינוּ. אמה״ל

נָפְלָה עֲטֶרֶת רֹאשֵׁנוּ. אוֹי / כִּי נִשְׂרַף בֵּית מִקְדָּשֵׁנוּ. אמה״ל

עַל זֶה הָיָה דָוֶה לִבֵּנוּ. אוֹי / כִּי נִטַּל כְּבוֹד מַאֲוַיֵּנוּ. אמה״ל

עַל הַר צִיּוֹן שֶׁשָּׁמֵם. אוֹי / כִּי נִתַּן עָלָיו שִׁקּוּץ מְשׁוֹמֵם. אמה״ל

אַתָּה יהוה לְעוֹלָם תֵּשֵׁב כִּסְאֲךָ לְדוֹר וָדוֹר:
לָמָּה לָנֶצַח תִּשְׁכָּחֵנוּ תַּעַזְבֵנוּ לְאֹרֶךְ יָמִים:
הֲשִׁיבֵנוּ יהוה אֵלֶיךָ וְנָשׁוּבָה חַדֵּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם:
כִּי אִם מָאֹס מְאַסְתָּנוּ קָצַפְתָּ עָלֵינוּ עַד מְאֹד:
הֲשִׁיבֵנוּ יהוה אֵלֶיךָ וְנָשׁוּבָה חַדֵּשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם:

מצרים נתנו יד: הושטנו ידינו למצרים בבקשת עזרה. **שלוח עבדים:** המצוה לשלח עבד עברי לחופשי לאחר שש שנות עבודה או בשנת היובל [שמות כא, א; ויקרא כה, לט–מ]. **בנפשנו:** בסכנת נפשות. **קפצנו... ידנו:** מנענו את עזרתנו. **נכמרו:** נתחממו, יבשו ונצטמקו מחום. **כבודם:** התורה או ה׳ [על–פי הושע ד, ז]. **בקלון המירו:** החליפו בעבודה זרה. **טחון נשאו:** הוטל עליהם לסובב אבני ריחיים כבדות. **משער שבתו:** פסקו מלשבת בשערי העיר, שבהם שפטו את העם. **מאוינו:** כינוי לבית המקדש. **שקוץ משומם:** אליל, פסל המוקדש לעבודה זרה [הלשון בעקבות דניאל יא, לא]. **כסאך לדור ודור:** מלכותך קיימת לעולם. **כי אם וכו׳:** שהרי גם אם מאסת בנו, כבר הענשת אותנו עד מאד.

ט"ו באב

"לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן ... וחולות [מרקדות] בכרמים"

[משנה תענית ד, ח].

"מי שאין לו אשה נפנה לשם. היפהפיות שבהן היו אומרות: תנו עיניכם ליופי, שאין האשה אלא ליופי. המיוחסות שבהן היו אומרות: תנו עיניכם למשפחה, שאין האשה אלא לבנים. הבינוניות והעניות והמכוערות שבהן היו אומרות: קחו מקחכם לשם שמים, ובלבד שתעטרונו בזהובים"

[תלמוד בבלי תענית לא ע"א].

חמישה עשר באב הוא חג טבע מזמן הבית השני. ביום זה נסגרת מחצית השנה שראשיתה בט"ו בשבט. מט"ו בשבט עד ט"ו באב גובר והולך כוחה של החמה, ומט"ו באב ועד ט"ו בשבט הוא הולך ונחלש. ביום זה גם החלו בבציר הענבים.

חגיגות הבציר לוו בשמחה. לפי המסופר במסכת תענית שבמשנה היו בנות ישראל יוצאות ביום זה ורוקדות בכרמים. וכל בחור רווק הלך לשם כדי לבחור לו אשה כלבבו.

לפי המסורת [תלמוד בבלי תענית ל ע"ב - לא ע"א וירושלמי תענית ד, ט [סט ע"ג]] חלו ביום זה אירועים היסטוריים שונים, אשר הוסיפו לשמחה שבו ולחגיגיותו, כגון שביום זה הסתיימו ארבעים שנות הנדודים שבהם מתו בני דור המדבר, או שהותר ביום זה לקבור את הרוגי ביתר, לאחר שהרומאים אסרו לקברם וגרמו כך לחילול כבוד המת. לפי מסורת אחרת הותר ביום זה לשבט בנימין להתחתן עם שאר השבטים, לאחר שהוחרם בעקבות מעשה פילגש בגבעה [כמסופר בשופטים כא, טו-כד]. מסורת אחרת קובעת, שביום זה התירו לאנשים משבטי ישראל השונים להינשא זה לזה, ולא חששו עוד להעברת נחלה משבט לשבט [כאשר בת יורשת את נחלת אביה ומעבירה אותה בנישואין לבן שבט אחר]. שני ההסברים האחרונים מצטרפים לאופיו של ט"ו באב כיום של נישואים ואהבה.

בשנים האחרונות הולך ט"ו באב וכובש לעצמו מעמד של יום המוקדש לפעילויות חברתיות הקשורות לנושא האהבה והנישואין, כגון חתונות, כינוסי מחולות, פסטיבלי זמר ועוד.

שמחת ט"ו באב הותירה את רושמה על כמה ממנהגי בית הכנסת. אין מתענים ואין מספידים ביום זה.

חודש אלול

החודש החותם את השנה מכין גם את האדם לקראת השנה החדשה, והוא מעורב מחשבון השנה שהיתה ומתקוות לשנה שתבוא. בחודש זה מתחילים להשכים לאמירת סליחות לפני תפילת שחרית [ראה גם עמ' 72]. בני עדות המזרח מתחילים באמירת הסליחות מראש-חודש אלול ובני אשכנז ממוצאי השבת שלפני ראש השנה [אלא אם כן חל ראש השנה ביום שני או שלישי בשבוע, ואז מתחילים בסליחות במוצאי השבת שלפני השבת האחרונה]. כן נוהגים לתקוע בשופר לאחר תפילת שחרית של ימות החול, כדי לעורר את הלבבות לקראת ימי הדין. בחודש אלול מתחילים לברך איש את חברו בברכת "שנה טובה", בתקווה כי "תכלה שנה וקללותיה - תחל שנה וברכותיה".

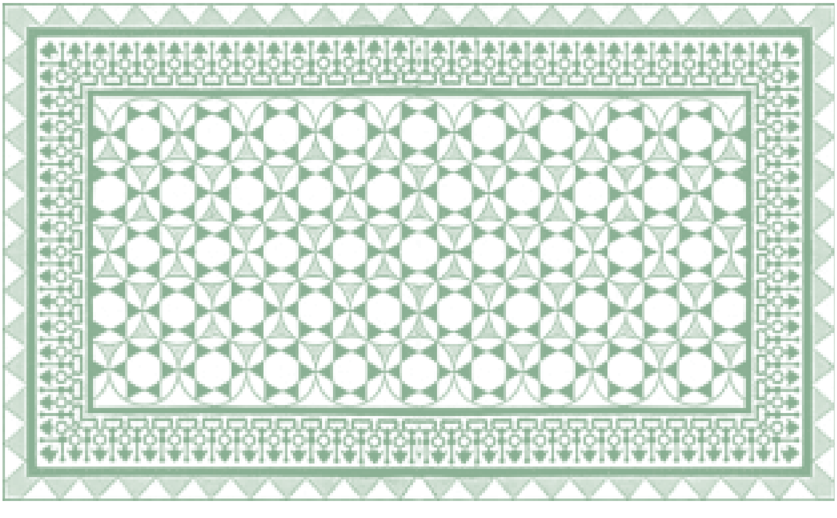

תפילות השבת וברכותיה:
מכניסתה ועד צאתה

"זכור את יום השבת לקדשו. ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ויום השביעי שבת לה' אלהיך, לא תעשה כל מלאכה, אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשערך. כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, את הים ואת כל אשר בם, וינח ביום השביעי. על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו" [שמות כ, ח–יא].

"שמור את יום השבת לקדשו... לא תעשה כל מלאכה, אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ושורך וחמורך וכל בהמתך וגרך אשר בשעריך, למען ינוח עבדך ואמתך כמוך. וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה. על כן ציווך ה' אלהיך לעשות את יום השבת" [דברים ה, יב–טו].

"אמר לו הקב"ה למשה: 'משה, מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, ואני מבקש ליתנה לישראל'" [תלמוד בבלי, ביצה טז ע"א].

ערב שבת

עירוב תבשילין

כאשר חל חג ביום שישי [או כאשר ראש השנה חל בימים חמישי ושישי], ומתכוונים להכין בו אוכל שייאכל ביום השבת, לוקחים לפני כניסת החג כיכר לחם [או חלה או מצה] יחד עם מאכל כלשהו [כגון ביצה מבושלת, פרוסת דג או בשר], מניחים אותם יחדיו ומברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל מִצְוַת עֵרוּב.

וממשיכים ואומרים בארמית או בעברית:

בארמית: בְּדֵן עֵרוּבָא יְהֵא שְׁרֵא לָנָא לְמֵיפֵא וּלְבַשָּׁלָא וּלְאַטְמָנָא וּלְאַדְלָקָא שְׁרָגָא וּלְמֶעְבַּד כָּל צָרְכָּנָא מִיּוֹמָא טָבָא לְשַׁבְּתָא, לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל הַדָּרִים בָּעִיר הַזֹּאת.

בעברית: בְּעֵרוּב זֶה יִהְיֶה מֻתָּר לָנוּ לֶאֱפוֹת וּלְבַשֵּׁל וּלְהַטְמִין וּלְהַדְלִיק נֵר וְלַעֲשׂוֹת כָּל צְרָכֵינוּ מִיּוֹם טוֹב לְשַׁבָּת, לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל הַדָּרִים בָּעִיר הַזֹּאת.

ושומרים את הפת והמאכל יחד עד למוצאי השבת. ויש הנוהגים לאכול מהם בסעודה השלישית של יום השבת [להלן, עמ' 201].

■ **ולהטמין:** להכניס [בחג] מאכל לתנור [אשר יהיה דלוק כל השבת] כדי לשמור על חומו ולאכול אותו ביום השבת.

עירוב תבשילין: ההלכה אוסרת על בישול ביום השבת, ועל כן יש להכין את כל המאכלים ליום זה לפני כניסתו. לעומת זאת, בחג מותר להתקין את כל צרכי הסעודה, אבל אך ורק בשביל החג עצמו. כדי שאפשר יהיה לאכול ביום השבת מזון שהוכן בחג הסמוך לו, תיקנו חז"ל "עירוב תבשילין", שמטרתו לצרף ["לערב"] את החג והשבת ליחידה אחת מבחינת המאכלים הנאכלים בשני ימים אלה. יסוד "עירוב תבשילין" הוא במשנה [מסכת ביצה ב, א]. --- אגב יש להעיר על שני עירובין נוספים שזמנם בערב שבת: [1] "עירוב חצרות", שמטרתו לאפשר לטלטל חפצים ביום השבת ממקום למקום בתוך המסגרת המוקפת על ידי העירוב [יישוב, מחנה צבאי וכו']. עירוב החצרות נעשה בידי הרבנות המקומית בכל מקום ומקום. [2] "עירוב תחומין", שמטרתו לאפשר לאדם לצאת ביום השבת מתחום היישוב שבו הוא שרוי לא רק אלפיים אמה – המותרות לו על פי המסורת – אלא אלפיים אמות נוספות. לשם כך יוצא האדם בערב שבת למרחק של קצת פחות מאלפיים אמה מעירו, מצניע שם מזון לשתי סעודות, ובזה הוא מצהיר באופן סמלי כי מקום זה הוא המקום שבו הוא מתכוון לשבת בשבת זו. כך הוא יכול לשהות בעירו, מכאן, ולצאת מן המקום שבו הונח העירוב למרחק של אלפיים אמה נוספות, מכאן.

הדלקת נרות בערב שבת

את פני השבת מקבלים בהדלקת נרות. מצוה זו נמסרה לעקרת הבית, אך בהעדרה מדליק את הנרות אישה או אחד מבני הבית האחרים. זמן הדלקת הנרות מתפרסם ברבים והוא, על פי מנהג המקום, בין עשרים לארבעים דקות לפני שקיעת השמש. נהוג להדליק שני נרות [ויש הנוהגים להדליק מספר נרות כמספר בני הבית. יש אף הנוהגים שכל אחת מבנות הבית מדליקה לעצמה נר אחד או שניים, בברכה או בלא ברכה, והמנהגים בעניין זה רבים].

לאחר שהאשה מבעירה את האש בנרות, היא מכסה את עיניה בידיה, מברכת, ופוקחת את עיניה כדי להביט בנרות. וזו לשון הברכה:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל שַׁבָּת.

[הדלקת נרות בערב שבת שהוא גם ערב חג: ראה לעיל בפרק על תפילות השנה וברכותיה]

תפילה לאשה לאחר הדלקת הנרות

יש הנוהגות להוסיף ולומר תחינה זו:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁתְּחוֹנֵן אוֹתִי [וְאֶת אִישִׁי] וְאֶת כָּל קְרוֹבַי, וְתִתֶּן לָנוּ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל חַיִּים טוֹבִים וַאֲרוּכִים, וְתִזְכְּרֵנוּ בְּזִכְרוֹן טוֹבָה וּבְרָכָה, וְתִפְקְדֵנוּ בִּפְקֻדַּת יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים, וְתַשְׁכֵּן שְׁכִינָתְךָ

■ **שתחונן וכו׳:** שתשפיע עלינו חן וחסד. **ארוכים:** בריאים. **תפקדנו:** ותזכרנו.

הדלקת נרות: מצוה זו לא נזכרה בתורה, אך היא ידועה כבר למשנה [שבת ב, א–ו]. נוסח הברכה על הדלקת הנר מצוי רק בספרות הגאונים. בהדלקת הנר – וליתר דיוק: באמירת הברכה על ההדלקה – מקבלת האשה על עצמה את יום השבת. וכיוון שאסור להבעיר אש ביום השבת, אין היא יכולה לומר ברכה זו לפני הדלקת הנר [כדרך שמברכים על כל מצוה קודם לעשייתה!]. לכן נהוג שהאשה מביטה בנרות רק לאחר שבירכה, כך שלכאורה אמרה את הברכה לפני הדלקתם. כיוון ששעת הדלקת נרות נתפסת כשעת חסד מיוחדת, נוהגות נשים רבות לתרום לפני ההדלקה סכום קטן לקופת צדקה או לומר תחינות מיוחדות, כגון זו המובאת להלן.

בֵּינֵינוּ, וְזַכֵּנוּ לְגַדֵּל בָּנִים וּבְנֵי בָנִים חֲכָמִים וּנְבוֹנִים אוֹהֲבֵי יהוה, יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת זֶרַע קֹדֶשׁ, בַּיהוה דְּבֵקִים, וּמְאִירִים אֶת הָעוֹלָם בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים וּבְכָל מְלֶאכֶת עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא. אָנָּא, שְׁמַע אֶת תְּחִנָּתִי בִּזְכוּת שָׂרָה וְרִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה אִמּוֹתֵינוּ, וְהָאֵר נֵרֵנוּ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה לְעוֹלָם וָעֶד, וְהָאֵר פָּנֶיךָ וְנִוָּשֵׁעָה, אָמֵן.

ליל שבת

ברכת הבנים

לאחר ששבים מבית הכנסת נוהגים שהאב, או שני ההורים, מברכים את ילדיהם [ומקובל שהם מניחים את ידיהם על ראש המתברך]:

לבן:

בראשית מח, כ

יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים
כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה.

לבת:

יְשִׂימֵךְ אֱלֹהִים
כְּשָׂרָה רִבְקָה רָחֵל וְלֵאָה.

יְבָרֶכְךָ יהוה וְיִשְׁמְרֶךָ. יָאֵר יהוה פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ. במדבר ו, כד–כו
יִשָּׂא יהוה פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיָשֵׂם לְךָ שָׁלוֹם.

■ **ויחנך:** יתן לך חן [בעיני ה' ואנשים]. **ישא ה' פניו:** יתייחס אליך בחיבה וברחמים.

ברכת הבנים: המנהג לברך את הילדים, גם מבוגרים ונשואים, מתועד החל מספרות המאה הי"ז. החלק הראשון של נוסח הברכה לבנים לקוח מברכת יעקב לנכדיו. לפני מותו ברך יעקב את אפרים ומנשה, שישראל ישתמשו בשמותיהם כדי לברך את בניהם שלהם, בהיותם סמל לברכה: "בך יברך ישראל לאמר: ישימך אלהים כאפרים וכמנשה"; כך ממשת "ברכת הבנים" את ברכת יעקב. נוסח הברכה לבנות הינו פרפראזה על הנאמר לבנים, כשהמניין שרה רבקה רחל ולאה, ללא בלהה וזלפה, מבוסס על הנאמר בתלמוד הבבלי: "אין קורין אבות אלא לשלושה ואין קורין אמהות אלא לארבע" [ברכות טז ע"ב]. הטכס מסתיים בברכת כהנים [ראה בכרך השבת, עמ' 195], ויש נוהגים להוסיף גם דברי ברכה משלהם.

שלום עליכם

הפיוט מושר עם ההתכנסות סביב השולחן [בישיבה או בעמידה], ונוהגים לומר כל אחד ואחד מארבעת בתיו שלוש פעמים.

שָׁלוֹם עֲלֵיכֶם, מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, מַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן
מִמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

בּוֹאֲכֶם לְשָׁלוֹם, מַלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם, מַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן
מִמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

בָּרְכוּנִי לְשָׁלוֹם, מַלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם, מַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן
מִמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

צֵאתְכֶם לְשָׁלוֹם, מַלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם, מַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן
מִמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

ומוסיפים ואומרים שני פסוקים אלה:

כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָּךְ, לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ: תהלים צא, יא
ה' יִשְׁמָר צֵאתְךָ וּבוֹאֶךָ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם: תהלים קכא, ח

■ **ממלך וכו':** המלאכים, השליחים, שבאו ממלך מלכי המלכים [ויש גורסים רק "מלך מלכי המלכים"]. **יצוה לך:** יפקיד עליך [לשמור אותך].

שלום עליכם: יסודו של הפיוט במסורת כי "שני מלאכי השרת מלווין לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו", והם מברכים אותו כשהם מוצאים את הבית מוכן ליום השבת [תלמוד בבלי, שבת קיט ע"ב]. הפיוט, שמחברו לא נודע, מוכר מן המאה הי"ז ונראה שמוצאו בחוגי מקובלים. זמנו המאוחר של הפיוט ומוצאו מחוגי תורת הסוד מתבטאים גם בבקשה שהמלאכים יברכו את האדם. בדרך כלל שלטת בסידור התפיסה, כי מקור כל הברכות הוא ה', והוא בלבד, ובשל כך יש שאינם נוהגים לומר פיוט זה.
כי מלאכיו וכו': הוספת שני הפסוקים האלה באה להדגיש כי ה' הוא השומר את האדם וכי המלאכים [שנזכרו בפיוט "שלום עליכם"] הם שליחיו, ותו לא.

ויש הנוהגים לומר גם תחינה זו:

רִבּוֹן כָּל הָעוֹלָמִים, אֲדוֹן כָּל הַנְּשָׁמוֹת, אֲדוֹן הַשָּׁלוֹם. מֶלֶךְ אַבִּיר, מֶלֶךְ בָּרוּךְ, מֶלֶךְ גָּדוֹל, מֶלֶךְ דּוֹבֵר שָׁלוֹם, מֶלֶךְ הָדוּר, מֶלֶךְ וָתִיק, מֶלֶךְ זַךְ, מֶלֶךְ חֵי הָעוֹלָמִים, מֶלֶךְ טוֹב וּמֵטִיב, מֶלֶךְ יָחִיד וּמְיֻחָד, מֶלֶךְ כַּבִּיר, מֶלֶךְ לוֹבֵשׁ רַחֲמִים, מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, מֶלֶךְ נִשְׂגָּב, מֶלֶךְ סוֹמֵךְ נוֹפְלִים, מֶלֶךְ עֹשֶׂה מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, מֶלֶךְ פּוֹדֶה וּמַצִּיל, מֶלֶךְ צַח וְאָדֹם, מֶלֶךְ קָדוֹשׁ, מֶלֶךְ רָם וְנִשָּׂא, מֶלֶךְ שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה, מֶלֶךְ תָּמִים דַּרְכּוֹ. מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי, עַל כָּל הַחֶסֶד אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּדִי וַאֲשֶׁר אַתָּה עָתִיד לַעֲשׂוֹת עִמִּי וְעִם כָּל בְּנֵי בֵיתִי וְעִם כָּל בְּרִיּוֹתֶיךָ, בְּנֵי בְרִיתִי. וּבְרוּכִים הֵם מַלְאָכֶיךָ הַקְּדוֹשִׁים וְהַטְּהוֹרִים שֶׁעוֹשִׂים רְצוֹנֶךָ. אֲדוֹן הַשָּׁלוֹם, מֶלֶךְ שֶׁהַשָּׁלוֹם שֶׁלּוֹ, בָּרְכֵנִי בַשָּׁלוֹם, וְתִפְקֹד אוֹתִי וְאֶת כָּל בְּנֵי בֵיתִי וְכָל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְחַיִּים טוֹבִים וּלְשָׁלוֹם. מֶלֶךְ עֶלְיוֹן עַל כָּל צְבָא מָרוֹם, יוֹצְרֵנוּ, יוֹצֵר בְּרֵאשִׁית, אֲחַלֶּה פָנֶיךָ הַמְּאִירִים, שֶׁתְּזַכֶּה אוֹתִי וְאֶת כָּל בְּנֵי בֵיתִי לִמְצֹא חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָל בְּנֵי אָדָם וּבְעֵינֵי כָל רוֹאֵינוּ לַעֲבוֹדָתֶךָ. וְזַכֵּנוּ לְקַבֵּל שַׁבָּתוֹת מִתּוֹךְ רֹב שִׂמְחָה וּמִתּוֹךְ עֹשֶׁר וְכָבוֹד וּמִתּוֹךְ מִעוּט עֲוֹנוֹת. וְהָסֵר מִמֶּנִּי וּמִכָּל בְּנֵי בֵיתִי וּמִכָּל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל כָּל מִינֵי חֹלִי וְכָל מִינֵי מַדְוֶה וְכָל מִינֵי דַלּוּת וַעֲנִיּוּת וְאֶבְיוֹנוּת. וְתֵן בָּנוּ יֵצֶר טוֹב לְעָבְדְּךָ בֶּאֱמֶת וּבְיִרְאָה וּבְאַהֲבָה. וְנִהְיֶה

■ **ותיק:** נאמן וישר בדבריו ובמעשיו. **צח ואדם:** כינוי לה׳ [בעקבות שיר השירים ה, י: ״דודי צח ואדום דגול מרבבה״]. **תמים דרכו:** שכל דרכיו צדק. **בני בריתי:** עם ישראל. **ותפקד:** ותזכור. **צבא מרום:** גרמי השמים. **אחלה:** אבקש, אתפלל. **למצא...** **שכל טוב:** אתקבל כמי שהוא בעל שכל טוב. **מדוה:** מכאוב.

רבון כל העולמים: תחינה זו, שמחברה לא ידוע, פונה אל ה׳ ומבקשת את חסדו וברכתו עם כניסת השבת. מתוכנה עולה שבמקורה היא נועדה להיאמר בבית הכנסת, לפני תפילת ליל השבת. בלשונה – ובעיקר בשורות החותמות אותה – היא מזכירה קטעים מן הפיוט ״שלום עליכם״, ונראה שהיא נכנסה אל הסידור יחד עמו.

מְכֻבָּדִים בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָל רוֹאֵינוּ, כִּי אַתָּה הוּא מֶלֶךְ הַכָּבוֹד, כִּי לְךָ נָאֶה, כִּי לְךָ יָאֶה. אָנָּא, מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, צַוֵּה לְמַלְאָכֶיךָ, מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, מְשָׁרְתֵי עֶלְיוֹן, שֶׁיִּפְקְדוּנִי בְּרַחֲמִים וִיבָרְכוּנִי בְּבוֹאָם לְבֵיתִי בְּיוֹם קָדְשֵׁנוּ, כִּי הִדְלַקְתִּי נֵרוֹתַי וְהִצַּעְתִּי מִטָּתִי וְהֶחֱלַפְתִּי שִׂמְלוֹתַי לִכְבוֹד יוֹם הַשַּׁבָּת וּבָאתִי לְבֵיתְךָ לְהַפִּיל תְּחִנָּתִי לְפָנֶיךָ, שֶׁתַּעֲבִיר אַנְחָתִי, וָאָעִיד אֲשֶׁר בָּרָאתָ בְּשִׁשָּׁה יָמִים כָּל הַיְצוּר, וָאֶשְׁנֶה וַאֲשַׁלֵּשׁ עוֹד לְהָעִיד עַל כּוֹסִי בְּתוֹךְ שִׂמְחָתִי, כַּאֲשֶׁר צִוִּיתַנִי לְזָכְרוֹ וּלְהִתְעַנֵּג בְּיֶתֶר נִשְׁמָתִי אֲשֶׁר נָתַתָּ בִּי. בּוֹ אֶשְׁבֹּת כַּאֲשֶׁר צִוִּיתַנִי לְשָׁרְתֶךָ, וְכֵן אַגִּיד גְּדֻלָּתְךָ בְּרִנָּה, וְשִׁוִּיתִי יהוה לִקְרָאתִי שֶׁתְּרַחֲמֵנִי עוֹד בְּגָלוּתִי לְגָאֳלֵנִי לְעוֹרֵר לִבִּי לְאַהֲבָתֶךָ, וְאָז אֶשְׁמֹר פִּקּוּדֶיךָ וְחֻקֶּיךָ בְּלִי עֶצֶב וְאֶתְפַּלֵּל כַּדָּת כָּרָאוּי וְכַנָּכוֹן. מַלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם, בּוֹאֲכֶם לְשָׁלוֹם, בָּרְכוּנִי לְשָׁלוֹם, וְאִמְרוּ בָּרוּךְ לְשֻׁלְחָנִי הֶעָרוּךְ, וְצֵאתְכֶם לְשָׁלוֹם מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם, אָמֵן סֶלָה.

כי לך נאה: אותך ראוי לכבד ולעבוד. **לביתך:** בית הכנסת. **ואעיד וכו':** על ידי אמירת פרשת "ויכולו השמים והארץ... ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה" [בראשית ב]. פרשה זו נאמרת בתפילת העמידה בלחש בליל שבת. **היצור:** מעשה הבריאה. **ואשנה ואשלש:** ואחזור ואעיד על בריאת העולם בידי ה' על ידי אמירת "ויכולו" בידי הציבור אחרי התפילה בלחש, וכן פעם שלישית באמירת "ויכולו" בקידוש על היין בבית [להלן עמ' 151]. **ביתר נשמתי:** בנשמה היתרה שבי, רמז למסורת על הנשמה היתרה שיש לאדם ביום השבת [תלמוד בבלי, ביצה טז ע"א]. **ושויתי:** העמדתי לנגד עיניי. **כדת:** כחוק, כראוי.

ונוהגים שכל המסובים שרים יחדיו:

אֵשֶׁת חַיִל מִי יִמְצָא, וְרָחֹק מִפְּנִינִים מִכְרָהּ: משלי לא, י–לא
בָּטַח בָּהּ לֵב בַּעְלָהּ, וְשָׁלָל לֹא יֶחְסָר:
גְּמָלַתְהוּ טוֹב וְלֹא רָע, כֹּל יְמֵי חַיֶּיהָ:
דָּרְשָׁה צֶמֶר וּפִשְׁתִּים, וַתַּעַשׂ בְּחֵפֶץ כַּפֶּיהָ:
הָיְתָה כָּאֳנִיּוֹת סוֹחֵר, מִמֶּרְחָק תָּבִיא לַחְמָהּ:
וַתָּקָם בְּעוֹד לַיְלָה, וַתִּתֵּן טֶרֶף לְבֵיתָהּ וְחֹק לְנַעֲרֹתֶיהָ:
זָמְמָה שָׂדֶה וַתִּקָּחֵהוּ, מִפְּרִי כַפֶּיהָ נָטְעָה כָּרֶם:
חָגְרָה בְעוֹז מָתְנֶיהָ, וַתְּאַמֵּץ זְרוֹעֹתֶיהָ:
טָעֲמָה כִּי טוֹב סַחְרָהּ, לֹא יִכְבֶּה בַלַּיְלָה נֵרָהּ:
יָדֶיהָ שִׁלְּחָה בַכִּישׁוֹר, וְכַפֶּיהָ תָּמְכוּ פָלֶךְ:
כַּפָּהּ פָּרְשָׂה לֶעָנִי, וְיָדֶיהָ שִׁלְּחָה לָאֶבְיוֹן:
לֹא תִירָא לְבֵיתָהּ מִשָּׁלֶג, כִּי כָל בֵּיתָהּ לָבֻשׁ שָׁנִים:
מַרְבַדִּים עָשְׂתָה לָּהּ, שֵׁשׁ וְאַרְגָּמָן לְבוּשָׁהּ:
נוֹדָע בַּשְּׁעָרִים בַּעְלָהּ, בְּשִׁבְתּוֹ עִם זִקְנֵי אָרֶץ:
סָדִין עָשְׂתָה וַתִּמְכֹּר, וַחֲגוֹר נָתְנָה לַכְּנַעֲנִי:

■ **ורחק מפנינים מכרה:** ערכה רב מאוד. **שלל:** כל טוב, אוצר. **גמלתהו:** עשתה עמו. **דרשה:** ביקשה וחיפשה. **בחפץ כפיה:** בכפיים חפצות, ברצון. **טרף:** מזון. **וחק:** לחם חוק, מנת האוכל היומית. **זממה:** תכננה לרכוש. **טעמה כי טוב סחרה:** הבינה כי טובים הנכסים שברכושה. **כישור:** כלי לטוייה [וכן: פלך]. **תמכו:** אחזו. **משלג:** מצינת השלג. **שנים:** בגדי שני, צמר אדום משובח. **שש:** בד משובח. **כנעני:** סוחר.

אשת חיל: קטע מקראי זה נכלל בסידור מאז המאה הי"ז. את אמירתו בליל שבת מפרשים כמכוונת כנגד השבת, כנגד התורה, או כנגד השכינה, היא ספירת מלכות בתורתם של המקובלים. עם זאת, רבים כיום מבינים אותו כשיר הלל ותודה ששרים בני המשפחה לכבוד בעלת הבית על עשייתה בכל ימות השבוע בכלל ולקראת השבת בפרט.

עֹוֹז וְהָדָר לְבוּשָׁהּ, וַתִּשְׂחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן:
פִּיהָ פָּתְחָה בְחָכְמָה, וְתוֹרַת חֶסֶד עַל לְשׁוֹנָהּ:
צוֹפִיָּה הֲלִיכוֹת בֵּיתָהּ, וְלֶחֶם עַצְלוּת לֹא תֹאכֵל:
קָמוּ בָנֶיהָ וַיְאַשְּׁרוּהָ, בַּעְלָהּ וַיְהַלְלָהּ:
רַבּוֹת בָּנוֹת עָשׂוּ חָיִל, וְאַתְּ עָלִית עַל כֻּלָּנָה:
שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי, אִשָּׁה יִרְאַת יהוה הִיא תִתְהַלָּל:
תְּנוּ לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ, וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ:

ויש המוסיפים ואומרים:	תרגום:
אַתְקִינוּ סְעוּדְתָא דִמְהֵימְנוּתָא	הכינו את סעודת האמונה
שְׁלֵמָתָא, חֶדְוְתָא דְמַלְכָּא קַדִּישָׁא.	השלמה, שמחת המלך הקדוש.
אַתְקִינוּ סְעוּדְתָא דְמַלְכָּא.	הכינו את סעודת המלך.
דָּא הִיא סְעוּדְתָא דַחֲקַל תַּפּוּחִין	זו היא הסעודה של שדה תפוחים
קַדִּישִׁין, וּזְעֵיר אַנְפִּין וְעַתִּיקָא קַדִּישָׁא	קדושים, וזעיר אנפין ועתיק יומין הקדוש
אָתְיָן לְסַעֲדָא בַּהֲדֵהּ.	באים לסעוד עמו.

ותשחק ליום אחרון: יום המות איננו מפחיד אותה ואיננו מרפה את ידיה. **ויאשרוה:** שיבחוה והיללוה. **תנו לה מפרי ידיה:** ספרו [בשבחה] כראוי לה.

אתקינו סעודתא: פתיחה והזמנה [בשינויים קלים] לכל שלוש סעודות השבת. הקטע [שמקורו בלשונות שונים בספר הזוהר, שמות, דף פח] עמוס בסמלים קבליים, ועיקרו מיפגש בין השכינה [המכונה "שדה תפוחים קדושים"] ובין כוחות אחרים של עולם הספירות [המכונים כאן "המלך", "זעיר אנפין" [=מי שפניו קטנות] ו"עתיק יומין" [=זקן]]. ליל שבת, על פי מחשבת הקבלה, הוא זמן התגלותה המובהק של השכינה.

קידוש לליל שבת

[כולל שבת חול המועד פסח וסוכות]

מוזגים יין או מיץ ענבים לגביע והמקדש מרים אותו מעט מעל השולחן ביד ימינו ואומר:

[בלחש] וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר

יוֹם הַשִּׁשִּׁי. וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם. בראשית א, לא (סוף) – ב, ג.
וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ
אֲשֶׁר עָשָׂה,
וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.
וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ,
כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ, אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

■ **ויכלו:** הגיעו לידי השלמה ושלמות. **וכל צבאם:** כל מרכיבי הבריאה.

קידוש לליל שבת: חובת ההצהרה והעדות על קדושתו של יום השבת, היא הקידוש, נזכרת כבר במשנה [ברכות ח, א], אך הנוסח שלפנינו [בשינויים קלים] ידוע רק מספרות הגאונים. הקידוש של ליל שבת מורכב משלושה חלקים: ציטוט מן התורה, ברכת הגפן וברכה העוסקת בקדושת יום השבת. על פי מנהגים שונים הוא נאמר בעמידה או בישיבה [ויש המחלקים אותו בין עמידה לישיבה]. ראוי להעיר, כי על פי קביעת האר"י צריך שיהיו בקידוש שבעים מילים בלבד [כמניין "יין" בגימטריה], ועל כן צמצמו את נוסח ספרד שיתאים לקביעה זו. בנוסח אשכנז נוסף [אחרי "זכר ליציאת מצרים"] המשפט: "כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים".

ויכלו השמים וכו': פסוקי תורה אלה מספרים על השבת הראשונה של בריאת העולם. שתי המילים, "יום השישי", חותמות את בראשית א, לא ["ויהי ערב ויהי בקר יום השישי"], הקודם ל"ויכולו השמים". נראה ששתי מילים אלו התוספו לקידוש כדי שהאותיות הראשונות של ארבע המילים הפותחות אותו ["יום השישי ויכולו השמים"] ייצרו את השם המפורש. כדי לא להתחיל בציטוט פסוק באמצעו, יש הנוהגים לומר בלחש את ארבע המילים "ויהי ערב ויהי בוקר" לפני אמירת הקידוש בקול רם.

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

[ועונים: אמן]

ברכת קדושת היום

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְרָצָה בָנוּ,
וְשַׁבַּת קָדְשׁוֹ בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן הִנְחִילָנוּ,
זִכָּרוֹן לְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית,
תְּחִלָּה לְמִקְרָאֵי קֹדֶשׁ,
זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרָיִם,
וְשַׁבַּת קָדְשְׁךָ בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן הִנְחַלְתָּנוּ.
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת. [אמן]

כשמקדשים בסוכה בשבת חול המועד סוכות מוסיפים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לֵישֵׁב בַּסֻּכָּה.

המקדש שותה את רוב היין שבגביע ומעביר אותו כדי ששאר המסובים ישתו ממנו.

סברי מרנן ורבנן: כלומר: סבורים, מוכנים ומסכימים, מורינו ורבותינו [והיא לשון הזמנה לנוכחים להקשיב לברכה, לענות אחריה "אמן" ולצאת כך ידי חובת ברכה]. **ורצה בנו:** אנחנו לו לרצון. **תחלה למקראי קדש:** יום השבת הוא ראשון המועדים של עם ישראל, כמפורט ברשימת המועדים של ויקרא פרק כג. **זכר ליציאת מצרים:** כמו שנאמר בעניין שמירת השבת בעשרת הדיברות [דברים ה, יב–טו]: "שמור את יום השבת לקדשו ... וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ... על כן ציוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת".

נטילת ידיים

מייד לאחר הקידוש נוטלים ידיים. כל סועד יוצק מים מכלי על ידיו, ומברך לפני שהוא מנגב אותן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת יָדָיִם.

ברכת "המוציא"

הברכה נאמרת מייד לאחר שכל המסובים נטלו את ידיהם, ונוהגים שלא לדבר בין נטילת הידיים לבציעת הלחם. מי שעומד לפרוס את אחת משתי ככרות הלחם אומר בקול רם:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ.

המברך פורס את אחת הככרות, אוכל פרוסה ממנה ומחלק פרוסה לכל אחד מן המסובים, ונהוג לטבול את הפרוסה במלח קודם לאכילתה. לאחר מכן אוכלים את ארוחת ליל שבת.

נטילת ידיים: כבר במשנה [ברכות ח, ב] נקבע שיש ליטול [=לקחת] מים בכלי כדי לרחוץ את הידיים קודם לסעודה. בצד הערך ההגייני של נטילת ידיים עומדת גם ההנחה, כי כל סעודה, על הברכות המלוות אותה, היא מעין טכס דתי שיש להיטהר לקראתו. בבתים רבים ישנו כלי מיוחד למילוי מצווה זו [הקרוי "נטלה"].

המוציא לחם: זו הברכה הנאמרת לפני אכילת לחם [ולשונה בעקבות תהלים קד, יד: "מצמיח ... עשב לעבודת האדם להוציא לחם מן הארץ"]. בליל שבת מברכים "המוציא" על שני כיכרות לחם שלמים [ובדרך כלל: שתי חלות, ובפסח: שתי מצות], כדי להזכיר את הכמות הכפולה של המן [המכונה בתורה בשם "לחם משנֶה" [שמות טז,כב]], שלקטו בני ישראל בכל ערב שבת. טבילת הלחם במלח באה להעניק לפרוסה הנאכלת בטכס הדתי של הסעודה מעמד המזכיר את הקרבנות שבמקדש, שעליהם נאמר "וכל קרבן מנחתך במלח תמלח" [ויקרא ב, יג].

זמירות לליל שבת

בשעת הסעודה ולאחריה נוהגים גם לשיר בצוותא זמירות המיוחדות לשבת וכן שירים נוספים. וניתן להוסיף על מה שמובא להלן, משפחה משפחה על פי טעמה ורצונה.

כל מקדש שביעי

כָּל מְקַדֵּשׁ שְׁבִיעִי כָּרָאוּי לוֹ,
כָּל שׁוֹמֵר שַׁבָּת כַּדָּת מֵחַלְּלוֹ,
שְׂכָרוֹ הַרְבֵּה מְאֹד עַל פִּי פָעֳלוֹ,
אִישׁ עַל מַחֲנֵהוּ וְאִישׁ עַל דִּגְלוֹ. במדבר א, נב

אוֹהֲבֵי יהוה הַמְחַכִּים לְבִנְיַן אֲרִיאֵל,
בְּיוֹם הַשַּׁבָּת שִׂישׂוּ וְשִׂמְחוּ כִּמְקַבְּלֵי מַתַּן נַחֲלִיאֵל,
גַּם שְׂאוּ יְדֵיכֶם קֹדֶשׁ וְאִמְרוּ לָאֵל, מלכים–א ח, נו
בָּרוּךְ יהוה אֲשֶׁר נָתַן מְנוּחָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל.

■ **כראוי לו:** ליום השבת. **מחללו:** שלא לחללו [את יום השבת]. **איש על מחנהו:** כאן יש לפרש את הפסוק כאומר, כי כל איש יזכה לשכר לפי מעשיו. **אריאל:** מכינוייה של ירושלים או בית המקדש [בעקבות ישעיה כט, א]. **נחליאל:** כינוי פיוטי לתורה [בעקבות האמור בבמדבר כא, יט ודרשת חז"ל על פסוק זה במסכת אבות ו, ב]. **קדש:** בקדושה.

זמירות: נוהגים ללוות את סעודות השבת והחג, פרט לדברי תורה, בפיוטים, שירים וזמירות מיוחדים, העוסקים בעיקר במנוחת השבת ובקדושת היום. המנהג לזמר בזמן הסעודה מתועד כבר בספרות חז"ל [שיר השירים רבה ח, טז]. יצירות שיריות שנכתבו במיוחד להזדמנות זו [או שהועברו אליה כשימוש מישני] ידועות לנו כבר מן המאות התשיעית והעשירית. קהילות ועדות שונות בעם ישראל אימצו לעצמן מזמורים שונים, ומה שמובא להלן מלוקט ממנהגים שונים.

כל מקדש שביעי: הפיוט נתחבר בידי פייטן ששמו לא ידוע [ויש אומרים ששמו היה משה והם מוצאים את השם חתום במילה השנייה שבשלושת הטורים הראשונים שבבית הראשון: "מקדש", "שומר", "הרבה"]. הטור הרביעי בכל בית הוא ציטוט של פסוק מן המקרא, המובא לעיתים תוך שינוי משמעותו. מן הבית השני מתחיל אקרוסטיכון בסדר האלף–בית המצוי בראש שלושת הטורים הראשונים של כל הבתים. הבית האחרון של הפיוט חסר ברוב הסידורים, אבל במחזור ויטרי [שנתחבר במאה הי"א] מצוי

דּוֹרְשֵׁי יהוה זֶרַע אַבְרָהָם אוֹהֲבוֹ,
הַמְאַחֲרִים לָצֵאת מִן הַשַּׁבָּת וּמְמַהֲרִים לָבוֹא,
וּשְׂמֵחִים לְשָׁמְרוֹ וּלְעָרֵב עֵרוּבוֹ,
זֶה הַיּוֹם עָשָׂה יהוה, נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בוֹ. תהלים קיח, כד

זִכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה בְּמִצְוַת שַׁבָּת גְּרוּסָה,
חֲרוּתָה לַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, כְּכַלָּה בֵּין רֵעוֹתֶיהָ מְשֻׁבָּצָה,
טְהוֹרִים יִירָשׁוּהָ וִיקַדְּשׁוּהָ בְּמַאֲמַר כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה,
וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה. בראשית ב,ב

יוֹם קָדוֹשׁ הוּא, מִבּוֹאוֹ וְעַד צֵאתוֹ,
כָּל זֶרַע יַעֲקֹב יְכַבְּדוּהוּ, כִּדְבַר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ,
לָנוּחַ בּוֹ וְלִשְׂמֹחַ בְּתַעֲנוּג אָכוֹל וְשָׁתֹה,
כָּל עֲדַת יִשְׂרָאֵל יַעֲשׂוּ אוֹתוֹ. שמות יב, מז

מְשֹׁךְ חַסְדְּךָ לְיוֹדְעֶיךָ, אֵל קַנּוֹא וְנוֹקֵם,
נוֹטְרֵי יוֹם הַשְּׁבִיעִי זָכוֹר וְשָׁמוֹר לְהָקֵם,
שַׂמְּחֵם בְּבִנְיַן שָׁלֵם, בְּאוֹר פָּנֶיךָ תַּבְהִיקֵם,
יִרְוְיֻן מִדֶּשֶׁן בֵּיתֶךָ, וְנַחַל עֲדָנֶיךָ תַשְׁקֵם. תהלים לו, ט

המאחרים לצאת וכו': רמז למנהג להוסיף מקודש לחול, על ידי הקדמה בקבלת השבת ודחיית ההבדלה במוצאי שבת. **ערובו:** ערוב חצרות ותחומין הנוהג בימי השבת [ראה לעיל, עמ' 143]. **גרוסה:** נלמדת [מן התורה]. **חרותה:** חקוקה וקבועה [על הלוחות]. **משבצה:** משובצת כאבן יקרה בין שאר הימים, הם חבריה. **טהורים:** כינוי לעם ישראל. **במאמר כל אשר עשה:** כמו שכתוב בפסוק שבראש הקידוש [ראה לעיל, עמ' 151], אשר המשכו מצוטט מיד להלן. **כדבר המלך ודתו:** כמצוות ה'. **משוך חסדך:** השפע מטובך [בעקבות תהלים לד, יא]. **נוטרי:** שומרי. **זכור וכו':** המקיימים את "שמור וזכור" האמורים בעשרת הדיברות לגבי השבת [שמות כ, ח; דברים ה, יב]. **שלם:** מכינויה של ירושלים [על יסוד בראשית יד, יח]. **תבהיקם:** תאירם באור מזהיר. **ירוין מדשן ביתך וכו':** יזכו לרוב טובך.

בית נוסף המשלים את האקרוסטיכון עד האות ת', והבאנוהו כאן.

עֲזוֹר לַשּׁוֹבְתִים בַּשְּׁבִיעִי, בֶּחָרִישׁ וּבַקָּצִיר עוֹלָמִים,
פּוֹסְעִים בּוֹ פְּסִיעָה קְטַנָּה, סוֹעֲדִים בּוֹ, לְבָרֵךְ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים,
צִדְקָתָם תַּצְהִיר כְּאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים,
יהוה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, הָבָה תָמִים. שמואל–א יד, מא

קַדְּשֵׁם בְּמִצְוֹתֶיךָ וְטַהֲרֵם כְּעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לָטֹהַר,
רוּחֲךָ תְּנִיחֵמוֹ כַּבְּהֵמָה בַּבִּקְעָה תֵּרֵד מִן הָהָר,
שַׁבַּתָּם **תְּ**שַׁכְּנֵם בְּנַחֲלַת סַהַר,
כִּנְחָלִים נִטָּיוּ, כְּגַנּוֹת עֲלֵי נָהָר. במדבר כד, ו

מנוחה ושמחה

מְנוּחָה וְשִׂמְחָה אוֹר לַיְּהוּדִים,
יוֹם שַׁבָּתוֹן יוֹם מַחֲמַדִּים,
שׁוֹמְרָיו וְזוֹכְרָיו הֵמָּה מְעִידִים,
כִּי לְשִׁשָּׁה כֹּל בְּרוּאִים וְעוֹמְדִים.

עזר וכו׳: עזור לנצח לאלה ששובתים ממלאכתם ביום השביעי. **פסיעה קטנה:** הליכה מתונה, כפי שיש ללכת ביום המנוחה [תלמוד בבלי, שבת קיג ע"ב]. **שלש פעמים:** בסעודות השבת. **תצהיר:** תאיר כאור הצהריים. **אור שבעת הימים:** על פי המדרש [בראשית רבה ג, ו בעקבות ישעיה ל, כו], אור החמה בשבעת ימי בראשית גדול היה ומופלא, ואור זה שמור לצדיקים לעתיד לבוא. **הבה תמים:** כאן פירושו של הפסוק: תן שכר שלם [לשומרי השבת]. **עצם וכו׳:** בוהק נפלא [על פי שמות כד, י]. **תניחמו:** תיתן להם מנוח. **כבהמה וכו׳:** על פי ישעיה סג, יד: "כבהמה בבקעה תרד [רוח ה׳ תניחנו]", הבהמה יורדת אל הבקעה למצוא בה מנוח. **שבתם וכו׳:** השבת שהם שומרים תביאם לשכון בבית המקדש, המכונה "נחלת סהר". [בשיר השירים ז, ג נאמר "שררך אגן הסהר" וביטוי זה נדרש במדרש שיר השירים רבה על הסנהדרין היושבים במקדש.] **כנחלים וכו׳:** כשיחים הצומחים בזקיפות ליד הנחל וכגינה פורייה ליד מקור מים.
■ **יום מחמדים:** יום נחשק, אהוב. **שומריו וזוכריו:** המקיימים את "שמור וזכור" האמורים בעשרת הדיברות לגבי השבת [שמות כ, ח; דברים ה, יב]. **לששה כל ברואים:** הכול נברא בשישה ימים, כמפורט להלן.

מנוחה ושמחה: מחברו של הפיוט אינו ידוע [אך אולי היה שמו משה, והוא חתום בראש שלושת הבתים הראשונים].

שְׁמֵי שָׁמַיִם אֶרֶץ וְיַמִּים,
כָּל צְבָא מָרוֹם גְּבוֹהִים וְרָמִים,
תַּנִּין וְאָדָם וְחַיַּת רְאֵמִים,
כִּי בְּיָהּ יהוה צוּר עוֹלָמִים.

הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר לְעַם סְגֻלָּתוֹ,
שָׁמוֹר לְקַדְּשׁוֹ מִבּוֹאוֹ עַד צֵאתוֹ,
שַׁבַּת קֹדֶשׁ יוֹם חֶמְדָּתוֹ,
כִּי בוֹ שָׁבַת אֵל מִכָּל מְלַאכְתּוֹ.

בְּמִצְוַת שַׁבָּת אֵל יַחֲלִיצָךְ,
קוּם קְרָא אֵלָיו יָחִישׁ לְאַמְּצָךְ,
נִשְׁמַת כָּל חַי וְגַם נַעֲרִיצָךְ,
אֱכֹל בְּשִׂמְחָה כִּי כְבָר רָצָךְ.

בְּמִשְׁנֶה לֶחֶם וְקִדּוּשׁ רַבָּה,
בְּרֹב מַטְעַמִּים וְרוּחַ נְדִיבָה,
יִזְכּוּ לְרַב טוּב הַמִּתְעַנְּגִים בָּהּ,
בְּבִיאַת גּוֹאֵל לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

צבא מרום: גרמי השמים. **ראמים:** הגדולים והחזקים שביצורי היבשה. **כי ביה ה׳ וכו׳:** ראוי לבטוח בה׳, כיוון שהוא מגן ומחסה למאמיניו [בעקבות ישעיה כו, ד]. **עם סגלתו:** כינוי לעם ישראל. **יחליצך:** יושיעך. **יחיש לאמצך:** ימהר לחזק אותך. **״נשמת כל חי״ וגם ״נעריצך״:** שתיים מן התפילות הנאמרות בשחרית של שבת [ראה כרך השבת, עמ׳ 160 ועמ׳ 190]. באמירת תפילות אלה ממלאים את חובת הקריאה לאל הנזכרת בטור הקודם. **אכל בשמחה וכו׳:** שמח בסעודתך, כי כבר קיבל ה׳ ברצון את תפילותיך [והלשון על פי דברי קהלת ט, ז]. **במשנה לחם:** שתי ככרות לחם, כדין. **קדוש רבה:** הקידוש שנאמר בבוקר יום השבת, ראה עמ׳ 186. **רוח נדיבה:** רוח של חסד, בהזמנת הנצרכים להשתתף בסעודה.

מה ידידות

מַה יְּדִידוּת מְנוּחָתֵךְ, אַתְּ שַׁבָּת הַמַּלְכָּה,
בְּכֵן נָרוּץ לִקְרָאתֵךְ, בּוֹאִי כַלָּה נְסוּכָה,
לְבוּשׁ בִּגְדֵי חֲמוּדוֹת, לְהַדְלִיק נֵר בִּבְרָכָה,
וַתֵּכֶל כָּל הָעֲבוֹדוֹת, לֹא תַעֲשׂוּ מְלָאכָה.
לְהִתְעַנֵּג בְּתַעֲנוּגִים בַּרְבּוּרִים וּשְׂלָו וְדָגִים.

מֵעֶרֶב מַזְמִינִים כָּל מִינֵי מַטְעַמִּים,
מִבְּעוֹד יוֹם מוּכָנִים תַּרְנְגוֹלִים מְפֻטָּמִים,
וְלַעֲרֹךְ כּוֹ כַּמָּה מִינִים, שְׁתוֹת יֵינוֹת מְבֻשָּׂמִים,
וְתַפְנוּקֵי מַעֲדַנִּים בְּכָל שָׁלֹשׁ פְּעָמִים.
לְהִתְעַנֵּג בְּתַעֲנוּגִים בַּרְבּוּרִים וּשְׂלָו וְדָגִים.

נַחֲלַת יַעֲקֹב יִירָשׁ בְּלִי מְצָרִים נַחֲלָה,
וִיכַבְּדוּהוּ עָשִׁיר וָרָשׁ וְתִזְכּוּ לִגְאֻלָּה,
יוֹם שַׁבָּת אִם תְּכַבְּדוּ וִהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה,
שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹדוּ וּבַשְּׁבִיעִי נָגִילָה.
לְהִתְעַנֵּג בְּתַעֲנוּגִים בַּרְבּוּרִים וּשְׂלָו וְדָגִים.

■ **מה ידידות מנוחתך:** מה אהובה היא המנוחה בך. **בכן:** לכן. **נסוכה:** בת מלכים, נסיכה. **בגדי חמודות:** בגדים מפוארים [בעקבות בראשית כז, טו]. **ותכל:** והפסקה [של כל העבודות]. **שלו:** העוף שמבשרו אכלו בני ישראל במדבר. **מערב מזמינים:** מזומנים ומוכנים כבר מערב שבת. **מינים:** מיני מאכלים שונים. **שלש פעמים:** שלוש סעודות השבת. **נחלת יעקב וכו':** "כל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלי מצרים [=ללא גבול]" [תלמוד בבלי, שבת קיח ע"א], והוא ירש את ארץ ישראל, שהיא נחלת יעקב. **סגלה:** אוצר יקר, כינוי לעם ישראל.

מה ידידות: מחברו של הפיוט איננו ידוע, ויש מוצאים את שמו ["מנחם"] חתום בראש הבית השני, השלישי, הרביעי והשישי.

חֲפָצֶיךָ אֲסוּרִים וְגַם לַחֲשֹׁב חֶשְׁבּוֹנוֹת,
הִרְהוּרִים מֻתָּרִים וּלְשַׁדֵּךְ הַבָּנוֹת,
וְתִינוֹק לְלַמְּדוֹ סֵפֶר, לַמְנַצֵּחַ בִּנְגִינוֹת,
וְלַהֲגוֹת בְּאִמְרֵי שֶׁפֶר בְּכָל פִּנּוֹת וּמַחֲנוֹת.
לְהִתְעַנֵּג בְּתַעֲנוּגִים בַּרְבּוּרִים וּשְׂלָו וְדָגִים.

הִלּוּכָךְ יְהֵא בְנַחַת, עֹנֶג קְרָא לַשַּׁבָּת,
וְהַשֵּׁנָה מְשֻׁבַּחַת, כַּדָּת נֶפֶשׁ מְשִׁיבַת,
בְּכֵן נַפְשִׁי לְךָ עָרְגָה וְלָנוּחַ בְּחִבַּת,
כַּשּׁוֹשַׁנִּים סוּגָה, בּוֹ יָנוּחוּ בֵּן וּבַת.
לְהִתְעַנֵּג בְּתַעֲנוּגִים בַּרְבּוּרִים וּשְׂלָו וְדָגִים.

מֵעֵין עוֹלָם הַבָּא יוֹם שַׁבָּת מְנוּחָה,
כָּל הַמִּתְעַנְּגִים בָּהּ יִזְכּוּ לְרֹב שִׂמְחָה,
מֵחֶבְלֵי מָשִׁיחַ יֻצָּלוּ לִרְוָחָה,
פְּדוּתֵנוּ תַצְמִיחַ וְנָס יָגוֹן וַאֲנָחָה.
לְהִתְעַנֵּג בְּתַעֲנוּגִים בַּרְבּוּרִים וּשְׂלָו וְדָגִים.

חפציך אסורים וכו׳: אין לעשות בשבת מלאכת חול [והלשון על פי ישעיה נח, יג] או לערוך חשבונות של ממש בענייני חולין. **הרהורים וכו׳:** אבל מותר להרהר בענייני חולין ואף לשדך בנות ולפסוק להן נדוניה [תלמוד בבלי, שבת קנ ע״א]. **ותינוק ללמדו וכו׳:** ומותר לקבוע עם מלמד תינוקות את שכרו, אפילו אם דבר זה נראה כענייני חול, שהרי המטרה היא שידע הילד להלל ולשבח לאל [ו״למנצח בנגינות״ הוא רמז למזמורי תהלים]. **אמרי שפר:** דברי תורה. **והשנה משבחת וכו׳:** השינה ביום השבת היא דבר ראוי ומטרתה לתת רוגע לנפש האדם. **בחבת כשושנים סוגה:** באהבת יום השבת, הגדורה במצוות רבות כגן של שושנים יקרות [והלשון על פי שיר השירים ז, ג]. **מעין עולם הבא:** השבת דומה מצד העונג שבה לעולם הבא [על פי התלמוד הבבלי, ברכות נז ע״ב]. **חבלי משיח:** הייסורים שיקדמו לביאת המשיח, שהרי ״כל המקיים שלוש סעודות השבת ניצול מחבלו של משיח״ [תלמוד בבלי, שבת קיח ע״א].

יום זה לישראל

יוֹם זֶה לְיִשְׂרָאֵל אוֹרָה וְשִׂמְחָה, שַׁבַּת מְנוּחָה.

צִוִּיתָ פִּקּוּדִים בְּמַעֲמַד סִינַי,
שַׁבָּת וּמוֹעֲדִים לִשְׁמֹר בְּכָל שָׁנַי,
לַעֲרֹךְ לְפָנַי מַשְׂאֵת וַאֲרוּחָה / שַׁבַּת מְנוּחָה.
יוֹם זֶה לְיִשְׂרָאֵל אוֹרָה וְשִׂמְחָה, שַׁבַּת מְנוּחָה.

חֶמְדַּת הַלְּבָבוֹת לְאֻמָּה שְׁבוּרָה,
לִנְפָשׁוֹת נִכְאָבוֹת נְשָׁמָה יְתֵרָה,
לְנֶפֶשׁ מְצֵרָה יָסִיר אֲנָחָה / שַׁבַּת מְנוּחָה.
יוֹם זֶה לְיִשְׂרָאֵל אוֹרָה וְשִׂמְחָה, שַׁבַּת מְנוּחָה.

קִדַּשְׁתָּ בֵּרַכְתָּ אוֹתוֹ מִכָּל יָמִים,
בְּשֵׁשֶׁת כִּלִּיתָ מְלֶאכֶת עוֹלָמִים,
בּוֹ מָצְאוּ עֲגוּמִים הַשְׁקֵט וּבִטְחָה / שַׁבַּת מְנוּחָה.
יוֹם זֶה לְיִשְׂרָאֵל אוֹרָה וְשִׂמְחָה, שַׁבַּת מְנוּחָה.

■ **פקודים:** מצוות. **בכל שני:** בכל השנים, תמיד. **משאת:** מנות של אוכל. **חמדת הלבבות:** השבת, שכל לב חומד ורוצה אותה. **לאמה שבורה:** כינוי לעם ישראל שלבותיהם שבורים מצער. **נשמה יתרה:** השבת היא כתוספת נשמה לבני אדם מיוסרים ודואבים [ורעיון הנשמה היתרה שיש באדם בשבת מצוי בתלמוד הבבלי, ביצה טז ע"א]. **מצרה:** מצטערת ודואגת. **בששת:** ימי הבריאה. **עגומים:** בני ישראל העצובים והמודאגים. **הוד מלוכה:** ביאת המלך המשיח.

יום זה לישראל: הפיוט מיוחס לר' יצחק לוריא [הוא האר"י, המאות הט"ו–ט"ז] אך לא הוא חיברו, אלא ר' יוסף חנדלי (אמצע המאה הט"ו). בפיוט בצורתו הנוכחית ישנם אחד עשר בתים, אך מקובל לשיר רק חמישה מבתי הפיוט והם שהובאו כאן.

לְאִסּוּר מְלָאכָה צִוִּיתָנוּ נוֹרָא,
אֶזְכֶּה הוֹד מְלוּכָה אִם שַׁבָּת אֶשְׁמֹרָה,
אַקְרִיב שַׁי לַמּוֹרָא, מִנְחָה מֶרְקָחָה / שַׁבַּת מְנוּחָה.
יוֹם זֶה לְיִשְׂרָאֵל אוֹרָה וְשִׂמְחָה, שַׁבַּת מְנוּחָה.

חַדֵּשׁ מִקְדָּשֵׁנוּ, זָכְרָה נֶחֱרֶבֶת,
טוּבְךָ, מוֹשִׁיעֵנוּ, תְּנָה לַנֶּעֱצֶבֶת,
בְּשַׁבָּת יוֹשֶׁבֶת בְּזֶמֶר וּשְׁבָחָה / שַׁבַּת מְנוּחָה.
יוֹם זֶה לְיִשְׂרָאֵל אוֹרָה וְשִׂמְחָה, שַׁבַּת מְנוּחָה.

צמאה נפשי

צָמְאָה נַפְשִׁי לֵאלֹהִים לְאֵל חָי,
לִבִּי וּבְשָׂרִי יְרַנְּנוּ אֶל אֵל חָי.

אֵל אֶחָד בְּרָאָנִי,
וְאָמַר חַי אָנִי,
כִּי לֹא יִרְאַנִי שמות לג,כ
הָאָדָם וָחָי.

בָּרָא כֹל בְּחָכְמָה,
בְּעֵצָה וּבִמְזִמָּה,
מְאֹד נֶעֱלָמָה איוב כח,כא
מֵעֵינֵי כָּל חָי.

שי למורא: קרבן לה' [בעקבות תהלים עו, יב]. **מנחה מרקחה:** קרבן מבושם, מעורבב ממינים שונים. **נחרבת:** ירושלים החרבה. **נעצבת:** האומה המיוסרת והמושפלת.

■ **צמאה נפשי:** נפשי מלאת געגועים [על פי תהלים מב, ג]. **לבי ובשרי:** כולי, בשר ורוח. **חי אני:** לשון שבועה. **מזמה:** מחשבה עמוקה.

צמאה נפשי: פיוט שנתחבר בידי ר' אברהם אבן עזרא [ספרד, המאה הי"ב] ושמו רשום באקרוסטיכון שבראשי הבתים. במקורו נכתב השיר כשיר הקדמה ["רשות"] לאמירת תפילת "נשמת כל חי" [ראה כרך השבת, עמ' 160 ולהלן בבית האחרון], ובשל כך חוזרת בו לכל אורכו המילה "חי". חביבותו של הפיוט בעיני העם הביאה אותו גם אל הזמירות לשבת.

רָם עַל כֹּל כְּבוֹדוֹ,
כָּל פֶּה יְחַוֶּה הוֹדוֹ,
בָּרוּךְ אֲשֶׁר בְּיָדוֹ איוב יב,י
נֶפֶשׁ כָּל חָי.

הִבְדִּיל נִינֵי תָם,
חֻקִּים לְהוֹרוֹתָם,
אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אוֹתָם ויקרא יח,ה
הָאָדָם וָחָי.

מִי זֶה יִצְטַדָּק,
נִמְשַׁל לְאָבָק דָּק,
אֱמֶת כִּי לֹא יִצְדַּק תהלים קמג,ב
לְפָנֶיךָ כָּל חָי.

בְּלֵב יֵצֶר חָשׁוּב,
כִּדְמוּת חֲמַת עַכְשׁוּב,
וְאֵיכָכָה יָשׁוּב
הַבָּשָׂר הֶחָי. ויקרא יג,טז

נְסוֹגִים אִם אָבוּ,
וּמִדַּרְכָּם שָׁבוּ,
טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ
בֵּית מוֹעֵד לְכָל חָי. איוב ל,כג

עַל כָּל אֲהוֹדֶךָ,
כָּל פֶּה תְּיַחֲדֶךָ,
פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ תהלים קמה,טז
וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חָי.

זְכוֹר אַהֲבַת קְדוּמִים,
וְהַחֲיֵה נִרְדָּמִים,
וְקָרֵב הַיָּמִים שמואל–א כ,לא
אֲשֶׁר בֶּן יִשַׁי חָי.

רְאֵה לִגְבֶרֶת אֱמֶת,
שִׁפְחָה נוֹאֶמֶת,
לֹא כִּי בְנֵךְ הַמֵּת מלכים–א ג, כב
וּבְנִי הֶחָי.

יחוה: יספר. **ניני תם:** צאצאיו של יעקב, "איש תם" [בראשית כה, כז]. **יעשה אותם:** את המצוות. **יצטדק:** יאמר שאין בו כל חטא. **נמשל לאבק דק:** האדם כמוהו כאבק פורח וחולף. **בלב יצר חשוב וכו':** ופירוש הבית כולו: היצר הרע מצוי בלב האדם ופעולתו כפעולת ארסו של נחש ["עכשוב"], ואיך יוכל האדם לחזור בתשובה? [ובבית הבא ניתנת התשובה לשאלה זו.] **נסוגים אם אבו:** אם ירצו החוטאים, הנסוגים ומתרחקים מה'. **טרם ישכבו וכו':** קודם שימותו במוות המיועד לכל בן אנוש. **אהודך:** אודה לך. **תיחדך:** יכיר שאתה אחד. **קדומים:** אבות האומה. **נרדמים:** מתים [ויש מפרשים על בני ישראל השרויים בגלות]. **הימים:** ימות המשיח, שיהיה מצאצאי דוד בן ישי. **ראה לגברת וכו':** ופירוש הבית כולו: ראה את עם ישראל [המשול לשרה, אם האומה] הנאלץ לשמוע את טענות המוסלמים [הם השפחה, רמז להגר אמו של ישמעאל], הטוענים כי זמנה של היהדות חלף ומאמיניה נידונו לכליה, וכי במקומה קמה דת חדשה אשר מאמיניה נועדו לשלוט.

הֲלֹא חֶלְקְךָ מֵרֹאשׁ,
חָלָק דָּמוֹ דְרוּשׁ,
שְׁפוֹךְ אַף עַל רֹאשׁ ויקרא טז,כא
הַשָּׂעִיר הֶחָי.

אֶקֹּד עַל אַפִּי,
וְאֶפְרֹשׂ לְךָ כַּפִּי,
עֵת כִּי אֶפְתַּח פִּי
בְּנִשְׁמַת כָּל חָי.

יום שבת קודש הוא

יוֹם שַׁבָּת קֹדֶשׁ הוּא,
אַשְׁרֵי הָאִישׁ שׁוֹמְרֵהוּ,
וְעַל הַיַּיִן זוֹכְרֵהוּ,
וְאַל יָשִׂים אֶל לִבּוֹ,
הַכִּיס רֵיק וְאֵין בּוֹ,
יִשְׂמַח וְיִרְוֶה, וְאִם לֹוֶה, הַצּוּר יִפְרַע אֶת חוֹבוֹ.

הַבָּשָׂר יַיִן וְדָגִים,
אַל יֶחְסַר בְּתַעֲנוּגִים,
וְאִם שְׁלֹשׁ אֵלֶּה לְפָנָיו צָגִים,

חלקך מראש: [ישראל הם] נחלתך מימי קדם. **חלק וכו׳:** ופירוש הבית כולו: נקום את נקמתו של יעקב [המכונה "חלק" בעקבות בראשית כז, יא] ושפוך את כעסך על ראש עשו [הקרוי גם "שֵׂעִיר" והמסמל את אדום, היא הנצרות]. **אקד וכו׳:** אשתחוה על פני. **אפתח פי וכו׳:** אומר את תפילת "נשמת כל חי", אשר פיוט זה נכתב במקורו כדי להיאמר כמבוא לה.

■ **זוכרהו:** מזכיר את יום השבת בקידוש על היין. **ואל ישים אל לבו:** אל ידאג [אם כיסו ריק]. **ירוה:** ישתה לרוויה. **ואם לוה:** גם אם יצטרך ללוות כסף לצרכי השבת [ומקור הדברים בתלמוד הבבלי, ביצה טו ע"ב]. **הצור:** ה׳. **שלש אלה לפניו צגים:** הבשר היין והדגים מוצגים [על השולחן].

יום שבת קודש הוא: מחבר הפיוט חתם את שמו באקרוסטיכון "יהונתן חזק".

זֶה יִהְיֶה שְׂכָרוֹ,
אֲשֶׁר חָפֵץ בִּיקָרוֹ,
יוֹסֵף חָצָה דָג וּמָצָא מַרְגָּלִית בִּבְשָׂרוֹ.

וְאִם שֻׁלְחָן כַּדָּת עָרוּךְ,
וּמַלְאַךְ אֵל יַעֲנֶה בָּרוּךְ,
זֶה יִהְיֶה זְמַן אָרוּךְ,
וְאוֹיְבָיו יִהְיוּ כְּדֹמֶן,
וּמַלְאָךְ רַע יַעֲנֶה אָמֵן,
בְּעַל כָּרְחוֹ, יְסַפֵּר שִׁבְחוֹ, שְׁמוֹ יַעֲלֶה כְּטוּב שָׁמֶן.

נָשִׁים נֵרוֹת תַּדְלֵקְנָה,
וְחֹק נִדּוֹת תַּחֲזֵקְנָה,
וְהַחַלּוֹת תַּסֵּקְנָה,
תָּגֵן בַּעֲדָן זְכוּתָן,
יוֹם בֹּא עֵת לֵדָתָן,
וְאִם לֹא עָבְרוּ וְנִזְהָרוּ, אֲזַי קְרוֹבָה לֵדָתָן.

תְּנוּ שֶׁבַח וְשִׁירָה
לָאֵל אֲשֶׁר שַׁבָּת בָּרָא,

זה יהיה שכרו וכו': שכרו יהיה כשכרו של מי שחפץ בכבודה של השבת, כמסופר על יוסף "מוקיר שבתות" [תלמוד בבלי, שבת קיט ע"א] אשר נהג לקנות דג לכבוד השבת, למרות עוניו, ופעם מצא בתוכו מרגלית. **כדת:** כראוי. **ומלאך וכו':** שני מלאכים מלווים לאדם לביתו בליל שבת, ואם מצאו את הבית ערוך ומוכן ליום השבת, מברך המלאך הטוב שכך יזכה האדם תמיד, והמלאך הרע עונה בעל כורחו "אמן" [ראה לעיל, עמ' 146]. **זמן ארוך:** האדם יזכה לברכת המלאך הטוב למשך ימים רבים. **כדמן:** כאשפה. **כטוב שמן:** כריחו של השמן הטוב. **נשים נרות וכו':** הנשים הנשואות נצטוו בשלוש מצוות המיוחדות להן [משנה שבת ב, ו]: הדלקת נרות [ראה עמ' 144], נידה [ראה עמ' 248] והפרשת חלה [ראה עמ' 233]. **תסקנה:** תשרופנה [את הבצק שהופרש כחלה]. **תגן בעדן וכו':** זכות שלוש המצוות האלה תשמור עליהן ביום שיכרעו ללדת [משנה, שם]. **עברו:** חטאו. **קרובה לדתן:** הן תלדנה במהירות ובקלות.

וְלָנוּ בּוֹ נָתַן תּוֹרָה,
קָרָא לְמֹשֶׁה מַתָּנָה,
בְּבֵית גְּנָזַי הִיא טְמוּנָה,
לֵךְ יָאֲתָה וְקַח אֹתָהּ, תְּנָהּ לַעֲדַת מִי מָנָה.

נֶפֶשׁ כִּי נֶאֱנָחָה,
בָּא שַׁבָּת בָּא מְנוּחָה,
גִּיל וְשָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה,
בֵּרְכוֹ וְקִדְּשׁוֹ בְּמָן,
מִלָּרֶדֶת לְעַם לֹא אַלְמָן,
וְהַשַּׁבָּת נֶפֶשׁ מְשִׁיבַת, בְּפִסַּת בַּר אֲשֶׁר טָמָן.

חֻקּוֹתֶיהָ בְּמָרָה
נִצְטַוּוּ בְּאַזְהָרָה,
כַּהֲרָרִים בְּשַׂעֲרָה
תְּלוּיִם הִלְכוֹתֶיהָ,
שׁוֹמְרֵי מִצְוֹתֶיהָ
יִנְחֲלוּ לְיוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת בִּצְבָאוֹתֶיהָ.

מתנה וכו׳: כינוי לשבת [והסיפור על השבת שניתנה למשה כמתנה הוא על פי התלמוד הבבלי, שבת י ע״א]. **יאתה:** ראויה. **עדת מי מנה:** עם ישראל [על פי במדבר כג, י: ״מי מנה עפר יעקב״]. **ברכו וקדשו במן וכו׳:** בתקופת המדבר לא היה המן יורד ביום השבת והעם קיבל מנה כפולה ממנו בכל יום שישי. היה בכך סימן לקדושת יום השבת וגם ברכה מיוחדת. **לא אלמן:** עם ישראל [בעקבות ״לא אלמן ישראל״ – ירמיה נא, ה]. **נפש משיבת:** משיבת נפש, מרגיעה. **בפסת בר אשר טמן:** בתבואה מרובה [״פיסת בר״] שהוכנה מראש לשבת, והכוונה למן. **חקותיה במרה:** עם ישראל קיבל במרה, על פי המדרש, את מצוות השבת ודיניה [שמות טו, כה; תלמוד בבלי, שבת פז ע״ב]. **כהררים בשערה וכו׳:** הלכות שבת הן מרובות, אך יסודן במקרא הוא פעמים רבות רק רמוז בלבד, כאילו תולים הרים גדולים בשערה דקיקה [והלשון על פי משנה חגיגה א, ח]. **יום שכלו שבת:** חיי העולם הבא [והלשון על פי משנה תמיד ז, ד]. **בצבאותיה:** בני עם ישראל.

זֶה הָאוֹת אֲשֶׁר שָׂם אֵל
בֵּינוֹ וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל,
וּבַשְּׁבִיעִי אֲשֶׁר הוֹאֵל,
סַמְבַּטְיוֹן הַנָּהָר
שֶׁבְּכָל יוֹם רָץ וְנִמְהָר,
יוֹכִיחַ בּוֹ מָנוֹחַ, תָּשִׁיב לְמִין הַנִּמְהָר.

קוֹלֵי קוֹלוֹת יֶחְדָּלוּן
בְּעֵת שִׁירַי יִגְדָּלוּן,
כִּי כַטַּל הֵם יִזָּלוּן,
וְאַל יַשִּׂיגוּ גְּבוּלִי,
בְּאֹרַח שִׁיר נָפַל חֶבְלִי,
הִתְקוֹשְׁשׁוּ, וְאַל תִּשַּׁמְּשׁוּ בְּנֵזֶר שִׁיר שָׁפְרָה לִי.

האות: סימן הברית. **הואל:** רצה ובחר. **סמבטיון הנהר:** נהר אגדי שלפי המסורת גועש כל ימות החול ונח בשבת. **יוכיח בו מנוח וכו':** אם יבקש כופר, מתחכם ומקניט, הוכחה לקדושת השבת, תשיב לו על ידי הצבעה על הסמבטיון, המוכיח שהגיע יום המנוחה. **קולי קולות יחדלון וכו':** בבית האחרון מדבר הפייטן בשבח שירו: השיר הוא כטל המשיב את הנפש, ובשעה שהוא יושר ישתתקו שאר המשוררים. ועוד הוא מבקש לשמור לעצמו את זכות היוצרים: אל יכנס אדם אל תחומו ["ישיגו גבולי"], ואל ינסה לחקות את דרך כתיבתו המיוחדת ["באורח שיר נפל חבלי"]. לבסוף הוא פונה אל המשוררים האחרים ומבקש מהם שינהגו באמת וביושר ["התקוששו"] ואל יתהדרו בכתר שירו ["תשמשו בנזר"], שהוא שיר הגורם נעימות למחברו ["שפרה לי"].

יה ריבון עלם	תרגום:
יָהּ רִבּוֹן עָלַם וְעָלְמַיָּא,	יה, אדון כל העולמים,
אַנְתְּ הוּא מַלְכָּא מֶלֶךְ מַלְכַיָּא,	אתה הוא המלך, מלך המלכים,
עוֹבַד גְּבוּרְתָּךְ וְתִמְהַיָּא,	מעשה גבורתך ונפלאותיך
שְׁפַר קֳדָמָךְ לְהַחֲוָיָא.	נאה להגיד לפניך.

יָהּ רִבּוֹן עָלַם וְעָלְמַיָּא, אַנְתְּ הוּא מַלְכָּא מֶלֶךְ מַלְכַיָּא.

שְׁבָחִין אֲסַדֵּר צַפְרָא וְרַמְשָׁא,	שבחים אערוך בוקר וערב
לָךְ אֱלָהָא קַדִּישָׁא דִּי בְרָא כָּל נַפְשָׁא,	לך, האל הקדוש, אשר ברא כל נפש:
עִירִין קַדִּישִׁין וּבְנֵי אֱנָשָׁא,	מלאכים קדושים ובני אנוש,
חֵיוַת בָּרָא וְעוֹפֵי שְׁמַיָּא.	חית השדה ועופות השמים.

יָהּ רִבּוֹן עָלַם וְעָלְמַיָּא, אַנְתְּ הוּא מַלְכָּא מֶלֶךְ מַלְכַיָּא.

רַבְרְבִין עוֹבָדָךְ וְתַקִּיפִין,	גדולים מעשיך ועצומים,
מָכֵךְ רָמַיָּא וְזָקֵף כְּפִיפִין,	משפיל רמים וזוקף כפופים.
לוּ יְחֵי גְבַר שְׁנִין אַלְפִין,	גם אם יחיה אדם אלפי שנים,
לָא יֵעֹל גְּבוּרְתָּךְ בְּחֻשְׁבְּנַיָּא.	לא יוכל את גבורתך לחשב ולמנות.

יָהּ רִבּוֹן עָלַם וְעָלְמַיָּא, אַנְתְּ הוּא מַלְכָּא מֶלֶךְ מַלְכַיָּא.

■ **יה:** ה'. **כל העולמים:** העולם הזה, כל העולמות שקדמו לו [על פי מסורת חז"ל המופיעה בבראשית רבה ג, ט] והעולם הבא. **אערוך:** אסדר [בתפילות היום כולו]. **רמים:** גאוותנים.

יה רבון: פיוט ארמי זה נתחבר בידי הפייטן ר' ישראל נג'ארה [צפת, המאה הט"ז–י"ז] ושמו הפרטי בא באקרוסטיכון שבראשי הבתים.

אֱלָהָא דִּי לֵהּ יְקָר וּרְבוּתָא,	האל אשר לו הכבוד והגדולה,
פְּרֵק יַת עָנָךְ מִפֻּם אַרְיָוָתָא,	פדה את צאנך מפי האריות,
וְאַפֵּק יַת עַמָּךְ מִגּוֹ גָלוּתָא,	והוצא את עמך מתוך הגלות,
עַמָּא דִּי בְחַרְתְּ מִכָּל אֻמַּיָּא.	העם אשר בחרת מכל האומות.

יָהּ רִבּוֹן עָלַם וְעָלְמַיָּא, אַנְתְּ הוּא מַלְכָּא מֶלֶךְ מַלְכַיָּא.

לְמַקְדְּשָׁךְ תּוּב וּלְקֹדֶשׁ קֻדְשִׁין,	למקדשך שוב ולקודש הקודשים,
אֲתַר דִּי בֵהּ יֶחֱדוּן רוּחִין וְנַפְשִׁין,	מקום שבו יגילו רוחות ונפשות,
וִיזַמְּרוּן לָךְ שִׁירִין וְרַחֲשִׁין,	וישירו לך שירים ורננות,
בִּירוּשְׁלֵם קַרְתָּא דְשֻׁפְרַיָּא.	בירושלים העיר כלילת היופי.

יָהּ רִבּוֹן עָלַם וְעָלְמַיָּא, אַנְתְּ הוּא מַלְכָּא מֶלֶךְ מַלְכַיָּא.

צאנך: כינוי לעם ישראל. **האריות:** כינוי לאויבי העם. **רננות:** השווה "ולשונך ירחיש רננות" [תלמוד בבלי, ברכות יז ע"א]. **כלילת היופי:** כאמור באיכה ב, טו.

שלום לבוא שבת

שָׁלוֹם לְבוֹא שַׁבָּת, שָׁלוֹם וְשִׂמְחָה,
שָׁלוֹם לְךָ שָׁלוֹם, יוֹם הַמְּנוּחָה.

שִׂישׂוּ בְּנֵי יַעֲקֹב, כִּי בָא שְׁבִיעִי,
גִּילוּ בְּלֶקַח טוֹב, יוֹם שַׁעֲשׁוּעִי,
וּרְאוּ אֱמֶת מַה טּוֹב, דּוֹדִי וְרֵעִי,
אֶמְצָא בְּיוֹם זֶה טוֹב, שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה.

דִּבֵּר בְּהַר סִינַי, דִּבּוּר רְבִיעִי,
זָכוֹר וְגַם שָׁמוֹר, יוֹם הַשְּׁבִיעִי,
עַל כֵּן בְּאַהֲבָתוֹ, אֶשְׁתֶּה גְּבִיעִי,
יוֹם בֹּא מְיֻדָּעִי, הַשְׁקֵט וּבִטְחָה.

יוֹם הַשְּׁבִיעִי יוֹם נַחַת וְשַׁאֲנָן,
כּוֹסִי יְהֵא הַיּוֹם דָּשֵׁן וְרַעֲנָן,
עַל כֵּן אֲנִי אֶעֱנֶה בְּשֶׁבַח וְרַנַּן,
אָשִׁיר וְעִיר שׁוּשָׁן נֶגְדִּי פְּתוּחָה.

■ **גילו בלקח טוב וכו':** שמחו בתורה [על פי משלי ד, ב] ביום השבת. **דודי ורעי:** כינוי לה' [על פי שיר השירים ה, טז]. **דבור רביעי:** הדיבר העוסק בשמירת השבת הוא הרביעי בעשרת הדיברות. בספר שמות [כ, ח] הוא פותח ב"זכור את יום השבת" ובספר דברים [ה, יב] ב"שמור". **גביעי:** כוס היין. **מידעי:** כינוי ליום השבת. **שאנן:** רגוע ושלו. **כוסי:** מנת חלקי [בעקבות תהלים כג, ה]. **אענה:** אשיר. **ועיר שושן:** ירושלים [המכונה בשם זה כנראה על שם אחד משערי הר הבית שנקרא "שער שושן" [משנה מידות א, ג]].

שלום לבוא שבת: הפיוט נתחבר בידי ר' שלום שבזי [תימן, המאה הי"ז]. בראש שלושת בתיו מצוי האקרוסטיכון "שדי", שהוא מכינוייו של ה'.

שירים מן המקורות

עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו
הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם
עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל,
וְאִמְרוּ אָמֵן.

מתוך סיום תפילת העמידה

וְהָאֵר עֵינֵינוּ בְּתוֹרָתֶךָ
וְדַבֵּק לִבֵּנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ
וְיַחֵד לְבָבֵנוּ
לְאַהֲבָה וּלְיִרְאָה אֶת שְׁמֶךָ,
וְלֹא נֵבוֹשׁ וְלֹא נִכָּלֵם
וְלֹא נִכָּשֵׁל לְעוֹלָם וָעֶד.

מתוך ברכת אהבה הנאמרת לפני קריאת שמע של שחרית

יְבָרֶכְךָ יהוה מִצִּיּוֹן
וּרְאֵה בְּטוּב יְרוּשָׁלָיִם
כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ.
וּרְאֵה בָנִים לְבָנֶיךָ
שָׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל.

תהלים קכח, ה–ו

- **במרומיו:** בעולמות העליונים.
- **ויחד לבבנו:** כוון את מחשבותינו ורגשותינו. **נכלם:** נתבזה ונבוש.
- **וראה בטוב ירושלים:** תזכה לשמוח בטוב שבעיר.

מִי הָאִישׁ הֶחָפֵץ חַיִּים
אֹהֵב יָמִים לִרְאוֹת טוֹב,
נְצֹר לְשׁוֹנְךָ מֵרָע
וּשְׂפָתֶיךָ מִדַּבֵּר מִרְמָה,
סוּר מֵרָע וַעֲשֵׂה טוֹב
בַּקֵּשׁ שָׁלוֹם וְרָדְפֵהוּ.

תהלים לד, יג–טו

שירים נוספים

ויש הנוהגים להוסיף ולשיר בצד הזמירות המסורתיות גם שירים חדשים יותר העוסקים ביום השבת, כגון:

ח"נ ביאליק / שבת המלכה

הַחַמָּה מֵרֹאשׁ הָאִילָנוֹת נִסְתַּלְּקָה
בֹּאוּ וְנֵצֵא לִקְרַאת שַׁבָּת הַמַּלְכָּה.
הִנֵּה הִיא יוֹרֶדֶת הַקְּדוֹשָׁה, הַבְּרוּכָה,
וְעִמָּהּ מַלְאָכִים צְבָא שָׁלוֹם וּמְנוּחָה.
בֹּאִי, בֹּאִי, הַמַּלְכָּה!
בֹּאִי, בֹּאִי, הַמַּלְכָּה!
שָׁלוֹם עֲלֵיכֶם, מַלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם!

קִבַּלְנוּ פְּנֵי שַׁבָּת בִּרְנָנָה וּתְפִלָּה,
הַבַּיְתָה נָשׁוּבָה בְּלֵב מָלֵא גִילָה.
שָׁם עָרוּךְ הַשֻּׁלְחָן, הַנֵּרוֹת יָאִירוּ,
כָּל פִּנּוֹת הַבַּיִת יִזְרְחוּ, יַזְהִירוּ.
שַׁבַּת שָׁלוֹם וּמְבֹרָךְ!
שַׁבַּת שָׁלוֹם וּמְבֹרָךְ!
בֹּאֲכֶם לְשָׁלוֹם, מַלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם!

© הזכויות שמורות למחבר ולאקו"ם

■ **החפץ חיים:** רוצה לזכות בחיים ארוכים. **אוהב ימים לראות טוב:** משתוקק לראות ימים רבים וטובים. **נצר לשונך מרע:** שמור את לשונך שלא לדבר רע. **מדבר:** שלא לדבר.

שבת המלכה: השיר נתפרסם בשנת תרס"ג בידי ביאליק, הנחשב בעיני רבים כמשורר הלאומי של עם ישראל [נפטר בשנת תרצ"ד]. בשיר זה מסתמך המשורר על הפיוט "שלום עליכם" [לעיל, עמ' 146] וכל אחד מארבעת בתי השיר חותם באחת משורות הפיוט. שני בתים נוספים, שלא הובאו כאן, עוסקים ביום השבת גופו וכן במוצאי השבת.

צור משלו

הזמר האחרון שנוהגים לשיר לפני ברכת המזון:

צוּר מִשֶּׁלּוֹ אָכַלְנוּ,
בָּרְכוּ אֱמוּנַי,
שָׂבַעְנוּ וְהוֹתַרְנוּ כִּדְבַר יהוה.

הַזָּן אֶת עוֹלָמוֹ רוֹעֵנוּ אָבִינוּ,
אָכַלְנוּ אֶת לַחְמוֹ וְיֵינוֹ שָׁתִינוּ.
עַל כֵּן נוֹדֶה לִשְׁמוֹ וּנְהַלְלוֹ בְּפִינוּ,
אָמַרְנוּ וְעָנִינוּ אֵין קָדוֹשׁ כַּיהוה.
צוּר מִשֶּׁלּוֹ אָכַלְנוּ, בָּרְכוּ אֱמוּנַי, שָׂבַעְנוּ וְהוֹתַרְנוּ כִּדְבַר יהוה.

בְּשִׁיר וְקוֹל תּוֹדָה נְבָרֵךְ אֱלֹהֵינוּ,
עַל אֶרֶץ חֶמְדָּה שֶׁהִנְחִיל לַאֲבוֹתֵינוּ.
מָזוֹן וְצֵידָה הִשְׂבִּיעַ לְנַפְשֵׁנוּ,
חַסְדּוֹ גָּבַר עָלֵינוּ וֶאֱמֶת יהוה.
צוּר מִשֶּׁלּוֹ אָכַלְנוּ, בָּרְכוּ אֱמוּנַי, שָׂבַעְנוּ וְהוֹתַרְנוּ כִּדְבַר יהוה.

■ **צור:** כינוי לה׳ [על פי תהלים יט, טו]. **אמוני:** פנייה לבני ישראל, המכונים ״אמוני״ על פי פסוקים כגון שמות ד, לא. **כדבר ה׳:** מנמק את הפנייה לברך את ה׳, בקביעה שברכת המזון נלמדה מדברי התורה, ״ואכלת ושבעת וברכת את ה׳ אלהיך״ [דברים ח, י]. **וענינו:** ושרנו. **ארץ חמדה:** ארץ ישראל, כאמור בברכת המזון ״ארץ חמדה טובה ורחבה״ [ראה להלן, עמ׳ 177]. **צידה:** מזון. **גבר:** הגביר, המטיר. **ואמת ה׳:** וכל דבריו אמת [בעקבות תהלים קיז, ב].

צור משלו: מחברו של הפיוט לא נודע, אך נראה שהוא נכתב בצפון צרפת במאה הי״ד. מבחינת תוכנו אין הפיוט קשור ליום השבת דווקא. הפזמון החוזר הוא קריאה לברך את ברכת המזון, מעין טכס ה״זימון״ [ראה עמ׳ 175], וכל אחד משלושת בתי הפיוט הראשונים מקביל לאחת משלוש הברכות הראשונות של ברכת המזון, ואף רומז אליה בלשונותיו. הבית הרביעי מזכיר כוס יין, ונראה שהוא

רַחֵם בְּחַסְדֶּךָ עַל עַמְּךָ צוּרֵנוּ,
עַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ זְבוּל בֵּית תִּפְאַרְתֵּנוּ.
בֶּן דָּוִד עַבְדֶּךָ יָבוֹא וְיִגְאָלֵנוּ,
רוּחַ אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ יהוה.
צוּר מִשֶּׁלּוֹ אָכַלְנוּ, בָּרְכוּ אֱמוּנַי, שָׂבַעְנוּ וְהוֹתַרְנוּ כִּדְבַר יהוה.

יִבָּנֶה הַמִּקְדָּשׁ עִיר צִיּוֹן תְּמַלֵּא,
וְשָׁם נָשִׁיר שִׁיר חָדָשׁ וּבִרְנָנָה נַעֲלֶה.
הָרַחֲמָן הַנִּקְדָּשׁ יִתְבָּרַךְ וְיִתְעַלֶּה,
עַל כּוֹס יַיִן מָלֵא כְּבִרְכַּת יהוה.
צוּר מִשֶּׁלּוֹ אָכַלְנוּ, בָּרְכוּ אֱמוּנַי, שָׂבַעְנוּ וְהוֹתַרְנוּ כִּדְבַר יהוה.

מים אחרונים

לפני אמירת ברכת המזון יש הנוהגים להעביר בין המסובים כלי קטן ובו מים [המכונים "מים אחרונים"], והם מרטיבים בהם את קצות אצבעותיהם ומנגבים אותן.

זבול: מקום, משכן [והוא כינוי לבית המקדש]. **רוח אפינו:** מי שכל חיינו תלויים בו [בעקבות איכה ד, כ]. **תמלא:** בכל טוב, באנשים ובשמחה. **נעלה:** לבית המקדש. **הנקדש:** המקודש. **כברכת ה':** כוס היין המלאה מסמלת את השפע שבברכת ה'.

מקביל לברכת "בורא פרי הגפן" שמברך המזמן לאחר אמירת ברכת המזון. ההקבלה ההדוקה אל הזימון ואל ברכת המזון הביאה כמה פוסקים לקבוע, שאין לומר פיוט זה, משום שמתעורר הספק שמא באמירתו כבר יצא אדם ידי חובת ברכת המזון, ואמירתה של הברכה תהיה לפי זה בחינת ברכה לבטלה. בשל חשש זה יש שאינם אומרים את הפיוט כלל ויש שאומרים רק חלק ממנו.

מים אחרונים: התלמוד הבבלי [עירובין יז ע"ב ועוד] קובע כי חובה ליטול ידיים גם ב"מים אחרונים" לאחר הסעודה. נראה שהטעם המרכזי לכך הוא הרצון לברך את ברכת המזון בידיים נקיות. נטילת ידיים זו די שתיעשה בחלק העליון של האצבעות, וניתן לעשותה בכל משקה. בספרות ההלכה נאמר ש"יש שאין נוהגים ליטול מים אחרונים" [שולחן ערוך], ועל כן נותר מנהג זה מנהגם של מעטים.

ברכת המזון

בשבת, ביום טוב ובימות חול מיוחדים מקדימים לברכת המזון מזמור זה:

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת. בְּשׁוּב יהוה אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֹלְמִים: אָז יִמָּלֵא שְׂחוֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה, אָז יֹאמְרוּ בַגּוֹיִם הִגְדִּיל יהוה לַעֲשׂוֹת עִם אֵלֶּה: הִגְדִּיל יהוה לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ, הָיִינוּ שְׂמֵחִים: שׁוּבָה יהוה אֶת שְׁבִיתֵנוּ כַּאֲפִיקִים בַּנֶּגֶב: הַזֹּרְעִים בְּדִמְעָה בְּרִנָּה יִקְצֹרוּ: הָלוֹךְ יֵלֵךְ וּבָכֹה נֹשֵׂא מֶשֶׁךְ הַזָּרַע, בֹּא יָבֹא בְרִנָּה נֹשֵׂא אֲלֻמֹּתָיו: תהלים קכו

■ **שיר המעלות:** שיר שהיו הלויים משוררים על מדרגות ["מעלות"] המקדש. **שיבת ציון:** חזרת עם ישראל לארצו לאחר גלות בבל. **שביתנו:** שבותנו, מצבנו הטוב ששרר בעבר. **כאפיקים בנגב:** כערוצי הנחלים המתמלאים בפתאומיות במים לאחר הגשם, כן תהיה הגאולה פתאומית ובשפע. **בדמעה:** בעבודה קשה ומייגעת ובחשש שמא לא יצליחו הגידולים. **נשא משך הזרע:** הזורע, המפזר את הזרעים מתוך שק של עור [הקרוי "משך"].

ברכת המזון: המקור לאמירת ברכה לאחר הסעודה הוא בדברי התורה "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך" [דברים ח, י]. לדעת חז"ל [תלמוד בבלי, ברכות מח ע"ב] נקבעו הברכות הראשונות ונושאיהן כבר בידי אישים מן המקרא, אך הנוסח שלפנינו מוכר רק מתקופת הגאונים. מאז הלכה הברכה והתרחבה בתוספות שונות, עד להזכרת מדינת ישראל וחיילי צה"ל בימינו. שלוש הברכות הראשונות [ובסופן נוסחת חתימה: "בונה ברחמיו ירושלים אמן"] הן הקדומות יותר, ואף שכולן מזכירות הודאה על המזון, יש בהן מעבר מן המעגל האוניברסאלי ["הזן את הכל"] אל הלאומי [הזכרת האבות, ארץ ישראל, התורה, המצוות וכו'] ולבסוף אל התקוה העתידית [בניין ירושלים וביאת המשיח]. כמו כן נאמרות במסגרת ברכת המזון תוספות שונות ביום השבת, בחגים ובראשי חודשים, בחנוכה ובפורים.

שיר המעלות: במקורו עוסק המזמור בשיבת בני ישראל מגלות בבל, אך בשימושו בסידור הוא נתפס כבקשה לגאולה העתידית, שמן הראוי להזכירה דווקא בשעות של שמחה ותענוגות גשמיים. המנהג לומר מזמור זה לפני ברכת המזון מוכר מספרות ימי הביניים, במקביל לאמירת המזמור "על נהרות בבל" לפני ברכת המזון של ימות החול [ראה עמ' 234]. בימות חול שיש בהם חגיגיות מסוימת – ושאין אומרים בהם בתפילה קטע הקרוי בשם "תחנון" [ראה כרך השבת, עמ' 339] – אין אומרים את "על נהרות בבל", שהוא מזמור העוסק בחורבן הבית, אבל אומרים את "שיר המעלות". ואלו הם הימים: ראש חודש, מערב יום כיפור ועד ראש חודש מרחשוון, חנוכה, ט"ו בשבט, י"ד וט"ו באדר ראשון ["פורים קטן"], ימי הפורים, כל חודש ניסן, יום העצמאות, י"ד באייר ["פסח שני"], ל"ג בעומר, יום שחרור ירושלים, מראש חודש סיון עד י"ב בו, ט"ו באב וערב ראש השנה.

ויש מוסיפים ושרים:

תְּהִלַּת יהוה יְדַבֶּר פִּי וִיבָרֵךְ כָּל בָּשָׂר שֵׁם קָדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד: תהלים קמה, כא
וַאֲנַחְנוּ נְבָרֵךְ יָהּ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם הַלְלוּיָהּ: תהלים קטו, יח
הוֹדוּ לַיהוה כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ, תהלים קו, א–ב
מִי יְמַלֵּל גְּבוּרוֹת יהוה יַשְׁמִיעַ כָּל תְּהִלָּתוֹ:

הזימון

אם בין המסובים ישנם לפחות שלושה גברים [מגיל שלוש עשרה ואילך], חייבים כל הסועדים בזימון, שהוא הזמנה לברך את ברכת המזון. בעל הבית [או מי שנתכבד על ידו לעשות כך] הוא המזמן, ויש הנוהגים למזוג לו כוס מיוחדת של יין. [זימון בנוסח מיוחד נאמר בסעודה הנערכת לכבודם של חתן וכלה בשבעת ימי המשתה שאחרי חתונתם, בסעודה שלאחר ברית המילה וכן בבית האבלים. ראה עמ' 13, 37 ו-52.] ויש הנוהגים שגם נשים האוכלות בפני עצמן מזמנות.

■ **ימלל:** יאמר. ***ישמיע כל תהלתו:*** מי יוכל לומר את כל שבחיו?

הזימון: "שלושה שאכלו כאחד חייבין לזמן" [משנה ברכות ז, א], כלומר לברך יחדיו את ברכת המזון, כאשר אחד מהם מזמין את חבריו לעשות זאת יחד עמו. המשנה גם מציעה את נוסחת הזימון, המתרחבת לפי מספר המשתתפים: שלושה, עשרה, מאה, אלף ורבוא. האגדה מספרת שכבר אברהם אבינו הזמין את אורחיו לברך בנוסחה מעין זו [תלמוד בבלי, סוטה י ע"ב]. המימד הציבורי–קבוצתי של ברכת המזון מגדיל את כבודו של ה', וניתן להשוות את הזימון לקריאתו של שליח הציבור, "ברכו את ה' המבורך", המצויה בראש תפילות ערבית ושחרית.

המזמן אומר : רַבּוֹתַי [או: חֲבֵרַי] נְבָרֵךְ.

אשה המזמנת אומרת : חֲבֵרוֹתַי נְבָרֵךְ.

וכל המסובים משיבים : יְהִי שֵׁם יהוה מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.

המזמן ממשיך ואומר : יְהִי שֵׁם יהוה מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם. בִּרְשׁוּת [וכאן ניתן להוסיף: אָבִי מוֹרִי / אִמִּי מוֹרָתִי / בַּעַל הַבַּיִת / בַּעֲלַת הַבַּיִת / הַכֹּהֲנִים / מָרָנָן וְרַבָּנָן וְרַבּוֹתַי / חֲבֵרַי / חֲבֵרוֹתַי / כָּל הַמְּסֻבִּים וכו'] נְבָרֵךְ [ואם היו שם עשרה גברים [ובזימון של נשים – עשר נשים] מוסיפים: אֱלֹהֵינוּ] שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ.

וכל המסובים עונים : בָּרוּךְ [ואם היו שם עשרה גברים [או עשר נשים] מוסיפים: אֱלֹהֵינוּ] שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ וּבְטוּבוֹ חָיִינוּ.

והמזמן חוזר על משפט זה, ומוסיף : בָּרוּךְ הוּא וּבָרוּךְ שְׁמוֹ.

יש הנוהגים שהמזמן אומר בקול רם את כל ברכת המזון והסועדים עונים אמן על כל אחת מן הברכות. יש הנוהגים שהסועדים כולם שרים את הברכה יחדיו, ויש הנוהגים לומר את הברכה בלחש כשהמזמן אומר בקול רם רק חלקים ממנה [כגון הברכה הראשונה וחתימותיהן של שאר הברכות].

הברכה הראשונה, ברכת "הזן":

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
הַזָּן אֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בְּטוּבוֹ,

ברכת הזן: על פי המסורת "משה תיקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם המן" [תלמוד בבלי, ברכות מח ע"ב]. הברכה הפותחת את ברכת המזון מדגישה שה' "זן את הכל", את כלל הבריאה, ולפני החתימה אף מצוטט פסוק המבליט עובדה זאת.

בְּחֵן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים.
הוּא נוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר, כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ,
וּבְטוּבוֹ הַגָּדוֹל תָּמִיד לֹא חָסַר לָנוּ
וְאַל יֶחְסַר לָנוּ מָזוֹן לְעוֹלָם וָעֶד.
בַּעֲבוּר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל,
כִּי הוּא אֵל זָן וּמְפַרְנֵס לַכֹּל,
וּמֵטִיב לַכֹּל וּמֵכִין מָזוֹן לְכָל בְּרִיּוֹתָיו אֲשֶׁר בָּרָא.
כָּאָמוּר: פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן. תהלים קמה, טז
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַזָּן אֶת הַכֹּל.

הברכה השנייה, ברכת הארץ:

נוֹדֶה לְּךָ, יהוה אֱלֹהֵינוּ,
עַל שֶׁהִנְחַלְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ אֶרֶץ חֶמְדָּה טוֹבָה וּרְחָבָה,
וְעַל שֶׁהוֹצֵאתָנוּ, יהוה אֱלֹהֵינוּ, מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וּפְדִיתָנוּ מִבֵּית עֲבָדִים,
וְעַל בְּרִיתְךָ שֶׁחָתַמְתָּ בִּבְשָׂרֵנוּ,
וְעַל תּוֹרָתְךָ שֶׁלִּמַּדְתָּנוּ, וְעַל חֻקֶּיךָ שֶׁהוֹדַעְתָּנוּ,
וְעַל חַיִּים חֵן וָחֶסֶד שֶׁחוֹנַנְתָּנוּ,
וְעַל אֲכִילַת מָזוֹן, שָׁאַתָּה זָן וּמְפַרְנֵס אוֹתָנוּ תָּמִיד
בְּכָל יוֹם וּבְכָל עֵת וּבְכָל שָׁעָה.

■ **לכל בשר:** לכל היצורים. **רצון:** כרצונו [של כל חי]. **ארץ חמדה:** ארץ יקרה שכל רואיה חומדים אותה [זכריה ז, יד ועוד]. **בריתך:** ברית המילה. **שחוננתנו:** העניקת לנו בחסדך.

ברכת הארץ: על פי המסורת "יהושע תיקן להם ברכת הארץ כיוון שנכנסו לארץ" [תלמוד בבלי, ברכות מח ע"ב]. בצד ההודאה על הארץ המצמיחה את המזון מודים בברכה זו על טובות נוספות שה' עשה לעמו: היציאה ממצרים, ברית מילה, נתינת תורה ומצוות. בחנוכה ובפורים מוסיפים דברי תודה על הניסים שארעו בימים אלה. [על תפילת "על הניסים" ראה גם בכרך השבת, עמ' 29].

בחנוכה ובפורים מוסיפים:

בחנוכה: וְעַל הַנִּסִּים וְעַל הַפֻּרְקָן וְעַל הַגְּבוּרוֹת וְעַל הַתְּשׁוּעוֹת וְעַל הַנִּפְלָאוֹת וְעַל הַנֶּחָמוֹת וְעַל הַמִּלְחָמוֹת שֶׁעָשִׂיתָ לַאֲבוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בַּזְּמַן הַזֶּה. בִּימֵי מַתִּתְיָהוּ בֶּן יוֹחָנָן כֹּהֵן גָּדוֹל חַשְׁמוֹנַאי וּבָנָיו, כְּשֶׁעָמְדָה מַלְכוּת יָוָן הָרְשָׁעָה עַל עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל לְהַשְׁכִּיחָם תּוֹרָתֶךָ וּלְהַעֲבִירָם מֵחֻקֵּי רְצוֹנֶךָ, וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים עָמַדְתָּ לָהֶם בְּעֵת צָרָתָם, רַבְתָּ אֶת רִיבָם, דַּנְתָּ אֶת דִּינָם, נָקַמְתָּ אֶת נִקְמָתָם, מָסַרְתָּ גִּבּוֹרִים בְּיַד חַלָּשִׁים, וְרַבִּים בְּיַד מְעַטִּים, וּטְמֵאִים בְּיַד טְהוֹרִים, וּרְשָׁעִים בְּיַד צַדִּיקִים, וְזֵדִים בְּיַד עוֹסְקֵי תוֹרָתֶךָ, וּלְךָ עָשִׂיתָ שֵׁם גָּדוֹל וְקָדוֹשׁ בְּעוֹלָמֶךָ, וּלְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל עָשִׂיתָ תְּשׁוּעָה גְדוֹלָה וּפֻרְקָן כְּהַיּוֹם הַזֶּה. וְאַחַר כָּךְ בָּאוּ בָנֶיךָ לִדְבִיר בֵּיתֶךָ, וּפִנּוּ אֶת הֵיכָלֶךָ, וְטִהֲרוּ אֶת מִקְדָּשֶׁךָ, וְהִדְלִיקוּ נֵרוֹת בְּחַצְרוֹת קָדְשֶׁךָ, וְקָבְעוּ שְׁמוֹנַת יְמֵי חֲנֻכָּה אֵלּוּ, לְהוֹדוֹת וּלְהַלֵּל לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל.

בפורים: וְעַל הַנִּסִּים וְעַל הַפֻּרְקָן וְעַל הַגְּבוּרוֹת וְעַל הַתְּשׁוּעוֹת וְעַל הַנִּפְלָאוֹת וְעַל הַנֶּחָמוֹת וְעַל הַמִּלְחָמוֹת שֶׁעָשִׂיתָ לַאֲבוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם בַּזְּמַן הַזֶּה. בִּימֵי מָרְדְּכַי וְאֶסְתֵּר בְּשׁוּשַׁן הַבִּירָה, כְּשֶׁעָמַד עֲלֵיהֶם הָמָן הָרָשָׁע, בִּקֵּשׁ לְהַשְׁמִיד לַהֲרֹג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים מִנַּעַר וְעַד זָקֵן טַף וְנָשִׁים בְּיוֹם אֶחָד, בִּשְׁלֹשָׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שְׁנֵים עָשָׂר, הוּא חֹדֶשׁ אֲדָר, וּשְׁלָלָם לָבוֹז. וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים הֵפַרְתָּ אֶת עֲצָתוֹ, וְקִלְקַלְתָּ אֶת מַחֲשַׁבְתּוֹ, וַהֲשֵׁבוֹתָ לּוֹ גְּמוּלוֹ בְּרֹאשׁוֹ, וְתָלוּ אוֹתוֹ וְאֶת בָּנָיו עַל הָעֵץ.

וְעַל הַכֹּל, יהוה אֱלֹהֵינוּ, אֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ וּמְבָרְכִים אוֹתָךְ, יִתְבָּרַךְ שִׁמְךָ בְּפִי כָּל חַי תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד. כַּכָּתוּב: וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת יהוה אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמָּזוֹן. דברים ח, י

פרקן: ישועה. **הנחמות:** דברי ישועה וגאולה. **בזמן הזה:** במועד זה של השנה. **חקי רצונך:** המצוות שאתה רוצה בהן. **עמדת להם:** באת לעזרתם. **זדים:** עושי רע. **כהיום הזה:** גלוי לעיני כל כאור השמש. **דביר ביתך:** קודש הקדשים שבמקדש. **פנו:** ניקו [מסימני האלילות]. **ולאבד:** לכלות. **ושללם לבוז:** ולבזוז את רכושם. **הפרת את עצתו:** ביטלת את מזימתו. **והשבות לו גמולו בראשו:** הענשת אותו במה שביקש לעשות לאחרים.

הברכה השלישית, ברכת ירושלים:

רַחֵם נָא, יהוה אֱלֹהֵינוּ, עַל יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ, וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירֶךָ, וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ, וְעַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ, וְעַל הַבַּיִת הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שִׁמְךָ עָלָיו.
אֱלֹהֵינוּ אָבִינוּ, רְעֵנוּ, זוּנֵנוּ, פַּרְנְסֵנוּ וְכַלְכְּלֵנוּ, וְהַרְוִיחֵנוּ וְהַרְוַח לָנוּ, יהוה אֱלֹהֵינוּ, מְהֵרָה מִכָּל צָרוֹתֵינוּ. וְנָא אַל תַּצְרִיכֵנוּ, יהוה אֱלֹהֵינוּ, לֹא לִידֵי מַתְּנַת בָּשָׂר וָדָם וְלֹא לִידֵי הַלְוָאָתָם, כִּי אִם לְיָדְךָ הַמְּלֵאָה, הַפְּתוּחָה, הַקְּדוֹשָׁה וְהָרְחָבָה, שֶׁלֹּא נֵבוֹשׁ וְלֹא נִכָּלֵם לְעוֹלָם וָעֶד.

בשבת מוסיפים:

רְצֵה וְהַחֲלִיצֵנוּ, יהוה אֱלֹהֵינוּ, בְּמִצְוֹתֶיךָ
וּבְמִצְוַת יוֹם הַשְּׁבִיעִי הַשַּׁבָּת הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ הַזֶּה,
כִּי יוֹם זֶה גָּדוֹל וְקָדוֹשׁ הוּא לְפָנֶיךָ,
לִשְׁבָּת בּוֹ וְלָנוּחַ בּוֹ בְּאַהֲבָה כְּמִצְוַת רְצוֹנֶךָ.
וּבִרְצוֹנְךָ הָנִיחַ לָנוּ, יהוה אֱלֹהֵינוּ, שֶׁלֹּא תְהֵא צָרָה וְיָגוֹן וַאֲנָחָה בְּיוֹם מְנוּחָתֵנוּ.
וְהַרְאֵנוּ, יהוה אֱלֹהֵינוּ, בְּנֶחָמַת צִיּוֹן עִירֶךָ וּבְבִנְיַן יְרוּשָׁלַיִם עִיר קָדְשֶׁךָ,

---

ועל הבית: בית המקדש. **רענו:** הדרך אותנו [כרועה המדריך את צאנו]. **והרויחנו:** תן לנו רווחה והצלה. **אל תצריכנו:** עשה שלא נזדקק. **והחליצנו:** חזק אותנו באמצעות קיום המצוות [בעקבות ישעיה נח, יד: "ועצמותיך יחליץ"]. **נחמת ציון:** גאולת ירושלים [בעקבות ישעיה נא, ג].

ברכת ירושלים: על פי המסורת תוקנה ברכה זו בידי דוד ושלמה [תלמוד בבלי, ברכות מח ע"ב], ועניינה ירושלים והמקדש. בקשה זו מפנה את המבט אל העתיד ומבקשת את השבת העטרה ליושנה. נוסחת הסיום, "בונה ברחמיו ירושלים אמן", יוצאת דופן בזה שהמברך עונה "אמן" לעצמו, ונראה שהיא עדות לשלב קדום בהיווצרות ברכת המזון, כשכאן היה סיומה. בשבת ובחגים נוספות בתוך הברכה שתי תוספות המבקשות רחמים ונחמה. [על תפילת "יעלה ויבוא" ראה גם בכרך השבת, עמ' 28].

כִּי אַתָּה הוּא בַּעַל הַיְשׁוּעוֹת וּבַעַל הַנֶּחָמוֹת.

ביום טוב, בראש חודש וכן בשבת חול המועד פסח וסוכות מוסיפים:

אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, יַעֲלֶה וְיָבוֹא וְיַגִּיעַ, וְיֵרָאֶה וְיֵרָצֶה וְיִשָּׁמַע, וְיִפָּקֵד וְיִזָּכֵר זִכְרוֹנֵנוּ וּפִקְדוֹנֵנוּ וְזִכְרוֹן אֲבוֹתֵינוּ, וְזִכְרוֹן מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד עַבְדֶּךָ, וְזִכְרוֹן יְרוּשָׁלַיִם עִיר קָדְשֶׁךָ, וְזִכְרוֹן כָּל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ, לִפְלֵיטָה, לְטוֹבָה, לְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים, לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם בְּיוֹם

בראש חודש: רֹאשׁ הַחֹדֶשׁ הַזֶּה.

בפסח: חַג הַמַּצּוֹת הַזֶּה.

בשבועות: חַג הַשָּׁבוּעוֹת הַזֶּה.

בראש השנה: הַזִּכָּרוֹן הַזֶּה.

בסוכות: חַג הַסֻּכּוֹת הַזֶּה.

בשמיני עצרת: שְׁמִינִי עֲצֶרֶת הַחַג הַזֶּה.

זָכְרֵנוּ, יהוה אֱלֹהֵינוּ, בּוֹ לְטוֹבָה, וּפָקְדֵנוּ בוֹ לִבְרָכָה, וְהוֹשִׁיעֵנוּ בוֹ לְחַיִּים טוֹבִים. וּבִדְבַר יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים חוּס וְחָנֵּנוּ וְרַחֵם עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ, כִּי אֵלֶיךָ עֵינֵינוּ, כִּי אֵל מֶלֶךְ חַנּוּן וְרַחוּם אָתָּה.

וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ.
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, בּוֹנֶה בְרַחֲמָיו יְרוּשָׁלָיִם, אָמֵן.

הברכה הרביעית, ברכת הטוב והמטיב:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הָאֵל, אָבִינוּ, מַלְכֵּנוּ, אַדִּירֵנוּ, בּוֹרְאֵנוּ, גּוֹאֲלֵנוּ, יוֹצְרֵנוּ, קְדוֹשֵׁנוּ קְדוֹשׁ יַעֲקֹב, רוֹעֵנוּ רוֹעֵה יִשְׂרָאֵל, הַמֶּלֶךְ הַטּוֹב

ויפקד: ויזכר. **פקדוננו:** זכרוננו. **לפליטה:** להצלה. **ובדבר:** ובמה שנוגע לעניין [ישועה ורחמים]. **כי אליך עינינו:** אליך אנחנו נושאים מבטנו בבקשת ישועה. **אדירנו:** שליטנו. **קדוש יעקב:** כינוי לה' [ישעיה כט, כג].

ברכת הטוב והמטיב: על פי המסורת תוקנה ברכת "הטוב והמטיב" במאה השנייה לספירה, לאחר מרד

וְהַמֵּטִיב לַכֹּל. שֶׁבְּכָל יוֹם וָיוֹם הוּא הֵיטִיב, הוּא מֵטִיב, הוּא יֵיטִיב לָנוּ. הוּא גְמָלָנוּ, הוּא גוֹמְלֵנוּ, הוּא יִגְמְלֵנוּ לָעַד, לְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים, וּלְרֶוַח הַצָּלָה וְהַצְלָחָה, בְּרָכָה וִישׁוּעָה, נֶחָמָה, פַּרְנָסָה וְכַלְכָּלָה, וְרַחֲמִים וְחַיִּים וְשָׁלוֹם וְכָל טוֹב, וּמִכָּל טוּב לְעוֹלָם אַל יְחַסְּרֵנוּ.

בקשות נוספות:

הָרַחֲמָן הוּא יִמְלֹךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד.

הָרַחֲמָן הוּא יִתְבָּרַךְ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ.

הָרַחֲמָן הוּא יִשְׁתַּבַּח לְדוֹר דּוֹרִים, וְיִתְפָּאַר בָּנוּ לָעַד וּלְנֵצַח נְצָחִים, וְיִתְהַדַּר בָּנוּ לָעַד וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים.

הָרַחֲמָן הוּא יְפַרְנְסֵנוּ בְּכָבוֹד.

הָרַחֲמָן הוּא יִשְׁבֹּר עֻלֵּנוּ מֵעַל צַוָּארֵנוּ, וְהוּא יוֹלִיכֵנוּ קוֹמְמִיּוּת לְאַרְצֵנוּ.

הָרַחֲמָן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ בְּרָכָה מְרֻבָּה בַּבַּיִת הַזֶּה וְעַל שֻׁלְחָן זֶה שֶׁאָכַלְנוּ עָלָיו.

הָרַחֲמָן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ אֶת אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא זָכוּר לַטּוֹב וִיבַשֶּׂר לָנוּ בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת יְשׁוּעוֹת וְנֶחָמוֹת.

הָרַחֲמָן הוּא יְבָרֵךְ אֶת מְדִינַת יִשְׂרָאֵל, רֵאשִׁית צְמִיחַת גְּאֻלָּתֵנוּ.

גמלנו: נתן לנו ביד רחבה. **ולרוח הצלה:** הגנה וישועה. **יתפאר בנו:** נהיה ראויים לכך שיתגאה בנו. **עלנו:** עול הגלות. **קוממיות:** בקומה זקופה [ויקרא כו, יג]. **אליהו:** מבשר המשיח [בעקבות מלאכי ג, כג].

בר כוכבא, כשהתירו הרומאים להביא את הרוגי העיר ביתר אל קבר ישראל [תלמוד בבלי, ברכות מח ע"ב]. מסורת זו על התקנת הברכה רק לאחר החורבן היא עדות נוספת לצירופה של ברכת "הטוב והמטיב" אל ברכת המזון בשלב מאוחר יחסית.

בקשות נוספות: חלק זה מורכב מתוספות מאוחרות ובהן בקשות שונות הפותחות ב"הרחמן", ויש הבדלים גדולים באשר לנוסחן בין הקהילות השונות. הבקשות מתייחסות אל כלל עם ישראל, אל כל

הָרַחֲמָן הוּא יְבָרֵךְ אֶת כָּל הָעוֹמְדִים עַל מִשְׁמַר אַרְצֵנוּ בְּכָל מָקוֹם שֶׁהֵם.
הָרַחֲמָן הוּא יְבָרֵךְ [אוֹתִי, אֶת אָבִי מוֹרִי, אִמִּי מוֹרָתִי, אִשְׁתִּי, בַּעֲלִי, צֶאֱצָאַי, בַּעַל הַבַּיִת הַזֶּה וּבַעֲלַת הַבַּיִת הַזֶּה, כָּל הַמְסֻבִּין כָּאן וכיוצא באלה].
אוֹתָם וְאֶת בֵּיתָם וְאֶת זַרְעָם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם. אוֹתָנוּ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָנוּ, כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּרְכוּ אֲבוֹתֵינוּ אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב בַּכֹּל, מִכֹּל, כֹּל. כֵּן יְבָרֵךְ אוֹתָנוּ כֻּלָּנוּ יַחַד בִּבְרָכָה שְׁלֵמָה וְנֹאמַר אָמֵן.
בַּמָּרוֹם יְלַמְּדוּ עֲלֵיהֶם וְעָלֵינוּ זְכוּת שֶׁתְּהֵא לְמִשְׁמֶרֶת שָׁלוֹם, וְנִשָּׂא בְרָכָה מֵאֵת יהוה וּצְדָקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ, וְנִמְצָא חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם.

בברכת המזון שלאחר סעודת ברית המילה מתוסף כאן פיוט מיוחד. ראה עמ' 13.

בשבת מוסיפים: הָרַחֲמָן הוּא יַנְחִילֵנוּ יוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי הָעוֹלָמִים.

בראש חודש מוסיפים: הָרַחֲמָן הוּא יְחַדֵּשׁ עָלֵינוּ אֶת הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְטוֹבָה וְלִבְרָכָה.

ביום טוב מוסיפים: הָרַחֲמָן הוּא יַנְחִילֵנוּ יוֹם שֶׁכֻּלּוֹ טוֹב.

בראש השנה מוסיפים: הָרַחֲמָן הוּא יְחַדֵּשׁ עָלֵינוּ אֶת הַשָּׁנָה הַזֹּאת לְטוֹבָה וְלִבְרָכָה.

בסוכות מוסיפים: הָרַחֲמָן הוּא יָקִים לָנוּ אֶת סֻכַּת דָּוִד הַנּוֹפֶלֶת.

בכל מכל כל: כברכות שנתברכו בהן אבות האומה. התלמוד הבבלי [בבא בתרא טז ע"ב] מצביע על כך שבקשר לכל אחד מן האבות נאמרה ברכה הקשורה למילה "כל": באברהם – "וה' ברך את אברהם בכל" [בראשית כד, א], ביצחק – "ויבא לי ואוכל מכל" [שם כז, לג] וביעקב – "כי חנני אלהים וכי יש לי כל" [שם לג, יא]. **עליהם:** על כל מי שהוזכר בברכה עד כאן. **שתהא למשמרת שלום:** שתישמר לטובתנו. **צדקה:** חסד. **נמצא ... שכל טוב:** מחשבותינו ומעשינו יתקבלו ברצון [על פי משלי ג, ד]. **יום שכלו שבת וכו':** כינויים לעולם הבא. **סכת דוד הנופלת:** כינוי למלכות בית דוד שפסקה עם החורבן [והלשון על פי עמוס ט, יא].

המסובים בסעודה ואל המברך ובני משפחתו [בדורנו צורפו אליהן בקשות על מדינת ישראל וחייליה]. מאז המאה הי"ח נוספו גם ברכות "הרחמן" המזכירות את המועדים השונים.

הָרַחֲמָן הוּא יְזַכֵּנוּ לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ וּלְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. מַגְדִּיל [בשבת ויום טוב וחול המועד וראש חודש: מִגְדּוֹל] יְשׁוּעוֹת מַלְכּוֹ וְעֹשֶׂה חֶסֶד לִמְשִׁיחוֹ, לְדָוִד וּלְזַרְעוֹ עַד עוֹלָם. שמואל–ב כב, נא

עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל, וְאִמְרוּ אָמֵן.

יְראוּ אֶת יהוה קְדֹשָׁיו, כִּי אֵין מַחְסוֹר לִירֵאָיו, תהלים לד, י–יא

כְּפִירִים רָשׁוּ וְרָעֵבוּ, וְדֹרְשֵׁי יהוה לֹא יַחְסְרוּ כָל טוֹב.

הוֹדוּ לַיהוה כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ. תהלים קיח, א

פּוֹתֵחַ אֶת יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן. תהלים קמה, טז

בָּרוּךְ הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּיהוה, וְהָיָה יהוה מִבְטַחוֹ. ירמיה יז, ז

נַעַר הָיִיתִי גַּם זָקַנְתִּי, וְלֹא רָאִיתִי צַדִּיק נֶעֱזָב וְזַרְעוֹ מְבַקֶּשׁ לָחֶם. תהלים לז, כה

יהוה עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן, יהוה יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַשָּׁלוֹם. תהלים כט, יא

אם מזגו כוס מיוחדת של יין למזמן, הוא מברך "בורא פרי הגפן", שותה מן היין ומברך ברכה מעין שלוש [להלן, עמ' 238]. בסעודה הנערכת לכבוד חתן וכלה ממשיכים באמירת "שבע ברכות" [לעיל, עמ' 38].

ישועות מלכו: הצלחותיו של המלך המשיח. **יראו:** לשון יראה, כבוד של מורא. **קדשיו:** עם ישראל. **כפירים רשו:** גורי אריות, סמל לאנשים חזקים ועשירים, התרוששו. **רצון:** כרצונו [של כל חי]. **זרעו:** צאצאיו.

מגדיל ישועות מלכו: החילוף ״מגדיל״/״מגדול״ הוא חילוף בין הכתיב [״מגדיל״] לקרֵי [״מגדול״] בפסוק מספר שמואל. אפשר שיש כאן נסיון לשמר את שני הנוסחים על ידי חלוקת אמירתם בין שתי הזדמנויות שונות. לפי דעה אחרת מקור החילוף בטעות. פסוק זה מצוי גם בספר תהלים [יח, נא], ושם גירסתו ״מגדיל״. אחד המדפיסים העיר בשולי הציטוט של הפסוק מתהלים, כי ״בשמואל ב: מגדול״, והקיצור ש״ב [=שמואל ב] הובן בטעות כ״שבת״.

בוקר יום השבת

לאחר ששבים מבית הכנסת מתיישבים אל השולחן, ויש הנוהגים לומר קודם לקידוש את הקטעים הבאים:

אתקינו סעודתא	תרגום:
אַתְקִינוּ סְעוּדְתָא דִמְהֵימְנוּתָא	הכינו את סעודת האמונה
שְׁלֵמָתָא, חֶדְוְתָא דְמַלְכָּא קַדִּישָׁא.	השלמה, שמחת המלך הקדוש.
אַתְקִינוּ סְעוּדְתָא דְמַלְכָּא.	הכינו את סעודת המלך.
דָּא הִיא סְעוּדְתָא דְעַתִּיקָא קַדִּישָׁא,	זו היא הסעודה של עתיק יומין הקדוש,
וַחֲקַל תַּפּוּחִין קַדִּישִׁין וּזְעֵיר אַנְפִּין	ושדה תפוחים קדושים וזעיר אנפין
אָתְיָן לְסַעֲדָא בַּהֲדֵהּ.	באים לסעוד עמו.

חי ה׳ וברוך צורי

חַי יהוה וּבָרוּךְ צוּרִי, בַּיהוה תִּתְהַלֵּל נַפְשִׁי,
כִּי יהוה יָאִיר נֵרִי בְּהִלּוֹ נֵרוֹ עֲלֵי רֹאשִׁי.

יהוה רֹעִי לֹא אֶחְסָר, עַל מֵי מְנוּחוֹת יְנַהֲלֵנִי,
נוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר, לֶחֶם חֻקִּי הַטְרִיפֵנִי.

■ **חי ה׳ וברוך צורי:** ה׳ חי לעולם והוא כצור איתן שאפשר למצוא בו מסתור [בעקבות תהלים יח, מז]. **תתהלל:** תתפאר ותשתבח. **יאיר נרי:** יצליח את דרכי. **בהלו נרו עלי ראשי:** כשישפיע עלי מטובו [והלשון על פי איוב כט, ג]. **ה׳ רועי וכו׳:** ראה להלן, עמ׳ 185. **לחם לכל בשר:** פרנסה לכל הבריות. **לחם חקי הטריפני:** האכל אותי ["הטריפני"] את המזונות הקצובים לי מידך.

אתקינו סעודתא: ראה עמ׳ 150. הנוסח הנאמר בסעודת שבת בבוקר שונה מזה שנאמר בליל שבת [ובסעודה השלישית] בהחלפת תפקידיהן של המהויות המזמינות לסעודה והבאות להשתתף בה.
חי ה׳ וברוך צורי: שמו של מחבר הפיוט, שחי כנראה במאה הי"ז, מצוי באקרוסטיכון שבראש בתיו ["חיים יצחק"]. הפיוט עמוס ברמיזות לפסוקי מקרא רבים, כולל לתהלים כג הנאמר מייד לאחריו.

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, אַתָּה אֱלֹהַי קְדוֹשִׁי,
תַּעֲרֹךְ לְפָנַי שֻׁלְחָנֶךָ, תְּדַשֵּׁן בַּשֶּׁמֶן רֹאשִׁי.

מִי יִתֵּן מְנוּחָתִי לִפְנֵי אֲדוֹן הַשָּׁלוֹם,
וְהָיְתָה שְׁלֵמָה מִטָּתִי, הַחַיִּים וְהַשָּׁלוֹם.

יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ לְפָנָי לְלַוּוֹתִי לְוָיָה,
בְּכוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא פָנָי, מְנָת כּוֹסִי רְוָיָה.

צָמְאָה נַפְשִׁי אֶל יהוה, יְמַלֵּא שֹׂבַע אֲסָמַי,
אֶל הֶהָרִים אֶשָּׂא עֵינַי כְּהִלֵּל, וְלֹא כְשַׁמַּאי.

חֶדְוַת יָמִים וּשְׁנוֹת עוֹלָמִים, עוּרָה כְבוֹדִי, עוּרָה,
וְעַל רֹאשִׁי יִהְיוּ תַמִּים נֵר מִצְוָה וְאוֹר תּוֹרָה.

קוּמָה יהוה לִמְנוּחָתִי, אַתָּה וַאֲרוֹן עֻזֶּךָ,
קַח נָא אֵל אֶת בִּרְכָתִי וְהַחֲזֵק מָגֵן חוֹזֶךָ.

מזמור לדוד

מִזְמוֹר לְדָוִד. יהוה רֹעִי לֹא אֶחְסָר: בִּנְאוֹת דֶּשֶׁא יַרְבִּיצֵנִי, תהלים כג

תערך לפני וכו': ראה להלן, עמ' 186. **מי יתן מנוחתי:** הלואי ואזכה למנוחה. **שלמה מטתי:** שלא יהיה כל פגם בצאצאי. **ישלח מלאכו וכו':** רמז למסורת על המלאכים המלווים את האדם מבית הכנסת לביתו [ראה לעיל, עמ' 146]. **כוס ישועות:** כוס תודה על הישועה. **מנת כוסי רויה:** כמות המשקה שבכוסי תספק אותי ותרווני. **צמאה נפשי:** התגעגעתי. **ימלא שבע אסמי:** ישלח ברכה ברכושי, ישביעני מכל טוב. **אל ההרים אשא עיני:** אתבונן בדרכם של אנשים גדולים ובעלי עמדה, המכונים בלשון הפייטן בשם "הרים" [בעקבות הפסוק בתהלים קכא, א]. **כהלל ולא כשמאי:** אלך בדרכו של הלל, שבטח בזה שה' יספק לו צרכי שבת בזמנה, ולא בדרכו של שמאי, שדאג כל ימות החול למה שיאכל בשבת [כמסופר בתלמוד הבבלי, ביצה טז ע"א]. **חדות ימים וכו':** השב לנו את השמחה ששררה בימות קדם. **עורה כבודי עורה:** החזר את הכבוד שהיה לנו בעבר. **יהיו תמים:** המצוות והתורה המאירות יתמזגו מעל לראשי למהות אחת [כמו תאומים, "תמים"]. **קומה ה' למנוחתי:** תן למנוחתי תקומה וקיום [הלשון בעקבות תהלים קלב, ח]. **החזק מגן חוזך:** חזק את המגן שהנביא ("חוזך", כנראה משה) הבטיח לעם.

■ **ירביצני:** יתן לי מקום לרבוץ, לנוח, בו.

עַל מֵי מְנֻחוֹת יְנַהֲלֵנִי: נַפְשִׁי יְשׁוֹבֵב, יַנְחֵנִי בְמַעְגְּלֵי צֶדֶק לְמַעַן שְׁמוֹ: גַּם כִּי אֵלֵךְ בְּגֵיא צַלְמָוֶת לֹא אִירָא רָע כִּי אַתָּה עִמָּדִי, שִׁבְטְךָ וּמִשְׁעַנְתֶּךָ הֵמָּה יְנַחֲמֻנִי: תַּעֲרֹךְ לְפָנַי שֻׁלְחָן נֶגֶד צֹרְרָי, דִּשַּׁנְתָּ בַשֶּׁמֶן רֹאשִׁי כּוֹסִי רְוָיָה: אַךְ טוֹב וָחֶסֶד יִרְדְּפוּנִי כָּל יְמֵי חַיָּי, וְשַׁבְתִּי בְּבֵית יהוה לְאֹרֶךְ יָמִים:

קידושא רבא ליום השבת

[כולל שבת חול המועד פסח וסוכות]

הקידוש נאמר כשהסועדים והמקדש ישובים סביב השולחן [ויש הנוהגים לומר אותו, או חלק ממנו, בעמידה]. מוזגים יין או מיץ ענבים לגביע, והמקדש מרים אותו מעט מעל השולחן ביד ימינו, ואומר [ויש אומרים רק את הקטע הפותח ב"ושמרו" בתוספת המשפט "על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו" שבסוף הקטע השלישי]:

אִם תָּשִׁיב מִשַּׁבָּת רַגְלֶךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶךָ בְּיוֹם קָדְשִׁי, וְקָרָאתָ לַשַּׁבָּת עֹנֶג לִקְדוֹשׁ יהוה מְכֻבָּד, וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ ישעיה נח, יג–יד

ינהלני: יוביל אותי. **נפשי ישובב:** יתן לי מרגוע ["שוּבָה"] ונחת. **מעגלי צדק:** הדרכים הנכונות. **גיא צלמות:** מקום עמוק וחשוך, מקום של סכנה. **שבטך ומשענתך:** הכלים המשמשים את הרועה להנחות בהם את הצאן. **ינחמני:** ירגיעו אותי ויוכיחו כי יש מי שמטפל בי. **תערך לפני וכו':** תשפיע עלי מטובך לנוכח אויבי, שיווכחו כך בנצחוני. **כוסי רויה:** הכוס שממנה אתה משקה אותי מלאה וגדושה. **אך:** רק. **ירדפוני:** ישיגו אותי, יפלו בגורלי. **ושבתי:** אשב, אמצא מנוחה ומרגוע. ■ **אם תשיב משבת וכו':** ופירוש הפסוק כולו: אם תקפיד שלא לעשות ביום השבת כל מלאכה, אלא תקרא ליום השבת יום עונג ותכבד את היום הקדוש [אזי תזכה לשכר גדול, כאמור בהמשך].

קידושא רבא ליום השבת: על הקידוש בכלל ראה עמ' 151. הקידוש ביום השבת מתקיים לעיתים גם בציבור בבית הכנסת וגם, אחר כך, בבית. עיקר הקידוש הוא ברכת "בורא פרי הגפן", אך מאז ימי הביניים נוספו לפניה קטעי מקרא שונים העוסקים ביום השבת. במקורות קרוי קידוש זה בשם "קידושא רבא" [=הקידוש הגדול], ונראה שיש להבין שם זה כלשון סגי נהור: קידוש זה הוא קידוש קצר ביחס לקידוש של ליל שבת, וכדי לא להפחית בכבודו קראו לו "הגדול".

וְדַבֵּר דָּבָר: אָז תִּתְעַנַּג עַל יהוה וְהִרְכַּבְתִּיךָ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ, וְהַאֲכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ, כִּי פִּי יהוה דִּבֵּר:

וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת, לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם: בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִיא לְעֹלָם, כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יהוה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ: שמות לא, טז–יז

זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלַאכְתֶּךָ: וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַיהוה אֱלֹהֶיךָ, לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ וּבְהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ: כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יהוה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ, אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם, וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, עַל כֵּן בֵּרַךְ יהוה אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ: שמות כ, ח–יא

ברכת הגפן

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן. [אמן]

כשמקדשים בסוכה בשבת חול המועד סוכות מוסיפים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לֵישֵׁב בַּסֻּכָּה.

המקדש שותה את רוב היין שבגביע ומעביר אותו כדי ששאר המסובים ישתו ממנו.

נטילת ידיים וברכת "המוציא": ראה לעיל, עמ' 153.

והרכבתיך על במתי ארץ: אעלה אותך מעלה מעלה. **והאכלתיך נחלת יעקב אביך:** אתן לך ליהנות מן הארץ הטובה שהבטחתי ליעקב. **אות:** סימן [הברית]. **וינפש:** פסק ממלאכתו. **וגרך אשר בשעריך:** הנוכרי המתגורר עמך בכל מושבותיך. **סברי מרנן ורבנן:** סבורים, מוכנים ומסכימים, מורינו ורבותינו [בתרגום מארמית]. לשון הזמנה לנוכחים להקשיב לברכה, לענות אחריה "אמן" ולצאת כך ידי חובתם.

זמירות ליום השבת

בשעת הסעודה ולאחריה נוהגים גם לשיר בצוותא זמירות המיוחדות לשבת ושירים נוספים. וניתן להוסיף על מה שמובא להלן, משפחה משפחה על פי טעמה ורצונה.

ברוך אל עליון

בָּרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן, אֲשֶׁר נָתַן מְנוּחָה,
לְנַפְשֵׁנוּ פִּדְיוֹן מִשֵּׂאת וַאֲנָחָה.
וְהוּא יִדְרֹשׁ לְצִיּוֹן, עִיר הַנִּדָּחָה,
עַד אָנָה תּוּגְיוֹן נֶפֶשׁ נֶאֱנָחָה.
הַשּׁוֹמֵר שַׁבָּת, הַבֵּן עִם הַבַּת, לָאֵל יֵרָצוּ כְּמִנְחָה עַל מַחֲבַת.

רוֹכֵב בָּעֲרָבוֹת, מֶלֶךְ עוֹלָמִים,
אֶת עַמּוֹ לִשְׁבֹּת אִזֵּן בַּנְּעִימִים.
בְּמַאֲכָלֵי עֲרֵבוֹת בְּמִינֵי מַטְעַמִּים,
בְּמַלְבּוּשֵׁי כָבוֹד, זֶבַח מִשְׁפָּחָה.
הַשּׁוֹמֵר שַׁבָּת, הַבֵּן עִם הַבַּת, לָאֵל יֵרָצוּ כְּמִנְחָה עַל מַחֲבַת.

■ **פדיון משאת ואנחה:** גאולה מן הצרות והכאבים. **ידרש:** יפקוד ברחמיו. **עיר הנדחה:** העיר שנעזבה. **עד אנה תוגיון:** עד מתי תצטערו [לשון פנייה אל הנפשות הסובלות]. **השומר שבת וכו׳:** כל השומרים את יום השבת, הן גברים הן נשים, יתקבלו על ידי ה׳ לרצון כמו קרבן, מנחה, המובא על מחבת [ויקרא ז, ט]. **רוכב בערבות:** כינוי לה׳ [בעקבות תהלים סח, ה]. **אזן:** השמיע [ושמעו באזנם]. **זבח משפחה:** סעודה חגיגית של כל בני המשפחה.

זמירות: על הזמירות ואמירתן ראה עמ׳ 154. ונהוג לייחד זמירות מיוחדות ליום השבת, אף שאפשר לשיר גם כאלה שהושרו בליל שבת.

ברוך אל עליון: הפיוט מיוחס לר׳ ברוך בן שמואל ממגנצא [המאה הי״ג] ושמו [״ברוך חזק״] מצוי באקרוסטיכון שבראשי בתיו.

וְאַשְׁרֵי כָּל חוֹכֶה לְתַשְׁלוּמֵי כֵפֶל,
מֵאֵת כֹּל סוֹכֶה, שׁוֹכֵן בָּעֲרָפֶל.
נַחֲלָה לוֹ יִזְכֶּה בָּהָר וּבַשָּׁפֶל,
נַחֲלָה וּמְנוּחָה כַּשֶּׁמֶשׁ לוֹ זָרְחָה.
הַשּׁוֹמֵר שַׁבָּת, הַבֵּן עִם הַבַּת, לָאֵל יֵרָצוּ כְּמִנְחָה עַל מַחֲבַת.

כָּל שׁוֹמֵר שַׁבָּת כַּדָּת מֵחַלְּלוֹ,
הֵן הֶכְשֵׁר חִבַּת קֹדֶשׁ גּוֹרָלוֹ.
וְאִם יֵצֵא חוֹבַת הַיּוֹם, אַשְׁרֵי לוֹ,
אֶל אֵל אָדוֹן מְחוֹלְלוֹ מִנְחָה הִיא שְׁלוּחָה.
הַשּׁוֹמֵר שַׁבָּת, הַבֵּן עִם הַבַּת, לָאֵל יֵרָצוּ כְּמִנְחָה עַל מַחֲבַת.

חֶמְדַּת הַיָּמִים קְרָאוֹ אֵלִי צוּר,
וְאַשְׁרֵי לִתְמִימִים אִם יִהְיֶה נָצוּר.
כֶּתֶר הִלּוּמִים עַל רֹאשָׁם יָצוּר,
צוּר הָעוֹלָמִים, רוּחוֹ בָּם נָחָה.
הַשּׁוֹמֵר שַׁבָּת, הַבֵּן עִם הַבַּת, לָאֵל יֵרָצוּ כְּמִנְחָה עַל מַחֲבַת.

חוכה לתשלומי כפל: מי שמצפה [מחכה, "חוכה"] לקבל מן ה' תשלום כפול על ההשקעה שהשקיע בהכנות לשבת. **כל סוכה:** מי שרואה הכול, כינוי לה'. **שוכן בערפל:** כינוי לה' [על פי מלכים–א ח, יב]. **נחלה:** רכוש רב. **בהר ובשפל:** בהר ובשפלה, כלומר בכל מקום. **כשמש לו זרחה:** כמו יעקב [שנאמר עליו "ויזרח לו השמש" [בראשית לב, לב]]. **שומר שבת כדת מחללו:** שומר את יום השבת כדין ולא מחלל אותו. **הן הכשר וכו':** מי ששומר את השבת נעשה ראוי, כשר, לקבל בגורלו את חיבתו של ה' ["קודש"]. **יצא חובת היום:** ימלא במלואם את חיובי יום השבת. **מחוללו:** בוראו. **מנחה היא שלוחה:** שמירת השבת היא כמנחה השלוחה לבורא. **חמדת ימים וכו':** ה' [המכונה כאן גם "צור"] כינה את יום השבת בשם "חמדת ימים" [והוא על פי התפילה: "חמדת ימים אותו קראת" [ראה כרך השבת, עמ' 79]]. **תמימים:** כינוי לישראל. **נצור:** שמור. **כתר הלומים:** כתר מפואר ההולם את הראש. **יצור:** יניח, ישים. **צור העולמים:** כינוי לה' [בעקבות ישעיה כו, ד]. **רוחו בם נחה:** יש לו מהם נחת רוח.

זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ,
קַרְנוֹ כִּי גָבְהָה נֵזֶר עַל רֹאשׁוֹ.
עַל כֵּן יִתֵּן הָאָדָם לְנַפְשׁוֹ,
עֹנֶג וְגַם שִׂמְחָה בָּהֶם לְמָשְׁחָה.
הַשּׁוֹמֵר שַׁבָּת, הַבֵּן עִם הַבַּת, לָאֵל יֵרָצוּ כְּמִנְחָה עַל מַחֲבַת.

קֹדֶשׁ הִיא לָכֶם שַׁבָּת הַמַּלְכָּה,
אֶל תּוֹךְ בָּתֵּיכֶם לְהָנִיחַ בְּרָכָה.
בְּכָל מוֹשְׁבוֹתֵיכֶם לֹא תַעֲשׂוּ מְלָאכָה,
בְּנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם עֶבֶד וְגַם שִׁפְחָה.
הַשּׁוֹמֵר שַׁבָּת, הַבֵּן עִם הַבַּת, לָאֵל יֵרָצוּ כְּמִנְחָה עַל מַחֲבַת.

יום זה מכובד

יוֹם זֶה מְכֻבָּד מִכָּל יָמִים,
כִּי בוֹ שָׁבַת צוּר עוֹלָמִים.

שֵׁשֶׁת יָמִים עֲשֵׂה מְלַאכְתֶּךָ,
וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי לֵאלֹהֶיךָ,
שַׁבָּת לֹא תַעֲשֶׂה בוֹ מְלָאכָה,
כִּי כֹל עָשָׂה שֵׁשֶׁת יָמִים.
יוֹם זֶה מְכֻבָּד מִכָּל יָמִים, כִּי בוֹ שָׁבַת צוּר עוֹלָמִים.

קרנו כי גבהה: הצלחתו [של הזוכר את יום השבת] תגדל. **נזר על ראשו:** השבת היא לו ככתר. **למשחה:** להתגדל בהם [הלשון בעקבות שמות כט, כט]. **אל תוך בתיכם וכו':** השבת תביא אל הבתים ברכה. **מושבותיכם:** המקומות שבהם אתם מצויים. ■ **צור עולמים:** כינוי לה' [בעקבות ישעיה כו, ד]. **כל עשה:** ברא את הכול.

יום זה מכובד: מחבר הפיוט הנציח את שמו באקרוסטיכון שבראשי בתיו ["ישראל"], אך זהותו לא נודעה.

רִאשׁוֹן הוּא לְמִקְרָאֵי קֹדֶשׁ,
יוֹם שַׁבָּתוֹן שַׁבַּת קֹדֶשׁ,
עַל כֵּן כָּל אִישׁ בְּיֵינוֹ יְקַדֵּשׁ,
עַל שְׁתֵּי לֶחֶם יִבְצְעוּ תְמִימִים.
יוֹם זֶה מְכֻבָּד מִכָּל יָמִים, כִּי בוֹ שָׁבַת צוּר עוֹלָמִים.

אֱכֹל מַשְׁמַנִּים, שְׁתֵה מַמְתַּקִּים,
כִּי אֵל יִתֵּן לְכֹל בּוֹ דְבֵקִים,
בֶּגֶד לִלְבֹּשׁ לֶחֶם חֻקִּים,
בָּשָׂר וְדָגִים וְכָל מַטְעַמִּים.
יוֹם זֶה מְכֻבָּד מִכָּל יָמִים, כִּי בוֹ שָׁבַת צוּר עוֹלָמִים.

לֹא תֶחְסַר כֹּל בּוֹ,
וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ
אֶת יהוה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר אָהַבְתָּ,
כִּי בֵרַכְךָ מִכָּל עַמִּים.
יוֹם זֶה מְכֻבָּד מִכָּל יָמִים, כִּי בוֹ שָׁבַת צוּר עוֹלָמִים.

הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹדוֹ,
וְגַם הָאָרֶץ מָלְאָה חַסְדּוֹ,
רְאוּ כָל אֵלֶּה עָשְׂתָה יָדוֹ,
כִּי הוּא הַצּוּר פָּעֳלוֹ תָמִים.
יוֹם זֶה מְכֻבָּד מִכָּל יָמִים, כִּי בוֹ שָׁבַת צוּר עוֹלָמִים.

ראשון הוא למקראי קדש: השבת היא הראשונה ברשימת הימים הקדושים שבתורה [ויקרא כג]. **יבצעו תמימים:** בני ישראל יפרסו את שתי כיכרות הלחם [ראה לעיל, עמ' 153]. **משמנים...ממתקים:** מאכלים טעימים ומתוקים [נחמיה ח, י]. **לכל בו דבקים:** לכל מי שהולך בדרכיו. **לחם חקים:** המזון הקצוב להם. **פעלו תמים:** כל מעשיו מושלמים.

דרור יקרא

דְּרוֹר יִקְרָא לְבֵן עִם בַּת, וְיִנְצָרְכֶם כְּמוֹ בָבַת,
נְעִים שִׁמְכֶם וְלֹא יֻשְׁבַּת, שְׁבוּ נוּחוּ בְּיוֹם שַׁבָּת.

דְּרֹשׁ נָוִי וְאוּלַמִּי, וְאוֹת יֶשַׁע עֲשֵׂה עִמִּי,
נְטַע שׂוֹרֵק בְּתוֹךְ כַּרְמִי, שְׁעֵה שַׁוְעַת בְּנֵי עַמִּי.

דְּרֹךְ פּוּרָה בְּתוֹךְ בָּצְרָה, וְגַם בָּבֶל אֲשֶׁר גָּבְרָה,
נְתֹץ צָרַי בְּאַף עֶבְרָה, שְׁמַע קוֹלִי בְּיוֹם אֶקְרָא.

אֱלֹהִים תֵּן בַּמִּדְבָּר הַר, הֲדַס שִׁטָּה בְּרוֹשׁ תִּדְהָר,
וְלַמַּזְהִיר וְלַנִּזְהָר, שְׁלוֹמִים תֵּן כְּמֵי נָהָר.

הֲדֹךְ קָמַי, אֵל קַנָּא, בְּמוֹג לֵבָב וּבִמְגִנָּה,
וְנַרְחִיב פֶּה וּנְמַלְאֶנָּה, לְשׁוֹנֵנוּ לְךָ רִנָּה.

דְּעֵה חָכְמָה לְנַפְשֶׁךָ, וְהִיא כֶתֶר לְרֹאשֶׁךָ,
נְצֹר מִצְוַת קְדוֹשֶׁךָ, שְׁמֹר שַׁבַּת קָדְשֶׁךָ.

■ **דרור יקרא:** יתן [ה'] חופש ומנות. **וינצרכם כמו בבת:** ישמור עליכם כעל בבת העין, האישון, מן האברים היקרים של האדם [בעקבות תהלים יז, ח]. **נעים שמכם ולא ישבת:** שמכם הטוב לא יפסיק מלהתפרסם ברבים. **דרש נוי ואולמי:** זכור את ירושלים ["נוי"] ואת בית המקדש שבמרכזה. **אות ישע:** סימן לגאולה. **נטע שורק בתוך כרמי:** נטע את הגפן הטובה ["שורק", כינוי לעם ישראל] במקומה הראוי, בארץ ישראל. **שעה שועת:** הקשב לקריאה ולזעקה. **דרך פורה:** דרוך את האויבים כשם שדורכים ענבים בתוך הגת [היא ה"פורה" [ישעיה סג, א–ג]]. **בצרה:** בירת אדום, כינוי למלכויות הנוצריות. **בבל אשר גברה:** כינוי למלכויות האסלאם החזקות. **נתץ צרי באף עברה:** השמד את אויבי בחרון אף ובכעס. **במדבר הר:** בהר ציון השמם כעת כמדבר. **הדס שטה וכו':** הצמחים שיסמלו בפריחתם את הגאולה [בעקבות ישעיה מא, יט]. **ולמזהיר ולנזהר:** למי שמזהיר על שמירת מצוות שבת וכן למי שנזהר בהן. **שלומים תן כמי נהר:** תן שלום רב כמי נהר שוטפים [ישעיה סו, יב]. **הדך קמי:** רמוס את אויבי [ויש גורסים בבית זה: "הדוף רשעה באש קנאה / בלום פיה בכל פינה"]. **במוג לבב ובמגנה:** תן לאויבים פחד ["מוג לבב"] ודכאון ["מגינה"]. **ונרחיב פה ונמלאנה:** נפתח פינו ונשיר בפה מלא [הלשון בעקבות תהלים פא, יא]. **דעה חכמה לנפשך:** למד תורה למען נפשך. **נצר:** שמור. **שבת קדשך:** ויש גורסים "שמור שבת לְקדשך" וכך נשמר המשקל הנכון של הפיוט.

דרור יקרא: מחבר הפיוט הוא המשורר דונש בן לברט [ספרד, המאה העשירית] ושמו מופיע באקרוסטיכון בראש הבית הראשון, השני, השלישי והשישי [ואולי גם בתוך המילה הפותחת כל אחד מטורי הבית החמישי: הדוך / במוג / ונרחיב / לשוננו].

יום שבתון אין לשכוח

יוֹם שַׁבָּתוֹן אֵין לִשְׁכֹּחַ, זִכְרוֹ כְּרֵיחַ הַנִּיחֹחַ,
יוֹנָה מָצְאָה בוֹ מָנוֹחַ, וְשָׁם יָנוּחוּ יְגִיעֵי כֹחַ.

הַיּוֹם נִכְבָּד לִבְנֵי אֱמוּנִים, זְהִירִים לְשָׁמְרוֹ אָבוֹת וּבָנִים,
חָקוּק בִּשְׁנֵי לוּחוֹת אֲבָנִים, מֵרֹב אוֹנִים וְאַמִּיץ כֹּחַ.
יוֹנָה מָצְאָה בוֹ מָנוֹחַ, וְשָׁם יָנוּחוּ יְגִיעֵי כֹחַ.

וּבָאוּ כֻלָּם בִּבְרִית יַחַד, נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמַע אָמְרוּ כְּאֶחָד,
וּפָתְחוּ וְעָנוּ יהוה אֶחָד, בָּרוּךְ נֹתֵן לַיָּעֵף כֹּחַ.
יוֹנָה מָצְאָה בוֹ מָנוֹחַ, וְשָׁם יָנוּחוּ יְגִיעֵי כֹחַ.

דִּבֶּר בְּקָדְשׁוֹ בְּהַר הַמֹּר, יוֹם הַשְּׁבִיעִי זָכוֹר וְשָׁמוֹר,
וְכָל פִּקּוּדָיו יַחַד לִגְמֹר, חַזֵּק מָתְנַיִם וְאַמֵּץ כֹּחַ.
יוֹנָה מָצְאָה בוֹ מָנוֹחַ, וְשָׁם יָנוּחוּ יְגִיעֵי כֹחַ.

הָעָם אֲשֶׁר נָע כַּצֹּאן תָּעָה, יִזְכֹּר לְפָקְדוֹ בְּרִית וּשְׁבוּעָה,
לְבַל יַעֲבָר בָּם מִקְרֵה רָעָה, כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ עַל מֵי נֹחַ.
יוֹנָה מָצְאָה בוֹ מָנוֹחַ, וְשָׁם יָנוּחוּ יְגִיעֵי כֹחַ.

■ **זכרו:** שמו הטוב. **יונה:** כינוי לעם ישראל [על פי פסוקים כגון שיר השירים ב, יד]. **יגיעי כח:** חלשים ועייפים [בעקבות איוב ג, יז]. **בני אמונים:** עם ישראל, בניהם של האבות שהאמינו בה'. **חקוק וכו':** מצוות השבת רשומה בעשרת הדיברות. **מרב אונים וכו':** הלוחות שנתנו ידי ה' החזק והאדיר [והלשון בעקבות ישעיה מ, כו]. **בברית:** בהר סיני. **נעשה ונשמע:** כמסופר בשמות כד, ז. **ופתחו וענו:** והוסיפו ואמרו. **נתן ליעף כח:** מחזק את החלשים [בעקבות ישעיה מ, כט]. **הר המר:** הר סיני, שממנו יצאה תורה לישראל. **פקודיו יחד לגמר:** ללמוד את כל מצוותיו. **נע:** נודד [בין אומות העולם]. **יזכר לפקדו וכו':** ה' יזכור את העם בזכות הברית שכרת עם האבות ושבועתו להם. **יעבר בם:** יקרה להם. **על מי נח:** לאחר המבול הבטיח ה' שלא יבוא יותר עונש מעין זה לעולם [ישעיה נ, ט].

יום שבתון אין לשכוח: פיוט זה נתחבר בידי המשורר ר' יהודה הלוי [ספרד, המאה הי"א–הי"ב], ושמו "יהודה" חתום באקרוסטיכון שבראשי בתיו.

שבת היום לה'

מְאֹד צַהֲלוּ בְּרִנּוּנַי,
וְגַם הַרְבּוּ מַעֲדַנַּי,
אוֹתוֹ לִשְׁמֹר כְּמִצְוַת יהוה.
שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.

מֵעֲבֹר דֶּרֶךְ וּגְבוּלִים,
מֵעֲשׂוֹת הַיּוֹם פְּעָלִים,
לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת בְּהִלּוּלִים,
זֶה הַיּוֹם עָשָׂה יהוה.
שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.

וְאִם תִּשְׁמְרֶנּוּ, יָהּ יִנְצָרְךָ כְּבָבַת,
אַתָּה וּבִנְךָ וְגַם הַבַּת,
וְקָרָאתָ עֹנֶג לַשַּׁבָּת,
אָז תִּתְעַנַּג עַל יהוה.
שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.

אֱכֹל מַשְׁמַנִּים וּמַעֲדַנִּים,
וּמַטְעַמִּים הַרְבֵּה מִינִים,
אֱגוֹזֵי פֶרֶךְ וְרִמּוֹנִים,
וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת יהוה.
שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.

לַעֲרֹךְ בְּשֻׁלְחָן לֶחֶם חֲמוּדוֹת,
לַעֲשׂוֹת הַיּוֹם שָׁלֹשׁ סְעוּדוֹת,
אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד לְבָרֵךְ וּלְהוֹדוֹת,
שִׁקְדוּ וְשִׁמְרוּ וַעֲשׂוּ בָנַי.
שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.

■ **צהלו ברנוני:** שמחו ברינה גדולה. **מעדני:** מאכלים טובים. **מעבר דרך וגבולים:** אין ללכת בדרך ביום השבת ואין לצאת מגבול תחום שבת. **מעשות היום פעלים:** אין לעשות כל מלאכה ביום זה. **בהלולים:** בשעת אמירת דברי שבח, שבהם מהללים את ה'. **יה ינצרך כבבת:** ה' ישמור עליך כעל בבת העין, האישון, מן האברים היקרים של האדם [תהלים יז, ח]. **משמנים:** מאכלים טובים. **פרך:** שקליפתם רכה ושבירה. **לחם חמודות:** לחם טוב שהכול חומדים אותו. **שלש סעודות:** שאוכלים ביום השבת.

שבת היום לה': המחבר, שזהותו לא התבררה, הותיר את שמו באקרוסטיכון שבראשי הבתים והפזמון ["שמואל"].

שמרו שבתותי

שִׁמְרוּ שַׁבְּתוֹתַי
לְמַעַן תִּינְקוּ וּשְׂבַעְתֶּם,
מִזִּיו בִּרְכוֹתַי
אֶל הַמְּנוּחָה כִּי בָאתֶם.
וּלְווּ עָלַי בָּנַי וְעִדְנוּ מַעֲדָנַי, שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.

לְעָמֵל קִרְאוּ דְרוֹר
וְנָתַתִּי אֶת בִּרְכָתִי,
אִשָּׁה אֶל אֲחוֹתָהּ לִצְרֹר
לְגַלּוֹת עַל יוֹם שִׂמְחָתִי.
בִּגְדֵי שֵׁשׁ עִם שָׁנִי
וְהִתְבּוֹנְנוּ מִזְּקֵנַי. שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.
וּלְווּ עָלַי בָּנַי וְעִדְנוּ מַעֲדָנַי, שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.

מַהֲרוּ אֶת הַמָּנֶה
לַעֲשׂוֹת אֶת דְּבַר אֶסְתֵּר,
וְחִשְׁבוּ עִם הַקּוֹנֶה

■ **זיז:** שפע [בעקבות ישעיה סו, יא: ״והתענגתם מזיז כבודה״]. **אל המנוחה כי באתם:** בשעה שתבואו אל המנוחה ביום השבת. **ולוו עלי:** אם אין לכם כסף לצרכי שבת, קחו בהלוואה, וסמכו עלי שתוכלו לפרוע אותה. **ועדנו:** התענגו במעדנים. **לעמל קראו דרור:** תנו מנוח לדואג ולסובל. **אשה אל אחותה לצרר:** הנשים תלכנה לבקר זו את זו ולהתחבר עמהן [ו״לצרור״ עניינו כאן קישור וחיבור]. **לגלות:** לתת ביטוי פומבי [ליום השמחה]. [ביסוד השורה הזו עומד פסוק מספר ויקרא יח, יח שעניינו שונה לגמרי!]. **שש עם שני:** מלבושי פאר. **התבוננו מזקני:** לימדו מדברי החכמים [שאמרו כי ״לא יהא מלבוש של שבת כמלבוש של חול״ [תלמוד בבלי, שבת קיג ע״א]]. **מנה:** כסף, הוצאות לשבת. **דבר אסתר:** סעודה מפוארת כמו זו שעשתה אסתר לאחשוורוש והמן. **וחשבו עם הקונה וכו׳:** עשו חשבון

שמרו שבתותי: המחבר, שזהותו לא התבררה, הותיר את שמו באקרוסטיכון שבראשי הבתים [״שלמה חזק״].

לְשַׁלֵּם אָכוֹל וְהוֹתֵר.
בִּטְחוּ בִי אֱמוּנַי
וּשְׁתוּ יֵין מַשְׁמַנַּי. שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.
וּלְווּ עָלַי בָּנַי וְעִדְנוּ מַעֲדָנַי, שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.

הִנֵּה יוֹם גְּאֻלָּה
יוֹם שַׁבָּת אִם תִּשְׁמֹרוּ,
וִהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה
לִינוּ וְאַחַר תַּעֲבֹרוּ.
וְאָז תִּחְיוּ לְפָנַי
וּתְמַלְאוּ צְפוּנַי. שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.
וּלְווּ עָלַי בָּנַי וְעִדְנוּ מַעֲדָנַי, שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.

חַזֵּק קִרְיָתִי
אֵל אֱלֹהִים עֶלְיוֹן,
וְהָשֵׁב אֶת נָוָתִי בְּשִׂמְחָה וּבְהִגָּיוֹן,
וְאָז יְשׁוֹרְרוּ שָׁם רְנָנַי
לְוִיַּי וְכֹהֲנַי.
וְאָז תִּתְעַנֵּג עַל יהוה. שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.
וּלְווּ עָלַי בָּנַי וְעִדְנוּ מַעֲדָנַי, שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה.

עם ה׳ [שהוא קונה, יוצר, הכול], שישלם מה שתאכלו ותותירו ביום השבת. **יין משמני:** יין משובח. **סגלה:** אוצר יקר ומיוחד. **לינו ואחר תעברו:** הגלות, שכמוה כלילה האפל, תסתיים במהרה, ואחריה תעברו לימים טובים יותר . **צפוני:** הטוב השמור לעתיד לבוא. **קריתי:** ירושלים. **השב את נותי:** קומם את בית המקדש. **הגיון:** ניגון (תהלים צב, ד). **רנני:** שירי [והכוונה למזמורים שיושרו במקדש].

כי אשמרה שבת

כִּי אֶשְׁמְרָה שַׁבָּת אֵל יִשְׁמְרֵנִי,
אוֹת הִיא לְעוֹלְמֵי עַד בֵּינוֹ וּבֵינִי.

אָסוּר מְצֹא חֵפֶץ עֲשׂוֹת דְּרָכִים,
גַּם מִלְּדַבֵּר בּוֹ דִּבְרֵי צְרָכִים,
דִּבְרֵי סְחוֹרָה אַף דִּבְרֵי מְלָכִים,
אֶהְגֶּה בְּתוֹרַת אֵל וּתְחַכְּמֵנִי.
אוֹת הִיא לְעוֹלְמֵי עַד בֵּינוֹ וּבֵינִי.

בּוֹ אֶמְצָא תָמִיד נֹפֶשׁ לְנַפְשִׁי,
הִנֵּה לְדוֹר רִאשׁוֹן נָתַן קְדוֹשִׁי
מוֹפֵת, בְּתֵת לֶחֶם מִשְׁנֶה בַּשִּׁשִּׁי,
כָּכָה בְּכָל שִׁשִּׁי יַכְפִּיל מְזוֹנִי.
אוֹת הִיא לְעוֹלְמֵי עַד בֵּינוֹ וּבֵינִי.

רָשַׁם בְּדַת הָאֵל חֹק אֶל סְגָנָיו,
בּוֹ לַעֲרֹךְ לֶחֶם פָּנִים בְּפָנָיו,
גַּם בּוֹ לְהִתְעַנּוֹת עַל פִּי נְבוֹנָיו

■ **כי:** כאשר. **אות:** השבת היא סימן הברית בין ה' והעם. **אסור וכו':** ביום השבת אין לעסוק בצורכי חול או להלך כדרך שמהלכים ביום חול. **דברי צרכים:** ענייני חולין [המפורטים להלן]. **דברי מלכים:** עניין השלטון. **אהגה:** אלמד, אקרא. **ותחכמני:** תחכים אותי. **לדור ראשון נתן קדושי:** ה' נתן לדור יוצאי מצרים. **מופת:** אות יוצא מגדר הרגיל [בזה שקיבלו בכל יום שישי מנה כפולה של מן [שמות טז, כט]]. **דת האל:** התורה. **סגניו:** הכהנים. **לחם פנים:** תריסר כיכרות הלחם שהושמו במשכן ובבית המקדש משבוע לשבוע [ויקרא כד, ה–ח]. **גם בו להתענות וכו':** ופירוש שני הטורים – מדברי חכמים ["נבוניו"] נקבע שאסור להתענות ביום השבת, פרט ליום כיפורים [אם הוא חל בשבת].

כי אשמרה שבת: הפיוט נתחבר בידי המשורר ר' אברהם אבן עזרא [ספרד המאה הי"ב] ושמו חתום באקרוסטיכון שבראשי הבתים ["אברהם"].

אָסוּר, לְבַד מִיּוֹם כִּפּוּר עֲוֹנִי.
אוֹת הִיא לְעוֹלְמֵי עַד בֵּינוֹ וּבֵינִי.

הוּא יוֹם מְכֻבָּד הוּא יוֹם תַּעֲנוּגִים,
לֶחֶם וְיַיִן טוֹב בָּשָׂר וְדָגִים,
הַמִּתְאַבְּלִים בּוֹ אָחוֹר נְסוֹגִים,
כִּי יוֹם שְׂמָחוֹת הוּא וּתְשַׂמְּחֵנִי.
אוֹת הִיא לְעוֹלְמֵי עַד בֵּינוֹ וּבֵינִי.

מֵחֵל מְלָאכָה בּוֹ סוֹפוֹ לְהַכְרִית,
עַל כֵּן אֲכַבֵּס בּוֹ לִבִּי כְּבוֹרִית,
וְאֶתְפַּלְלָה אֶל אֵל עַרְבִית וְשַׁחֲרִית,
מוּסָף וְגַם מִנְחָה הוּא יַעֲנֵנִי.
אוֹת הִיא לְעוֹלְמֵי עַד בֵּינוֹ וּבֵינִי.

המתאבלים וכו': מי שמתאבל ביום השבת כמוהו כחוטא, הנסוג מקרבת ה'. **מחל מלאכה:** מי שמחלל את היום על ידי עשיית מלאכה. **להכרית:** דינו דין מוות מידי שמים ["כרת"]. **אכבס בו לבי כבורית:** אטהר בו את לבי, כדרך שמנקים דבר בעזרת הסבון.

שירים מן המקורות

יִשְׂמְחוּ בְמַלְכוּתְךָ שׁוֹמְרֵי שַׁבָּת וְקוֹרְאֵי עֹנֶג,
עַם מְקַדְּשֵׁי שְׁבִיעִי.
כֻּלָּם יִשְׂבְּעוּ וְיִתְעַנְּגוּ מִטּוּבֶךָ.
וּבַשְּׁבִיעִי רָצִיתָ בּוֹ וְקִדַּשְׁתּוֹ,
חֶמְדַּת יָמִים אוֹתוֹ קָרָאתָ,
זֵכֶר לְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית.

מתוך תפילת מוסף לשבת

וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת
שְׁנֵי כְבָשִׂים בְּנֵי שָׁנָה תְּמִימִם,
וּשְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים סֹלֶת
מִנְחָה בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן וְנִסְכּוֹ.
עֹלַת שַׁבַּת בְּשַׁבַּתּוֹ,
עַל עֹלַת הַתָּמִיד וְנִסְכָּהּ.

במדבר כח, ט–י

כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ
גֶּשֶׁר צַר מְאֹד.
וְהָעִקָּר לֹא לְפַחֵד כְּלָל.

על פי דברי ר׳ נחמן מברסלב

■ **וקוראי ענג:** המתענגים ביום השבת [בעקבות ישעיה נח, יג: "וקראת לשבת ענג"]. **שביעי:** יום השבת. **חמדת ימים:** החביב מכל הימים.

■ **שני כבשים:** הם הקרבן המיוחד ליום השבת. **תמימים:** שאין בהם מום. **עשרונים:** העשרון הוא עשירית האיפה [כארבעה ליטר]. **בלולה:** מעורבת. **ונסכו:** היין שנמזג על המזבח עם הקרבן. **על עלת התמיד:** נוסף על עולת התמיד, המוקרבת יום יום.

■ **גשר צר מאד:** משל למקום מסוכן, שתהום פעורה מתחתיו, ושיש ללכת עליו בנחישות ובזהירות.

שירים נוספים

ויש הנוהגים להוסיף ולשיר בצד הזמירות המסורתיות גם שירים חדשים יותר, כגון:

נעמי שמר / שירת העשבים

דַּע לְךָ,
שֶׁכָּל רוֹעֶה וְרוֹעֶה
יֵשׁ לוֹ נִגּוּן מְיוּחָד מִשֶּׁלּוֹ.
דַּע לְךָ,
שֶׁכָּל עֵשֶׂב וְעֵשֶׂב
יֵשׁ לוֹ שִׁירָה מְיוּחֶדֶת מִשֶּׁלּוֹ.
וּמִשִּׁירַת הָעֲשָׂבִים
נַעֲשֶׂה נִגּוּן
שֶׁל רוֹעֶה.

כַּמָּה יָפֶה,
כַּמָּה יָפֶה וְנָאֶה
כְּשֶׁשּׁוֹמְעִים הַשִּׁירָה שֶׁלָּהֶם.
טוֹב מְאֹד
לְהִתְפַּלֵּל בֵּינֵיהֶם
וּבְשִׂמְחָה לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם.
וּמִשִּׁירַת הָעֲשָׂבִים
מִתְמַלֵּא הַלֵּב
וּמִשְׁתּוֹקֵק.

וּכְשֶׁהַלֵּב
מִן הַשִּׁירָה מִתְמַלֵּא
וּמִשְׁתּוֹקֵק אֶל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.
אוֹר גָּדוֹל
אֲזַי נִמְשָׁךְ וְהוֹלֵךְ
מִקְּדוּשָּׁתָהּ שֶׁל הָאָרֶץ עָלָיו.
וּמִשִּׁירַת הָעֲשָׂבִים
נַעֲשֶׂה נִגּוּן שֶׁל הַלֵּב.

© הזכויות שמורות למחברת ולאקו"ם

סיום הארוחה - הזמר "צור משלו אכלנו", מים אחרונים וברכת המזון - הוא כמו בליל שבת. ראה עמ' 172 ואילך.

שירת העשבים: יסודו של השיר בדברים המיוחסים במקורות שונים לר' נחמן מברסלב [ובעיקר ליקוטי מוהר"ן, חלק ב, סימן סג: "דע, כי כל רועה ורועה יש לו ניגון מיוחד לפי העשבים ולפי המקום שהוא רועה שם ...ומשירת העשבים נעשה ניגון של הרועה"].

סעודה שלישית

זמנה של הסעודה השלישית של יום השבת הוא מעט לפני השקיעה, ומסיימים אותה לקראת תפילת ערבית של מוצאי שבת. יש שהיא נערכת בבית ויש המקיימים אותה בציבור, בבית הכנסת. בראשיתה נוהגים לומר קטעים אלה:

אתקינו סעודתא

אַתְקִינוּ סְעוּדְתָא דִמְהֵימְנוּתָא
שְׁלֵמָתָא, חֶדְוְתָא דְמַלְכָּא קַדִּישָׁא.
אַתְקִינוּ סְעוּדְתָא דְמַלְכָּא.
דָּא הִיא סְעוּדְתָא דִזְעֵיר אַנְפִּין,
וְעַתִּיקָא קַדִּישָׁא וַחֲקַל תַּפּוּחִין
קַדִּישִׁין אָתְיָן לְסַעֲדָא בַּהֲדֵהּ.

תרגום:

הכינו את סעודת האמונה
השלמה, שמחת המלך הקדוש.
הכינו את סעודת המלך.
זו היא הסעודה של זעיר אנפין,
ועתיק יומין הקדוש ושדה תפוחים
קדושים באים לסעוד עמו.

סעודה שלישית: חז"ל קבעו [תלמוד בבלי, שבת קיז ע"ב] שיש לאכול שלוש סעודות בכל שבת. קביעה זו פורשה הלכה למעשה על סעודה בליל שבת ועל שתי סעודות הנאכלות במשך יום השבת. בתורת הסוד הוענקה לסעודה השלישית משמעות מיוחדת, כיוון שהיא נאכלת בזמן שבו לפי תפיסתה גדולה במיוחד הקירבה בין ה' לעמו, ודבר זה בא לביטוי גם בפיוטים שנהוג לאומרם בסעודה זו.

אתקינו סעודתא: ראה עמ' 150. הנוסח הנאמר בסעודה שלישית שונה מזה שנאמר בליל שבת [ובשבת בבוקר], בהחלפת תפקידיהן של המהויות המזמינות לסעודה והבאות להשתתף בה.

בני היכלא

בְּנֵי הֵיכָלָא, דִּכְסִיפִין לְמֶחֱזֵי זִיו דִּזְעֵיר אַנְפִּין,
יְהוֹן הָכָא, בְּהַאי תַּכָּא, דְּבֵהּ מַלְכָּא בְּגִלּוּפִין.
צְבוּ לַחֲדָא בְּהַאי וַעֲדָא, בְּגוֹ עִירִין וְכָל גַּדְפִּין.
חֲדוּ הַשְׁתָּא, בְּהַאי שַׁעְתָּא, דְּבֵהּ רַעֲוָא וְלֵית זַעֲפִין.
קְרִיבוּ לִי חֲזוּ חֵילִי, דְּלֵית דִּינִין דִּתְקִיפִין.
לְבַר נַטְלִין וְלָא עָאלִין, הַנֵּי כַלְבִּין דַּחֲצִיפִין.
וְהָא אַזְמִין עַתִּיק יוֹמִין לְמִנְחָה, עֲדֵי יְהוֹן חָלְפִין.
רְעוּ דִּילֵהּ, דְּגַלֵּי לֵהּ, לְבַטָּלָא בְּכָל קְלִיפִין.
יְשַׁוֵּי לוֹן בְּנֻקְבֵיהוֹן, וְיִטַּמְרוּן בְּגוֹ כֵפִין.
אֲרֵי הַשְׁתָּא, בְּמִנְחָתָא, בְּחֶדְוָתָא דִּזְעֵיר אַנְפִּין.

תרגום:

בני ההיכל, הנכספים לחזות בזיו פניו של זעיר אנפין,

יהיו כאן, בשולחן זה, שבו חקוקה צורת המלך.

חִפְצו מאוד בהתאספות זו, בקרב מלאכים וכל בעלי כנפיים,

שמחו עתה, בזו השעה, שיש בה רצון ואין בה כל זעף.

קרבו אלי, ראו כוחי, שאין תוקף לדינים,

■ **בני ההיכל:** כינוי לתלמידי החכמים העוסקים בתורת הסוד. **דינים:** מידת הדין המקטרגת על הצדיקים.

בני היכלא: פיוט המיוחס לאר"י ושמו רשום בו באקרוסטיכון "יצחק לוריא". הפיוט עשיר בדימויים שמקורם בתורת הקבלה של האר"י. עניינו ברצון המיסטי להתקרב אל מהויות שונות של עולם האלהות ["זעיר אנפין", "מלכא", "עתיק יומין"], וכן הוא עוסק בכוחות הרע, שבשעת מנחה של שבת אין להם כל כוח ועוצמה.

אל החוץ הם מסתלקים, ולא ייכנסו, אותם כלבים חצופים.
ואני אזמין את עתיק יומין למנחה, כל עוד הם נעלמים.
רצונו שלו, כשיתגלה לו, יבטל את כל הקליפות,
ישים אותן בנקרתם ויסתתרו בתוך סלעים.
כל זה כעת, בשעת מנחה, בשעת שמחתו של זעיר אנפין.

מזמור לדוד

תהלים כג

מִזְמוֹר לְדָוִד. יהוה רֹעִי לֹא אֶחְסָר: בִּנְאוֹת דֶּשֶׁא יַרְבִּיצֵנִי, עַל מֵי מְנֻחוֹת יְנַהֲלֵנִי: נַפְשִׁי יְשׁוֹבֵב, יַנְחֵנִי בְמַעְגְּלֵי צֶדֶק לְמַעַן שְׁמוֹ: גַּם כִּי אֵלֵךְ בְּגֵיא צַלְמָוֶת לֹא אִירָא רָע כִּי אַתָּה עִמָּדִי, שִׁבְטְךָ וּמִשְׁעַנְתֶּךָ הֵמָּה יְנַחֲמֻנִי: תַּעֲרֹךְ לְפָנַי שֻׁלְחָן נֶגֶד צֹרְרָי, דִּשַּׁנְתָּ בַשֶּׁמֶן רֹאשִׁי כּוֹסִי רְוָיָה: אַךְ טוֹב וָחֶסֶד יִרְדְּפוּנִי כָּל יְמֵי חַיָּי, וְשַׁבְתִּי בְּבֵית יהוה לְאֹרֶךְ יָמִים:

כלבים חצופים: כינוי לכוחות הרע, שבשעת מנחה של שבת אין להם כל כוח. **רצונו שלו:** רצונו של ה'. **הקליפות:** הן כוחות הרע והטומאה על פי מחשבת הקבלה.

מזמור לדוד: לדיון וביאור ראה לעיל, עמ' 185.

קידוש לסעודה שלישית

יש הנוהגים לקדש על היין גם בסעודה זו [אך אין זה מנהג נפוץ]. במקרה זה מוזגים יין או מיץ ענבים לגביע, והמקדש מרים אותו מעט מעל השולחן ביד ימינו ואומר:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה, אִכְלֻהוּ הַיּוֹם, כִּי שַׁבָּת הַיּוֹם לַיהוה, הַיּוֹם לֹא שמות טו, כה
תִמְצָאֻהוּ בַּשָּׂדֶה. רְאוּ כִּי יהוה נָתַן לָכֶם הַשַּׁבָּת עַל כֵּן הוּא שמות טז, כט–ל
נֹתֵן לָכֶם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לֶחֶם יוֹמָיִם. שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו אַל יֵצֵא
אִישׁ מִמְּקֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי. וַיִּשְׁבְּתוּ הָעָם בַּיּוֹם הַשְּׁבִעִי.
עַל כֵּן בֵּרַךְ יהוה אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ. שמות כ, יא

ברכת הגפן

סַבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

כשמקדשים בסוכה בשבת חול המועד סוכות מוסיפים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לֵישֵׁב בַּסֻּכָּה. וכל המסובים שותים מן הגביע.

יש לאכול פת גם בסעודה שלישית, אך יש המקלים בעניין זה ומסתפקים במזונות אחרים. אם אוכלים לחם, נוטלים ידיים בברכה ואומרים את ברכת "המוציא" [ראה עמ' 153]. בשעת הסעודה נוהגים לומר דברי תורה, ובמהלכה ולאחריה נוהגים לשיר זמירות. ניתן לשיר זמירות שהושרו כבר בליל שבת או ביומו, או זמירות שיוחדו להזדמנות זו.

■ **אכלהו היום:** את המן שליקט עם ישראל במדבר ביום שישי ושמר לאכילה ליום השבת. **לחם יומים:** לחם עבור שני ימים, שישי ושבת. **סברי מרנן ורבנן:** כלומר: סבורים, מוכנים ומסכימים, מורינו ורבותינו. לשון הזמנה לנוכחים להקשיב לברכה, לענות אחריה "אמן" ולצאת כך ידי חובתם.

קידוש לסעודה שלישית: על הקידוש לשבת ראה עמ' 151. בראש הקידוש לסעודה שלישית מצוטטים פסוקים המספרים על יום שישי הראשון שבו ירד מן לבני ישראל במדבר. באורח פלא אסף כל אדם מישראל בימי שישי מנה כפולה של מן, לצרכי היום ולצרכי השבת, שכן בשבת לא ירד המן מן השמים [שמות טז].

זמירות לסעודה שלישית

אל מסתתר

אֵל מִסְתַּתֵּר בְּשַׁפְרִיר חֶבְיוֹן,
הַשֵּׂכֶל הַנֶּעְלָם מִכָּל רַעְיוֹן,
עִלַּת הָעִלּוֹת, מֻכְתָּר בְּכֶתֶר עֶלְיוֹן,
כֶּתֶר יִתְּנוּ לְךָ יהוה.

בְּרֵאשִׁית תּוֹרָתְךָ הַקְּדוּמָה,
רְשׁוּמָה חָכְמָתְךָ הַסְּתוּמָה,
מֵאַיִן תִּמָּצֵא וְהִיא נֶעְלָמָה,
רֵאשִׁית חָכְמָה יִרְאַת יהוה. תהלים קיא, י

רְחוֹבוֹת הַנָּהָר נַחֲלֵי אֱמוּנָה,
מַיִם עֲמֻקִּים יִדְלֵם אִישׁ תְּבוּנָה,
תּוֹצְאוֹתֶיהָ חֲמִשִּׁים שַׁעֲרֵי בִינָה,
אֱמוּנִים נוֹצֵר יהוה. תהלים לא, כד

■ **שפריר חביון:** במקום נסתר [״חביון״] ויפה [״שפריר״]. **השכל וכו׳:** אין ביכולת החשיבה האנושית [״רעיון״] להבין את החכמה העליונה והנשגבה. **עלת העלות וכו׳:** סיבת הסיבות, תחילת הכול היתה בספירת כתר, שממנה נאצלו שאר תשע הספירות שמתחתיה ובעקבותיהן כל המציאות כולה. **מכתר בכתר עליון:** היא ספירת כתר, העליונה שבספירות. **כתר יתנו לך:** ימליכו אותך [כל באי עולם]. **בראשית וכו׳:** התגלות הכוחות האלהיים החלה בספירת חכמה, השנייה שבספירות, והיא ספירה מלאת פלא וסוד [״סתומה״] ושם אף מקום התורה. התורה מקורה באלהות, שאין איש יורד לעומקה [המכונה כאן ״אין״], וזרימת החכמה האלהית מתחילה בספירה השנייה. **רחובות הנהר וכו׳:** החכמה האלהית זורמת כנהר רחב, כמים עמוקים שרק איש חכם יכול להגיע אליהם. **תוצאותיה וכו׳:** מעיינות החכמה זורמים אל הספירה השלישית, הקרויה ״בינה״, ולה חמישים פתחים. **אמונים וכו׳:** ה׳ מגן על מאמיניו.

אל מסתתר: פיוט ברוח תורת הקבלה, שבראשי בתיו מצוי האקרוסטיכון ״אברהם מימין חזק״, תלמידו של המקובל ר׳ משה קורדוברו בצפת של המאה הט״ז. עניינו של הפיוט בתיאור עשר הספירות של

הָאֵל הַגָּדוֹל עֵינֵי כֹל נֶגְדֶּךָ,
רַב חֶסֶד, גָּדוֹל עַל הַשָּׁמַיִם חַסְדֶּךָ,
אֱלֹהֵי אַבְרָהָם זְכֹר לְעַבְדֶּךָ,
חַסְדֵי יהוה אַזְכִּיר תְּהִלּוֹת יהוה. ישעיה סג, ז

מָרוֹם נֶאְדָּר בְּכֹחַ וּגְבוּרָה,
מוֹצִיא אוֹרָה מֵאֵין תְּמוּרָה,
פַּחַד יִצְחָק מִשְׁפָּטֵנוּ הָאִירָה,
אַתָּה גִבּוֹר לְעוֹלָם יהוה.

מִי אֵל כָּמוֹךָ עוֹשֶׂה גְדוֹלוֹת,
אֲבִיר יַעֲקֹב נוֹרָא תְהִלּוֹת,
תִּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל שׁוֹמֵעַ תְּפִלּוֹת,
כִּי שׁוֹמֵעַ אֶל אֶבְיוֹנִים יהוה. תהלים סט, לד

יָהּ זְכוּת אָבוֹת יָגֵן עָלֵינוּ,
נֶצַח יִשְׂרָאֵל מִצָּרוֹתֵינוּ גְּאָלֵנוּ,
וּמִבּוֹר גָּלוּת דְּלֵנוּ וְהַעֲלֵנוּ,
לְנַצֵּחַ עַל מְלֶאכֶת בֵּית יהוה. עזרא ג, ח

רב חסד: רמז לספירה הרביעית, הקרויה "חסד" והמסומלת גם באברהם [הנזכר בטור הבא]. **על השמים:** בכל מקום, אפילו מעל לשמים. **מוציא אורה וכו':** נותן אור מן התורה, המכונה "אין תמורה", שכן אין דבר הדומה לה. **פחד יצחק:** כינוי לספירה החמישית הקרויה "גבורה" והמסומלת ביצחק. ["פחד יצחק" ככינוי לקב"ה הוא בעקבות בראשית לא, מב]. **אביר יעקב:** רמז לספירה השישית, הקרויה "תפארת" והמסומלת ביעקב. **דלנו:** מְשה אותנו. **לנצח וכו':** כדי לשורר בעבודת בית המקדש.

הקבלה, מן העליונה שבהן ["כתר"] עד התחתונה ["מלכות" היא השכינה], תוך הוספת דברי שבח לאלהות ובקשות להגנה ולעזרה. תיאורי הספירות עמוסים ברמזים לתפיסות קבליות.

מִיָּמִין וּמִשְּׂמֹאל יְנִיקַת הַנְּבִיאִים,
נֶצַח וָהוֹד מֵהֶם נִמְצָאִים,
יָכִין וּבֹעַז בְּשֵׁם נִקְרָאִים,
וְכָל בָּנַיִךְ לִמּוּדֵי יהוה. ישעיה נד, יג

יְסוֹד צַדִּיק בְּשִׁבְעָה נֶעְלָם,
אוֹת בְּרִית הוּא לְעוֹלָם,
מֵעֵין הַבְּרָכָה צַדִּיק יְסוֹד עוֹלָם,
צַדִּיק אַתָּה יהוה. ירמיה יב, א

נָא הָקֵם מַלְכוּת דָּוִד וּשְׁלֹמֹה,
בַּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לוֹ אִמּוֹ,
כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל קְרוּאָה בִּנְעִימָה,
עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת בְּיַד יהוה.

חָזָק מְיַחֵד כְּאֶחָד עֶשֶׂר סְפִירוֹת,
וּמַפְרִיד אַלּוּף לֹא יִרְאֶה מְאוֹרוֹת,
סַפִּיר גִּזְרָתָם יַחַד מְאִירוֹת,
תִּקְרַב רִנָּתִי לְפָנֶיךָ יהוה. תהלים קיט, קסט

מימין ומשמאל וכו׳: הספירה השביעית ["נצח"] והשמינית ["הוד"] ניצבות משני צידי העולם האלהי והן מדומות כאן למקורות שמהם יונקים הנביאים את תורתם. שתי ספירות אלה מכונות גם "יכין" ו"בועז", על שם שני העמודים שהיו במקדש שלמה [מלכים–א ז, כא], והן מסומלות במשה ובאהרן. **יסוד צדיק וכו׳:** הספירה התשיעית, הקרויה "יסוד", מסומלת ביוסף ["צדיק"], ובתוכה נפגשות ונכללות גם שבע הספירות שמעליה ["חכמה" עד "הוד"]. במחשבת הקבלה מסומלת ספירה זו גם בברית המילה ["אות ברית"]. **מעין הברכה:** מעיין של ברכות. **מלכות:** זו הספירה העשירית והתחתונה, המסומלת בדוד המלך. ספירה זו, היא השכינה, מסמלת גם את כנסת ישראל, המכונה גם "כלה". **חזק וכו׳:** פנייה אל ה׳ [המכונה "חזק"] בבקשה שיצרף את הספירות זו לזו ויעשה אותן לאחת, וכך יתאפשר לשפע האלהי, שמקורו בכתר, לזרום כסדרו עד לספירת מלכות [ומשם אל המציאות כולה]. יש כאן גם בקשה להרחקת כוחות הרע, המסומלים במלכות אדום [המכונה "אלוף"], כדי שלא יזכו ליהנות מאור האלהות. **ספיר וכו׳:** עשר הספירות המאוחדות יתנו אור כגוף אחד, עשוי אבן טובה ["ספיר"].

ידיד נפש

יְדִיד נֶפֶשׁ, אָב הָרַחְמָן,
יָרוּץ עַבְדְּךָ כְּמוֹ אַיָּל,
כִּי יֶעֱרַב לוֹ יְדִידוּתָךְ
מְשֹׁךְ עַבְדְּךָ אֶל רְצוֹנָךְ,
יִשְׁתַּחֲוֶה מוּל הֲדָרָךְ,
מִנֹּפֶת צוּף וְכָל טָעַם.

הָדוּר, נָאֶה, זִיו הָעוֹלָם,
אָנָּא, אֵל נָא, רְפָא נָא לָהּ
אָז תִּתְחַזֵּק וְתִתְרַפֵּא
נַפְשִׁי חוֹלַת אַהֲבָתָךְ,
בְּהַרְאוֹת לָהּ נֹעַם זִיוָךְ,
וְהָיְתָה לָךְ שִׁפְחַת עוֹלָם.

וָתִיק, יֶהֱמוּ רַחֲמֶיךָ
כִּי זֶה כַּמֶּה נִכְסֹף נִכְסַף
אָנָּא, אֵלִי, מַחְמַד לִבִּי,
וְחוּס נָא עַל בֵּן אוֹהֲבָךְ,
לִרְאוֹת בְּתִפְאֶרֶת עֻזָּךְ,
חוּשָׁה נָּא, וְאַל תִּתְעַלָּם.

הִגָּלֵה נָא וּפְרֹשׂ, חָבִיב,
תָּאִיר אֶרֶץ מִכְּבוֹדָךְ,
מַהֵר, אָהוּב, כִּי בָא מוֹעֵד,
עָלַי אֶת סֻכַּת שְׁלוֹמָךְ,
נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בָּךְ.
וְחָנֵּנִי כִּימֵי עוֹלָם.

■ **משך עבדך אל רצונך:** הבא אותי לעשות את רצונך. **הדרך:** רוממותך ופארך. **יערב לו ידידותך:** תנעם לי אהבתך. **מנפת צוף וכל טעם:** יותר מכל מתיקות שבעולם. **חולת אהבתך:** חולה מרוב אהבה אליך. **בהראות לה נעם זיוך:** על ידי שתראה לה [לנפש] את אורך המתוק. **ותיק:** מי שקדם לכל. **יהמו:** יתעוררו. **זה כמה:** מזה זמן רב. **מכבודך:** על ידי התגלות כבודך. **מועד:** זמן [הגאולה]. **וחנני:** השפע עלי חן וחסד. **כימי עולם:** כימי קדם.

ידיד נפש: פיוט שנתחבר במאה הט"ז בצפת על ידי המקובל ר' אלעזר אזכרי. הפיוט מורכב מארבעה בתים ובראשם מצוי כאקרוסטיכון שם ה'. הפיוט היה נפוץ מאוד ועם הזמן חלו בו שינויים ושיבושים, והנוסח המובא כאן הוא זה שנתגלה בכתב ידו המקורי של המחבר. כך, למשל, נשתבש הנוסח "אנא אלי מחמד לבי / חושה נא ואל תתעלם" והפך ל"אלה חמדה לבי, וחוסה נא ואל נא תתעלם".

שירים נוספים

ויש הנוהגים להוסיף ולשיר בצד הזמירות המסורתיות גם שירים חדשים יותר, כגון:

חנה סנש / הליכה לקיסריה

אֵלִי, שֶׁלֹּא יִגָּמֵר לְעוֹלָם,
הַחוֹל וְהַיָּם,
רִשְׁרוּשׁ שֶׁל הַמַּיִם,
בְּרַק הַשָּׁמַיִם,
תְּפִלַּת הָאָדָם.

© הזכויות שמורות למחברת ולאקו"ם

ההמשך - הזמר "צור משלו אכלנו", מים אחרונים וברכת המזון [אם אכלו לחם] או ברכה מעין שלוש [להלן, עמ' 238] - הוא כמו בליל שבת [ראה עמ' 172 ואילך]. ויש הנוהגים שאת כוס היין שעליה מברכים את ברכת המזון משאירים בצד לצורך ההבדלה שנערכת במוצאי שבת, לאחר תפילת ערבית.

הליכה לקיסריה: שיר שחיברה חנה סנש בשנת תש"ב, כשנה לאחר שהצטרפה אל קיבוץ שדות ים שלחוף קיסריה. חנה סנש צנחה כדי להצטרף אל כוחות הפרטיזנים של יוגוסלביה בשנת תש"ד, נתפסה והוצאה להורג בידי ההונגרים.

מוצאי שבת

טכס ההבדלה

תפילת ערבית של מוצאי שבת, המתקיימת בבית הכנסת, כוללת בדרך כלל גם טכס של הבדלה בציבור [ראה בכרך השבת, עמ' 411]. טכס ההבדלה נערך גם לאחר מכן בבית, במסגרת המשפחה. לפני המבדיל מובאים נר קלוע כשהוא דולק, כלי ובו בשמים וגביע מלא יין. המבדיל מגביה מעט את הגביע ביד ימינו ואומר:

עמידה **הִנֵּה אֵל יְשׁוּעָתִי, אֶבְטַח וְלֹא אֶפְחָד,** ישעיה יב, ב–ג

כִּי עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ יהוה, וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה.

וּשְׁאַבְתֶּם מַיִם בְּשָׂשׂוֹן מִמַּעַיְנֵי הַיְשׁוּעָה.

לַיהוה הַיְשׁוּעָה, עַל עַמְּךָ בִרְכָתֶךָ סֶּלָה. תהלים ג, ט

יהוה צְבָאוֹת עִמָּנוּ, מִשְׂגָּב לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֶלָה. תהלים מו, יב

יהוה צְבָאוֹת, אַשְׁרֵי אָדָם בֹּטֵחַ בָּךְ. תהלים פד, יג

יהוה הוֹשִׁיעָה, הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בְיוֹם קָרְאֵנוּ. תהלים כ, י

את המשפט הבא אומרים גם הנוכחים כולם:

לַיְּהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה וְשִׂמְחָה וְשָׂשׂוֹן וִיקָר. כֵּן תִּהְיֶה לָּנוּ. אסתר ח, טז

והמבדיל ממשיך ואומר:

כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וּבְשֵׁם יהוה אֶקְרָא. תהלים קטז, יג

■ **עזי וזמרת יה ה':** ה' הוא הנותן לי עוז ולו אני מזמר. **ה' צבאות:** אלהי צבא השמים וצבא הארץ, היקום כולו. **משגב:** מחסה ומגן. **ויקר:** וכבוד. **כן תהיה לנו:** שלוש מילים אלה אינן מופיעות בפסוק ממגילת אסתר, והן נוספו כביטוי לתקוותם ותפילתם של המתפללים, שיזכו גם הם לטובות שנזכרו בפסוק. **כוס ישועות:** כוס היין שהיו

טכס ההבדלה: הטכס מציין באופן בולט את המעבר מן השבת אל ימות החול, והוא מקביל על דרך הניגוד אל הקידוש, הנאמר בליל שבת [ראה לעיל, עמ' 151]. לטכס ההבדלה כמה חלקים: [א] מבוא המורכב מפסוקי מקרא העוסקים בעיקר בבקשת ישועה; [ב] ברכות על היין, הבשמים ואור הנר; [ג] ברכת "המבדיל בין קודש לחול". כדי לזכור את סדר הברכות נקבע להן כסימן האקרוסטיכון יבנ"ה [=יין, בשמים, נר, הבדלה]. טכס ההבדלה מוכר בעיקרו כבר לתנאים [משנה ברכות ח, ה], אך פסוקי המבוא צורפו אליו רק בימי הביניים.

ברכת הגפן [במוצאי שבת חול המועד מתחילים כאן]

סָבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן. [אמן]

ברכת הבשמים

המבדיל מניח את הגביע, נוטל בידו את הכלי המכיל את הבשמים ומברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מִינֵי בְשָׂמִים. [אמן]

המבדיל מריח מן הבשמים, ונוהגים להעביר את הכלי בין הנוכחים כדי שיריחו ממנו.

ברכת מאורי האש

נוהגים להביט בשעת אמירת הברכה הבאה על ציפורני הידיים שמשתקף בהן אור הנר:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מְאוֹרֵי הָאֵשׁ. [אמן]

ברכת ההבדלה

המבדיל חוזר ונוטל את כוס היין בידו ואומר:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל. [אמן] והמבדיל שותה את רוב הגביע.

מנסכים על המזבח יחד עם קרבן התודה, אות הודיה על הישועה שזכה לה האדם. **ימי המעשה:** כינוי לששת ימי הבריאה בפרט, ולימות החול בכלל.

ברכת הגפן: את ההבדלה ניתן לערוך גם על משקה אחר [כגון בירה], ואז מברכים "שהכל נהיה בדברו". נוהגים למלא את הגביע עד לשפתו, כסימן לברכה ולשפע.

ברכת הבשמים: הרחת ריח טוב [והברכה על כך] נותנת ביטוי סמלי לצער הפרידה מן השבת. הריח הטוב מעודד ומחזק את הנפש, ומסייע לה להתגבר על המעבר הקשה מקודש לחול.

ברכת מאורי האש: השימוש באור הנר [והברכה על כך] נותן ביטוי סמלי לחזרה אל חיי החולין, שכן הדלקת האש היא מן האיסורים הבולטים של יום השבת. ההבטה על ציפורני האצבעות באה כדי לעשות שימוש בפועל באור, שכן השתקפות האבוקה בצפורן ניכרת לעין, וכך יכול האדם לברך על דבר שיש לו ממנו תועלת כלשהי, ולא תהיה ברכתו ברכה לבטלה.

המבדיל בין קדש לחל: מטבע לשון המצוי בויקרא י, י ["להבדיל בין הקדש ובין החול"]. אגב כך

ורבים נוהגים לשיר פיוט זה:

המבדיל

הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחֹל, חַטֹּאתֵינוּ הוּא יִמְחֹל,
זַרְעֵנוּ וְכַסְפֵּנוּ יַרְבֶּה כַּחוֹל, וְכַכּוֹכָבִים בַּלָּיְלָה.

יוֹם פָּנָה כְּצֵל תֹּמֶר,
אֶקְרָא לָאֵל עָלַי גּוֹמֵר,
אָמַר שׁוֹמֵר,
אָתָא בֹקֶר וְגַם לָיְלָה.

צִדְקָתְךָ כְּהַר תָּבוֹר,
עַל חֲטָאַי עָבוֹר תַּעֲבֹר,
כְּיוֹם אֶתְמוֹל כִּי יַעֲבֹר,
וְאַשְׁמוּרָה בַלָּיְלָה.

■ **כחול:** אשר על שפת הים, והוא סמל לריבוי רב [בראשית כח, יד]. **ככוכבים:** אף הוא סמל לריבוי רב [בראשית טו,ה]. **יום פנה וכו':** יום השבת חלף במהרה כצילו של דקל הנעלם חיש קל. **אקרא:** אתפלל. **גומר:** משפיע חסדים רבים. **שומר:** כינוי לה'. **אתא וכו':** יבוא בוקר ואורה לצדיקים ולילה וחשכה לרשעים [על פי ישעיה כא, יב]. **צדקתך וכו':** הצדקות שעושה ה' עם עמו גדולות כהר המתנשא מעל סביבתו. **עבור תעבר:** תמחל ותסלח. **אשמורה:** שליש הלילה החולף מהרה ומפנה את מקומו לשליש שאחריו.

מזכירים עוד כמה הבדלות והבחנות שיש להן יסוד במקרא: "ויבדל אלהים בין האור ובין החשך" [בראשית א, ד], "ואבדיל אתכם [את עם ישראל] מן העמים" [ויקרא כ, כו]. ההבדלה "בין יום השביעי לששת ימי המעשה" היא חזרה על עניין הקודש והחול. כל הבדלה והבחנה באה להציב גבולות ולקבוע דרגות בין עניינים שונים, והברכה מצביעה על יתרון האור על החושך, על יתרון העם הנבחר על שאר האומות ועל מעמדה החשוב של השבת ביחס לשאר ימות השבוע, הן בשבוע הבריאה והן מאז ואילך.

המבדיל: הפיוט נכתב בידי משורר בשם יצחק, ושמו ["יצחק הקטן"] מצוי בראשי הבתים.

חָלְפָה עוֹנַת מִנְחָתִי,
מִי יִתֵּן מְנוּחָתִי,
יָגַעְתִּי בְּאַנְחָתִי,
אַשְׂחֶה בְּכָל לָיְלָה.

קוֹלִי בַּל יֻנְטַל,
פְּתַח לִי שַׁעַר הַמְנֻטָּל,
שֶׁרֹּאשִׁי נִמְלָא טָל,
קְוֻצּוֹתַי רְסִיסֵי לָיְלָה.

הֵעָתֵר נוֹרָא וְאָיֹם,
אֲשַׁוֵּעַ, תְּנָה פִדְיוֹם,
בְּנֶשֶׁף בְּעֶרֶב יוֹם,
בְּאִישׁוֹן לָיְלָה.

קְרָאתִיךָ יָהּ, הוֹשִׁיעֵנִי,
אֹרַח חַיִּים תּוֹדִיעֵנִי,
מִדַּלָּה תְבַצְּעֵנִי,
מִיּוֹם עַד לָיְלָה.

טַהֵר טִנּוּף מַעֲשַׂי,
פֶּן יֹאמְרוּ מַכְעִיסַי,
אַיֵּה אֱלוֹהַּ עֹשָׂי,
נוֹתֵן זְמִירוֹת בַּלָּיְלָה.

נַחְנוּ בְיָדְךָ כַּחֹמֶר,
סְלַח נָא עַל קַל וָחֹמֶר,
יוֹם לְיוֹם יַבִּיעַ אֹמֶר,
וְלַיְלָה לְלָיְלָה.

עונת מנחתי: שעת המנחה של שבת, שהיא שעת רצון וחסד. **מי יתן מנוחתי:** הלוואי ואגיע שוב לרגיעה. **יגעתי באנחתי:** עייפתי מרוב אנחות כאב וצער. **אשחה:** אבכה [בעקבות תהלים ו, ז]. **בל ינטל:** אל ילקח ממני. **שער המנטל:** השער הרם, שער השמים. **שראשי וכו':** שערי ותלתלי רטובים מדמעותיי [בעקבות שיר השירים ה, ב]. העתר: הענה. **פדיום:** ישועה. **בנשף וכו':** בשעות הלילה [וכל הלשונות הן כינוי לגלות ולימי סבל]. **ארח חיים:** דרך החיים הנכונה. **מדלה תבצעני:** הצל אותי מן הדלות. **טנוף מעשי:** מעשיי הרעים, חטאיי. **מכעיסי:** אויביי. **איה וכו':** היכן הוא ה' שיצר אותי [והוא פסוק באיוב לה, י]. **נחנו:** אנחנו. **כחמר:** שממנו עושה היוצר כלים. **קל וחמר:** עבירות קלות ועבירות חמורות. **יום ליום וכו':** יום אחר יום ולילה אחר לילה מספרים את כבוד האל וחסדו.

פסוקי ברכה

יש נוהגים לומר כאן [אם לא אמרו זאת בבית הכנסת] לקט של פסוקי מקרא שיש בהם דברי ברכה, הצלחה ושלום. ראשיתם במילים "ויתן לך האלהים מטל השמים" [בראשית כז, כח [ראה כרך השבת, עמ' 411]].

סעודת מלוה מלכה

יש הנוהגים ללוות את יציאת השבת [המכונה גם "שבת המלכה"] בסעודה מיוחדת הנערכת במוצאי שבת. בסעודה זו נוהגים לשיר פיוטים המיוחדים לה.

אתקינו סעודתא

אַתְקִינוּ סְעוּדְתָא דִמְהֵימְנוּתָא
שְׁלֵמָתָא, חֶדְוְתָא דְמַלְכָּא קַדִּישָׁא.
אַתְקִינוּ סְעוּדְתָא דְמַלְכָּא.
דָּא הִיא סְעוּדְתָא דְדָוִד מַלְכָּא
מְשִׁיחָא. אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב
אָתְיָן לְסַעֲדָא בַּהֲדֵהּ.
דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל חַי וְקַיָּם.
סִימָן טוֹב וּמַזָּל טוֹב יְהֵא לָנוּ וּלְכָל
יִשְׂרָאֵל. אָמֵן.

תרגום:

הכינו את סעודת האמונה
השלמה, שמחת המלך הקדוש.
הכינו את סעודת המלך.
זו היא הסעודה של דוד המלך
המשיח. אברהם יצחק ויעקב
באים לסעוד עמו.
דוד מלך ישראל חי וקיים.
סימן טוב ומזל טוב יהיה לנו ולכל
ישראל. אמן.

מלוה מלכה: המנהג ללוות את צאת השבת בסעודה מוכר כבר לתלמוד הבבלי [שבת קיט ע"ב] והוא זכה למישנה תוקף במחשבת הקבלה. זמירות מיוחדות נתחברו לסעודה זו.

אתקינו סעודתא: מבוא לסעודה, הבנוי על דגם הקטע "אתקינו סעודתא" הנאמר לפני כל אחת משלוש סעודות השבת [ראה עמ' 150]. סעודת "מלוה מלכה" קרויה גם בשם "סעודת דוד המלך" על יסוד המסורת [שראשיתה בתלמוד הבבלי, שבת ל ע"א] שדוד ידע כי ימות ביום השבת, ובכל מוצאי שבת חגג כדי להודות על שבוע נוסף של חיים שניתן לו.

זמירות לסעודת מלוה מלכה

במוצאי יום מנוחה

בְּמוֹצָאֵי יוֹם מְנוּחָה,
הַמְצֵא לְעַמְּךָ רְוָחָה,
שְׁלַח תִּשְׁבִּי לְנֶאֱנָחָה,
וְנָס יָגוֹן וַאֲנָחָה.

יָאֲתָה לְךָ צוּרִי,
לְקַבֵּץ עַם מְפֻזָּרִי,
מִיַּד גּוֹי אַכְזָרִי,
אֲשֶׁר כָּרָה לִי שׁוּחָה.

עֵת דּוֹדִים תְּעוֹרֵר אֵל,
לְמַלֵּט עַם אֲשֶׁר שׁוֹאֵל,
רְאוֹת טוּבְךָ בְּבֹא גוֹאֵל,
לְשֶׂה פְזוּרָה נִדָּחָה.

קְרָא יֶשַׁע לְעַם נְדָבָה,
אֵל דָּגוּל מֵרְבָבָה,
יְהִי הַשָּׁבוּעַ הַבָּא,
לִישׁוּעָה וְלִרְוָחָה.

בַּת צִיּוֹן הַשְּׁכוּלָה,
אֲשֶׁר הִיא הַיּוֹם גְּעוּלָה,
מְהֵרָה תִּהְיֶה בְּעוּלָה,
בְּאֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה.

מַעְיְנוֹת אֲזַי יְזוּבוּן,
וּפְדוּיֵי ה' יְשׁוּבוּן,
וּמֵי יֶשַׁע יִשְׁאֲבוּן,
וְהַצָּרָה נִשְׁכָּחָה.

■ **המצא:** תן. **תשבי:** אליהו הנביא [מלכים–א יז, א]. **נאנחה:** האומה הנאנחת מסבלות הגלות. **יאתה:** ראוי, הולם. **עם מפזרי:** העם המפוזר בין האומות. **כרה לי שוחה:** חפר בור כדי להפילני בו. **עת דודים:** שעת אהבה ורצון [בין ה' וכנסת ישראל]. **שה פזורה נדחה:** כינוי לעם ישראל [בעקבות ירמיה נ, יז]. **עם נדבה:** עם נדיב. **געולה:** בזויה ושפלה. **בעולה:** אשת איש [והוא תיאור פיוטי של מצבה של כנסת ישראל לאחר שה' יחזירנה אליו]. **מעינות ... יזובון:** יזרמו מים במעיינות הישועה.

זמירות: ראה עמ' 154.

במוצאי יום מנוחה: הפיוט מצוי כבר במחזור ויטרי שנערך במאה הי"א והוא נכתב בידי "יעקב מנוי", אשר שמו מצוי באקרוסטיכון שבראשי הבתים, מן הבית השני והלאה.

נְחֵה עַמְּךָ כְּאָב רַחֲמָן,
יְצַפְצְפוּ עַם לֹא אַלְמָן,
דְּבַר יהוה אֲשֶׁר נֶאֱמָן,
בַּהֲקִימְךָ הַבְטָחָה.

חָזָק יְמַלֵּא מִשְׁאֲלוֹתֵינוּ,
אַמִּיץ יַעֲשֶׂה בַּקָּשָׁתֵנוּ,
וְהוּא יִשְׁלַח בְּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ,
בְּרָכָה וְהַצְלָחָה.

וִידִידִים פְּלִיטֵי חֶרֶץ,
גְּנִינָתָם יִפְצְחוּ בְּמֶרֶץ,
בְּלִי צְוָחָה וּבְלִי פֶּרֶץ,
אֵין יוֹצֵאת וְאֵין צְוָחָה.

בְּמוֹצָאֵי יוֹם גִּילָה,
שִׁמְךָ נוֹרָא עֲלִילָה,
שְׁלַח תִּשְׁבִּי לְעַם סְגֻלָּה,
רֶוַח שָׂשׂוֹן וַהֲנָחָה.

יְהִי הַחֹדֶשׁ הַזֶּה,
כִּנְבוּאַת אֲבִי חוֹזֶה,
וְיִשָּׁמַע בְּבַיִת זֶה,
קוֹל שָׂשׂוֹן וְקוֹל שִׂמְחָה.

קוֹל צָהֳלָה וְרִנָּה,
שְׂפָתֵינוּ אָז תְּרַנֵּנָּה,
אָנָּא יהוה הוֹשִׁיעָה נָּא, תהלים קיח, כה
אָנָּא יהוה הַצְלִיחָה נָּא.

נחה: הובל. **יצפצפו:** ידברו, יאמרו. **עם לא אלמן:** כינוי לעם ישראל [שלא ישב בדד כאלמן], בעקבות ירמיה נא, ה. חרץ: אסונות וגזרות קשות. **פרץ:** אסון הנופל פתאום. **אין יוצאת:** איש איננו הולך לגלות. **אבי חוזה:** משה רבנו, אבי הנביאים. **חזק... אמיץ:** כינויים לה'. **נורא עלילה:** כינוי לה' [תהלים סו, ה], אשר מעשיו ועלילותיו מעוררים יראה. **עם סגלה:** עם ישראל, שהוא כאוצר יקר לה'. **הנחה:** מנוחה ורווחה.

אמר ה' ליעקב

אָמַר יהוה לְיַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
בָּחַר יהוה בְּיַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
גָּאַל יהוה אֶת יַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
דָּרַךְ כּוֹכָב מִיַּעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
הַבָּאִים יַשְׁרֵשׁ יַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
וְיֵרְדְּ מִיַּעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
זְכֹר זֹאת לְיַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
חֶדְוַת יְשׁוּעוֹת יַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
טֹבוּ אֹהָלֶיךָ יַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
כִּי לֹא נַחַשׁ בְּיַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
לֹא הִבִּיט אָוֶן בְּיַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
מִי מָנָה עֲפַר יַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
נִשְׁבַּע יהוה לְיַעֲקֹב, אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.

■ **יעקב:** כינוי לעם ישראל כולו. **דרך כוכב:** כוכבו של יעקב זרח [והוא סמל לגאולה, על פי במדבר כד, יז]. **הבאים ישרש יעקב:** בימים שיבואו, בימי הגאולה, יכה יעקב שורש בארצו ולא יצא ממנה עוד לגלות [על פי ישעיה כז, ו]. **וירד מיעקב:** מיעקב יצא מושל, מי שרודה בכל האומות [על פי במדבר כד, יט]. **זכר זאת ליעקב:** זכור ליעקב את שהבטחת לו [על פי ישעיה מד, כא]. **חדות ישועות יעקב:** מהר להביא את שמחת הישועה ליעקב. **טבו אהליך:** כאמור בברכת בלעם [במדבר כד, ה]. **יורו משפטיך:** את חוקיך ילמדו לעם ישראל [על פי דברים לג, י]. **נחש:** ניחוש ועשיית קסמים [על פי במדבר כג, כג]. **און:** עולה ופשע [על פי במדבר כג, כא]. **מי מנה:** מי יוכל לספור את עם ישראל בשל גודלו הרב [על פי במדבר כג, י].

אמר ה' ליעקב: פיוט שמחברו לא נודע והוא כולל עשרים ושניים טורים [באקרוסטיכון אלפביתי], כשבראש כל טור נמצא פסוק או שבר פסוק מן המקרא המזכיר את יעקב [באותיות חי"ת ונו"ן לא מצא הפייטן פסוק מתאים וחיבר משפטים משלו]. כל טור מסתיים במילים "אל תירא עבדי יעקב" שמקורן בישעיה מד, ב [ועוד].

סְלַח נָא לַעֲוֹן יַעֲקֹב,	אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
עַתָּה הָשֵׁב שְׁבוּת יַעֲקֹב,	אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
פָּדָה יהוה אֶת יַעֲקֹב,	אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
צַוֵּה יְשׁוּעוֹת יַעֲקֹב,	אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
קוֹל קוֹל יַעֲקֹב,	אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
רָנּוּ שִׂמְחָה לְיַעֲקֹב,	אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
שָׁב יהוה אֶת גְּאוֹן יַעֲקֹב,	אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.
תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב,	אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב.

שבות: השבים מן הגלות [על פי יחזקאל לט, כה]. **פדה ה':** ירמיה לא, י. **צוה ישועות יעקב:** צווה על הישועות שיבואו ליעקב [על פי תהלים מד, ה]. **קול קול יעקב:** התפילה והשירה מפי יעקב הם באים [על פי בראשית כז, כב]. **רנו שמחה ליעקב:** שירו בקול שמחה על ישועתו של יעקב [על פי ירמיה לא, י]. **גאון יעקב:** תפארת יעקב [על פי נחום ב, ג]. **תתן אמת:** קיֵם לזרע יעקב את הבטחתך הנאמנה [על פי מיכה ז, כ].

אליהו הנביא

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

אִישׁ אֲשֶׁר קִנֵּא לְשֵׁם הָאֵל,
אִישׁ בֻּשַּׂר שָׁלוֹם עַל יַד יְקוּתִיאֵל,
אִישׁ גָּשׁ וַיְכַפֵּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

אִישׁ דּוֹרוֹת שְׁנֵים עָשָׂר רָאוּ עֵינָיו,
אִישׁ הַנִּקְרָא בַּעַל שֵׂעָר בְּסִמָּנָיו,
אִישׁ וְאֵזוֹר עוֹר אָזוּר בְּמָתְנָיו.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

■ **התשבי... הגלעדי:** כאמור בהצגתו הראשונה של אליהו במקרא: "אליהו התשבי מתושבי גלעד" [מלכים–א יז, א]. **במהרה יבוא אלינו:** לבשר את הגאולה. **קנא לשם האל:** בהריגת נביאי הבעל [מלכים–א יח]. **בשר שלום על יד יקותיאל:** משה רבנו [המכונה במדרש בשם "יקותיאל"] בישר לפינחס בן אלעזר הכהן על ברית שלום שנכרתה בינו לבין ה' [במדבר כה, ב]. בדברים אלה רואה הפייטן – ברוח ספרות חז"ל [כגון פרקי דרבי אליעזר, פרק מז] – את פינחס ואליהו כדמות אחת, וכך הוא עושה גם בטור הבא. **גש ויכפר:** פינחס שניגש והרג את זמרי כיפר במעשהו זה על חטאו של עם ישראל [במדבר כה, יג]. **דורות שנים עשר:** הזיהוי פינחס–אליהו מביא לקביעה שהוא חי שנים רבות, י"ב דורות. **בעל שער בסמניו וכו':** את אליהו זיהו על פי הופעתו כ"בעל שיער ואזור עור אזור במתניו" [מלכים–ב א, ח].

אליהו הנביא: פיוט, באקרוסטיכון אלפביתי, שמחברו לא נודע, העוסק באליהו הנביא. לאליהו הנביא נועד מקום מיוחד בפיוטים של מוצאי שבת, לאור האמונה שהוא מבשרו של המשיח, ובעקבות התחושה שהחזרה אל ימות החול וטרדותיהם היא הזדמנות להזכיר את הציפייה לגאולה ולבקש את התממשותה. הפזמון החוזר ["אליהו הנביא... עם משיח בן דוד"] מושר במקומות רבים גם לאחר ההבדלה.

אִישׁ זָעַף עַל עוֹבְדֵי חַמָּנִים,
אִישׁ חָשׁ וְנִשְׁבַּע מִהְיוֹת גִּשְׁמֵי מְעוֹנִים,
אִישׁ טַל וּמָטָר עָצַר שָׁלֹשׁ שָׁנִים.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

אִישׁ יָצָא לִמְצוֹא לְנַפְשׁוֹ נַחַת,
אִישׁ כִּלְכְּלוּהוּ הָעוֹרְבִים וְלֹא מֵת לַשַּׁחַת,
אִישׁ לְמַעֲנוֹ נִתְבָּרְכוּ כַּד וְצַפַּחַת.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

אִישׁ מוּסָרָיו הִקְשִׁיבוּ כְמֵהִים,
אִישׁ נַעֲנָה בָאֵשׁ מִשְּׁמֵי גְבוֹהִים,
אִישׁ סָחוּ אַחֲרָיו יהוה הוּא הָאֱלֹהִים.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

אִישׁ עָתִיד לְהִשְׁתַּלֵּחַ מִשְּׁמֵי עֲרָבוֹת,

עובדי חמנים: עובדי אלילים [והכוונה לאחאב ונביאי הבעל]. **חש:** מיהר. **מהיות גשמי מעונים:** שלא ירדו גשמים מן השמים [מלכים–א יז, א]. **שלש שנים:** כמסופר במלכים–א יח, א. **נחת:** מנוחה מאויביו [מלכים–א יז]. **כלכלוהו:** הביאו לו מזון [שם, פסוק ו]. **לשחת:** הירידה לקבר. **כד וצפחת:** כמסופר על האלמנה בצרפת, שבזכות ברכת אליהו שפעו בביתה כד הקמח וצפחת השמן בשנת רעב [מלכים–א יז, טז]. **מוסריו הקשיבו כמהים:** בני ישראל הכמהים לשמוע את דברי ה׳ הקשיבו לאמרי התוכחה של אליהו [מלכים–א יח, כא]. **נענה באש:** בסיפור הורדת האש בכרמל [שם, פסוק לח]. **סחו:** אמרו. **ה׳ הוא האלהים:** מלכים–א יח, לט. **שמי ערבות:** כינוי לאחד מן הרקיעים.

אִישׁ פָּקִיד עַל כָּל בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת,
אִישׁ צִיר נֶאֱמָן לְהָשִׁיב לֵב בָּנִים עַל אָבוֹת.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

אִישׁ קָרָא קַנֹּא קִנֵּאתִי לַיהוה בְּתִפְאָרָה,
אִישׁ רָכַב עַל סוּסֵי אֵשׁ בִּסְעָרָה,
אִישׁ שֶׁלֹּא טָעַם טַעַם מִיתָה וּקְבוּרָה.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

אִישׁ תִּשְׁבִּי עַל שְׁמוֹ נִקְרָא, תַּצְלִיחֵנוּ עַל יָדוֹ בַּתּוֹרָה,
תַּשְׁמִיעֵנוּ מִפִּיו בְּשׂוֹרָה טוֹבָה בִּמְהֵרָה,
תּוֹצִיאֵנוּ מֵאֲפֵלָה לְאוֹרָה.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

אִישׁ תִּשְׁבִּי תַּצִּילֵנוּ מִפִּי אֲרָיוֹת,
תְּבַשְּׂרֵנוּ בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת,
תְּשַׂמְּחֵנוּ בָּנִים עַל אָבוֹת בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּתוֹת.

פקיד: ממונה. **ציר:** שליח. **להשיב לב בנים:** כאמור במלאכי ג, כג [המצוטט בהמשך הפיוט]. **קרא:** בחורב [מלכים–א יט, י]. **סוסי אש:** כשעלה לשמים [מלכים–ב ב, יא]. **תשבי על שמו נקרא:** בנוסף לשם אליהו הוא קרוי גם בשם תשבי. **תצליחנו:** בעזרתו של אליהו נצליח בלימוד, שכן הוא עתיד לבוא ולתרץ כל קושיה ובעיה. **אריות:** כינוי לאויבי העם.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

כַּכָּתוּב: הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ לָכֶם אֵת אֵלִיָּה הַנָּבִיא, מלאכי ג, כג–כד
לִפְנֵי בּוֹא יוֹם יהוה הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא,
וְהֵשִׁיב לֵב אָבוֹת עַל בָּנִים וְלֵב בָּנִים עַל אֲבוֹתָם.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

אַשְׁרֵי מִי שֶׁרָאָה פָנָיו בַּחֲלוֹם,
אַשְׁרֵי מִי שֶׁנָּתַן לוֹ שָׁלוֹם, וְהֶחֱזִיר לוֹ שָׁלוֹם,
יהוה יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַשָּׁלוֹם.

אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי
בִּמְהֵרָה יָבוֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד.

מי שראה פניו: ראיית אליהו בחלום היא סימן טוב ואשרי מי שזכה לכך.

תפילות היום וברכותיו:
מבוקר עד ערב

הנהגות הבוקר

עם פקיחת העיניים בבוקר אומרים:

[גבר אומר] מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ

[אשה אומרת] מוֹדָה אֲנִי לְפָנֶיךָ

מֶלֶךְ חַי וְקַיָּם
שֶׁהֶחֱזַרְתָּ בִּי נִשְׁמָתִי בְּחֶמְלָה,
רַבָּה אֱמוּנָתֶךָ.

עם הקימה נוטלים את הידיים בכלי המיוחד לכך. יוצקים מים שלוש פעמים על כל יד לסירוגין, ומברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת יָדָיִם.

■ **רבה אמונתך:** חסדך הוא גדול [בעקבות איכה ג, כב–כג: "חסדי ה' כי לא תמנו, כי לא כלו רחמיו, חדשים לבקרים, רבה אמונתך" – בוקר בוקר מתגלים מחדש חסדיו של ה' עם האדם].

■ **נטילת ידים:** רחיצת ידיים [בבלי].

מודה אני: אמירה זו יסודה בקבלת האר"י והיא פותחת את היום בהודאה לאל על חסדו בהענקת חיים בכל בוקר מחדש, שכן לפי תפיסת חז"ל השינה היא מעין מצב של מוות זמני, "אחת משישים למיתה" [תלמוד בבלי, ברכות נז ע"ב].

נטילת ידים: המנהג ליטול ידיים עם היקיצה וקודם לתפילת הבוקר ידוע כבר מן התלמוד הבבלי [ברכות ס ע"ב], ויסודו באמונה בכוחם המטהר של המים. הצורך בהיטהרות נובע, כנראה, מראיית השינה כמעין מוות זמני, על יסוד הטומאה שבה, ואולי מן העובדה שבשנתו נוגע האדם בחלקי גוף מוצנעים שאינם טהורים. המנהג ליטול כל יד שלוש פעמים נזכר כבר בתלמוד הבבלי [שבת קט ע"א]. ובאשר לביטוי "נטילת ידיים" – מקורו במשנה [ברכות ח, ב] המדברת בנטילת מים בכלי כדי לרחוץ בהם את הידיים, ועם הזמן נתקצר הצירוף.

לאחר יציאה מבית הכסא, נוטלים את הידיים ומברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶת הָאָדָם בְּחָכְמָה, וּבָרָא בוֹ נְקָבִים נְקָבִים, חֲלוּלִים חֲלוּלִים. גָּלוּי וְיָדוּעַ לִפְנֵי כִסֵּא כְבוֹדֶךָ, שֶׁאִם יִפָּתֵחַ אֶחָד מֵהֶם, אוֹ יִסָּתֵם אֶחָד מֵהֶם, אִי אֶפְשָׁר לְהִתְקַיֵּם וְלַעֲמֹד לְפָנֶיךָ אֲפִלּוּ שָׁעָה אֶחָת. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, רוֹפֵא כָל בָּשָׂר וּמַפְלִיא לַעֲשׂוֹת.

ואומרים:

אֱלֹהַי, נְשָׁמָה שֶׁנָּתַתָּ בִּי טְהוֹרָה הִיא.
אַתָּה בְרָאתָהּ, אַתָּה יְצַרְתָּהּ, אַתָּה נְפַחְתָּהּ בִּי,
וְאַתָּה מְשַׁמְּרָהּ בְּקִרְבִּי, וְאַתָּה עָתִיד לִטְּלָהּ מִמֶּנִּי
וּלְהַחֲזִירָהּ בִּי לֶעָתִיד לָבוֹא.
כָּל זְמַן שֶׁהַנְּשָׁמָה בְקִרְבִּי, מוֹדֶה [מוֹדָה] אֲנִי לְפָנֶיךָ,
יהוה אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי,

■ **נקבים:** אברים הפתוחים אל החוץ, כגון הפה או אברי ההפרשה. **חלולים:** אברים סגורים ובתוכם חלל, כגון הלב או הקיבה. **כסא כבודך:** הזכרת ה' על ידי ציון כס מלכותו [ויסודו של הביטוי בירמיה יד, כא]. **מפליא לעשות:** הפלא שביצירת גוף האדם כצורתו וכמיבנהו.

■ **טהורה היא:** מעצם בריאתה [ואין כל חטא קדום הרובץ עליה]. **נפחתה בי:** הכנסת אותה אל גופי ["ויפח באפיו נשמת חיים" [בראשית ב, ז]]. **לטלה:** לקחתה ביום המיתה [אך יש המפרשים על שנת כל לילה ולילה]. **לעתיד לבוא:** עם תחיית המתים [ויש מפרשים על היקיצה בכל בוקר]. **רבון כל המעשים:** אדון על כל מה שיצר.

אשר יצר: מקור הברכה – בשינויים קלים – בתלמוד הבבלי [ברכות, שם], והיא נאמרת לאחר כל יציאה מבית הכסא. גוף האדם ותיפקודו הנכון נתפסים אף הם כביטוי לחסד ה'. החתימה ["רופא כל בשר"] מדגישה את המימד האוניברסאלי של הקיום האנושי.

אלהי נשמה: יסוד הברכה בתלמוד הבבלי [ברכות, שם], שם היא נזכרת כברכה הראשונה שאומר אדם כשהוא מקיץ משנתו. הופעתה בסידור לאחר ברכת "אשר יצר" קושרת בין הגוף לנשמה, ורואה בשניהם גם יחד ביטוי לחסד ה' עם האדם. יתרה מכך: תיפקודו הראוי של הגוף האנושי הוא הבסיס לחיים רוחניים מלאים.

רִבּוֹן כָּל הַמַּעֲשִׂים, אֲדוֹן כָּל הַנְּשָׁמוֹת.
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמַּחֲזִיר נְשָׁמוֹת לִפְגָרִים מֵתִים.

לפני שהגברים לובשים טלית קטן הם מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל מִצְוַת צִיצִית.

אחרי שלובשים טלית קטן יש הנוהגים להוסיף ולומר:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי, שֶׁתְּהֵא חֲשׁוּבָה מִצְוַת צִיצִית לְפָנֶיךָ כְּאִלּוּ קִיַּמְתִּיהָ בְּכָל פְּרָטֶיהָ וְדִקְדּוּקֶיהָ וְכַוָּנוֹתֶיהָ, וְתַרְיַ"ג מִצְוֹת הַתְּלוּיוֹת בָּהּ, אָמֵן סֶלָה.

לאחר מכן הולכים אל בית הכנסת לתפילה בציבור, ושם - בימות החול - גם מניחים תפילין [לסדר הנחת תפילין ראה לעיל, עמ' 21]. המתפללים בביתם ממשיכים את סדר התפילה כתפילת הציבור, אך בהבדלים ובשינויים.

פגרים מתים: כינוי פיוטי לגוף האדם הישן [מתוך ראיית השינה כמעין מצב זמני של מוות].
■ **חשובה:** נחשבת. **דקדוקיה:** דיוקיה, ההקפדה על כל פרטיה. **תרי"ג מצות התלויות בה:** מצוות ציצית באה להזכיר לאדם את כל המצוות כולן.

ציצית: בתורה נצטוו בני ישראל לקשור ציצית בכל כנפי בגדיהם, כדי שתשמש להם כתזכורת תמידית לכל מצוות ה' [במדבר טו, לז–מא]. במסורת נקבע שרק בגד שיש לו ארבע כנפות [כלומר: פינות ישרות] חייב בציצית, שהיא ארבעה חוטים כפולים הקשורים בצורה מיוחדת בארבע פינותיו של הבגד. בשל חשיבותה המיוחדת של המצוה המליצו לתפור בגד מיוחד בן ארבע כנפות, להטיל בכנפותיו ציציות וללבוש אותו במשך כל שעות היום. [בגד זה קרוי בשם "טלית קטן", כדי להבדילו מן הטלית – שגם בה יש ציציות – שבה מתעטפים בשעת התפילה.]

ברכות השחר

את הברכות הבאות נהוג כיום לומר במרוכז ובסדר שונה בבית הכנסת [ראה כרך השבת, עמ' 110], אך במקורן הן נאמרו בבית ובסדר זה:

כששומעים את קול התרנגול מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
אֲשֶׁר נָתַן לַשֶּׂכְוִי בִינָה לְהַבְחִין בֵּין יוֹם וּבֵין לָיְלָה.

כשפוקחים את העיניים מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, פּוֹקֵחַ עִוְרִים.

כשמותחים את האברים ומתיישבים מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, מַתִּיר אֲסוּרִים.

כשמתלבשים מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, מַלְבִּישׁ עֲרֻמִּים.

כשמזדקפים מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, זוֹקֵף כְּפוּפִים.

כשיורדים מן המיטה לארץ מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, רוֹקַע הָאָרֶץ עַל הַמָּיִם.

■ **שכוי:** תרנגול [ויש מפרשים: לב האדם]. **רוקע:** פורש, שוטח [על פי בראשית א, ז].

ברכות השחר: בתלמוד הבבלי [ברכות, נז ע"ב] מובאת סידרה ארוכה של ברכות שאומר האדם מרגע שהוא פוקח את עיניו ועד שהוא יוצא לבית הכנסת. מטרתן של הברכות לתת ביטוי לתחושה, כי גם פעולות היומיום השגרתיות – כולל אלה של הבוקר הנעשות בהיסח דעת וברשות היחיד – משקפות את מציאות ה' וחסדו עם האדם. מתקופת הגאונים ואילך הונהג לומר ברכות אלו בציבור, בבית הכנסת, ובסדר אחר.

כשמתחילים ללכת מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמֵּכִין מִצְעֲדֵי גָבֶר.

כשנועלים את הנעליים מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁעָשָׂה לִי כָּל צָרְכִּי.

כשחוגרים את החגורה מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אוֹזֵר יִשְׂרָאֵל בִּגְבוּרָה.

כשמכסים את הראש מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, עוֹטֵר יִשְׂרָאֵל בְּתִפְאָרָה.

וכן מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַנּוֹתֵן לַיָּעֵף כֹּחַ.
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּעֲבִיר שֵׁנָה מֵעֵינַי וּתְנוּמָה מֵעַפְעַפָּי.

וִיהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁתַּרְגִּילֵנוּ בְּתוֹרָתֶךָ, וְדַבְּקֵנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ, וְאַל תְּבִיאֵנוּ לֹא לִידֵי חֵטְא וְלֹא לִידֵי עֲבֵרָה וְעָוֹן, וְלֹא לִידֵי נִסָּיוֹן וְלֹא לִידֵי בִזָּיוֹן, וְאַל יִשְׁלֹט בָּנוּ יֵצֶר הָרָע, וְהַרְחִיקֵנוּ מֵאָדָם רָע וּמֵחָבֵר רָע, וְדַבְּקֵנוּ בְּיֵצֶר הַטּוֹב וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים, וְכֹף אֶת יִצְרֵנוּ לְהִשְׁתַּעְבֶּד לָךְ, וּתְנֵנוּ הַיּוֹם וּבְכָל יוֹם לְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָל רוֹאֵינוּ, וְתִגְמְלֵנוּ חֲסָדִים טוֹבִים. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַגּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל.

מכין: מכוון. **כל צרכי:** כי הנעליים הם צורך הכרחי לאדם. **אוזר:** חוגר. **עוטר:** מקיף, מכתיר. **יעף:** עייף, חלש. ■ **תרגילנו:** עשה שנהיה רגילים, בקיאים. **וכף:** כופף, הכנע. **תגמלנו:** תעשה עמנו.

את שלוש הברכות הבאות נהוג כיום לומר בבית הכנסת בתוך מיקבץ ברכות השחר [ראה כרך השבת, עמ' 110]:

[גבר אומר]

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה,
אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
שֶׁלֹּא עָשַׂנִי גּוֹי.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה,
אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
שֶׁלֹּא עָשַׂנִי עָבֶד.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה,
אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
שֶׁלֹּא עָשַׂנִי אִשָּׁה.

[אשה אומרת]

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה,
אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
שֶׁלֹּא עָשַׂנִי גּוֹיָה.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה,
אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
שֶׁלֹּא עָשַׂנִי שִׁפְחָה.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה,
אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
שֶׁעָשַׂנִי כִּרְצוֹנוֹ.

שלא עשני גוי וכו': שלוש הברכות הפותחות במילים "שלא עשני" נזכרות לראשונה בתלמוד הבבלי [מנחות מג ע"ב] בשם התנא ר' מאיר: "חייב אדם לברך שלוש ברכות בכל יום, אלו הן: שעשאני ישראל, שלא עשאני אשה, שלא עשאני בור", וחכם אחר מציע [שם] לומר "שלא עשאני עבד" במקום "שלא עשאני בור". בתקופת הגאונים הונהג לומר את שלוש הברכות גם בתפילת הציבור, כחלק מברכות השחר. ברכות אלו מבטאות את תודתו של הגבר המתפלל על הזכות שנפלה בחלקו לקיים מצוות רבות: הגוי חייב על פי היהדות רק בקיום שבע מצוות [כגון "לא תרצח"]; העבד נתון למרות בעליו, ועל כן הוא פטור מקיום מצוות התלויות בזמן מסוים [כגון תפילה, שהרי אדוניו רשאי לבקש ממנו לבצע באותו זמן דבר כלשהו]; גם זמנה של האשה, לפי אותה תפיסה, הוא ברשות בעלה ומוקדש למשפחתה, ועל כן היא פטורה ממצוות שונות הקשורות בזמן מוגדר, כגון הנחת תפילין. מימי הביניים הונהג שהנשים אומרות במקביל לברכתו של הגבר: "שעשני כרצונו". בדורות האחרונים, לאור שינויים חברתיים שונים, הצמיחו שלוש הברכות פרשנויות אפולוגטיות וכן כמה הצעות לניסוחים אלטרנטיביים [כגון אמירתן על דרך החיוב בלבד: "שעשני ישראל" וכו'].

המזון ומה שסביב לו

התקנת המזון

הפרשת תרומות ומעשרות

לוקחים קצת יותר מאחוז אחד מן הפירות או הירקות, מבדילים אותם מן השאר, ומברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַפְרִישׁ תְּרוּמוֹת וּמַעַשְׂרוֹת.

וממשיכים ואומרים:

מַה שֶּׁהוּא יוֹתֵר מֵאֶחָד מִמֵּאָה מִן הַכֹּל שֶׁיֵּשׁ כָּאן, הֲרֵי הוּא תְּרוּמָה גְדוֹלָה בִּצְפוֹנוֹ. וְהָאֶחָד מִמֵּאָה שֶׁנִּשְׁאַר כָּאן עִם תִּשְׁעָה חֲלָקִים כָּמוֹהוּ, בַּצַּד הָעֶלְיוֹן

■ **להפריש:** להבדיל, להניח בצד. **יותר מאחד ממאה:** אותו חלק אשר נלקח מן היבול והוא יותר מאחוז אחד. **תרומה גדולה:** כמות כלשהי שנצטווה בעל היבול לתת לכהן [דברים יח, ג–ה]. **בצפונו:** בפינה כלשהי של החלק המופרש [ונבחר לשם כך באופן סמלי החלק שבצפון]. **והאחד ממאה שנשאר כאן:** האחוז שהופרש. **תשעה חלקים**

תרומות ומעשרות: מצוות רבות של התורה עניינן בארץ ישראל ובגידוליה, והן "מצוות התלויות בארץ" [ואינן נוהגות בחו"ל]. במקומות שונים מצווה התורה לתת חלקים מן היבול לכהן וללוי או להביאם לירושלים ולאכול אותם שם [ובשנים מסוימות לתת אותם לעני]. הכהנים והלויים זכו בכך משום שאין להם נחלה בארץ והם משרתים בקודש בשם הציבור כולו. חז"ל קבעו שמצוות אלה נוהגות ב"כל שהוא אוכל, ונשמר, וגידולו מן הארץ" [משנה מעשרות א, א], כלומר: מה שהוא מאכל האדם [ולא בהמה], שאיננו הפקר ושהוא צומח מן האדמה. משחרב המקדש, וייחוסם של הכהנים והלויים כבר אינו בטוח, נקבע שמעשר ראשון מותר באכילה לאחר שיפרישו ממנו חלק כלשהו ["תרומת מעשר"]. כך גם מעשר שני, שאפשר לפדות אותו בכסף, ואז לאכול אותו. טכס הפרשת תרומות ומעשרות כולל לפיכך את כל סוגי התרומות והמעשרות שנהגו בזמנו, והוא בא לאפשר בימינו שימוש ביבול. התוצרת החקלאית שלא הופרשו ממנה מעשרות קרויה בשם "טבל" והיא אסורה בכל שימוש שהוא. בימינו רוב הפירות והירקות שבחנויות ובשווקים הם בחזקת תוצרת חקלאית שהופרשו ממנה תרומות ומעשרות. הברכה על הפרשת המעשרות ידועה מן התוספתא [ברכות ו, יד].

שֶׁל הַפֵּרוֹת הַלָּלוּ, הֲרֵי הֵם מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן. אוֹתוֹ הָאֶחָד מִמֵּאָה שֶׁעֲשִׂיתִיו מַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן הֲרֵי הוּא תְּרוּמַת מַעֲשֵׂר. עוֹד תִּשְׁעָה חֲלָקִים כָּאֵלֶּה בְּצַד הַתַּחְתּוֹן שֶׁל הַפֵּרוֹת הֲרֵי הֵם מַעֲשֵׂר שֵׁנִי. וְאִם הֵם חַיָּבִים בְּמַעֲשַׂר עָנִי, הֲרֵי הֵם מַעֲשַׂר עָנִי.

עוטפים את התרומות והמעשרות ומשליכים אותם בדרך מכובדת או קוברים אותם.

כאשר הפירות או הירקות חייבים בוודאות במעשר שני, מייחדים לצורך זה מטבע כלשהו, ואומרים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל פִּדְיוֹן מַעֲשֵׂר שֵׁנִי.

מַעֲשֵׂר שֵׁנִי זֶה, הוּא וְחֻמְשׁוֹ, הֲרֵי הוּא מְחֻלָּל עַל פְּרוּטָה אַחַת מִן הַמַּטְבֵּעַ שֶׁיִּחַדְתִּי לְפִדְיוֹן מַעֲשֵׂר שֵׁנִי.

כאשר יש ספק אם הופרשו תרומות ומעשרות מן היבול [ויבול כזה קרוי בשם "דמאי"], מפרישים אותם רק באמירת הקטע "מה שהוא יותר" וכו'.

כמוהו וכו': תשעה אחוזים מן הפירות או הירקות, המצויים עדיין בערימה [ונקבע מקומם באופן סמלי בחלקה העליון]. **מעשר ראשון:** עשירית מן היבול, שבעל היבול נצטווה לתת ללוי [במדבר יח, כא–כד]. **אותו האחד ממאה:** האחוז שהופרש [והוא כבר נעשה בינתיים לחלק מן המעשר הראשון]. **תרומת מעשר:** עשירית מן המעשר שקיבל הלוי, ושהיה עליו לתת לכהן [במדבר יח, כה–לב]. **עוד תשעה חלקים:** שהם עשירית מכלל מה שנותר בערימה לאחר שהופרש ממנה המעשר. **מעשר שני:** עשירית מן היבול שנצטווה בעל הפירות להביא לירושלים ולאכול שם לפני ה' בשמחה [דברים יד, כב–כז]. בשש השנים שבין שנת שמיטה לחברתה נוהגת מצווה זו בשנים הראשונה, השנייה, הרביעית והחמישית. **מעשר עני:** עשירית מן היבול שנצטווה בעל הפירות לתת לעניים בשנה השלישית והשישית לשמיטה [שם, כח–כט]. ■ **פדיון:** נתינת דבר [במקרה שלנו כסף] תמורת דבר אחר. **וחמשו:** עוד חמישית מערכו של המעשר. **מחלל:** נעשה חולין, יוצא מחזקת קדושה ומותר באכילה [ומי שפודה מעשר שני חייב להוסיף עוד חמישית מערכו.]

מעשר שני: בארבע מתוך שש השנים שבין שמיטה לשמיטה הביאו בתקופת המקדש מעשר מן היבול [או את תמורתו] לירושלים, ואכלו אותו שם בשמחה. משחרב המקדש נהגו לפדות את המעשר הזה במטבע בעלת ערך נמוך, "שוה פרוטה". כיום נוהגים לייחד לשם כך מטבע בעלת ערך ניכר, כאשר כל פדיון הנעשה עליה נחשב כאילו הוא מוריד פרוטה מערכה, עד שהיא מאבדת באופן סמלי את ערכה ואז היא נזרקת, או שמחללים אותה על מטבע אחרת השווה פרוטה.

הפרשת חלה

חותכים מעט מן העיסה לאחר לישתה, מבדילים מן השאר, ומברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַפְרִישׁ חַלָּה מִן הָעִסָּה.

את החלק המופרש נהוג לשרוף או לגנוז בצורה מכובדת.

פדיון נטע רבעי

מי שפודה פירות שגדלו על עץ בשנתו הרביעית, מייחד מטבע כלשהו לצורך זה, ואומר:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל פִּדְיוֹן נֶטַע רְבָעִי.

■ **עסה:** בצק. ■ **נטע רבעי:** העץ בשנתו הרביעית.

הפרשת חלה: התורה מצווה [במדבר טו, יז–כא] להפריש "חלה" מכל בצק הנעשה מחמשת מיני דגן [כגון חיטה או שעורה]. הפרשת החלה באה כאות של תודה לה'. מן התורה אין שיעור לחלה שיש להפריש, אך כיום נוהגים להפריש "כזית" [כ–27 גרם] מעיסה שיש בה לפחות 1700 גרם של קמח, ויש בעניין זה גם מנהגים אחרים. [מלכתחילה נוהגת מצוה זו רק בארץ, כשכל ישראל יושב על אדמתו, אך חכמים קבעו שהיא תבוצע גם בחו"ל, כדי שלא תישכח.]

פדיון נטע רבעי: התורה [ויקרא יט, כג–כה] אוסרת על אכילת פירות העץ בשלוש השנים הראשונות לגידולו [אז קרוי העץ "ערלה"]. את פירות העץ בשנתו הרביעית ["נטע רבעי"] היא מצווה לפדות בכסף ולהביא את הכסף לירושלים כדי לקנות בו מזון. [פירות השנה החמישית ואילך מותרים באכילה לאחר שהופרשו מהם תרומות ומעשרות.] כיום נוהגים לפדות את פירות השנה הרביעית במטבע מיוחדת לכך [ראה לעיל בדיון על מעשר שני] ואז הם מותרים באכילה.

הארוחה וברכותיה

נטילת ידיים לפני אכילת לחם וברכת "המוציא"

לפני אכילת לחם לסוגיו נוטלים ידיים ומברכים קודם לניגובן:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת יָדָיִם.

לפני אכילת הלחם מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ.

ברכת המזון ליום חול

לאחר ארוחה שאוכלים בה לחם מברכים את ברכת המזון.

במרבית ימות החול יש הנוהגים לומר מזמור זה לפני ברכת המזון:

עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל שָׁם יָשַׁבְנוּ גַּם בָּכִינוּ, בְּזָכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן: עַל עֲרָבִים בְּתוֹכָהּ תָּלִינוּ כִּנֹּרוֹתֵינוּ: כִּי שָׁם שְׁאֵלוּנוּ שׁוֹבֵינוּ דִּבְרֵי שִׁיר וְתוֹלָלֵינוּ שִׂמְחָה, שִׁירוּ לָנוּ מִשִּׁיר צִיּוֹן: אֵיךְ נָשִׁיר אֶת שִׁיר יהוה עַל אַדְמַת נֵכָר: אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָם, תִּשְׁכַּח יְמִינִי: תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי, אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי: זְכֹר יהוה לִבְנֵי אֱדוֹם אֵת יוֹם

תהלים קלז

■ **ערבים:** ערבי נחל. **שאלונו:** ביקשו מאתנו [לשיר]. **ותוללינו שמחה:** ושובינו [ביקשו מאתנו לשיר שירי] שמחה. **תשכח ימיני:** יד ימין המבטאת חוזק תיבש ותאבד את כוחה. **תדבק לשוני לחכי:** כושר הדיבור ילקח ממני. **על ראש שמחתי:** בתחילת כל שמחה שאערוך אזכור את ירושלים. **יום ירושלם:** יום נפילת העיר.

נטילת ידיים ו"המוציא": לדיון והסבר ראה עמ' 153.

על נהרות בבל: מזמור זה מתאר את רגשות הגולים היושבים בבבל בזוכרם את חורבן ירושלים, והוא כולל גם שבועה לזכור את ירושלים ובקשה לנקמה מן האויב. הוא נאמר לפני ברכת המזון במרבית ימי החול, ועדות לכך רק מאז ימי הביניים. כמה מן הפוסקים טוענים שבאמירת המזמור יוצא האדם גם ידי חובת אמירת דברי תורה בארוחה [ראה אבות ג, ג, שם מגנים "שלושה שאכלו על שולחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה"]. באמירת מזמור זה ממלאים גם את התביעה – שיסודה במזמור עצמו – לזכור את ירושלים בכל ארוע שיש בו מן השמחה.

יְרוּשָׁלָם, הָאֹמְרִים עָרוּ עָרוּ עַד הַיְסוֹד בָּהּ: בַּת בָּבֶל הַשְּׁדוּדָה, אַשְׁרֵי שֶׁיְּשַׁלֶּם לָךְ אֶת גְּמוּלֵךְ שֶׁגָּמַלְתְּ לָנוּ: אַשְׁרֵי שֶׁיֹּאחֵז וְנִפֵּץ אֶת עֹלָלַיִךְ אֶל הַסָּלַע:

בימות חול מיוחדים אין אומרים "על נהרות בבל". ימים אלה הם: ראשי חודשים, הימים שמערב יום כיפור ועד ראש חודש מרחשוון, חנוכה, ט"ו בשבט, י"ד וט"ו באדר ראשון ["פורים קטן"], ימי הפורים, כל חודש ניסן, יום העצמאות, י"ד באייר ["פסח שני"], ל"ג בעומר, יום שחרור ירושלים, הימים שמראש חודש סיון עד י"ב בו, ט"ו באב וערב ראש השנה. בימים אלה אומרים את "שיר המעלות", כמקובל ביום השבת ובימים טובים. ראה עמ' 174.

להמשך ברכת המזון ראה עמ' 175.

ברכת מזון קצרה

בשעת הדחק [כגון חיל על משמרתו] יש הנוהגים לומר במקום ברכת המזון כולה רק נוסח זה:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַזָּן אוֹתָנוּ וְאֶת הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בְּטוּב בְּחֵן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַזָּן אֶת הַכֹּל.

נוֹדֶה לְךָ, יהוה אֱלֹהֵינוּ, כִּי הִנְחַלְתָּנוּ אֶרֶץ חֶמְדָּה טוֹבָה וּרְחָבָה, בְּרִית וְתוֹרָה חַיִּים וּמָזוֹן. וְעַל כֻּלָּם אָנוּ מוֹדִים לְךָ וּמְבָרְכִים אֶת שִׁמְךָ לְעוֹלָם וָעֶד. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמָּזוֹן.

רַחֵם יהוה אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ, עַל יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ, וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ, וְעַל הֵיכָלְךָ, וְעַל מְעוֹנְךָ, וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ, וְעַל הַבַּיִת הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ אֲשֶׁר שִׁמְךָ

ערו: החריבו! **השדודה:** שתהא נשדדת על ידי אויביה. **ישלם לך את גמולך:** יעניש אותך מידה כנגד מידה. **עלליך:** תינוקייך הרכים. ■ **ברית:** ברית המילה.

ברכת מזון קצרה: האפשרות לקצר את ברכת המזון בהזדמנויות מיוחדות – כגון פועל שכיר – נזכרת בתלמוד הבבלי, ברכות טז ע"א. הנוסח המוצע כאן הוא נוסח ברכת המזון ליום חול כפי שהוא מובא בידי רב סעדיה גאון [בבל, המאה העשירית] בסידור שחיבר. בעיקרון כולל הנוסח את תמצית כל ארבע הברכות שבברכה המקובלת.

נִקְרָא עָלָיו. וּמַלְכוּת בֵּית דָּוִד תַּחֲזִיר לִמְקוֹמָהּ בְּיָמֵינוּ, וּבְנֵה אֶת יְרוּשָׁלַיִם בְּקָרוֹב. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, בּוֹנֵה יְרוּשָׁלָיִם, אָמֵן.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הָאֵל אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ בּוֹרְאֵנוּ גּוֹאֲלֵנוּ, הַמֶּלֶךְ הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב אֲשֶׁר בְּכָל יוֹם וָיוֹם הוּא מַרְבֶּה לְהֵיטִיב עִמָּנוּ, וְהוּא יִגְמְלֵנוּ לָעַד חֵן וָחֶסֶד וְרֶוַח וְרַחֲמִים וְכָל טוּב.

הָרַחֲמָן יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד, יִשְׁתַּבַּח נֵצַח סֶלָה. הָרַחֲמָן יָאִיר עֵינֵינוּ בַּתּוֹרָה, יַצְלִיחַ לָנוּ בְּכָל דְּרָכֵינוּ, יָשִׂים יִרְאָתוֹ לְנֶגֶד עֵינֵינוּ, יָסִיר מַחֲלָה מִקִּרְבֵּנוּ, יִגְעַר בְּחוֹשְׁבֵי רָעָתֵנוּ, יִהְיֶה לָנוּ עוֹזֵר וְסוֹמֵךְ, יַעֲשֶׂה עִמָּנוּ לְמַעַן שְׁמוֹ, יָשִׂים עָלֵינוּ שָׁלוֹם. עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל.

ברכות הטעם

לפני כל דבר שאוכלים או שותים מברכים ברכה מיוחדת.

ישים יראתו לנגד עינינו: יעשה שנירא אותו בכל עת. **סומך:** תומך ועוזר.

ברכות הטעם: קבוצה של ברכות שהיא חלק מ"ברכות הנהנין" [כגון ברכות הריח, להלן עמ' 246]. יסודה בקביעת התוספתא, ש"לא יטעום אדם כלום עד שיברך, שנאמר 'לה' הארץ ומלואה'. הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – מעל" [ברכות ד, א]. הברכות מבטאות את ההכרה שיש אדון לעולם, המשפיע לכל חי מטובתו, ועל כך יש להודות. מרבית ברכות הטעם נזכרות כבר במשנה [ברכות, פרק ו], ואמירתן כרוכה לא פעם בשאלות הלכתיות שונות: שאלת הקדימות בברכות כאשר מונחים לפני האדם כמה מיני מאכלים [כגון איטריות ופירות]; שאלת הברכה הראויה למאכלים מיוחדים [כגון פיצה, שנחלקו אם ברכתה היא "המוציא" או "מיני מזונות"]; שאלת הברכה הראויה על מאכל המורכב משני סוגים או יותר [כגון פשטידה שיש בה הן קמח הן ירקות] ועוד הרבה כיוצא באלה. בשאלות אלו דנה בהרחבה ספרות ההלכה.

ברכת המוציא:

לפני אכילת לחם לסוגיו נוטלים ידיים [ומברכים "על נטילת ידיים" [ראה עמ' 153]] ומברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ.

ברכת מזונות:

לפני אכילת תבשיל או מאפה שנעשה מחמשת מיני הדגן [חוץ מלחם], כגון עוגה, סופגניה, איטריות וכיוצא בהם, מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מִינֵי מְזוֹנוֹת.

ברכת הגפן:

לפני שתיית יין שנעשה מענבים [או מיץ ענבים המיועד לקידוש] מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן.

ברכת פרי העץ:

לפני אכילת פרי העץ, כגון תפוח, אגס או אבוקדו, מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הָעֵץ.

ברכת פרי האדמה:

לפני אכילת ירקות [ושאר גידולי קרקע חד-שנתיים, כגון בננה או אבטיח] מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה.

ברכת "שהכל":

לפני שתיית משקאות [פרט ליין] או אכילת מאכלים שאינם כלולים בסוגים שנמנו לעיל [כגון בשר, דגים, ביצים ודברי חלב] מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ.

ברכת המוציא: בארוחה שבה אוכלים לחם ומאכלים נוספים, מברכים על הלחם בלבד ובזה יוצאים ידי חובת הברכה על שאר המאכלים.

ברכות אחרונות

לאחר כל דבר שאוכלים או שותים מברכים ברכה מיוחדת. לאחר ארוחה שאכלו בה לחם מברכים את ברכת המזון [ראה עמ' 175].

ברכה מעין שלוש

לאחר אכילת מזון העשוי מחמשת מיני הדגן [חוץ מלחם] או שתיית יין או אכילת פרי משבעת המינים שנתברכה בהם ארץ ישראל [כגון רימון או תאנה], מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, עַל

על מזונות:	על יין:	על פירות משבעת המינים:
הַמִּחְיָה וְעַל הַכַּלְכָּלָה	הַגֶּפֶן וְעַל פְּרִי הַגֶּפֶן	הָעֵץ וְעַל פְּרִי הָעֵץ

על יין ומזונות יחד:

הַמִּחְיָה וְעַל הַכַּלְכָּלָה וְעַל הַגֶּפֶן וְעַל פְּרִי הַגֶּפֶן

וְעַל תְּנוּבַת הַשָּׂדֶה וְעַל אֶרֶץ חֶמְדָּה טוֹבָה וּרְחָבָה, שֶׁרָצִיתָ וְהִנְחַלְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ לֶאֱכֹל מִפִּרְיָהּ וְלִשְׂבֹּעַ מִטּוּבָהּ. רַחֶם נָא, יהוה אֱלֹהֵינוּ, עַל יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירֶךָ, וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ, וְעַל מִזְבְּחֶךָ וְעַל הֵיכָלֶךָ.

■ **מחיה:** אמצעי הקיום, המזון. **ארץ חמדה:** ארץ נאה שכל רואיה חומדים אותה [על פי זכריה ז, יד ועוד].

ברכות אחרונות: המקור לאמירת ברכה לאחר אכילה ושתייה הוא דברי התורה "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך" [דברים ח, י]. גם לברכה זו דינים שונים: שאלת שיעור האכילה המינימאלי המחייב ברכה לאחריה, משך הזמן שבו ניתן לברך לאחר האכילה, שאלת הברכה הנאמרת על מאכלים מסוימים, וכיוצא באלה. גם בכל הסוגיות האלה עוסקת ספרות ההלכה.

ברכה מעין שלוש: ברכה זו, המופיעה בתלמוד הבבלי [ברכות מד ע"א], היא קיצור של שלוש הברכות המרכזיות של ברכת המזון [ומכאן שמה]: הברכות על המזון, על ארץ ישראל ועל ירושלים [ראה עמ' 176]. בימים שונים נוספות בגוף הברכה בקשות המתייחסות לאותם ימים, בעוד שפתיחתה וחתימתה משתנות בהתאם לסוג המאכל שמברכים עליו.

וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ, וְהַעֲלֵנוּ לְתוֹכָהּ וְשַׂמְּחֵנוּ בְּבִנְיָנָהּ
וְנֹאכַל מִפִּרְיָהּ וְנִשְׂבַּע מִטּוּבָהּ, וּנְבָרֶכְךָ עָלֶיהָ בִּקְדֻשָּׁה וּבְטָהֳרָה.

בשבת: וּרְצֵה וְהַחֲלִיצֵנוּ בְּיוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה,

בראש חודש: וְזָכְרֵנוּ לְטוֹבָה בְּיוֹם רֹאשׁ הַחֹדֶשׁ הַזֶּה,

בראש השנה: וְזָכְרֵנוּ לְטוֹבָה בְּיוֹם הַזִּכָּרוֹן הַזֶּה,

בשלוש רגלים: וְשַׂמְּחֵנוּ בְּיוֹם

בפסח: חַג הַמַּצּוֹת הַזֶּה,

בשבועות: חַג הַשָּׁבוּעוֹת הַזֶּה,

בסוכות: חַג הַסֻּכּוֹת הַזֶּה,

בשמיני עצרת: שְׁמִינִי עֲצֶרֶת הַחַג הַזֶּה,

כִּי אַתָּה יהוה טוֹב וּמֵטִיב לַכֹּל, וְנוֹדֶה לְּךָ עַל הָאָרֶץ

על מזונות:	על יין:	על פירות משבעת המינים:
וְעַל הַמִּחְיָה.	וְעַל פְּרִי גַפְנָהּ.	וְעַל פֵּרוֹתֶיהָ.
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה,	בָּרוּךְ אַתָּה יהוה,	בָּרוּךְ אַתָּה יהוה,
עַל הָאָרֶץ	עַל הָאָרֶץ	עַל הָאָרֶץ
וְעַל הַמִּחְיָה.	וְעַל פְּרִי גַפְנָהּ.	וְעַל פֵּרוֹתֶיהָ.

על יין ומזונות יחד:

וְעַל הַמִּחְיָה וְעַל פְּרִי גַפְנָהּ.
בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמִּחְיָה וְעַל פְּרִי גַפְנָהּ.

מזבחך, היכלך: הקרבנות ובית המקדש. **החליצנו:** חזקנו בבריאות טובה [על פי ישעיה נח, יא]. **יום הזכרון:** יום הדין שבו נזכרת כל האנושות לפני ה׳.

ברכה אחרונה, "בורא נפשות"

לאחר אכילת מאכל או משקה שאין מברכים עליהם את ברכת המזון או ברכה מעין שלוש מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת רַבּוֹת וְחֶסְרוֹנָן, עַל כָּל מַה שֶּׁבָּרָאתָ לְהַחֲיוֹת בָּהֶם נֶפֶשׁ כָּל חָי. בָּרוּךְ חֵי הָעוֹלָמִים.

סדר ברכות

ברכות הטעם – ראה לעיל, עמ' 237-236.

ברכות הראייה

חכמים תיקנו שצריך אדם לברך על דברים מיוחדים שרואות עיניו.

הרואה ברק או תופעות טבע בלתי רגילות [כגון כוכב נופל או הר געש בפעולתו] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, עֹשֶׂה מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית.

■ **וחסרונן:** וצרכיהן. **חי העולמים:** מקור החיות, מי שכל החיים נובעים ממנו.

"בורא נפשות": ברכה זו נזכרת במשנה [ברכות ו, ח]. בתלמוד הירושלמי [ברכות ו, א [י ע"ב]] באה ברכה זו כשבחתימתה הזכרה מפורשת של שם ה'.

סדר ברכות: להלן מובאות ברכות הנאמרות על ראייה, שמיעה או הרחה של דברים אשר פעמים רבות – מנקודת מבטו הסובייקטיבית של המברך – הם דברים מיוחדים או דברים הגורמים לו הנאה. על כן אפשר ששני אנשים שונים ירגישו אחרת באשר לחובה לברך מקצת מברכות אלה.

ברכות הראייה: צרור ברכות אלה מקיף הן את עולם הטבע והן את המסגרת האנושית-חברתית. הברכות הקשורות בטבע מדגישות את הפן האוניברסאלי של הבריאה, ומכוונות את האדם לזהות בהן את מעשה ידי ה'. הן גם מסייעות לפיתוח החוש האסתטי של האדם ומקנות לחוש זה מעמד הלכתי. ויש הסוברים כי יש לומר ברכות אלה, לגבי כל תופעה ותופעה, רק אחת לשלושים יום, כדי לשמור על ייחודן.

עשה מעשה בראשית: המקור לברכה הוא בתלמוד הבבלי [ברכות נד ע"א]. באמירת הברכה נותן המברך ביטוי להכרה שכל תופעות הבריאה הן מעשה ידי ה'. על שמיעת רעם נקבעה ברכה נפרדת [ראה עמ' 245], אך מי ששמע את הרעם וראה את הברק כאחד, מברך רק "עושה מעשה בראשית".

הרואה קשת בענן מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, זוֹכֵר הַבְּרִית וְנֶאֱמָן בִּבְרִיתוֹ וְקַיָּם בְּמַאֲמָרוֹ.

הרואה גשמים יורדים לאחר תקופה ארוכה של בצורת מברך:

מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, עַל כָּל טִפָּה שֶׁהוֹרַדְתָּ לָּנוּ. וְאִלּוּ פִינוּ מָלֵא שִׁירָה כַּיָּם, וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה כַּהֲמוֹן גַּלָּיו, וְשִׂפְתוֹתֵינוּ שֶׁבַח כְּמֶרְחֲבֵי רָקִיעַ, וְעֵינֵינוּ מְאִירוֹת כַּשֶּׁמֶשׁ וְכַיָּרֵחַ, וְיָדֵינוּ פְרוּשׂוֹת כְּנִשְׁרֵי שָׁמָיִם, וְרַגְלֵינוּ קַלּוֹת כָּאַיָּלוֹת, אֵין אֲנַחְנוּ מַסְפִּיקִים לְהוֹדוֹת לְךָ, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, וּלְבָרֵךְ אֶת שִׁמְךָ, מַלְכֵּנוּ, עַל אַחַת מֵאֶלֶף אַלְפֵי אֲלָפִים וְרִבֵּי רְבָבוֹת פְּעָמִים הַטּוֹבוֹת, נִסִּים וְנִפְלָאוֹת שֶׁעָשִׂיתָ עִם אֲבוֹתֵינוּ וְעִמָּנוּ. מִלְּפָנִים מִמִּצְרַיִם גְּאַלְתָּנוּ, יהוה אֱלֹהֵינוּ, וּמִבֵּית עֲבָדִים פְּדִיתָנוּ, בְּרָעָב זַנְתָּנוּ וּבְשָׂבָע כִּלְכַּלְתָּנוּ, מֵחֶרֶב הִצַּלְתָּנוּ וּמִדֶּבֶר מִלַּטְתָּנוּ, וּמֵחֳלָיִם רָעִים וְרַבִּים וְנֶאֱמָנִים דִּלִּיתָנוּ. עַד הֵנָּה עֲזָרוּנוּ רַחֲמֶיךָ וְלֹא עֲזָבוּנוּ חֲסָדֶיךָ, וְאַל תִּטְּשֵׁנוּ, יהוה אֱלֹהֵינוּ, לָנֶצַח. עַל כֵּן אֵבָרִים שֶׁפִּלַּגְתָּ בָּנוּ, וְרוּחַ וּנְשָׁמָה שֶׁנָּפַחְתָּ בְּאַפֵּנוּ,

---

■ **קים במאמרו:** עומד בדיבורו. ■ **דליתנו:** חילצת אותנו. **אברים שפלגת:** חלקי הגוף שהבדלתם זה מזה.

זוכר הברית וכו': מקור הברכה בתלמוד הבבלי [ברכות נט ע"א]. הקשת, על פי סיפור התורה [בראשית ט, יג], היא אות הברית שכרת ה' עם נוח וצאצאיו שלא יהיה עוד מבול על הארץ. ראיית הקשת מביאה להזכרת הברית הזו.

מודים וכו': הברכה לקוחה מן התלמוד הבבלי [ברכות נט ע"ב] ומשוקעת גם בתפילת "נשמת" הנאמרת בשחרית של שבת [ראה כרך השבת, עמ' 160]. בארץ יבשה כארץ–ישראל הגשם הוא מקור המים העיקרי, ומכאן המקום המרכזי שיש בסידור התפילה לתפילות ולתעניות ציבור על עצירת גשמים, לתפילות מיוחדות על הגשם [בסוכות] ועל הטל [בפסח] ולדברי תודה על ירידתם. ברכת "מודים" המובאת כאן נאמרת רק בידי מי שאין לו שדה, אך בעל שדה מברך על ירידת גשמים ברכת "שהחיינו" [ראה עמ' 246], ואם יש לו שותפים בשדה – כגון חברי קיבוץ – מברך "הטוב והמטיב" [ראה עמ' 245].

וְלָשׁוֹן אֲשֶׁר שַׂמְתָּ בְּפִינוּ, הֵן הֵם יוֹדוּ וִיבָרְכוּ אֶת שִׁמְךָ מַלְכֵּנוּ. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֵל רֹב הַהוֹדָאוֹת.

הרואה את הים הגדול [הים התיכון ויש אומרים אף האוקיינוסים] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁעָשָׂה אֶת הַיָּם הַגָּדוֹל.

הרואה לראשונה עצי פרי פורחים בחודש ניסן מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁלֹּא חִסַּר בְּעוֹלָמוֹ כְּלוּם וּבָרָא בוֹ בְּרִיּוֹת טוֹבוֹת וְאִילָנוֹת לְהַנּוֹת בָּהֶם בְּנֵי אָדָם.

הרואה מראות טבע יפים במיוחד, עצים מרהיבים ובריות מרשימות בהופעתן מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁכָּכָה לוֹ בְּעוֹלָמוֹ.

הרואה אדם או בעל חיים שצורתם שונה מן הרגיל [כגון אדם גבוה במיוחד] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, מְשַׁנֵּה הַבְּרִיּוֹת.

הרואה שש מאות אלף איש מישראל יחדיו מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, חֲכַם הָרָזִים.

אל רב ההודאות: מי שראוי להודות לו תודות רבות. ■ **משנה הבריות:** בורא בריות השונות זו מזו.

שעשה את הים הגדול: מקור הברכה מצוי במשנה [ברכות ט, ב], ובספרות ההלכה נחלקו בשאלת הגדרתו של "ים" האמור כאן. מכל מקום, אין הכוונה לאגמים ודומיהם.

שלא חסר וכו': מקור הברכה בתלמוד הבבלי [ברכות מג ע"ב]. ברכה זו נאמרת רק אחת לשנה, ועל אילנות פורחים דווקא [קודם שנתנו פרי].

שככה לו: מקור הברכה בתלמוד הבבלי [ברכות נח ע"ב]. ברכה זו מדגימה יפה את מגמת ההלכה לקדש גם את חוש הראייה ואת ההכרה ביופי.

משנה הבריות: מקור הברכה בתלמוד הבבלי [ברכות נח ע"ב]. ברכה זו מבטאת את התפעמות האדם למראה גיוונה של הבריאה, או למראה תופעות שאין שכלו יכול להבין.

חכם הרזים: מקור הברכה בתלמוד הבבלי [ברכות נח ע"א]. "חכם הרזים" הוא כינוי לה', היודע את

הרואה לראשונה ישוב חדש שעלה על הקרקע, או בית כנסת שנבנה מחדש, מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, מַצִּיב גְּבוּל אַלְמָנָה.

הרואה בית קברות יהודי [לאחר שלא ראהו במשך שלושים יום] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶתְכֶם בַּדִּין, וְזָן וְכִלְכֵּל אֶתְכֶם בַּדִּין, וְהֵמִית אֶתְכֶם בַּדִּין, וְיוֹדֵעַ מִסְפַּר כֻּלְּכֶם בַּדִּין, וְהוּא עָתִיד לְהַחֲיוֹתְכֶם וּלְקַיֵּם אֶתְכֶם בַּדִּין. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, מְחַיֵּה הַמֵּתִים.
אַתָּה גִּבּוֹר לְעוֹלָם אֲדֹנָי, מְחַיֵּה מֵתִים אַתָּה, רַב לְהוֹשִׁיעַ. מְכַלְכֵּל חַיִּים בְּחֶסֶד, מְחַיֵּה מֵתִים בְּרַחֲמִים רַבִּים, סוֹמֵךְ נוֹפְלִים, וְרוֹפֵא חוֹלִים, וּמַתִּיר אֲסוּרִים, וּמְקַיֵּם אֱמוּנָתוֹ לִישֵׁנֵי עָפָר. מִי כָמוֹךָ בַּעַל גְּבוּרוֹת וּמִי דּוֹמֶה לָּךְ, מֶלֶךְ מֵמִית וּמְחַיֶּה וּמַצְמִיחַ יְשׁוּעָה. וְנֶאֱמָן אַתָּה לְהַחֲיוֹת מֵתִים.

■ **יודע מספר כלכם:** מונה אתכם [כשתעברו לפניו ביום הדין].

הסודות שבלב כל אדם ואדם. בניגוד לבשר ודם, הרואה אלפי אנשים כהמון רב וכגוש אחד, יודע ה׳ להבחין בייחודו של כל אדם ובערכו. המספר "שש מאות אלף" נקבע ככל הנראה על פי מספרם של יוצאי מצרים, שהוא סמל למספר גדול של אנשים.

מציב גבול אלמנה: מקור הברכה בתלמוד הבבלי [ברכות נח ע"ב], ולשונה לקוח ממשלי טו, כה: "ויצב גבול אלמנה". עם ישראל, או ארץ ישראל, משולים בברכה זו לאלמנה שרכושה נפגע, אשר ה׳ מסייע לחזק ולייצב את גבולה מחדש.

מחיה המתים: מקור חלקה הראשון של הברכה בשינוי קל בתלמוד הבבלי [ברכות נח ע"ב]. חלק זה מופנה לכאורה אל הנפטרים ויש בו ביטוי לאמונה שכל חיי האדם – מלידה עד מוות ועד תחיית המתים – נקבעים על ידי ה׳ "בדין", מתוך בחינת זכויותיו של האדם. חלקה השני ["אתה גיבור" ואילך] הוא ציטוט מתוך הברכה השנייה של תפילת העמידה [ראה כרך השבת, עמ׳ 17], ללא חתימתה ["ברוך אתה ה׳ מחיה המתים"].

ברכות על ראיית חכמים ומלכים

הרואה חכם גדול מישראל מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁחָלַק מֵחָכְמָתוֹ לִירֵאָיו.

הרואה חכם גדול מאומות העולם מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁנָּתַן מֵחָכְמָתוֹ לְבָשָׂר וָדָם.

הרואה מלך ישראל מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁחָלַק מִכְּבוֹדוֹ לִירֵאָיו.

הרואה מלך מאומות העולם מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁנָּתַן מִכְּבוֹדוֹ לְבָשָׂר וָדָם.

ברכות הניסים

הרואה מקום שנעשו בו ניסים לעם ישראל [כגון מעברות הירדן, שבהם עבר עם ישראל בחרבה עם הכניסה לארץ (יהושע ג, טז)] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁעָשָׂה נִסִּים לַאֲבוֹתֵינוּ בַּמָּקוֹם הַזֶּה.

הרואה מקום שנעשה בו נס לו [או לאבותיו], כגון הצלה ממפולת או מתאונת דרכים, מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁעָשָׂה לִי [לְאָבִי/לְאִמִּי/לַאֲבוֹתַי] נֵס בַּמָּקוֹם הַזֶּה.

ברכות על ראיית חכמים ומלכים: ארבע הברכות מופיעות בתלמוד הבבלי [ברכות נח ע"א]. יש בהן הודאה שהחכמה והכבוד האנושיים גם הם ביטוי לחסדו של ה' עם האנושות כולה, יהודים כנוכרים. עם זאת, בלשון הברכות נערכת הבחנה כפולה בין עם ישראל לאומות העולם: בני ישראל מכונים בהן "יראיו", ושאר הבריות – "בשר ודם"; הברכות קובעות שה' "חלק" מחכמתו ומכבודו לבני ישראל, בעוד שלשאר הבריות הוא רק "נתן" מהם. הצירוף "חלק ... ליראיו" מבטא איפוא קירבה גדולה יותר אל ה' מאשר "נתן... לבשר ודם", כיוון שהוא עושה את ישראל לשותפים–בכוח עם חכמת ה' וכבודו.

ברכות הניסים: הברכה הראשונה לקוחה מן המשנה [ברכות ט, א] והשנייה מן התלמוד הבבלי [ברכות

ברכות השמיעה

חכמים תיקנו שצריך אדם לברך על דברים מיוחדים ששומעות אזניו.

השומע רעמים עזים, רעידת אדמה ורוח סערה, מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁכֹּחוֹ וּגְבוּרָתוֹ מָלֵא עוֹלָם.

השומע בשורות טובות [כגון לידת בן, מציאת אדם שנעדר וכיוצא בהם] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב.

השומע שמועות רעות [כגון פטירת אדם, ירידה פתאומית מנכסים וכיוצא בהם] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, דַּיַּן הָאֱמֶת.

נד ע"א]. התלמוד הבבלי [שם] גם מונה כמה מקומות שבהם נעשו ניסים לישראל [כגון חומות יריחו שנפלו בשעת כיבוש הארץ], אך הגדרת "נס" לצורך הברכה האישית תלויה במברך ובתחושותיו.

שכחו וגבורתו מלא עולם: מקור הברכה במשנה [ברכות ט, ב]. והשווה לעיל, ברכת "עושה מעשה בראשית" [עמ' 240].

הטוב והמטיב: מקור הברכה במשנה [ברכות ט, ב]. והשווה מייד להלן, ברכת "דיין האמת".

דין האמת: המשנה קובעת ש"חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה" [ברכות ט, ה], והוא ביטוי לרעיון כי כל גורל האדם נובע ממקור אחד, וכי עליו להכיר בזה הן ברגעי שמחה הן ברגעי צער וכאב. נוסח הברכה מצוי אף הוא במשנה [שם ט, ב]. "דיין האמת" הוא מי שמשפטו צדק, והאדם השומע בשורה רעה מצדיק עליו את הדין: כך קבע ה' ואין לערער על החלטתו.

ברכות הריח

חכמים תיקנו שצריך אדם לברך על דברים מיוחדים שהרחתם גורמת לו הנאה.

המריח את ריחם הטוב של עצים ושל שיחים [כגון ורד והדס] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא עֲצֵי בְשָׂמִים.

המריח את ריחם הטוב של עשבים [כגון נענע] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא עִשְׂבֵי בְשָׂמִים.

המריח את ריחם הטוב של פירות [כגון אתרוג או לימון] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַנּוֹתֵן רֵיחַ טוֹב בַּפֵּרוֹת.

המריח ריח טוב שאינו פרי, עץ או עשב [כגון בושם שמקורו לא מוגדר] מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, בּוֹרֵא מִינֵי בְשָׂמִים.

ברכת הזמן

הרואה ידיד שלא פגש בו שלושים יום, האוכל פרי חדש בפעם הראשונה בעונה, הנכנס לביתו החדש, הלובש לראשונה בגד חדש או המשתמש בכלי חדש, מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה.

ברכות הריח: מקור הברכות בתלמוד הבבלי [ברכות מג ע"א–ע"ב], שם נאמר: "מנין שמברכין על הריח? שנאמר 'כל הנשמה תהלל יה'. איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו – הוי אומר זה הריח". אם אין בקיאים בהבחנות השונות בין עץ, שיח ועשב ניתן לברך "בורא מיני בשמים", ברכה הכוללת בתוכה את כל סוגי הבשמים, וכך עושים בהבדלה שבמוצאי שבת [ראה עמ' 211]. במקצת הסידורים מובאת ברכת נוספת, מיוחדת, שיש לברך אותה על ריחו של שמן האפרסמון: "ברוך אתה ה' ... בורא שמן ערב".

שהחיינו וכו': מקור הברכה במשנה [ברכות ט, ג], ויש בה הודאה לה' על שזיכה את המברך להגיע למה שהגיע. פרט לאמירתה של הברכה בהזדמנויות שונות המשמחות את הלב, היא נאמרת באופן קבוע גם בשעת קיום מצוה החוזרת מדי שנה [כגון תקיעת שופר, כניסה לסוכה, הדלקת נר ראשון של חנוכה, הדלקת נרות של חג ועוד ועוד], ובהזדמנויות מיוחדות אחרות כגון פדיון הבן וברית מילה.

ברכת הגומל

מי שיצא מבית האסורים, מי שחלה [חולי מסוכן] והבריא, מי שהלך בדרך מסוכנת והגיע בשלום למקום חפצו, מי ששב בשלום מנסיעה בים או באויר, ואשה לאחר שילדה, מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַגּוֹמֵל לְחַיָּבִים טוֹבוֹת, שֶׁגְּמָלַנִי כָּל טוֹב.

ברכות המצוות

קודם וסמוך לקיומן של המצוות המנויות להלן מברכים.

הקובע מזוזה בפתח בית או בפתח חדר מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לִקְבֹּעַ מְזוּזָה.

■ **הגומל:** המעניק. **לחיבים:** לבני אדם שאפשר ואינם ראויים לכך.

הגומל: מקור הברכה ודיניה מצויים בתלמוד הבבלי [ברכות נד ע"ב], אך רשאי אדם לברך ברכה זו גם על כל סכנה שניצל ממנה. נהוג לברך ברכת הגומל בתוך שלושה ימים מן הזמן שבו יצא האדם מכלל סכנה, ויש לברך אותה בנוכחות מניין של אנשים. גברים מברכים ברכה זו בדרך כלל בבית הכנסת [על פי רוב סמוך לעלייה לתורה], ונשים יכולות לברכה בבית הכנסת או, במקרה של יולדת, בביתה או בזמן הברית. המאזינים למברך נוהגים להגיב על ברכתו ולומר: "אמן. מי שגמלך טוב, הוא יגמלך כל טוב. סלה".

ברכות המצוות: "העושה כל המצוות מברך עליהן" [תוספתא ברכות ה, ט], וברכה זו יש לברך "עובר לעשייתן" [תלמוד בבלי מגילה כא ע"ב], כלומר לפני קיום המצווה. כללים אלה חלים על חלק מ"מצוות עשה", שהן מצוות הדורשות מן האדם פעולה אקטיבית [בניגוד למצוות "לא תעשה" הדורשות הימנעות מפעולה אסורה]. על ידי אמירת הברכה נוצרת בתודעתו של המברך המודעות לכך שהוא ממלא את צו ה'. ברכות נוספות בקבוצה זו נאמרות בהזדמנויות אחרות – כגון הברכה על בדיקת חמץ [ראה עמ' 113], לבישת ציצית [עמ' 227] או ברכתו של מי ששוחט עוף או בהמה ["על השחיטה"]. במקרים חריגים נאמרת הברכה לאחר קיום המצוה, כגון הדלקת נרות של שבת [ראה עמ' 144 ושם הוסברה החריגה].

מזוזה: את המצוה לקבוע מזוזה למדו חז"ל מן הכתוב בדברים ו, ט: "וכתבתם [את דברי ה'] על מזוזות ביתך ובשעריך". להלכה נפסק שיש לקבוע מזוזה בצד ימין בכניסה לכל פתח בבית [להוציא חדרי שירותים], בשליש העליון של הקורה. במזוזה מצויה מגילת קלף ועליה כתובות שתי הפרשיות "שמע" [דברים ו] ו"והיה אם שמוע" [דברים יא]. המזוזה באה להזכיר דרך קבע את מציאות האל ומצוותיו [בדומה לציצית הנלבשת כל שעות היום, ראה עמ' 227], ויוחס לה גם כוח המגן מפני כל רע. נוסח הברכה עצמו מצוי בתלמוד הירושלמי [ברכות ט, ד [יד ע"א]].

הבונה מעקה לגג של בניין או גדר סביב בור מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לַעֲשׂוֹת מַעֲקֶה.

המטביל כלים חדשים עשויים זכוכית [כולל פיירקס ודורלקס] או מתכת, שנעשו בידי נוכרים, מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל טְבִילַת כֶּלִי [או: כֵּלִים].

אשה הטובלת לאחר נידתה וכן גרים הטובלים כחלק מטכס הגיור מברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל הַטְּבִילָה.

מעקה: המצוה לבנות מעקה נאמרת בדברים כב, ח: "ועשית מעקה לגגך", ומטרתה למנוע מכשול היכול להוות סכנה לציבור ולפרט. חז"ל הרחיבו את חובת עשיית המעקה גם לבורות. אמנם כל חברה מתוקנת קובעת כללים כעין אלה לשמירה על שלום הציבור, אך בהקשר היהודי מקבלת המצווה תוקף אלהי. נוסח הברכה ידוע מימי הביניים בלבד.

טבילת כלי: התורה ציוותה, אחרי מלחמת ישראל במדין [במדבר לא, כג], להעביר את כלי השלל באש או במים כדי לטהרם לשימוש בידי בני ישראל. חז"ל קבעו שיש להטביל כלים שנעשו בידי נוכרים במקוה טהרה [או בכל מקור טבעי של מים] ואף לברך על כך. נוסח הברכה מצוי בתלמוד הבבלי [ברכות נא ע"א].

אשה הטובלת: התורה מצוה את האשה לטבול לאחר ימי נידתה [הכוללים את ימי המחזור החודשי ועוד "שבעה [ימים] נקיים" אחריהם]. הטבילה – שמטרתה להעביר את האשה ממצב של טומאה לטהרה ולהתיר לה לקיים יחסי אישות עם אישה – נעשית כיום במקוה טהרה [ובשעת הדחק בכל מקור טבעי של מים]. לאחר טבילה אחת במים, נשארת האשה לעמוד בהם עד צווארה, מברכת את הברכה, ושבה וטובלת. ויש הנוהגות לטבול רק פעם אחת, לפני אמירת הברכה או לאחריה. נוסח הברכה מצוי בתלמוד הבבלי [ברכות נא ע"א].

גר: תהליך הגיור כולל גם טבילה במקוה טהרה. חובת הטבילה הזו נזכרת בתלמוד הבבלי [יבמות מו ע"ב].

ברכת אשר יצר

לאחר יציאה מבית הכסא, נוטלים את הידיים ומברכים:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶת הָאָדָם בְּחָכְמָה, וּבָרָא בוֹ נְקָבִים נְקָבִים, חֲלוּלִים חֲלוּלִים. גָּלוּי וְיָדוּעַ לִפְנֵי כִסֵּא כְבוֹדֶךָ, שֶׁאִם יִפָּתֵחַ אֶחָד מֵהֶם אוֹ יִסָּתֵם אֶחָד מֵהֶם, אִי אֶפְשָׁר לְהִתְקַיֵּם וְלַעֲמֹד לְפָנֶיךָ אֲפִלּוּ שָׁעָה אֶחָת.

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, רוֹפֵא כָל בָּשָׂר וּמַפְלִיא לַעֲשׂוֹת.

תפילות לעת צרה

תפילה על החולה

יש הנוהגים להתפלל תפילה זו על חולה שיש סכנה לחייו:

יהוה יהוה אֵל רַחוּם וְחַנּוּן אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וֶאֱמֶת נֹצֵר חֶסֶד לָאֲלָפִים נֹשֵׂא עָוֹן וָפֶשַׁע וְחַטָּאָה וְנַקֵּה. שמות לד, ו

לְךָ יהוה הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה וְהַתִּפְאֶרֶת וְהַנֵּצַח וְהַהוֹד כִּי כֹל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ לְךָ יהוה הַמַּמְלָכָה וְהַמִּתְנַשֵּׂא לְכֹל לְרֹאשׁ. דברי הימים–א כט, יא

וְאַתָּה בְּיָדְךָ נֶפֶשׁ כָּל חַי, וְרוּחַ כָּל בְּשַׂר אִישׁ, וּבְיָדְךָ כֹּחַ וּגְבוּרָה לְגַדֵּל וּלְחַזֵּק וּלְרַפֵּא אֱנוֹשׁ. וְלֹא יִפָּלֵא מִמְּךָ כָּל דָּבָר וּבְיָדְךָ נֶפֶשׁ כָּל חָי .

■ **ארך אפים:** סבלן. **נצר:** שומר, זוכר. **נשא עון ופשע וחטאה:** סולח לעוונות, לפשעים ולחטאים. **ונקה:** ומוחק אותם [אך הפסוק במקרא הוא: "ונקה לא ינקה"]. **הנצח:** הגבורה והנצחון. **כי כל בשמים ובארץ:** כי לך וממך כל המצוי ביקום. **והמתנשא לכל לראש:** ההתנשאות מעל לכל הראשים, מעל המנהיגים והמלכים. **לא יפלא ממך:** אין דבר שאיננו ביכולתך.

אשר יצר: לדיון וביאור ראה לעיל, עמ' 226.

תפילה על החולה: מי שיודע על חולה, במצב המעורר דאגה, רשאי גם לבקש לברך אותו בברכת החלמה מלאה, בסמוך לקריאת התורה בבית הכנסת [ראה כרך השבת, עמ' 224]. החולים המתברכים נזכרים בברכה זו בשמם ובשם אמם דווקא, בעקבות התלמוד הבבלי [שבת סו ע"ב].

לָכֵן יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, הָאֵל הַנֶּאֱמָן אַב הָרַחֲמִים, הָרוֹפֵא לְכָל תַּחֲלוּאֵי עַמְּךָ הַקְּרוֹבִים עַד שַׁעֲרֵי הַמָּוֶת, וְהַמְחַבֵּשׁ מָזוֹר וּתְעָלָה לִידִידָיו, וְהַגּוֹאֵל מִשַּׁחַת חֲסִידָיו, וְהַמַּצִּיל מִמָּוֶת נַפְשׁוֹת עֲבָדָיו, אַתָּה רוֹפֵא נֶאֱמָן. שְׁלַח מַרְפֵּא וַאֲרוּכָה וּתְעָלָה בְּרֹב חֶסֶד וַחֲנִינָה וְחֶמְלָה

[לגבר]: לְנֶפֶשׁ [פלוני בן פלונית], וְלֹא תֵרֵד נַפְשׁוֹ לִשְׁאוֹלָה. וְתִמָּלֵא רַחֲמִים עָלָיו לְהַחֲלִימוֹ וּלְרַפְּאוֹתוֹ לְהַחֲזִיקוֹ וּלְהַחֲיוֹתוֹ כִּרְצוֹן כָּל קְרוֹבָיו וְאוֹהֲבָיו, וְיֵרָאוּ לְפָנֶיךָ זְכֻיּוֹתָיו וְצִדְקוֹתָיו, וְתַשְׁלִיךְ בִּמְצוּלוֹת יָם כָּל חַטְּאוֹתָיו, וְיִכְבְּשׁוּ רַחֲמֶיךָ אֶת כַּעַסְךָ מֵעָלָיו, וְתִשְׁלַח לוֹ רְפוּאָה שְׁלֵמָה רְפוּאַת הַנֶּפֶשׁ וּרְפוּאַת הַגּוּף, וּתְחַדֵּשׁ כַּנֶּשֶׁר נְעוּרָיו. רְפָאֵנוּ הַשֵּׁם וְנֵרָפֵא הוֹשִׁיעֵנוּ וְנִוָּשֵׁעָה כִּי תְהִלָּתֵנוּ אַתָּה, וְהַעֲלֵה רְפוּאָה שְׁלֵמָה לְכָל מַכּוֹת עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל וּבִפְרָט לְ[פלוני בן פלונית], רְפוּאָה שְׁלֵמָה לִרְמַ"ח אֵבָרָיו וּשְׁסָ"ה גִּידָיו, לְרַפֵּא אוֹתוֹ כְּחִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה מֵחָלְיוֹ וּכְמִרְיָם הַנְּבִיאָה מִצָּרַעְתָּהּ, לְהָקִים אוֹתוֹ מֵחָלְיוֹ וּלְהַאֲרִיךְ עוֹד יְמֵי חַיָּיו כְּדֵי שֶׁיַּעֲבֹד לְךָ בְּאַהֲבָה וּבְיִרְאָה. וְתִתֵּן לוֹ חַיִּים שֶׁל רַחֲמִים, חַיִּים שֶׁל בְּרִיאוּת, חַיִּים שֶׁל שָׁלוֹם, חַיִּים שֶׁל בְּרָכָה, כְּדִכְתִיב [משלי ג, ב] כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ, אָמֵן סֶלָה.

[לאשה]: לְנֶפֶשׁ [פלונית בת פלונית], וְלֹא תֵרֵד נַפְשָׁהּ לִשְׁאוֹלָה. וְתִמָּלֵא רַחֲמִים עָלֶיהָ לְהַחֲלִימָהּ וּלְרַפְּאוֹתָהּ לְהַחֲזִיקָהּ וּלְהַחֲיוֹתָהּ כִּרְצוֹן כָּל קְרוֹבֶיהָ וְאוֹהֲבֶיהָ,

---

המחבש מזור ותעלה: מביא מרפא. **שחת:** בור [כינוי פיוטי למוות]. **ארוכה:** רפואה. **לשאולה:** אל השאול [כינוי למוות]. **להחזיקו:** לחזקו. **ויכבשו רחמיך את כעסך:** מידת הרחמים תתגבר על מידת הדין. **ותחדש כנשר נעוריו:** יחזור לכוחו כבימי נעוריו [והדימוי בעקבות תהלים קג, ה]. **לרמ"ח אבריו / שס"ה גידיו:** הוא מניין אברי הגבר על פי ספרות חז"ל. **כחזקיהו:** לפי המסופר במלכים–ב כ הוסיף ה' לחזקיהו חמש עשרה שנות חיים כשהיה על ערש דווי, בעקבות תפילה שהתפלל. **כמרים:** לפי המסופר בבמדבר יב הוכתה מרים בצרעת והבריאה לאחר שהתפלל בעדה משה אחיה [בבקשתו: "אל נא רפא נא לה"].

וְיֵרָאוּ לְפָנֶיךָ זְכֻיּוֹתֶיהָ וְצִדְקוֹתֶיהָ, וְתַשְׁלִיךְ בִּמְצוּלוֹת יָם כָּל חַטְּאוֹתֶיהָ, וְיִכְבְּשׁוּ רַחֲמֶיךָ אֶת כַּעַסְךָ מֵעָלֶיהָ, וְתִשְׁלַח לָהּ רְפוּאָה שְׁלֵמָה רְפוּאַת הַנֶּפֶשׁ וּרְפוּאַת הַגּוּף, וּתְחַדֵּשׁ כַּנֶּשֶׁר נְעוּרֶיהָ. רְפָאֵנוּ הַשֵּׁם וְנֵרָפֵא הוֹשִׁיעֵנוּ וְנִוָּשֵׁעָה כִּי תְהִלָּתֵנוּ אָתָּה, וְהַעֲלֵה רְפוּאָה שְׁלֵמָה לְכָל מַכּוֹת עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל וּבִפְרָט לְ[פלונית בת פלונית], רְפוּאָה שְׁלֵמָה לְכָל אֵבָרֶיהָ וְגִידֶיהָ, לְרַפֵּא אוֹתָהּ כְּחִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה מֵחָלְיוֹ וּכְמִרְיָם הַנְּבִיאָה מִצָּרַעְתָּהּ, לְהָקִים אוֹתָהּ מֵחָלְיָהּ וּלְהַאֲרִיךְ עוֹד יְמֵי חַיֶּיהָ כְּדֵי שֶׁתַּעֲבֹד לְךָ בְּאַהֲבָה וּבְיִרְאָה. וְתִתֵּן לָהּ חַיִּים שֶׁל רַחֲמִים, חַיִּים שֶׁל בְּרִיאוּת, חַיִּים שֶׁל שָׁלוֹם, חַיִּים שֶׁל בְּרָכָה, כִּדְכְתִיב [משלי ג, ב] כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ, אָמֵן סֶלָה.

שינוי שם החולה

במקרה של חולים אנושים, יש הנוהגים להחליף את שם החולה לשם חדש. במקרה זה מוסיפים לאחר אמירת התפילה על החולה את התפילה הבאה:

[לגבר]: וְאַף אִם נִגְזַר עָלָיו בְּבֵית דִּינְךָ הַצֶּדֶק שֶׁיָּמוּת מֵחֳלִי זֶה, וְהִנֵּה רַבּוֹתֵינוּ הַקְּדוֹשִׁים אָמְרוּ עַל דְּבָרִים הַקּוֹרְעִים גְּזַר דִּינוֹ שֶׁל אָדָם, וְאֶחָד מֵהֶם שִׁנּוּי הַשֵּׁם, שֶׁיְּשַׁנּוּ הַשֵּׁם שֶׁל הַחוֹלֶה, וְקִיַּמְנוּ דִּבְרֵיהֶם וְנִשְׁתַּנָּה

[לאשה]: וְאַף אִם נִגְזַר עָלֶיהָ בְּבֵית דִּינְךָ הַצֶּדֶק שֶׁתָּמוּת מֵחֳלִי זֶה, וְהִנֵּה רַבּוֹתֵינוּ הַקְּדוֹשִׁים אָמְרוּ עַל דְּבָרִים הַקּוֹרְעִים גְּזַר דִּינוֹ שֶׁל אָדָם, וְאֶחָד מֵהֶם שִׁנּוּי הַשֵּׁם, שֶׁיְּשַׁנּוּ הַשֵּׁם שֶׁל הַחוֹלָה, וְקִיַּמְנוּ דִּבְרֵיהֶם וְנִשְׁתַּנָּה

שינוי שם החולה: לפי האמור בתלמוד הבבלי [טז ע"ב]: "ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם ואלו הם: צדקה, צעקה [=תפילה], שינוי השם ושינוי מעשה [= תשובה]". כדוגמא לשינוי שם, המביא לשינוי הגורל, מזכיר התלמוד את אשת אברהם העקרה ששמה הוחלף משרי לשרה [בראשית יז, טו]. בעקבות חילוף זה נשתנו גורלה ומצבה והיא ילדה את יצחק. קביעת התלמוד הביאה למנהג להחליף את שמו של חולה מסוכן, ביטוי לשאיפה האנושית להינצל מן הגורל הרע.

שְׁמוֹ כִּי אַחֵר הוּא. וְאִם עַל [שמו הקודם של החולה] נִגְזַר הַדִּין – עַל [שמו החדש של החולה] לֹא נִגְזַר, לָכֵן אַחֵר הוּא וְאֵינוֹ הוּא. וּכְשֵׁם שֶׁנִּשְׁתַּנָּה שְׁמוֹ כֵּן יִשְׁתַּנֶּה גְּזַר הַדִּין מֵעָלָיו מִדִּין לְרַחֲמִים וּמִמִּיתָה לְחַיִּים וּמִמַּחֲלָה לִרְפוּאָה שְׁלֵמָה לְ[פלוני בן פלונית], וְתִשְׁלַח מְהֵרָה רְפוּאָה שְׁלֵמָה וְתַאֲרִיךְ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו בִּנְעִימִים, וִיבַלֶּה בְּטוֹב יָמָיו בְּרֹב עֹז וְשָׁלוֹם מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם אָמֵן סֶלָה.

שְׁמָהּ כִּי אַחֶרֶת הִיא. וְאִם עַל [שמה הקודם של החולה] נִגְזַר הַדִּין – עַל [שמה החדש של החולה] לֹא נִגְזַר, לָכֵן אַחֶרֶת הִיא וְאֵינָהּ הִיא. וּכְשֵׁם שֶׁנִּשְׁתַּנָּה שְׁמָהּ כֵּן יִשְׁתַּנֶּה גְּזַר הַדִּין מֵעָלֶיהָ מִדִּין לְרַחֲמִים וּמִמִּיתָה לְחַיִּים וּמִמַּחֲלָה לִרְפוּאָה שְׁלֵמָה לְ[פלונית בת פלונית], וְתִשְׁלַח מְהֵרָה רְפוּאָה שְׁלֵמָה וְתַאֲרִיךְ יָמֶיהָ וּשְׁנוֹתֶיהָ בִּנְעִימִים, וּתְבַלֶּה בְּטוֹב יָמֶיהָ בְּרֹב עֹז וְשָׁלוֹם מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם אָמֵן סֶלָה.

עת צרה היא לישראל

להלן מובאים שני מזמורים שנהוג לאומרם בעיתות צרה.

שִׁיר לַמַּעֲלוֹת. אֶשָּׂא עֵינַי אֶל הֶהָרִים, מֵאַיִן יָבֹא עֶזְרִי: תהלים קכא
עֶזְרִי מֵעִם יהוה, עֹשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ:
אַל יִתֵּן לַמּוֹט רַגְלֶךָ, אַל יָנוּם שֹׁמְרֶךָ:

■ **שיר למעלות:** שיר שהיו הלויים משוררים על מדרגות ["מעלות"] המקדש. **למוט:** להתמוטט.

עת צרה: בכל צרה, של הפרט או של הציבור, נהוג לקרוא מזמורי תהלים. אופיים השירי, נושאיהם וגיוונם של המזמורים נתנו מאז ומתמיד ביטוי לתחושות המתפללים, אשר מצאו בהם אף סעד רוחני ותקווה. בהוצאות רבות של ספרי תהלים אף ממיינים את המזמורים לפי תפקידיהם האפשריים: מזמורי בקשה [על חולה, על פרנסה, על גשמים וכו'], מזמורי תודה ועוד.

הִנֵּה לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן, שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל:
יהוה שֹׁמְרֶךָ, יהוה צִלְּךָ עַל יַד יְמִינֶךָ:
יוֹמָם הַשֶּׁמֶשׁ לֹא יַכֶּכָּה וְיָרֵחַ בַּלָּיְלָה:
יהוה יִשְׁמָרְךָ מִכָּל רָע, יִשְׁמֹר אֶת נַפְשֶׁךָ:
יהוה יִשְׁמָר צֵאתְךָ וּבוֹאֶךָ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם:

תהלים קל

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת. מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ יהוה:
אֲדֹנָי שִׁמְעָה בְקוֹלִי, תִּהְיֶינָה אָזְנֶיךָ קַשֻּׁבוֹת לְקוֹל תַּחֲנוּנָי:
אִם עֲוֹנוֹת תִּשְׁמָר יָהּ, אֲדֹנָי מִי יַעֲמֹד:
כִּי עִמְּךָ הַסְּלִיחָה, לְמַעַן תִּוָּרֵא:
קִוִּיתִי יהוה קִוְּתָה נַפְשִׁי, וְלִדְבָרוֹ הוֹחָלְתִּי:
נַפְשִׁי לַאדֹנָי, מִשֹּׁמְרִים לַבֹּקֶר שֹׁמְרִים לַבֹּקֶר:
יַחֵל יִשְׂרָאֵל אֶל יהוה כִּי עִם יהוה הַחֶסֶד, וְהַרְבֵּה עִמּוֹ פְדוּת:
וְהוּא יִפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל מִכֹּל עֲוֹנוֹתָיו:

צלך על יד ימינך: יעמוד לימינך ויסתיר אותך מפני אויביך. **יככה:** יכה אותך. ■ **שיר המעלות:** שיר שהיו הלויים משוררים על מדרגות ["מעלות"] המקדש. **אם עונות וכו':** ה', אם תזכור את העוונות כדי להעניש את עושיהם, מי יוכל להתקיים? **למען תורא:** כדי שייראו מפניך. **הוחלתי:** ייחלתי, קוויתי. **נפשי וכו':** נפשי מקווה ומייחלת לה' יותר משומרי המשמרת האחרונה של הלילה המצפים לבוא הבוקר. **יחל:** קווה. **פדות:** הצלה.

תפילות הדרך

תפילת הדרך ליוצא מן העיר

היוצא לדרך מחוץ ליישוב מברך:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁתּוֹלִיכֵנוּ לְשָׁלוֹם וְתַצְעִידֵנוּ לְשָׁלוֹם וְתַדְרִיכֵנוּ לְשָׁלוֹם, וְתַגִּיעֵנוּ לִמְחוֹז חֶפְצֵנוּ לְחַיִּים וּלְשִׂמְחָה וּלְשָׁלוֹם [ואם מתכוון לחזור לביתו באותו יום אומר: וְתַחֲזִירֵנוּ לְבֵיתֵנוּ לְשָׁלוֹם], וְתַצִּילֵנוּ מִכַּף כָּל אוֹיֵב וְאוֹרֵב בַּדֶּרֶךְ וּמִכָּל מִינֵי פֻּרְעָנִיּוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת לָבוֹא לָעוֹלָם, וְתִשְׁלַח בְּרָכָה בְּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ, וְתִתְּנֵנוּ לְחֵן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָל רוֹאֵינוּ, וְתִשְׁמַע קוֹל תַּחֲנוּנֵינוּ, כִּי אֵל שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה וְתַחֲנוּן אָתָּה. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה.

ויש נוהגים להוסיף ולומר:

יהוה יִשְׁמָר צֵאתְךָ וּבוֹאֶךָ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם: — תהלים קכא, ח

וְיַעֲקֹב הָלַךְ לְדַרְכּוֹ וַיִּפְגְּעוּ בוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים, — בראשית לב, א–ב

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב כַּאֲשֶׁר רָאָם מַחֲנֵה אֱלֹהִים זֶה,

וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא מַחֲנָיִם. [שלוש פעמים]

יְבָרֶכְךָ יהוה וְיִשְׁמְרֶךָ. — במדבר ו, כד–כו

יָאֵר יהוה פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ.

יִשָּׂא יהוה פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיָשֵׂם לְךָ שָׁלוֹם. [שלוש פעמים]

■ **המתרגשות:** הבאות בפתע. **ויפגעו:** פגשו. **ויחנך:** יתן לך חן [בעיני אלהים ואדם]. ***ישא ה' פניו:*** יתייחס אליך בחיבה וברחמים.

תפילות הדרך: מאז ומתמיד היתה היציאה לדרך כרוכה בסכנות שונות [ובימינו, למשל, בתאונות דרכים], וחכמים תיקנו תפילה המבקשת את הגנת ה' להולכי הדרכים. נוסח התפילה מצוי – בשינויים קלים – בתלמוד הבבלי [ברכות כט ע"ב], ועם הזמן נוספו אליה פסוקים שונים [ויש לגביהם מנהגים שונים]. בספרות ההלכה הושמעו דעות שונות באשר לזמן אמירתה של התפילה: לפני היציאה או לאחר שהרחיק המתפלל מתחום העיר מרחק מסוים. מי שמצוי בנסיעות רבות, מברך ברכה זו רק אחת

תפילת הדרך לטיסה

הטס במטוס מוסיף לאחר תפילת הדרך הרגילה:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, קוֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, שֶׁתְּטִיסֵנוּ לְשָׁלוֹם, וּתְמַלְּטֵנוּ מֵרוּחַ סוֹעָה וָסַעַר, וּמִשְּׁעוֹת רָעוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת לָבוֹא לַאֲוִיר הָעוֹלָם. שָׁמְרֵנוּ וְהַצִּילֵנוּ בְּתוֹךְ כָּל אַחֵינוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַטָּסִים בִּנְתִיבֵי אֲוִיר, וְהָעוֹבְרִים בְּאָרְחוֹת יָם וְדַרְכֵי יַבָּשָׁה, מִכַּף כָּל אוֹיֵב וְאוֹרֵב וּמִכָּל אָסוֹן וָנֶזֶק וּמִכָּל צַעַר וְצוּקָה. אָנָּא, אַמֵּץ רוּחַ הָאוֹחֲזִים בַּהֶגֶה לְהַנְהִיגֵנוּ לְשָׁלוֹם, וְתַעֲשֶׂינָה יְדֵיהֶם תוּשִׁיָּה לְכַוְּנוּ בַּמַּסְלוּלִים הַנְּכוֹנִים, וְתַגִּיעֵנוּ לִמְחוֹז חֶפְצֵנוּ שְׁלֵמִים וּבְרִיאִים לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם, כִּי בְךָ לְבַד חָסִינוּ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם, אָמֵן.

לסיומו של יום: קריאת שמע שעל המיטה

לפני שנת הלילה אומרים:

הֲרֵינִי מוֹחֵל לְכָל מִי שֶׁהִכְעִיס וְהִקְנִיט אוֹתִי, אוֹ שֶׁחָטָא כְּנֶגְדִּי, בֵּין בְּגוּפִי בֵּין

■ **רוח סועה:** סוערת [תהלים נה, ט]. **המתרגשות:** הבאות בפתע. **ארחות:** דרכים, נתיבים. **צוקה:** צרה, מצוקה. **תושיה:** חכמה, עצה. **חסינו:** בטחונו. ■ **הקניט:** הכעיס והרגיז. **חטא כנגדי:** הרע לי.

ליום. תפילת הדרך הותאמה לתנאים החדשים, וכיום מצויים נוסחים מיוחדים שלה לנוסעים במטוס או למפליגים בים [וכן לחיילי צה"ל לפני יציאה לקרב, לצוללנים ולצנחנים].

קריאת שמע שעל המיטה: בתלמוד הבבלי [ברכות ד ע"ב] קבעו האמוראים שפרט לקריאת שמע של תפילת ערבית, יש לקרוא קריאת שמע גם לפני שנת הלילה. נראה שקבעו כך כדי שיסיים אדם את יומו מתוך דברי תורה ויזכה להגנת ה' קודם ללילה ולסכנותיו. כן נקבע שם [ה ע"א] שיש לומר עם לילה גם "פסוקי דרחמי" [= פסוקי רחמים, פסוקי מקרא המבקשים את הגנת ה' על האדם]. ובמקום אחר [שם ס ע"ב] נקבע שיש לקרוא את שתי הפרשיות הראשונות של קריאת שמע, וכן לומר את ברכת "המפיל" [המובאת להלן]. במקומות שונים בספרות חז"ל נזכרים קטעים נוספים שיש לומר קודם לשינה, ובימי הגאונים הוסיפו עליהם קטעים נוספים, עד שבסופו של תהליך התהוה נוסח ארוך ומורכב. סידורים שונים אימצו חלקים שונים שלו, הוסיפו עליו וגרעו ממנו [כגון את תהלים צ"א או את הפסוק "הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל"], ומה שהובא כאן הוא חלקו המרכזי של הטכס.

הריני מוחל וכו': נוסחה זו באה אל סידור התפילה בהשפעת האר"י. הרעיון גופו, למחול לפני שנת הלילה לזולת שהרע לאדם, מצוי כבר בתלמוד הבבלי [מגילה כח ע"א].

בְּמָמוֹנִי, בֵּין בִּכְבוֹדִי בֵּין בְּכָל אֲשֶׁר לִי, בֵּין בְּאֹנֶס בֵּין בְּרָצוֹן, בֵּין בְּשׁוֹגֵג בֵּין בְּמֵזִיד, בֵּין בְּדִבּוּר בֵּין בְּמַעֲשֶׂה, וְלֹא יֵעָנֵשׁ שׁוּם אָדָם בְּסִבָּתִי.

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יהוה אֱלֹהֵינוּ יהוה אֶחָד: דברים ו, ד

[בלחש:] בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד.

וְאָהַבְתָּ אֵת יהוה אֱלֹהֶיךָ, בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ: דברים ו, ה–ט
וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ: וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם, בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדֶךָ, וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ: וּכְתַבְתָּם עַל מְזֻזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ:

הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל רָע יְבָרֵךְ אֶת הַנְּעָרִים, וְיִקָּרֵא בָהֶם בראשית מח, טז
שְׁמִי וְשֵׁם אֲבֹתַי אַבְרָהָם וְיִצְחָק, וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ:

בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמַּפִּיל חֶבְלֵי שֵׁנָה עַל עֵינַי וּתְנוּמָה

שוגג: שלא בכוונה. **במזיד:** במתכוון. **בסבתי:** בגללי. ■ **מאדך:** כוחך ויכולתך. **אות על ידך ... טטפת בין עיניך:** מפסוק זה למדו חז"ל את מצוות תפילין של יד ושל ראש. [ובתפילין אכן מצויה בין השאר גם פרשת "שמע ישראל".] **מזזות ביתך:** המזוזות הן בעיקרן שתי הקורות שבצידי הדלת, אך עם הזמן נתייחד השם "מזוזה" לחפץ מיוחד המוצמד לקורה הימנית של הכניסה לבית ולכל חדר בתוכו. במזוזה מצוי קלף ועליו בין השאר פרשת "שמע ישראל".

■ **הנערים:** במקורו נאמר פסוק זה בידי יעקב המברך את נכדיו, אפרים ומנשה בני יוסף, אך בציטוטו כאן הוא כולל ברכה לכל צאצאי יעקב. **ויקרא בהם שמי:** בזכות מעשיהם הטובים יהיו צאצאי יעקב ראויים לשאת את שמו ואת שם האבות בכלל. **וידגו:** ירבו. ■ **חבלי שנה:** תיאור פיוטי לשינה הכובלת כביכול את עיני האדם.

שמע ישראל: על פרשה זו ראה בברכך השבת, עמ' 174.

המלאך הגאל: פסוק זה הוא אחד מ"פסוקי דרחמי", והוא נזכר לראשונה רק בימי הביניים בשימושו בתוך קריאת שמע שעל המיטה.

המפיל: נוסח הברכה מופיע בשינויים קלים כבר בתלמוד הבבלי [ברכות ס ע"ב]. המתפלל מבקש בה שינה טובה ושקטה, וכן שיזכה לקום למחרת, שהרי הקימה כמוה כהחזרת הנשמה אל גוף האדם.

עַל עַפְעַפָּי וּמֵאִיר לְאִישׁוֹן בַּת עָיִן. וִיהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יהוה אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי, שֶׁתַּשְׁכִּיבֵנִי לְשָׁלוֹם וְתַעֲמִידֵנִי לְחַיִּים טוֹבִים וּלְשָׁלוֹם. וְתֵן חֶלְקִי בְּתוֹרָתֶךָ. וְתַרְגִּילֵנִי לִדְבַר מִצְוָה וְאַל תַּרְגִּילֵנִי לִדְבַר עֲבֵרָה. וְאַל תְּבִיאֵנִי לִידֵי חֵטְא וְלֹא לִידֵי נִסָּיוֹן וְלֹא לִידֵי בִזָּיוֹן. וְיִשְׁלֹט בִּי יֵצֶר טוֹב וְאַל יִשְׁלֹט בִּי יֵצֶר הָרָע. וְתַצִּילֵנִי מִשָּׂטָן וּמִפֶּגַע רַע וּמֵחֳלָיִים רָעִים, וְאַל יְבַהֲלוּנִי רַעְיוֹנַי וַחֲלוֹמוֹת רָעִים וְהִרְהוּרִים רָעִים, וּתְהֵא מִטָּתִי שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ, וְהָאֵר עֵינַי פֶּן אִישַׁן הַמָּוֶת. בָּרוּךְ אַתָּה יהוה, הַמֵּאִיר לָעוֹלָם כֻּלּוֹ בִּכְבוֹדוֹ.

ומאיר לאישון בת עין: מחזיר את הראייה [עם השכמה] לעין האדם [ו"אישון בת עין" הוא ביטוי מתהלים יז, ח ועוד]. **אל תביאני לידי חטא:** אל תעמיד אותי במצב העשוי להביאני לחטוא. **רעיוני:** מחשבותי. **הרהורים רעים:** מחשבות של חטא. **ותהא מטתי שלמה לפניך:** שלא יהא כל פסול בצאצאי. **פן אישן המות:** כדי שלא אמות בשנתי [על פי תהלים יג, ד].

ר' נחוניה בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפילה קצרה.
אמרו לו: מה מקום לתפילה זו?
אמר להם: בכניסתי אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי,
וביציאתי אני נותן הודיה על חלקי.
[משנה ברכות ד, ב]

במפתח זה נרשמו תפילות, ברכות, ביטויים מרכזיים ונושאים שונים, על פי המקום הראשון שבו הם מופיעים בסידור או על פי המקום העיקרי שבו הם נדונים. * מטבעות ברכה שבראשן הנוסחאות "ברוך אתה ה' [אלהינו מלך העולם]" ו"אשר קידשנו במצוותיו וציוונו" נרשמו לפי המילים הראשונות שלאחר נוסחאות אלה [כגון: "בורא פרי הגפן", "על הארץ ועל המזון", וכן: "להדליק נר של חנוכה", "על הטבילה"].

א

אבלות	40
"אדון הסליחות"	73
"אוזר ישראל בגבורה"	229
אושפיזין	83
איכה [מגילת-]	135
אירוסין	27
"אל מלא רחמים"	50, 56, 124, 125
"אל מסתתר"	205
"אל רוב ההודאות"	242
"אלה מועדי ה' מקראי קודש"	88
"אלהי נשמה"	226
"אליהו הנביא"	219
"אם אשכחך ירושלים"	36
"אמר ה' ליעקב"	217
אסתר [מגילת-]	109
ארוחה מפסקת	76, 136
"אשר יצר" [ברכת-]	226
"אשר יצר אתכם בדין"	243
"אשר נתן לשכוי בינה"	228
"אשר קידש ידיד מבטן"	8

"אשת חיל" 46, 149
"אתקינו סעודתא" 150, 184, 201, 214
ב
בדיקת חמץ 113
"בונה ברחמיו ירושלים, אמן" 180
"בורא מאורי האש" 211
"בורא מיני בשמים" 211
"בורא מיני מזונות" 237
"בורא נפשות" 240
"בורא עצי בשמים" 246
"בורא עשבי בשמים" 246
"בורא פרי האדמה" 237
"בורא פרי הגפן" 152, 237
"בורא פרי העץ" 237
ביטול חמץ 114
ביכורים 128
בין המצרים 134
ביעור חמץ 114
"במוצאי יום מנוחה" 215
"בני היכלא" 202
בר מצוה 20
"ברוך אל עליון" 188
"ברוך דיין האמת" 41, 245
"ברוך חי העולמים" 240
"ברוך שפטרני" 26
ברית מילה 5
ברכה אחרונה 240
ברכה [אחת] מעין שלוש 238
ברכות הטעם 236

ברכות המצוות	247
ברכות הנהנין	236
ברכות הניסים	244
ברכות הראייה	240
ברכות הריח	246
ברכות השחר	228
ברכות השמיעה	245
ברכת-	ראה לפי ההמשך: "הגומל", "המוציא" וכו'
ברכת הארץ	177
ברכת הבנים	78, 145
ברכת הבשמים	211
ברכת הגפן	152, 237
ברכת ההבדלה	211
ברכת הזמן	246
ברכת החודש	61
ברכת הזן	176
ברכת המזון ליום חול	234
ברכת המזון לשבת וחג	174
ברכת הסוכה	86
ברכת חתנים	34
ברכת ירושלים	179
ברכת מאורי האש	211
ברכת מזון קצרה	235
ברכת קדושת היום	152
בת מצוה	20
ג	
"גדול העצה ורב העליליה"	43
גיור	248

"גמר חתימה טובה" 72
ד
דגן [חמשת מיני ה-] 238, 237
"דוי הסר" 37
"דיין האמת" 245 ,41
דמאי 232
"דרור יקרא" 192
ה
הבדלה 210
הגדת סדר ט"ו בשבט 104
"הגומל חסדים טובים" 229
"הגומל לחייבים טובות" 247 ,4
הדלקת נרות [שבת וחג] 144 ,63
הדלקת נרות חנוכה 97
הושענא רבה 91
הזימון 175
"הזן את הכל" 176
"הטוב והמטיב" 245
הימים הנוראים 72
"המאיר לעולם כולו בכבודו" 256
"המבדיל בין קודש לחול" 212 ,211
"המבדיל בין קודש לקודש" 66
"המוציא לחם מן הארץ" 237 ,153
"המחזיר נשמות לפגרים מתים" 227
"המכין מצעדי גבר" 229
"המלאך הגואל אותי מכל רע" 256
"המעביר שינה מעיני" 229
"המפיל חבלי שינה" 256
"המקום ינחם אתכם" 50

"הנותן ליעף כוח" 229
"הנותן ריח טוב בפירות" 246
הנחת תפילין 21
"הנרות הללו" 98
הפרשת חלה 233
הפרשת תרומות ומעשרות 231
"הצור תמים פעלו" 42
הקהל [מעמד-] 90
הקפות שניות 92
"הרחמן" 181
"הרי את מקודשת לי" 32
ו
"וארשתיך לי לעולם" 24
"וביום השבת" 199
"והאר עינינו בתורתך" 170
"וידבר משה את מועדי ה'" 89
וידוי 29, 41
"ויכלו השמים והארץ" 151
"ויקרא שמו בישראל" 9
"ויתן לך האלהים" 214
"ועל הניסים" 177
ז
ז' באדר 108
זבד הבת 16
"זוכר הברית ונאמן בבריתו" 241
"זוקף כפופים" 228
זימון 175
זמירות 154, 188, 205, 215

ח
חול המועד סוכות 90
חול המועד פסח 118
חולים [תפילות על ה-] 249
חופה 30
"חי ה' וברוך צורי" 184
"חכם הרזים" 242
חלה [הפרשת-] 233
חמישה עשר [ט"ו] באב 138
חמישה עשר [ט"ו] בשבט 103
חמץ 114
חמשת מיני הדגן 237, 238
חנוכה 96
חתונה 27
ט
ט' באב 135
טבילת אשה 248
טבילת גר 248
טבילת כלה 28
טבילת כלים 248
טבל 231
ט"ו באב 138
ט"ו בשבט 103
טיסה [תפילת הדרך ל-] 255
טלית קטן 227
טעם [ברכות ה-] 236
י
י' בטבת 101
"ידיד נפש" 208

"יה ריבון עלם ועלמיא" 167
יום הזיכרון לחללי מלחמות ישראל 125
יום הזיכרון לשואה ולגבורה 123
יום הכיפורים 74
יום העצמאות 126
יום השואה 123
"יום זה לישראל" 160
"יום זה מכובד" 190
יום ירושלים 127
"יום שבת קודש הוא" 163
"יום שבתון אין לשכוח" 193
יום שחרור ירושלים 127
"יוצר האדם" 38 ,34
"יושב בסתר עליון" 45
י"ז בתמוז 133
"יזכור" 125 ,123
ימי בין המצרים 134
ימים נוראים 72
"יעלה ויבוא" 180
ירקות [ברכות על-] 237
"ישימך אלהים כאפרים וכמנשה" 145 ,78
"ישימך אלהים כשרה רבקה רחל ולאה" 145 ,78
"ישמחו במלכותך" 199
כ
"כורת הברית" 8
"כי אשמרה שבת" 197
"כי מלאכיו" 146
"כל חמירא וחמיעא" 114 ,113
"כל מקדש שביעי" 154

כפרות	75
כתובה	33
ל	
ל"ג בעומר	126
"להדליק נר של חנוכה"	97
"להדליק נר של יום טוב"	63
"להדליק נר של שבת"	144
"להכניסו בבריתו של אברהם אבינו"	7
"להניח תפילין"	23
"להפריש חלה מן העיסה"	233
"להפריש תרומות ומעשרות"	231
לוויית המת	41
לידה [ברכות על-]	3
ליל הסדר	117
ליל שבת	145
"לישב בסוכה"	86
"לעשות מעקה"	248
"לקבוע מזוזה"	247
"לשנה טובה תכתב ותחתם"	64
מ	
"מגדיל ישועות מלכו"	183
"מה ידידות"	158
"מודה אני לפניך"	225
מוצאי שבת	210
מזוזה	247
מזונות [ברכת-]	237
"מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר"	203 ,185
"מחיה המתים"	243 ,48
מים אחרונים	173

"מלביש ערומים" 228
מלוה מלכה 214
מלכים [ברכות על ראיית-] 244
"מן השמים תנוחמו" 51
"מנוחה ושמחה" 156
"מנחם אבלים ובונה ירושלים" 52
"מעוז צור" 98
"מעין שלוש" [ברכה-] 238
מעקה 248
מעשרות 231
"מציב גבול אלמנה" 243
"מקדש השבת" 152
"מקדש ישראל והזמנים" 86
"מקדש ישראל ויום הזכרון" 66
"מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין" 32
"משמח החתן עם הכלה" 35, 38
"משמח חתן וכלה" 35, 38
"משמח ציון בבניה" 35, 38
"משנה הבריות" 242
"מתיר אסורים" 228
נ
"נודה לשמך בתוך אמוני" 13
"נחם ה' אלהינו את אבלי ציון" 52
נטילת ידיים 153
נטילת לולב 87
נטע רבעי 233
נישואין 27
נר הבדלה 210
נרות חנוכה 97

נרות שבת	144
ס	
סדר ט"ו בשבט	104
סדר [ליל ה-]	117
סוכות	81
סימנא טבא	67
סליחות	72, 139
סעודה מפסקת	76, 136
סעודה שלישית	201
סעודת הבראה	51
סעודת מלוה מלכה	214
ספירת העומר	122
ע	
"עוטר ישראל בתפארה"	229
"עושה מעשה בראשית"	240
עירוב [חצרות, תבשילין, תחומין]	143
"על ביעור חמץ"	113
"על הארץ ועל המזון"	178
"על הארץ ועל [המחיה / פרי גפנה / פירותיה]"	239
"על הטבילה"	248
"על הטבלת כלי/כלים"	248
"על המחיה"	238
"על המילה"	7
"על הניסים"	177
"על השחיטה"	247
"על מצות ערוב"	143
"על מצות ציצית"	227
"על מצות תפילין"	23
"על נהרות בבל"	234

"על נטילת ידים"	225 ,153
"על נטילת לולב"	88
"על פדיון הבן"	18
"על פדיון מעשר שני"	232
"על פדיון נטע רבעי"	233
עלייה לתורה	26
"עלינו לשבח"	10
"עננו ה' עננו"	29
"עקביא בן מהללאל אומר"	42
ערב שבת	143
ערלה	233
עשרה בטבת	101
עשרת ימי תשובה	72
פ	
פדיון הבן	17
פדיון מעשר שני	232
פדיון נטע רבעי	233
"פוקח עיוורים"	228
פורים	109
פורים משולש	110
פורים קטן	108
פירות [ברכות על-]	246 ,237
פסוקי דרחמי	255
פסח	111
צ	
צדקה	28
צום גדליה	74
"צור משלו"	172
צידוק הדין	42

ציצית	227
"צמאה נפשי"	161
ק	
קדיש דאתחדתא	48
קדיש יתום	44, 53, 102
קהלת [מגילת-]	90
קידוש	65, 151
קידוש לסעודה שלישית	204
קידושא רבא	68, 186
קידושין	30
קינות	136
קריאת שמע שעל המיטה	255
ר	
ראייה [ברכות ה-]	240
ראש השנה	62
ראש חודש	61
"ריבון כל העולמים"	147
"רופא כל בשר ומפליא לעשות"	226, 249
"רוקע הארץ על המים"	228
רות [מגילת-]	129
ריח [ברכות ה-]	246
"רצה והחליצנו"	179
ש	
שבועות	128
שביעי של פסח	118
שבע ברכות	34, 38
שבעה	51
שבעה עשר בתמוז	133
שבעת המינים	103, 128, 238

שבעת ימי המשתה	39
שבת	141
שבת הגדול	111
"שבת היום לה'"	194
שבת חול המועד	118 ,90
שבת חתן	28
שבת שובה	72
"שהחיינו"	246 ,3
"שהכל ברא לכבודו"	38 ,34
"שהכל נהיה בדברו"	237
"שומע תפילה"	254
שושן פורים	109
"שחלק מחכמתו/מכבודו"	244
"שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון"	174
"שיר המעלות ממעמקים"	253
שיר השירים [מגילת-]	118
"שיר למעלות אשא עיני"	252
שיר של נגעים/פגעים	45
"שכוחו וגבורתו מלא עולם"	245
"שככה לו בעולמו"	242
"שלא חיסר בעולמו כלום"	242
"שלא עשני אשה/גוי/עבד"	230
שלום בת	15
שלום זכר	4
"שלום לבוא שבת"	169
"שלום עליכם"	146
שלושת השבועות	134
שמחת בית השואבה	90
שמחת תורה	91

שמיני עצרת	91
שמיעה [ברכות ה-]	245
"שמע ישראל"	256
"שמרו שבתותי"	195
"שנתן מחכמתו/מכבודו"	244
"שעשה את הים הגדול"	242
"שעשה לי כל צרכי"	229
"שעשה לי נס במקום הזה"	244
"שעשה נסים לאבותינו"	244 ,97
"שעשני כרצונו"	230
שריפת חמץ	114
ת	
תחינת הכלה	30
תיקון ליל הושענא רבה	91
תיקון ליל שבועות	128
תענית אסתר	108
תענית בכורות [בערב פסח]	112
תענית חתן וכלה	28
תפילה לאשה [אחרי הדלקת נרות]	144
תפילות על החולה	249
תפילין	21
תפילת הדרך	254
תפילת הדרך לטיסה	255
תפילת הכלה	30
"תקעו בחודש שופר"	68
תרומות ומעשרות	231
תשליך	69
תשעה באב	135
תשעת הימים	134